

สมาธิ 8

วิปัสสนากัมมัฏฐาน
INSIGHT MEDITATION

MD 408

วิปัสสนากัมมัฏฐาน

สมาธิ 8 : วิปัสสนากัมมัฏฐาน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย

คณะผู้จัดทำ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย

ISBN : 978-974-8388-82-3

หากนักศึกษามีข้อเสนอแนะหรือคำแนะนำ กรุณาส่งมาที่

ชมรมประสานงาน DOU

ตู้ ปณ. 69 ปณจ. คลองหลวง

จ. ปทุมธานี 12120

โทรศัพท์ 0-2901-1013, 0-2901-1017

โทรสาร 0-2901-1014

<http://www.dou.us>

คำนำ

เอกสารวิชา MD 408 สภาเถร 8 : วิปัสสนากัมมัฏฐาน มุ่งให้นักศึกษามีความรู้เกี่ยวกับหลักการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อันจะเป็นหลักฐานของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาตามหลักปฏิบัติของพระมงคลเทพมุนี และคำสอนของพระมงคลเทพมุนีที่เป็นความรู้อันเกิดจากการปฏิบัติด้วยภาวนามยปัญญาที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมเทศนาและหนังสือต่างๆ

การจัดทำเอกสารประจำกลุ่มวิชานี้ แม้จะมีการตรวจทานและตรวจแก้ไขปรับปรุงเนื้อหาหลายครั้ง แต่ก็อาจจะมีสิ่งที่ยังไม่สมบูรณ์ จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หากท่านผู้รู้หรือผ่านผู้อ่านได้พบข้อผิดพลาด จะได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นข้อมูลในการปรับปรุงพัฒนาเนื้อหาสาระให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป

คณะกรรมการประจำชุดวิชาสมาธิ

กันยายน 2550

สารบัญ

คำนำ	(3)
รายละเอียดรายวิชา	(7)
วิธีการศึกษา	(8)
บทที่ 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา	1
1.1 หลักการปฏิบัติสมถะ	5
1.2 หลักการเจริญวิปัสสนา	10
บทที่ 2 กิเลส	17
2.1 กิเลสในใจมนุษย์	20
2.2 ความหมายของกิเลส	22
2.3 ประเภทของกิเลส	23
2.4 ตระกูลของกิเลส	27
2.5 ระดับของกิเลส	35
2.6 กิเลสในกายต่างๆ	36
2.7 ลักษณะการครอบงำของกิเลส	37
2.8 ทุกข์โทษภัยจากกิเลส	39
บทที่ 3 กรรม-วิบาก	43
3.1 กฎแห่งกรรม	46
3.2 ความหมายของกรรม	47
3.3 ประเภทของกรรม	50
3.4 ความหมายของวิบาก	54
3.5 ลักษณะของกรรมและวิบากกรรม	55
3.6 กรรมและการให้ผลกรรมในทางปฏิบัติ	58
3.7 กรรมกับการไปเกิดในภพภูมิต่างๆ	60

บทที่ 4 ภพภูมิ	63
4.1 ความหมายของภพภูมิ	66
4.2 ลักษณะทางกายภาพของจักรวาลและเอกภพ	67
4.3 ลักษณะของภพภูมิในทางพระพุทธศาสนา	70
4.4 ลักษณะของภพภูมิทางวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา	78
4.5 กิเลส กรรม วิบาก นำไปสู่ภพภูมิ	81
บทที่ 5 ชั้น 5	85
5.1 ความหมายของชั้น 5	88
5.2 ธรรมชาติของชั้น 5	88
5.3 องค์ประกอบของชั้น 5	89
5.4 ประเภทของชั้น 5	95
5.5 ชั้น 5 ตามหลักคำสอนของพระมงคลเทพมุนี	96
5.6 ประโยชน์ของการเรียนรู้ชั้น 5	106
บทที่ 6 आयตนะ 12	111
6.1 ความหมายของอายตนะ	114
6.2 คุณสมบัติของอายตนะ	115
6.3 ประเภทของอายตนะ	117
6.4 การทำหน้าที่ของอายตนะ	120
6.5 आयตนะ 12 ตามทัศนะของพระมงคลเทพมุนี	123
บทที่ 7 ธาตุ 18	129
7.1 ความหมายของธาตุ	132
7.2 องค์ประกอบของธาตุทั้ง 18	133
7.3 ประเภทของธาตุ 18	134
7.4 ลักษณะของธาตุ 18	137

บทที่ 8 อินทรี 22	145
8.1 ความหมายของอินทรี	148
8.2 องค์ประกอบของอินทรี 22	148
8.3 ลักษณะของอินทรี 22	150
8.4 ลักษณะความสัมพันธ์ของอินทรีในลำดับของเทศนา	162
8.5 การจัดหมวดหมู่ของอินทรี 22	163
บทที่ 9 อริยสัจ 4	173
9.1 ความหมายของอริยสัจ 4	176
9.2 ความสำคัญของอริยสัจ	177
9.3 องค์แห่งอริยสัจ	178
9.4 กิจในอริยสัจ 4	191
บทที่ 10 ปฏิจจสมุปบาท	195
10.1 คำแปลและความหมาย	198
10.2 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท	200
10.3 องค์แห่งปฏิจจสมุปบาท	202
10.4 ความสัมพันธ์ของปฏิจจสมุปบาท	207
10.5 ปฏิจจสมุปบาทในฐานะเป็นวัฏฏะ	217
10.6 กระบวนการดับวงจรปฏิจจสมุปบาท	218
บทที่ 11 วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ	223
11.1 ขั้น 5	227
11.2 आयตนะ 12	231
11.3 ธาตุ 18	232
11.4 อินทรี 22	236
11.5 อริยสัจ 4	240
11.6 ปฏิจจสมุปบาท	247

รายละเอียดรายวิชา

1. คำอธิบายรายวิชา

MD 408 สมาธิ 8 : วิปัสสนากัมมัฏฐาน

ศึกษาหลักในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก ภพภูมิ ชั้นธ 5
อายตนะ ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 และปัจจุสมุปบาท รวมทั้งวิปัสสนาภูมิที่เป็นหลัก
ปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับวิชาธรรมกาย

2. วัตถุประสงค์รายวิชา

1. เพื่อให้นักศึกษาได้มีความรู้ในวิธีการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ปรากฏอยู่ใน
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
2. เพื่อให้นักศึกษาได้มีความรู้ในหลักการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เกิดจากการเห็น
ด้วยธรรมจักขุพระธรรมกาย
3. เพื่อให้นักศึกษาสามารถเกิดแรงบันดาลใจที่จะปฏิบัติให้เข้าถึงพระธรรมกายและ
ใช้พระธรรมกายไปเรียนรู้เรื่องวิปัสสนาด้วยตนเอง

3. รายชื่อบทที่เรียน

- บทที่ 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา
- บทที่ 2 กิเลส
- บทที่ 3 กรรม-วิบาก
- บทที่ 4 ภพภูมิ
- บทที่ 5 ชั้นธ 5
- บทที่ 6 อายตนะ 12
- บทที่ 7 ธาตุ 18
- บทที่ 8 อินทรีย์ 22
- บทที่ 9 อริยสัจ 4
- บทที่ 10 ปัจจุสมุปบาท
- บทที่ 11 วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ

วิธีการศึกษา

1. การเตรียมตัวเพื่อการศึกษาด้วยตนเอง

ในการศึกษาเนื้อหาวิชาสมาธิ 8 วิปัสสนากัมมัฏฐาน นักศึกษาควรปฏิบัติดังนี้

1. ใช้เวลาศึกษาอย่างน้อยวันละ 1 ชั่วโมง และควรศึกษาให้จบแต่ละบทภายใน 1-2 สัปดาห์
2. ควรทำแบบฝึกหัดก่อนบทเรียน เพื่อทดสอบความรู้ความเข้าใจ และทำกิจกรรมในระหว่างบทเรียน ตามที่กำหนดไว้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาคปฏิบัติ เมื่อศึกษาบทเรียนเสร็จแล้ว ควรตรวจสอบความรู้ความเข้าใจในบทเรียน ด้วยการทำแบบฝึกหัดท้ายบท
3. เนื่องจากวิชาสมาธิเป็นวิชาที่เน้นภาคปฏิบัติ จึงขอให้นักศึกษาใช้เวลาในการทำภาคปฏิบัติด้วยการฝึกสมาธิในแต่ละวันเป็นประจำควบคู่ไปกับการศึกษาบทเรียนในแต่ละบท

2. การประเมินผลตนเองก่อนและหลังเรียน

ให้นักศึกษาทำแบบประเมินผลตนเองก่อนเรียนในกิจกรรมก่อนเรียนในแต่ละบท เพื่อวัดพื้นฐานความรู้เดิมของนักศึกษาว่ามีความรู้ในเนื้อหาที่จะศึกษามากน้อยเพียงใด และควรมุ่งสนใจในเนื้อหาใดที่นักศึกษายังขาดความรู้หรือมีความรู้น้อย หลังจากศึกษาเอกสารการสอน โดยตลอดทั้งบทแล้ว ขอให้นักศึกษาทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนในกิจกรรมท้ายบท ซึ่งจะช่วยให้นักศึกษาทราบว่าได้รับความรู้เพิ่มขึ้นจากเดิมมากน้อยเพียงใด และมีความรู้ในเนื้อหาอยู่ในเกณฑ์พอที่จะข้ามไปศึกษาบทต่อไปได้หรือไม่ ขอให้ศึกษาพึงตระหนักว่าการทำแบบประเมินผลตนเองก่อนและหลังเรียนด้วยความซื่อสัตย์ต่อตนเองเท่านั้นจึงจะได้ผล

3. การศึกษาเอกสารการสอน

ก่อนศึกษาเนื้อหาในแต่ละบท ขอให้ศึกษาแผนการสอนประจำบท และในบทนั้นๆ มีกี่ตอน มีหัวเรื่องอะไรบ้าง ศึกษาแนวคิดและวัตถุประสงค์ แล้วจึงศึกษารายละเอียดต่อไป

เมื่ออ่านรายละเอียดของเนื้อหาในแต่ละบทจบแล้วควรบันทึกสาระสำคัญของแต่ละเรื่อง และปฏิบัติกิจกรรมที่กำหนดไว้ในท้ายบท ก่อนจะศึกษาเรื่องอื่นๆ ต่อไป การปฏิบัติกิจกรรมนี้จะช่วยให้นักศึกษาสามารถประเมินผลตนเองได้ว่า นักศึกษามีความเข้าใจในสิ่งที่อ่านมากน้อยเพียงใด อันจะเป็นประโยชน์สำหรับนักศึกษา ในแง่ของการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องและมีคุณค่าต่อชีวิตอย่างแท้จริง ฉะนั้นนักศึกษาจึงควรปฏิบัติกิจกรรมทุกอย่างด้วยตนเองและอย่างต่อเนื่อง

4. การทำกิจกรรม

นักศึกษาควรบันทึกสาระสำคัญและทำกิจกรรมทุกอย่าง ที่ได้รับมอบหมายเพราะกิจกรรมเหล่านี้จำเป็นมาก สำหรับการศึกษาชุดวิชานี้ และควรทำกิจกรรมแต่ละกิจกรรมด้วยตนเองก่อนตรวจคำตอบจากแนวตอบท้ายบท

5. ศึกษาผ่านบทเรียนทางการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียมและสื่อเสริม

เนื่องจากการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม (หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ดาวธรรม”) ซึ่งดำเนินการ โดยมูลนิธิศึกษาธรรมเพื่อสิ่งแวดล้อม เป็นสื่อที่มีการนำเสนอสาระความรู้และนำไปสู่การปฏิบัติ และสามารถติดตามชมและศึกษารายการต่างๆ ที่เอื้ออำนวยต่อการศึกษาวินิจฉัยเป็นอย่างดี นักศึกษาควรหาโอกาส รับชมและศึกษารายการที่เกี่ยวกับการทำสมาธิ โดยทำความเข้าใจในเนื้อหา พร้อมทั้งควรศึกษาเพิ่มเติมจากสื่อสอนเสริมบทเรียน ซึ่งทางมหาวิทยาลัยได้ผลิตขึ้นเพื่อประกอบการเรียนโดยตรง (นักศึกษาสามารถสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับโครงการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม ได้ที่ชมรมประสานงาน DOU ที่อยู่ที่ท่านสมัครเรียน)

6. เข้าโรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา

เพื่อให้ นักศึกษา มีความแตกฉานในการเรียนและมีประสบการณ์จากการทำสมาธิตลอดจนการได้ทราบ เรื่องราวและประสบการณ์ของผู้ที่เคยฝึกสมาธิ อันเป็น การศึกษา ประกอบกับหนังสือที่ใช้เรียนนี้ นักศึกษาควรติดตามรายการธรรมะซึ่งเรียกว่า “โรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา” ซึ่งเป็นรายการหนึ่งในการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม ที่มีการนำเสนอทุกวันจันทร์ – เสาร์ ตั้งแต่เวลา 19.00 – 21.30 น. (เวลาในประเทศไทย) หรือเวลาช่วงอื่นที่มีการทบทวน ตามที่มีการแจ้งไว้ในผังรายการซึ่ง นักศึกษาสามารถสอบถามหรือขอรับเอกสารได้ที่ชมรมประสานงาน DOU ที่ใกล้ที่อยู่ของท่าน

7. การสอบ

การศึกษาวินิจฉัย มีการวัดผลด้วยการสอบแบบปรนัย อย่างไรก็ตาม การศึกษาวินิจฉัยนี้ แม้การวัดผลการเรียนด้วยการสอบข้อเขียนจะมีความสำคัญในการประเมินผลการเรียนของนักศึกษา แต่สิ่งสำคัญอย่างยิ่งก็คือ นักศึกษาจะต้องได้ปฏิบัติสมาธิ และมีประสบการณ์ในการทำสมาธิด้วยตนเอง

บทที่ 1

ความรู้เบื้องต้น เกี่ยวกับวิปัสสนา

เนื้อหาบทที่ 1

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา

1.1 หลักการปฏิบัติสมณะ

- 1.1.1 ลักษณะของใจ
- 1.1.2 ความสำคัญของฐานทั้ง 7
- 1.1.3 หลักการทำใจหยุด
- 1.1.4 กระบวนการเข้าถึงธรรม

1.2 หลักการเจริญวิปัสสนา

- 1.2.1 ความหมายของวิปัสสนา
- 1.2.2 ความหมายวิปัสสนาของพระมงคลเทพมุนี
- 1.2.3 ภูมิของวิปัสสนา
- 1.2.4 ชีวิตคือรูปนาม

1. การปฏิบัติสมณะ คือ การทำให้ใจหยุด โดยทำให้เห็น จำ คิด รู้ มารวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ที่ศูนย์กลางกาย จนกระทั่งถูกส่วนใจก็ตกศูนย์เข้าถึงดวงธรรมภายใน และเข้าถึงกายต่างๆ ตามลำดับจนเข้าถึงพระธรรมกาย แล้วจึงใช้พระธรรมกายเพื่อไปศึกษาวิปัสสนา

2. การเจริญวิปัสสนา เป็นการพิจารณาให้เห็นสภาพไตรลักษณ์ของสังขาร เป็นการเห็น ด้วยภาวนามยปัญญา โดยอาศัยภูมิวิปัสสนา 6 ประการคือ ขั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรี 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งภูมิของวิปัสสนา โดยสรุปมี 2 อย่างคือ รูปกับนาม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายหลักการเจริญสมณะเพื่อเป็นฐานรองรับ การเจริญวิปัสสนา
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและลักษณะภูมิของ การเจริญวิปัสสนา

บทที่ 1

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา

ในชุดวิชาสมาธินักศึกษาได้เคยศึกษาไปแล้วเกี่ยวกับหลักสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรู้แจ้งที่เรียกว่า วิชาภาควิชาธรรม และเป็นหลักปฏิบัติที่จะทำให้บรรลुธรรมสามารถจัดอาสวกิเลสในตัวไปได้ หลักธรรมทั้ง 2 ประการนี้ พระเดช-พระคุณหลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ค้นพบวิชาธรรมกาย ได้กล่าวถึง เอาไว้ว่า

“...สมถะเป็นวิชาเบื้องต้น พุทธศาสนิกชนต้องเอาใจใส่ คือ แปลความว่า สงบระงับใจ เรียกว่า สมถะ

วิปัสสนาเป็นขั้นสูงกว่าสมถะ ซึ่งแปลว่า เห็นแจ้ง เป็นธรรมเบื้องต้น เรียกว่า วิปัสสนา

สมถวิปัสสนา 2 อย่างนี้ เป็นธรรมอันสุขุมลุ่มลึกในทางพระพุทธศาสนา

ผู้พูดนี้ได้ศึกษามาตั้งแต่บวช พอบวชออกจากโบสถ์แล้วได้วันหนึ่ง รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งก็เรียนทีเดียว เรียนสมถะทีเดียว ไม่ได้หยุดเลยจนกระทั่งถึงบัดนี้

บัดนี้ทั้งเรียนด้วย ทั้งสอนด้วย ในฝ่ายสมถวิปัสสนาทั้ง 2 อย่างนี้

สมถะมีภูมิแค่ไหน

สมถะ มีภูมิ 40 คือ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตุววัตถาน 1 อรูปฌาน 4 ทั้ง 40 นี้ เป็นภูมิของสมถะ

วิปัสสนา มีภูมิ 6

ขั้นที่ 5 आयตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาทธรรม ธรรมอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น ธรรมอาศัยซึ่งกันและกันดับไป

นี้เป็นภูมิของวิปัสสนา ภูมิสมถวิปัสสนาทั้ง 2 นี้ เป็นตำรับตำราในทางพระพุทธศาสนาได้ใช้กันสืบมา...”

“...แต่ภูมิของสมณะที่เราจะพึงเรียนต่อไปนี้ เริ่มต้นต้องทำใจให้หยุดจึงจะเข้าภูมิของสมณะได้ ถ้าทำใจให้หยุดไม่ได้ ก็เข้าภูมิสมณะไม่ได้

สมณะ เขาแปลว่าสงบ แปลว่าระงับ แปลว่าหยุด แปลว่านิ่ง ต้องทำใจให้หยุดใจของเรา...”

“...ตั้งแต่ กายมนุษย์ถึงกายอรุปรหมละเอียต แค่นั้นเรียกว่า ชั้นสมณะ

ตั้งแต่ กายธรรมโคตรภูทั้งหยาบทั้งละเอียด จนกระทั่งถึงกายพระอรหันต์ทั้งหยาบทั้งละเอียดนี้ ชั้นวิปัสสนา

ทั้งนี้ที่เรามาเรียนสมณวิปัสสนาวันนี้ ต้องเดินแนวนนี้ ผิดแนวนนี้ไม่ได้ และก็ต้องเป็นอย่างนี้ ผิดอย่างนี้ไปไม่ได้ ผิดอย่างนี้ไปก็เลอะเหลว ต้องถูกแนวนนี้...”¹

จากหลักการปฏิบัติของพระมงคลเทพมุนี ทำให้เห็นถึงขั้นตอนการเจริญสมณะและวิปัสสนา โดยหลักการที่ว่า การเจริญสมณะจะเกิดขึ้นก่อน แล้วจึงจะเจริญวิปัสสนาต่อไปได้ คือปฏิบัติให้เข้าถึงพระธรรมกายก่อน แล้วจึงอาศัยพระธรรมกายเพื่อไปศึกษาส่วนของวิปัสสนา หลักปฏิบัติวิชาวรรณกายจึงเป็นทั้งสมณะและวิปัสสนา ดังนั้นเพื่อให้การศึกษาวิปัสสนาภูมิสมบูรณ์ จึงขอทบทวนหลักปฏิบัติสมณะของพระมงคลเทพมุนีไว้ในเบื้องต้นก่อน

1.1 หลักการปฏิบัติสมณะ

ในการปฏิบัติสมณะ พระมงคลเทพมุนีได้กล่าวไว้ว่า

“ภูมิของสมณะ เริ่มต้นต้องทำใจให้หยุดจึงจะเข้าภูมิของสมณะได้ ถ้าทำใจให้หยุดไม่ได้ ก็เข้าภูมิสมณะไม่ได้ สมณะ เขาแปลว่าสงบ แปลว่าระงับ แปลว่าหยุด แปลว่านิ่ง ต้องทำใจให้หยุด”²

การปฏิบัติสมณะของพระมงคลเทพมุนี ก็คือ การทำใจให้หยุดนิ่ง ซึ่งท่านก็ได้อธิบายต่อเพื่อให้เข้าใจไปสู่การปฏิบัติว่า จะทำใจให้หยุดนิ่งได้อย่างไร ก่อนอื่นต้องเข้าใจลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าใจ ว่าคืออะไร อยู่ตรงไหน จึงจะรู้วิธีการที่จะทำใจให้หยุดนิ่งได้

¹⁻² เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539, หน้า 4.

1.1.1 ลักษณะของใจ

พระมงคลเทพมุนี อธิบายลักษณะของใจไว้ว่า

“อะไรที่เรียกว่าใจ เห็นอย่างหนึ่ง จำอย่างหนึ่ง คิดอย่างหนึ่ง รู้อย่างหนึ่ง 4 อย่างนี้รวมเข้าเป็นจุดเดียวกัน นั่นแหละเรียกว่า ใจ อยู่ที่ไหน อยู่ในเบาะ น้ำเลี้ยงหัวใจ คือ ความเห็นอยู่ที่ท่ามกลางกาย ความจำอยู่ที่ท่ามกลางเนื้อหัวใจ ความคิดอยู่ที่ท่ามกลางดวงจิต ความรู้อยู่ท่ามกลางดวงวิญญาณ เห็น จำ คิด รู้ 4 ประการนี้ หมดทั้งร่างกาย ส่วนเห็นเป็นต้นของรู้ ส่วนจำเป็นต้นของเนื้อหัวใจ ส่วนคิด เป็นต้นของดวงจิต ส่วนรู้ เป็นต้นของดวงวิญญาณ ดวงวิญญาณ เท่าดวงตาตำข้างในอยู่ในกลางดวงจิต ดวงจิต เท่าดวงตาตำข้างนอกอยู่ในกลางเนื้อหัวใจ ดวงจำ กว้างออกไปอีกหน่อยหนึ่งเท่าดวงตาทั้งหมด ดวงเห็น อยู่ในกลางกายโตกว่าดวงตาออกไป นั่นเป็นดวงเห็น”¹

จากคำเทศนาของพระมงคลเทพมุนี นักศึกษาจะเห็นว่าท่านอธิบายลักษณะของใจว่า คือ เห็น จำ คิด รู้ และบอกที่อยู่ของใจไว้ ว่าอยู่ที่เบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ ซึ่งจะอธิบายเพิ่มเติมให้เข้าใจเกี่ยวกับ ใจ และเห็น จำ คิด รู้ ดังนี้

1. ความเห็นอยู่ท่ามกลางกาย คือ อยู่ที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7

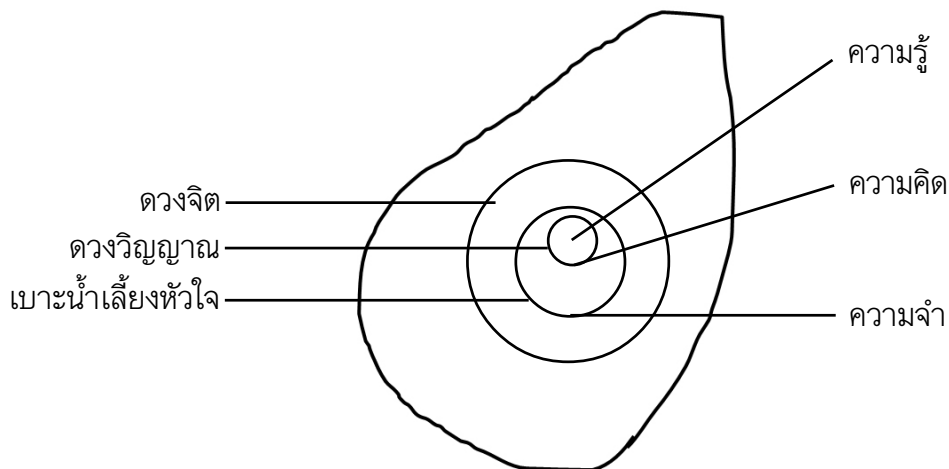
2. ความจำอยู่กลางเนื้อหัวใจอยู่ซ้อนกับดวงจิต หัวใจส่วนใหญ่จะอยู่ตรงกลางทรวงอก มีตรงปลายคล้ายๆ กับดอกบัวจะเยื้องไปทางอกซ้ายซ้าย แต่ส่วนใหญ่จะไปอยู่ตรงกลาง มีขนาดเท่ากำปั้นกลางเนื้อหัวใจจะมีบ่อน้ำเลี้ยงหัวใจลอยอยู่ แล้วก็มีดวงจิตของเราไปลอยอยู่ในกลางบ่อน้ำเลี้ยง ถ้าส่วนหยาบก็เป็นเลือด ส่วนละเอียดก็เป็นน้ำใสๆ ไม่ว่าจะผ่าตัดเปลี่ยนหัวใจก็ตาม ส่วนละเอียดก็จะยังอยู่ ดวงจิตอยู่ตรงกลางเนื้อหัวใจนี้ ความจำก็ซ้อนอยู่กับดวงจิตนี้

3. ความคิดอยู่ท่ามกลางดวงจิต ลอยอยู่ท่ามกลางเบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ

4. ความรู้อยู่อยู่ท่ามกลางดวงวิญญาณ

อธิบายเป็นภาพคือ

¹ เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539, หน้า 4.

เห็น จำ คิด รู้ 4 อย่างนี้เข้ามารวมเป็นจุดเดียวกัน เรียกว่า ใจ

การที่พระมงคลเทพมุนีอธิบายลักษณะของที่ตั้งใจว่าอยู่ที่เบ้าน้ำเลี้ยงหัวใจ และมีความเห็นอยู่ที่ท่ามกลางกาย ความจำอยู่ที่ท่ามกลางเนื้อหัวใจ ความคิดอยู่ที่ท่ามกลางดวงจิต ความรู้อยู่ที่ท่ามกลางดวงวิญญาณเช่นนี้ เป็นการอธิบายลักษณะการทำงานของเห็น จำ คิด รู้ ที่เดินทางออกมาจากศูนย์กลางกาย เพราะในภาคปฏิบัติพบว่า ใจนั้นอยู่ที่ศูนย์กลางกาย แต่เมื่อใจทำหน้าที่ในการรับอารมณ์ทางอายตนะต่างๆ ใจซึ่งเป็นเหมือนสถานีต้นจะส่งเห็น จำ คิด รู้ ออกมาเพื่อทำหน้าที่รับอารมณ์ โดยจะส่งผ่านมาที่หัวใจก่อน ซึ่งเป็นเหมือนสถานีกลางที่จะเชื่อมโยงระหว่างส่วนละเอียดกับส่วนหยาบ คือ ประสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อความเห็น ความจำ ความคิด ความรู้ มาอยู่ที่หัวใจแล้ว ก็จะส่งไปยังฐานต่างๆ ทั้ง 5 ฐาน คือ เพลาตา กลางก๊ก เพดานปากที่อาหารสาลัก ปากช่องคอเหนือลูกกระเดือก กลางลำตัว ซึ่งเป็นศูนย์รวมอายตนะต่างๆ เมื่อรับอารมณ์ต่างๆ แล้วก็จะส่งสัญญาณกลับไปหัวใจ และกลับไปสู่ศูนย์กลางกาย

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า สถานีต้นของใจจะอยู่ที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 สถานีกลางจะอยู่ที่เนื้อหัวใจคอยเป็นตัวเชื่อมระหว่างหยาบและละเอียด สถานีปลายจะอยู่ตามฐานต่างๆ อีก 5 ฐาน

จากที่กล่าวมาข้างต้น นักศึกษาจะเห็นว่า จิตเป็นแค่ส่วนหนึ่งของใจ หัวของใจจะอยู่ที่กลางทรวงอก ตัวของใจจะอยู่ที่ฐานที่ 7

1.1.2 ความสำคัญของฐานทั้ง 7

ฐานทั้ง 7 ฐานนี้มีความสำคัญ พระมงคลเทพมุนีกล่าวว่า นอกจากเป็นทางไปเกิด มาเกิด ตี้นลับ ไปสู่อายตนะนิพพาน แล้วยังสัมพันธ์เกี่ยวกับเรื่องกาย ใจ จิต วิญญาณ ฐานทั้ง

7 ฐานนี้ เป็นที่คุมวิญญาณ คำว่าวิญญาณในที่นี้ไม่ใช่กายละเอียด แต่หมายถึง ความรู้แจ้ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือกล่าวได้ว่าฐานทั้ง 7 เป็นที่ตั้งของอายตนะในการรับรู้ กล่าวคือ

ฐานที่ 1 เป็นทางเข้าออกของกายสังขาร คือ ลมหายใจ

ฐานที่ 2 เป็นศูนย์รวมของการได้กลิ่น

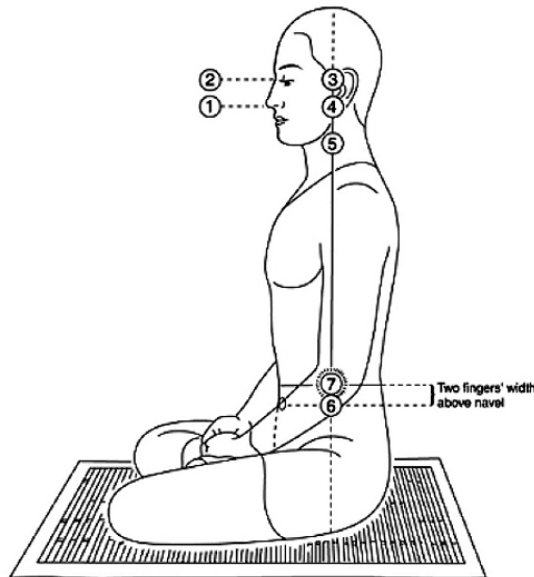
ฐานที่ 3 เป็นศูนย์รวมของการเห็น

ฐานที่ 4 เป็นศูนย์รวมของการได้ยิน

ฐานที่ 5 เป็นฐานศูนย์รวมของการรับรส

ฐานที่ 6 เป็นฐานศูนย์รวมของการสัมผัสผัสสทั้งหมด

ฐานที่ 7 เป็นศูนย์รวมของใจ

อารมณ์ทุกอย่างที่ผ่านเข้ามาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะมารวมกันที่สถานี่ต้น คือ ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 ส่งผ่านไปยังเนื้อหัวใจ ที่คอยเชื่อมโยงระหว่างหยาบกับละเอียด แล้วจึงไปสู่ฐานต่างๆ แล้วทั้งหมดจะกลับมารวมที่ศูนย์กลางกาย

เมื่อปฏิบัติจนกระทั่งเข้าถึงพระธรรมกาย จะเห็นว่าทั้ง 7 ฐานนี้ จะมีลักษณะเหมือนท่อใสๆ เวลาเราสูดลมหายใจเข้าไปตรงปากช่องจมูก ไปตามฐานต่างๆ จะเป็นท่อแก้วใสๆ ฐานที่ 1 ทางเดินของลมหายใจเข้าออก มีความสำคัญมาก นอกจากจะทำให้เราดำรงชีพอยู่ได้แล้ว ยังเป็นสื่อที่จะดึงดูดอารมณ์อะไรต่างๆ เข้ามาภายใน เวลาเรารักก็ดี ชังก็ดี ยินดีก็ดี ยินร้ายก็ดี คือ ใครทำถูกใจเรา เราก็ยินดี หรือไม่ถูกใจ เราก็ยินร้าย ซึ่งจะทำให้ลมหายใจหยาบ

พอหยาบเข้าไปแล้ว เข้าไปตามลม ไปสู่ลมหายใจที่ฐานที่ 7 มันก็จะไปขยายส่วนใน เห็น จำ คิด รู้ ไปดึงดูดเอากิเลสภายใน ความโลภ ความโกรธ ความหลง คลุกเคล้ากัน แล้วก็ขยายไปสู่ระบบประสาทกล้ามเนื้อ จากจิตใจสู่ระบบกล้ามเนื้อ สู่ระบบความคิด คำพูด และการกระทำ ลมหายใจกับใจสัมพันธ์กันอย่างนี้

ถ้าความโลภ อย่างเช่นอกิขณา คิดอยากจะได้ของผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรม พอความโลภ เข้าเกิดขึ้น ใจมันจะพร่อง ความโกรธ ความพยาบาท เข้ามาตามลมแล้วก็มาอยู่ที่ฐานที่ 7 ประสานกับกิเลสในตระกูลโทสะหรือพยาบาท ก็จะทำให้ใจพล่าน ถ้าเป็นกิเลสตระกูลโมหะ ใจก็จะพรั่มว จำง่าย ๆ ดังนี้คือ ใจพร่องเพราะโลภ ใจพล่านเพราะโกรธ ใจพรั่มวเพราะหลง เพราะฉะนั้นเวลาอารมณ์ยินดียินร้ายเข้ามา จึงมีเทคนิคว่าให้สังลมออก คล้ายกับ สังน้ำมูก แต่ไม่ถึงขั้นต้องสั่งอย่างรุนแรง ให้ลมออกนิดหนึ่ง พอลมหยาบไม่อาจเข้ามาได้ ก็จะไม่มีความเชื่อมประสาน เพราะฉะนั้นมันก็จะดับไป อารมณ์นั้นก็ดับไป ใจเราก็จะใส

1.1.3 หลักการทำใจหยุด

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นถึงลักษณะของใจตามที่พระมงคลเทพมุนีกล่าวไว้ เป็นการกล่าวถึงใจเมื่อออกมาทำงาน ไม่ได้กล่าวถึงใจในภาวะหยุดนิ่ง การทำใจให้หยุด จะต้องทำให้เห็น จำ คิด รู้ มารวมอยู่ที่ศูนย์กลางกาย ไม่ส่งใจออกไปตามฐานต่าง ๆ ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า

“คำที่เรียกว่า ใจ นี้แหละเราต้องบังคับให้หยุดเป็นจุดเดียวกัน เห็น จำ คิด รู้ ลืออย่างนี้ ต้องมารวมหยุดเป็นจุดเดียวกันอยู่กลางกายมนุษย์ มารวมหยุดเป็นจุดเดียวกันอยู่กลางกายมนุษย์ สะดือทะลุหลัง ขวาทะลุซ้าย กลางกึ่งข้างใน สะดือทะลุหลังเป็นด้ายกลุ่มไปเส้นหนึ่งตั้ง ขวาทะลุซ้าย เป็นด้ายกลุ่มไปเส้นหนึ่งตั้ง ตรงกัน ตั้งทั้ง 2 เส้นตรงกลางจรดกัน ที่กลางจรดกันนั้นแหละเรียกว่า กลางกึ่ง กลางกึ่งนั้นแหละ ถูกกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ไสบริสุทธี เท้าฟองไข่แดงของไข่ไก่ ถูกกลางดวงพอดี ที่สอนให้เอาพระของขวัญไปจรดไว้ที่กลางดวงนั้นคือกลางกึ่งนั้นแหละ เราเอาใจของเราไปจรดที่กลางกึ่งนั้น เห็น จำ คิด รู้ 4 อย่างจรดอยู่กลางกึ่งนั้น กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ มีที่ตั้งแห่งเดียวเท่านั้น “ใจ” ที่เขาบอกว่า “ตั้งใจ” นะ เราจะต้องเอาใจไปหยุดตรงนั้นทีเดียว ถึงจะถูกเป้าหมายใจดำ เขาบอกว่าตั้งใจ”¹

¹ เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539, หน้า 5.

การทำให้ใจหยุดของพระมงคลเทพมุนี ก็คือ การทำให้เห็น จำ คิด รู้ มารวมหยุดเป็นจุดเดียวกันอยู่ที่กลางกายมนุษย์ คือ ตรงศูนย์กลางกาย ซึ่งถือว่าเป็นหลักการในการทำใจหยุดสำหรับวิธีการที่จะทำให้เห็น จำ คิด รู้ รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ท่านได้ให้แนวทางไว้ว่า

“ต้องเอาใจไปหยุดตรงกลางนั้น เมื่อเอาใจไปหยุดอยู่กลางนั้นได้แล้ว ก็ใช้สัญญาจำให้มันหยุดนิ่งบังคับให้นิ่งเสียถ้าไม่นิ่งก็ต้องใช้บริกรรมภาวนาบังคับไว้ บังคับให้ใจหยุด บังคับหนักเข้า หนักเข้า หนักเข้า พอถูกส่วนเข้า ใจหยุดนิ่ง ใจหยุด หยุด พอใจหยุดเท่านั้นแหละถูกตัวสมณะแล้ว หยุดนั้นแหละเป็นตัวสมณะ หยุดนั้นเองเป็นตัวสำเร็จ ทั้งทางโลกและทางธรรมสำเร็จหมด”¹

การทำให้เห็น จำ คิด รู้ รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ท่านใช้คำว่า บังคับให้นิ่ง บังคับให้ใจหยุดด้วยบริกรรมภาวนา ทำไปจนกระทั่งถูกส่วน จึงถูกตัวสมณะ คือ ใจหยุดได้ หรืออาจใช้บริกรรมนิมิตเป็นดวงแก้วใส ควบคู่กับบริกรรมภาวนาก็ได้

1.1.4 กระบวนการเข้าถึงธรรม

เมื่อสามารถทำใจให้หยุด คือ ทำให้เห็น จำ คิด รู้ รวมเป็นหนึ่งเดียวกันแล้ว ก็จะเกิดองค์ฌานคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา มากำจัดนิวรณ์ทั้ง 5 นิวรณ์นี้เป็นตัวที่กั้นระหว่างดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์กับใจไม่ให้มารวมกัน เมื่อนิวรณ์หมดไป ก็จะทำให้จิตกศูนย์กลางคือใจจะตกลงไปดูดเอาดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ซึ่งอยู่ที่ฐานที่ 6 ขึ้นมาฐานที่ 7 แล้วก็เห็นดวงปฐมมรรค

ดังนั้นเมื่อใจหยุดก็จะเข้าถึงดวงธรรมภายในและเมื่อใจหยุดมากขึ้นก็จะเข้าถึงกายต่างๆ จนกระทั่งเข้าถึงพระธรรมกาย จากนั้นจึงอาศัยพระธรรมกาย เพื่อเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไป

1.2 หลักการเจริญวิปัสสนา

ดังที่ได้เคยกล่าวไปแล้วเกี่ยวกับวิปัสสนา ในหลักสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อเป็นการทบทวนจะขออธิบายเพิ่มเติมดังนี้

¹ เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539, หน้า 5.

1.2.1 ความหมายของวิปัสสนา

คำว่า วิปัสสนา มาจาก 2 บท คือ วิ + ปัสสนา

วิ แปลว่า วิเศษ

ปัสสนา แปลว่า การเห็น

วิปัสสนา จึงหมายถึง การเห็นวิเศษ วิปัสสนานี้เป็นชื่อของปัญญา ซึ่งเป็นธรรมชาติที่รู้ก็แต่ว่าสิ่งที่ปัญญารู้นั้นมีมากมายหลายอย่าง ปัญญาจึงมีมากมายหลายอย่างตามสิ่งที่รู้นั้น กล่าวคือ ปัญญารู้วิชาภูมิศาสตร์ก็อย่างหนึ่ง ปัญญารู้วิชาภูมิศาสตร์ก็อย่างหนึ่ง ปัญญาที่รู้วิชาวิทยาศาสตร์ก็อย่างหนึ่ง อย่างนี้เป็นต้นในบรรดาปัญญามากมายหลายอย่างเหล่านั้นเฉพาะปัญญาที่รู้ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะ 3 อย่าง มี อนิจจลักษณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ และอนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตาเท่านั้น จึงได้ชื่อว่า วิปัสสนา ข้อนี้สมจริงตามที่ท่านให้คำจำกัดความของคำนี้ไว้ว่า “อนิจจาทิวาเสนา วิวิธากาเรนปสฺสตีติ วิปสฺสนา” แปลว่า “ปัญญาชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีความหมายว่า เป็นโดยอาการต่างๆ เกี่ยวกับอาการที่ไม่เที่ยง เป็นต้น” ดังนี้ อันได้แก่ ปัญญาที่พระพุทธเจ้าหมายเอา ตรัสไว้ว่า “สพฺเพ สงฺขารา อนิจจา ฺขปฺย สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ฺขปฺย สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ซึ่งแปลว่า “สังขารทั้งหลาย ทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” ดังนี้ นั่นเอง

เมื่อวิปัสสนาเป็นปัญญาที่รู้ลักษณะทั้ง 3 ดังกล่าว วิปัสสนานี้จึงมิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์อะไรอย่างอื่น ที่แท้แล้วเป็นไปเพื่อการละกิเลสเท่านั้น กล่าวคือ กิเลสทั้งหลาย มี โลภะเป็นต้น เมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในวัฏฏธรรมที่เห็นว่าเที่ยงบ้าง ว่าเป็นสุขบ้าง ว่าเป็นอัตตาหรือเป็นของ ที่เนื่องด้วยอัตตาบ้าง เท่านั้น เพราะเหตุไรจึงเป็นเช่นนั้น จะขอยกไปกล่าวเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก ในปัญหาข้ออื่นที่เกี่ยวกับไตรลักษณ์ ในที่นี้ขอเพียงชี้แจงให้ทราบเป็นเบื้องต้นก่อนว่า กิเลสย่อมเกิดขึ้นและเจริญอยู่ได้ เพราะมีความสำคัญว่าเที่ยงเป็นต้น เพราะฉะนั้นหากว่าได้ทำความเข้าใจโดยประการตรงข้าม คือความสำคัญว่าไม่เที่ยงเป็นต้น ให้เกิดขึ้น โดยการเจริญวิปัสสนาได้แล้วไซ้ กิเลสเหล่านั้นจะถูกละไป เพียงแต่ว่า การละกิเลสแห่งวิปัสสนาปัญญานี้ เป็นการละได้เป็นครั้งคราวในทุกคราวที่ทำวิปัสสนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้ ยังไม่สามารถละได้เด็ดขาดเท่านั้นแต่ถ้าหากว่าสามารถทำวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วนี้ให้มีกำลัง ให้มีความแก่กล้าไปตามลำดับ จนบรรลุถึงมรรคซึ่งเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนาปัญญาได้ ก็ย่อมละกิเลส เหล่านั้นได้เด็ดขาด นั่นคือ กิเลสที่ถูกละไปแล้ว จะไม่มีวันหวนกลับมาเกิดได้อีกเลย เมื่อกิเลส ลื่นไป ทุกข์ก็ย่อมลื่นไป เพราะทุกข์ทั้งหลายในสังสารวัฏ มีชาติความเกิดเป็นต้น มีกิเลส

เป็นเหตุ มีกิเลสเป็นปัจจัย เมื่อความสิ้นกิเลสและความสิ้นทุกข์จะสำเร็จได้โดยการเจริญวิปัสสนาดังกล่าว มาห้จึงกล่าวได้ว่า วิปัสสนานี้มีความสิ้นกิเลสและความสิ้นทุกข์ เป็นประโยชน์

1.2.2 ความหมายวิปัสสนาของพระมงคลเทพมุนี

พระมงคลเทพมุนีได้อธิบายถึงวิปัสสนาว่า เป็นการเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เห็นต่าง ๆ ในเรื่องของขั้น 5 आयตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งท่านได้อธิบายการเห็นในวิปัสสนาว่า

“ถ้าว่าวิปัสสนาเห็น มีวิปัสสนาก็มีธรรมกาย เห็นด้วยตาธรรมกายนั้นแหละเรียกว่าวิปัสสนา แปลว่า เห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เห็นต่าง ๆ เห็นไม่มีที่สุด ตาธรรมกายโคตรภู เห็น แค่นี้ ตาธรรมกายโสตา โสตาละเอียด เห็นแค่นี้ สกทาคา สกทาคาละเอียด เห็นแค่นี้ พระอนาคา อนาคาละเอียด เห็นแค่นี้ พระอรหัต อรหัตละเอียด เห็นแค่นี้ หนักขึ้นไปไม่มีที่สุด นับอสงไขยไม่ถ้วน เห็นไม่มีที่สุด รู้ไม่มีที่สุด เห็น จำ คิด รู้ เท่ากัน เห็นไปแคไหน รู้ไปแคไหน จำไปแคไหน คิดไปแคไหน รู้ไปแคไหน เท่ากัน ไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน นี้อย่างนี้เรียกว่า วิปัสสนา เห็นอย่างนี้เห็นด้วยตาธรรมกาย เห็นด้วยตากายมนุษย์ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม รูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม อรูปพรหมละเอียด เห็นเท่าไรก็เห็นไป เรียกว่าอยู่ในหน้าที่สมณะทั้งนั้น ไม่ใช่วิปัสสนา ถ้าวิปัสสนาละก็ต้องเห็นด้วยตาธรรมกายนั้นแหละเป็นตัววิปัสสนาจริง ๆ ละ”¹

การเจริญวิปัสสนา ในทางปฏิบัติจะต้องเข้าถึงพระธรรมกาย จึงจะไปเรียนรู้สิ่งที่ เป็นวิปัสสนาภูมิได้อย่างแท้จริง

1.2.3 ภูมิของวิปัสสนา

ธรรมดาการปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ต้องอาศัยเพาะปลูกลงในที่ดินฉันใด การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ก็จำต้องมีภูมิพื้นที่ให้ทำการเพาะปลูก หรือปฏิบัติด้วยเหมือนกัน ฉะนั้น ภูมิของวิปัสสนา คือ พื้นเพในการเจริญวิปัสสนากวณานัน มี 6 อย่าง ได้แก่

1. ขั้น 5 คือ กองทั้ง 5

2. आयตนะ 12 คือ สะพานเครื่องเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ มี 12

¹ วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวพุกน้ำ, **มรดกธรรมของหลวงพ่อดาวพุกน้ำ (พระมงคล-เทพมุนี)**, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2537, หน้า 290.

3. ธาตุ 18 คือ สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน มี 18
4. อินทรีย์ 22 คือ ความเป็นใหญ่ มี 22
5. อริยสัจ 4 คือ ความจริงอันประเสริฐ มี 4
6. ปฏิจจสมุปบาท 12 คือ ความประชุมพร้อมด้วยเหตุผล มี 12

ถ้ากล่าวโดยย่อภูมิของวิปัสสนามีเพียง 2 อย่าง ได้แก่ รูปธรรม และนามธรรม ขั้นต้นต้องพิจารณาให้เห็นรูปนามก่อน แล้วกำหนดดูจนเห็นปัจจัยที่ให้เกิดรูปนาม ต่อจากนั้นจึงเพ่งให้เห็นแจ้งไตรลักษณ์ว่า รูปนามมีลักษณะที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาว่ากล่าวให้เป็นไปตามใจชอบก็ไม่ได้ เมื่อเพ่งจนเห็นไตรลักษณ์ ก็จะได้ละความเห็นผิด เข้าใจผิด จำผิด ว่ารูปนามเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนที่พึงบังคับบัญชาได้ตลอดจนว่าเป็นสิ่งที่สวยงาม การเห็นผิด เข้าใจผิด จำผิดนี้เรียกว่า วิปลาสธรรม คือเป็นสิ่งที่วิปลาสคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง

ธรรมทั้ง 6 หมวดนี้เป็นพื้นฐานในการนำไปเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปัญญาที่สามารถแยกความเป็นตัวตนเราเขา ความเป็นสัตว์ บุคคลออกได้ ต้องเป็นปัญญาที่ได้มาจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนบรรลุวิปัสสนาญาณ

1.2.4 ชีวิตคือรูปนาม

การมองเห็นสิ่งที่เป็นรูปนามนี้ ไม่ใช่จะเห็นได้ด้วยการพิจารณาธรรมดาตามที่เข้าใจ เพราะจะต้องเห็นตัวของรูปนามจริงๆ ว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร แต่ในการพิจารณาแบบสุดมย-ปัญญาและจินตตามยปัญญาก็พอจะให้เข้าใจ ว่าโดยความเป็นจริงเกี่ยวกับชีวิตของเรานั้นสามารถแบ่งแยกชีวิตออกเป็นได้ 2 ระดับ คือ

1) สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ

ความจริงโดยสมมติ เรียกว่าสมมติสัจจะ เป็นความจริงที่ผู้คนในสังคมใดสังคมหนึ่งบัญญัติ สมมติ แต่งตั้ง วางกำหนดกฎเกณฑ์ ทำข้อตกลงยินยอมร่วมกัน มีขอบเขต มีกำหนด มีระยะเวลา ส่วนใหญ่แสดงออกด้วยการใช้ทั้งภาษาทางกาย ภาษาพูด ภาษาเขียน เพื่อสื่อความหมายให้เข้าใจตรงกัน

ตัวอย่างเช่น เมื่อใครได้รับการตั้งชื่อว่าชื่อใด เมื่อมีผู้เรียกชื่อนั้นขึ้น ย่อมหมายความว่าถึงคนผู้นั้น จะกำหนดเจาะจงไว้ จนตลอดระยะเวลาที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่เมื่อใดที่คนนั้นแก้ไขเปลี่ยนแปลงชื่อตนเองเสียใหม่ ชื่อเดิมย่อมเป็นอันลบล้าง ไม่ใช่อีกต่อไป

ความจริงโดยสมมติ จึงเป็นสมมติโวหารที่ชาวโลกแต่งตั้ง บัญญัติขึ้น เป็นของไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงได้ แล้วแต่การวางกำหนดกฎเกณฑ์ของสังคมมนุษย์

2) ปรมัตถสัจจะ ความจริงโดยแท้

ความจริงโดยแท้จริง เรียกว่าปรมัตถสัจจะ เป็นธรรมหรือธรรมชาติที่มีอยู่จริงตามสภาวะลักษณะ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ เช่นคำว่า “คน” แต่ละชาติเรียกชื่อไม่เหมือนกัน ตามแต่สมมติโวหารที่ชาตินั้นๆ บัญญัติขึ้น แต่ลักษณะของคนที่ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ประการคือ ส่วนที่เป็นร่างกาย (รูป) และส่วนที่เป็นจิตใจ (นาม) จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ไม่ว่าจะเป็นของชนชาติใด

ปรมัตถสัจจะ แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ สภาวสัจจะ และอริยสัจจะ

สภาวสัจจะ เป็นความจริงแท้ ตามสภาวะของสรรพสิ่งต่างๆ นั้น ทั้งที่เป็นฝ่ายรูปธรรม และนามธรรม

อริยสัจจะ คือธรรมที่เป็นจริงสำหรับพระอริยบุคคลโดยเฉพาะ ได้แก่ อริยสัจ 4 มี ทุกข์ เป็นต้น

เมื่อความจริงแบ่งออกได้หลายขั้นตอนดังกล่าวมาแล้ว ชีวิตของเราจึงอาจกล่าวถึงได้ 2 แบบ คือ

1. ตามความจริงระดับสมมติสัจจะ ซึ่งชาวโลกส่วนใหญ่เข้าใจและยินยอมรับรองกัน เราก็คือชีวิตมนุษย์คนหนึ่งที่เกิดมาในโลก มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆ มีบิดามารดาญาติพี่น้อง ผู้มีอุปการคุณอื่นๆ เกิดมาแล้วก็ดำเนินชีวิตไปตามครรลองที่สังคมวางกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ผู้ใดฉลาดย่อมเลือกดำเนินชีวิตในฝ่ายดี ทำหน้าที่ของตนในสังคมอย่างดีที่สุด เช่น

ในวัยเยาว์ ศึกษาเล่าเรียน แสวงหาความรู้ อยู่ในโอวาทคำสั่งสอนของผู้ใหญ่

ในวัยเติบโต ประกอบสัมมาอาชีพเป็นหลักฐาน ดำรงวงศ์สกุลให้เจริญรุ่งเรือง ประพฤติตนในคุณธรรมอันดีงาม ทำหน้าที่ต่างๆ ของตนให้ครบถ้วนบริบูรณ์ รวมทั้งหน้าที่ที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ชนบุคคลอื่น

เมื่อเข้าใกล้วัยชรา เร่งสร้างกุศลให้มากกว่าวัยธรรมดาอื่นที่ผ่านมา เพื่อประโยชน์สุขในชีวิตนี้ และสัมปรายภาพ

2. ตามความจริงในระดับปรมัตถสัจจะ ซึ่งสามารถตอบได้เป็น 2 ระดับ คือ

ระดับที่หนึ่ง ยังตอบในฐานะ “มีตัวเรา”

ระดับที่สอง ในฐานะ “ไม่มีแม้แต่ตัวเรา”

ระดับที่หนึ่ง เมื่อยังคิดยึดถือว่ามีตัวเรา

ในระดับนี้ควรทราบว่า ตราบใดที่เรายังมีกิเลสนอนเนื่อง ติดค้างอยู่ในสันดาน ตราบนั้น เราจะต้องเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด โดยไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนที่จะต้องเกิดเป็นอะไรบ้าง ขึ้นอยู่กับผลของกรรมที่สั่งสมกระทำไว้ ขณะเมื่อได้เกิดในแต่ละครั้งๆ ภพ (ที่อยู่) ภูมิ (ที่เกิด) ที่จะต้องเวียนตายเวียนเกิด สำหรับผู้ยังมีกิเลส มีอยู่ด้วยกัน 31 แห่ง

สถานที่ตั้ง 31 แห่งนี้ เป็นที่ที่เรามีสิทธิ์ทำให้ตัวเรา อุบัติบังเกิดขึ้น โดยมีสาเหตุจาก กรรมที่ตัวเราเองเป็นผู้ประกอบ เป็นปัจจัยเครื่องอุดหนุน นำส่งเราไปยังกำเนิดนั้นๆ ส่วนกรรม ชนิดใดนำส่งสู่ภพภูมิใด และที่นั้นๆ มีความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข อย่างไร จะกล่าวในโอกาสต่อไป

ระดับที่สอง ในการตอบแบบปรมัตถสัจจะ “ไม่มีตัวเรา”

ในการพูดระดับนี้ ขอยกเอาสิ่งของหลายๆ อย่างในโลกมาเป็นเครื่องอุปมาเปรียบเทียบกับ เช่น บ้านเมือง สถานก่อสร้าง ยานพาหนะ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่เราสมมติเรียกชื่อไว้ว่าชื่อนั้น ชื่อนี้ ความจริงที่แท้ สิ่งนั้นๆ ประกอบด้วยของบางอย่าง หรือหลายอย่าง นำมาประกอบรวมกันไว้ หากเราจับของเหล่านี้แยกออกเป็นส่วนๆ เป็นจำพวกๆ ไป ของที่ถูกแยกแล้วเหล่านั้น ไม่มีสิ่งใด ที่เรียกได้ดังชื่อที่เราเรียกเมื่อของรวมกันอยู่ เช่น บ้าน เมื่อเราจับบ้านแยกออกดู จะพบว่าประกอบด้วย ไม้ เหล็ก ปูน กระเบื้อง สี ฯลฯ ไม่มีสิ่งใดเรียกว่า “บ้าน” จนอย่างเดียว

อุปมาข้างต้นเป็นฉันทิใด ความเป็นสัตว์ เป็นบุคคลของเรา ก็มีลักษณะเช่นเดียวกันคือ ชีวิตเรา ประกอบด้วยสภาวะธรรมสำคัญ 2 ประการ คือ องค์ประกอบที่ทำให้เป็นรูปร่างกาย (รูปธรรม) และองค์ประกอบที่ทำให้เกิดเป็นฝ่ายจิตใจ (นามธรรม) เมื่อใดปัญญาปัญญาก่อกำ พิจารณาแยกส่วนต่างๆ เหล่านี้ออก เมื่อนั้นย่อมสามารถละทิ้งคำว่า “เรา” ลงได้สิ้นเชิงเด็ดขาด ย่อมจะเห็นแจ่มแจ้งชัดเจนว่า คำว่า “เรา” เกิดขึ้นเพราะความประจบเหมาะของการผสมผสาน กลมกลืนกันระหว่างสิ่งต่างๆ อย่างไร และสิ่งเหล่านั้นไม่มีคุณค่าในการยึดถืออย่างไร เมื่อเกิด ปัญญาขึ้นถึงระดับนี้ ย่อมเป็นการยุติชีวิตมิให้วนเกิดเวียนตายในที่ 31 แห่งนั้นต่อไป

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าในการเจริญวิปัสสนามีอารมณ์ที่สำคัญอยู่ 6 อย่าง ซึ่งเป็นพื้นฐานรองรับการเจริญวิปัสสนา แต่ก่อนที่จะไปศึกษาสิ่งที่เป็นวิปัสสนาภูมิ มีสิ่งสำคัญ

ที่นักศึกษาควรทำความเข้าใจเป็นอันดับแรกก่อนก็คือ ความเข้าใจในเรื่องของวงจรชีวิตในสังสารวัฏ เพราะเหตุที่ตัวเราและสรรพสัตว์ทั้งหลายต่างต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ เนื่องจากมีกิเลส กรรม วิบาก และภพภูมิรองรับอยู่ ถ้าทราบได้ยังไม่ได้ปฏิบัติธรรมจนกระทั่งบรรลुธรรมแล้ว การเวียนว่ายตายเกิดนี้ก็จะคงเป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นในการศึกษาวิปัสสนาภูมิจึงต้องศึกษาเรื่องราวความเป็นจริงของชีวิตในเรื่องเหล่านี้ก่อน

หลังจากที่ได้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับแผนผังชีวิตในสังสารวัฏแล้ว นักศึกษาจะมองเห็นภาพในการที่เกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดหมุนเวียนไปในภพภูมิต่างๆ อย่างไม่รู้จักจบสิ้น ตามอำนาจของกรรม ที่ตนได้กระทำไว้นั้น นับเป็นวัฏฏทุกขอันยาวนานไม่มีวันสิ้นสุด การกระทำให้เล็กเกิดไม่มีใครทำให้กันได้ ตนเองจะต้องเป็นผู้กระทำให้ตนเอง สิ่งที่ต้องกระทำนั้น คือ การทำให้ตนเองเป็นผู้มีปัญหา เอาปัญญามาเป็นประดุกพาหนะพาตนเองไปให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

ปัญญานี้เป็นปัญญาที่รู้พิเศษกว่าปกติ เป็นปัญญาที่ทำให้รู้แจ้งสภาวะปกติของรูปธรรมและนามธรรมทั้งปวง ปัญญานี้เป็นปัญญาในระดับภาวนามยปัญญา คือ รู้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง การรู้เห็นนี้ คือ เห็นในไตรลักษณ์และการรู้เห็นนี้มีภูมิของวิปัสสนา หรือ อารมณ์ ที่จะป็นฐานทำให้เกิดวิปัสสนา 6 อย่าง ซึ่งเป็นสิ่งที่เราจะต้องศึกษาเป็นอันดับต่อไป

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 1 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 1
แล้วจึงศึกษาบทที่ 2 ต่อไป

บทที่ 2

กิเลส

เนื้อหาบทที่ 2

กิเลส

- 2.1 กิเลสในใจมนุษย์
- 2.2 ความหมายของกิเลส
- 2.3 ประเภทของกิเลส
- 2.4 ตระกูลของกิเลส
- 2.5 ระดับของกิเลส
- 2.6 กิเลสในกายต่าง ๆ
- 2.7 ลักษณะการครอบงำของกิเลส
- 2.8 ทุกข์โทษภัยจากกิเลส

1. กิเลสเป็นเสมือนเชื้อโรคที่ทำให้ใจเศร้าหมอง เสื่อมโทรม ด้อยคุณภาพ ซึ่งมีมากมายหลายชนิด มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป แต่กิเลสที่เป็นอกุศลมูล มี 3 ตัว คือ โลภะ โทสะ และ โมหะ

2. กิเลสสามารถขยายตัวได้ 3 ระดับ คือ อนุสัยกิเลส ปริยฐานกิเลส และวิตถกิเลส

3. กิเลสมีอยู่ในกายมนุษย์ รวมถึงกายอื่นๆ ทั้งกายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม จนถึงกายธรรมต่างๆ โดยมีจุดกำเนิดจากอวิชชาที่ขยายมาบังคับ จนกระทั่งขยายตัวเป็นกิเลสต่างๆ และกิเลสนี้ก็มีทุกขโทษภัย ย่อมนำสัตว์ให้ทำชั่ว และต้องพลัดไปสู่อบายภูมิ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายประเภทและลักษณะของกิเลสได้
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายระดับของกิเลสได้
3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายกิเลสในตัว ลักษณะการครอบงำของกิเลส และทุกข์ภัยของกิเลสได้

เมื่อพูดถึงวงจรของชีวิตสรรพสัตว์ เป็นธรรมดาที่ว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ในวัฏวนของสังสารวัฏ ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีวันจบสิ้น ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสก็จะคอยบังคับให้ทำกรรม และเมื่อทำกรรมก็ย่อมทำให้เกิดวิบาก วิบากก็จะส่งผลให้เกิด และทำกรรมใหม่ๆ อยู่ร่ำไป เกิดเป็นวงจรซ้ำๆ ไปเรื่อยๆ จนยากที่จะหาจุดจบได้ ตราบใดที่สรรพสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้หนทางเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ชีวิตนี้ก็ต้องเวียนวนต่อไป ในการศึกษาวิปัสสนาอันเป็นเส้นทางเพื่อให้เห็นและเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงสภาพชีวิตที่กำลังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ จึงควรที่จะศึกษาและทำความเข้าใจถึงมูลเหตุแห่งสังสารวัฏ คือ กิเลส ก่อนในเบื้องต้น ให้รู้จักหน้าตา สภาพการบังคับ และการส่งผลว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร

2.1 กิเลสในใจมนุษย์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า

“ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ”¹

พุทธภาษิตบทนี้ย่อมมีนัยว่า ใจบัญชากายให้ทำสิ่งต่างๆ การกระทำของบุคคลจะดีหรือร้ายขึ้นอยู่กับใจ ถ้าใจคิดดี การพูดและการกระทำของบุคคลย่อมดีงามและเป็นประโยชน์เสมอ แต่ถ้าใจคิดร้าย การพูดและการกระทำของบุคคลย่อมเลวร้าย มีโทษ มีอันตรายตามไปด้วย² เหตุนี้เราทุกคนควรต้องให้ความสำคัญในการศึกษาความรู้อันเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของ “ใจ”

ตามธรรมดาคนเรามีส่วนประกอบสำคัญยิ่ง 2 ส่วน ได้แก่ กาย กับ ใจ ใจมีหน้าที่คิดแล้วบังคับให้กายแสดงพฤติกรรมต่างๆ เมื่อพิจารณาเราจะเห็นว่า ร่างกายเป็นสมบัติอันล้ำค่าของมนุษย์ทุกๆ คน เป็นอุปกรณ์ในการสั่งสมบุญบารมี แต่บางเวลาย่อมมีโอกาสนอนแนอนเจ็บป่วย เสื่อมโทรม ชูบผอม อิดโรย หดแรงแรง เศร้าหมอง ไม่สดชื่น ทุกข์ทรมาน จนกระทั่งตายจาก

¹ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท, มก. เล่มที่ 40 ข้อ 11 หน้า 1.

² พระภวนาวินัยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์, กรุงเทพฯ : กราฟิเคอาร์ทพริ้นติ้ง จำกัด, 2545, หน้า 4.

เพราะถูกเชื้อโรคร้ายต่างๆ มาเบียดเบียน ใจของคนเราก็เช่นกันแม้สามารถฝึกฝนพัฒนาให้เจริญสว่างไสวได้ แต่บางเวลาย่อมมีโอกาสนอนแอ เจ็บป่วย เสื่อมโทรม เศร้าหมอง ทุกข์โศก และด้อยคุณภาพ เพราะเชื้อโรคร้ายในใจ ที่เรียกว่า “กิเลส”

กิเลสเป็นโรคของใจ ที่เมื่อเกิดขึ้นในใจแล้วทำให้ใจ ชุ่น มืด มัวหมอง เน่าใน ซึ่งปกติของใจจะไม่ชุ่น มืด มัว

แต่พอมีกิเลสเข้ามาหุ้มใจ ทำให้ประสิทธิภาพของใจมันลดลง คุณภาพของใจลดลง ทำให้หมดความชุ่มชื่น ใจก็หมดความชุ่มชื่นไป

นอกจากใจหมดความชุ่มชื่นแล้ว ยังวุ่นวายอีกด้วย ยิ่งกว่านั้น ยังทำให้ใจกระด้าง ไม่เหมาะที่จะมาใช้งาน เอามาใช้คิด ใจมีลักษณะ มีคุณสมบัติอย่างที่ดีคือ คิด แต่พอกระด้างเสียแล้ว ก็ไม่นุ่มนวลเสียแล้ว เอามาคิดอะไรก็ไม่ได้ความ คิดอะไรก็หยาบหมด ใจจะมีโรคเช่นนี้

ตารางแสดงอาการของกายกับจิต¹

ส่วนของชีวิต	ทางเจริญขึ้น		ทางเสื่อมลง	
	มีอาการ	เนื่องจาก	มีอาการ	เนื่องจาก
กาย	เติบโต อ้วนพี	อาหาร	ซูบผอม	โรค
จิต	ปลอดโปร่ง ผ่องใส	ธรรมะ	มืดมัว เศร้าหมอง	กิเลส

อาการของโรคทางกาย มี 7 อย่าง คือ²

1. เจ็บ	2. ปวด	3. แสบ
4. ร้อน	5. เย็น	6. คั้น
7. ชา		

¹⁻² พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์, พุทธศาสตร์ ภาค 2, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535, หน้า 186.

อาการของโรคทางจิต มี 3 อย่าง คือ

1. หิว
2. ร้อน
3. มีด

อาการทั้ง 3 นี้ ถ้าจิตมีอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างเกิดขึ้น แสดงว่าจิตป่วย

เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีกก็จะเห็นว่ากิเลสเป็นต้นเหตุเป็นตัวการที่ชั่วร้ายที่บังคับบัญชาใจของผู้คนตลอดถึงสรรพสัตว์ทั้งหลาย ให้คิด พุด ทำ ในสิ่งที่ไม่ดี เป็นบาปอกุศล ส่งผลให้เกิดทุกข์โทษภัยตามมาไม่มีจบสิ้น กล่าวคือ กิเลสเป็นเหตุให้ทำอกุศลกรรม และอกุศลกรรมย่อมให้เกิดวิบาก เสวยทุกข์โทษภัย เวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิทั้งปวง

หากคนเราได้เรียนรู้จักเข้าใจกิเลสไว้ก่อน ก็อาจสามารถที่จะป้องกันหรือขจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปจากใจของเราทุกคนได้ในที่สุด กิเลส คือ อะไร อยู่ที่ไหน มีแหล่งที่มาอย่างไร ส่งผลให้ได้รับทุกข์โทษภัยอย่างไร และเราสามารถกำจัดให้หมดสิ้นไปได้อย่างไร ตามแนวทางแห่งการศึกษานี้ ย่อมเกิดผลดีและเป็นประโยชน์กับเราทุกๆ คน

ในบทเรียนนี้จะนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับกิเลสให้นักศึกษาได้ทราบเพื่อจะเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องวงจรสังสารวัฏ และกระบวนการดับกิเลสในวิปัสสนาภูมิต่อไป

2.2 ความหมายของ “กิเลส”

กิเลส หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมอง ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต ธรรมอันยังจิตให้เศร้าหมอง ความเศร้าหมอง ความเปราะเปื้อน (แห่งจิต) ความลำบาก ความเบียดเบียน ความก้ำกัฏ ความทำลาย ความเฝ้า ความแผดเฝ้า ความทุกข์ ภาวะที่เกิดขึ้นในใจและทำใจให้เศร้าหมอง มลทิน (ของใจ)¹

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 แสดงความหมายไว้ว่า กิเลส หมายถึง เครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ได้แก่ โลภ โกรธ หลง²

¹ พันตรี. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ – ไทย. กรุงเทพฯ : ธรรมสาร, 2546. หน้า 194.

² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546. หน้า 129.

2.3 ประเภทของกิเลส

กิเลส เป็นกัณหาธรรม เป็นธรรมฝ่ายอกุศล เป็นเหตุให้ใจเศร้าหมอง เกิดบาปอกุศล และความชั่วร้ายทั้งปวง กิเลสในใจเปรียบได้กับเชื้อโรคในกายที่มีอยู่หลากหลายประเภท คำสอนที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงประเภทของกิเลสไว้มากมาย ในปริเฉทที่ 7 สมุจจยสังคหวิภาค แห่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้ประมวลสรุปหมวดธรรมแห่งอกุศลไว้ 9 หมวด 55 ประเภท คือ

1) อาสวะ 4	2) โสมะ 4	3) โยคะ 4
4) คันถะ 4	5) อุปาทาน 4	6) นีวรณะ 6
7) อนุสัย 7	8) สังโยชน์ 12	9) กิเลส 10 ¹

แต่ละหมวดมีรายละเอียดดังนี้²

1) อาสวะ คือ กิเลสซึ่งหมักต้องอยู่ในกระแสจิต ทำให้วิญญูะทุกข์ที่ยาวนานไม่มีกำหนด เจริญรุ่งเรืองไม่มีที่สิ้นสุด มี 4 อย่าง คือ

1. กามาสวะ ติดใจแสวงหากามคุณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัส
2. ภวาสวะ ชอบใจยินดีในอัตภาพของตน ชอบใจอยากได้ในรูปภพ อรูปภพ
3. ทิฏฐาสวะ เห็นผิดจากความเป็นจริง และติดใจในความเห็นผิดนั้น
4. อวิชชาสวะ จมอยู่ในความไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง จึงได้โลภ โกรธ หลง

2) โสมะ คือ กิเลสที่เป็นเหมือนห้วงน้ำ ท่วมทับสัตว์ทั้งหลายให้จมลงในวิญญูสงสาร จนถึงอบายภูมิจ โดยไม่ให้โอกาสไต่ขึ้นพ้นจากวิญญูสงสาร มี 4 อย่าง คือ

1. กาโมมะ ห้วงแห่งกาม พาให้สัตว์จมอยู่ในกามคุณทั้ง 5
2. ภโวมะ ห้วงแห่งภพ พาให้สัตว์จมอยู่ในความยินดีต่ออัตภาพของตน
3. ทิฏฐโมะ ห้วงแห่งความเห็นผิด พาให้สัตว์จมอยู่ในความเห็นผิด
4. อวิชโซมะ ห้วงแห่งความหลง พาให้สัตว์ลุ่มหลงจมอยู่ในความไม่รู้

¹ มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : ทิพย์วิสุทธิ์, 2540 หน้า 49.

² พระคัมภีร์สาราวังค์ แปล. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี. กรุงเทพฯ : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, 2546 หน้า 78.

3) โยคะ คือ เครื่องประกอบเหล่าสัตว์เข้าในวิญญูะ ไม่ให้หลุดพ้นไปได้ มี 4 อย่าง คือ

1. กามโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับกามคุณ
2. ภวโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความยินดีในอัตภาพของตน
3. ทิณฺณโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความเห็นผิดจากความเป็นจริงของสภาวะธรรม
4. อวิชชาโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความหลง เพราะไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง

4) คັນถะ คือ เครื่องร้อยรัด ผูกมัดทำให้เป็นปม หรือเป็นห่วงที่ร้อยรัดในระหว่างจิตกับปฏิสนธิ และปฏิสนธิกับจิตติดต่อกันไปเรื่อยๆ ไม่ให้พ้นวิญญูะทุกขไปได้ มี 4 อย่าง

1. อภิชฌาภวคันถะ ผูกมัดอยู่กับความยินดี ชอบใจ ยากได้
2. พยาบาทภวคันถะ ผูกมัดอยู่กับความโกรธ คิดปองร้าย
3. สีสัพพตปราคายคันถะ ผูกมัดอยู่ในความชอบใจในการปฏิบัติที่ผิด
4. อิทังสัจจาภินเวสภวคันถะ ผูกมัดอยู่ในความชอบใจในการปฏิบัติที่ผิด แต่ว่ารุนแรงมั่นคงแน่นกว่าข้อ 3 ไม่สามารถแก้มาในทางที่ชอบได้

5) อุปาทาน คือ เครื่องยึดมั่นในอารมณ์ ทำให้ยึดมั่นในอารมณ์ของตนๆ ไม่ยอมปล่อย มี 4 อย่าง คือ

1. กามุปาทาน ความยึดมั่นในวัตถุทุกามทั้ง 6 มี รูปารมณ์ เป็นต้น
2. ทิณฺณอุปาทาน ความยึดมั่นในการเห็นผิด มี นียตมิจฉาทิณฺณ 3 และ ทิณฺณ 62
3. สีสัพพตูปาทาน ความยึดมั่นในการปฏิบัติที่ผิด บางที่เรียกว่า สีสัพพตทิณฺณ
4. อัตตวาทุอุปาทาน ความยึดมั่นในชั้น 5 ว่าเป็นตัวเป็นตน ได้แก่ สักกายทิณฺณ

6) นีวรณะ คือ ธรรมที่เป็นเครื่องห้ามหรือกั้นความดี ไม่ให้กุศลธรรมต่างๆ เกิด และทำให้กุศลบางอย่าง เช่น ฌานที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เสื่อมสิ้นไป มี 6 อย่าง คือ

1. กามฉันทนีวรณ ชัดขวางไว้เพราะชอบใจอยากได้ในกามคุณอารมณ์
2. พยาบาทนีวรณ ชัดขวางไว้เพราะความไม่ชอบใจในอารมณ์
3. ถีนมิทนีวรณ ชัดขวางไว้เพราะความหดหู่ท้อถอยในอารมณ์
4. อุทธัจจกุกกุกจนีวรณ ชัดขวางไว้เพราะคิดฟุ้งซ่าน รำคาญใจ

5. วิจิณณานุกรณ ชัดขวางไว้เพราะความเล่งเล่ง

6. อวิชชานุกรณ ชัดขวางไว้เพราะความไม่รู้

7) **อนุสย** คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย มี 7 อย่าง คือ

1. กามราคานุสย สันดานที่ชอบใจในกามคุณอารมณ์

2. ภวราคานุสย สันดานที่ชอบใจในอัตภาพของตนและชอบใจในรูปภพ อรูปภพ

3. ปฏิฆานุสย สันดานที่โกรธเคือง ไม่ชอบใจในอารมณ์

4. มานานุสย สันดานที่ทะนงตน ถือตัว ไม่ยอมลงให้แก่ใคร

5. ทิฏฐานุสย สันดานที่มีความเห็นผิด

6. วิจิณณานุสย สันดานที่มีเล่งเล่งและเล่งเล่งไม่แนใจ

7. อวิชชานุสย สันดานที่มีความลุ่มหลงมัวเมา ไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง

8) **สังโยชน** คือ เครื่องผูกสัตว์ทั้งหลายไม่ให้ออกไปจากวัฏทุกข์ได้ มี 10 ประการ
จำแนกตามในพระสูตร คือ

1. กามราคสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์

2. รูปราคสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในรูปภพหรือรูปฌาน

3. อรูปราคสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในอรูปภพหรือ
อรูปฌาน

4. ปฏิฆสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่โกรธ

5. มานสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เย่อหยิ่งถือตัว

6. ทิฏฐิสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่มีความเห็นผิด

7. สิลัพพตปราคาสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ปฏิบัติผิด

8. วิจิณณาสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เล่งเล่งเล่งเล่งในสิ่งที่
ควรเชื่อ

9. อุทัจจสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ฟุ้งซ่าน

10. อวิชชาสังโยชน ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่หลงใหลไม่รู้ตามความเป็นจริง

จำแนกตามในพระอภิธรรม คือ

1. กามราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์
2. ภวราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในรูปภพ อรูปภพ หรือรูปฌาน อรูปฌาน
3. ปฏิฆสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่โกรธ
4. มานสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เย่อหยิ่งถือตัว
5. ทิฏฐิสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่มีความเห็นผิด
6. สีสัพพตปราคาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ปฏิบัติผิด
7. วิจิกิจฉาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่สงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ
8. อีสสาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่อัสสาในคุณงามความดีของผู้อื่น
9. มัจฉริยสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ตระหนี่หวงแหนในสมบัติหรือคุณความดีของตน
10. อวิชชาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่หลงใหลไม่รู้ตามความเป็นจริง

9) กิเลส คือ ธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง หรือเร่าร้อน มี 10 อย่าง คือ

1. โลกกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะยินดีชอบใจในอารมณ์ 6
2. โทสกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่ชอบในอารมณ์ 6
3. โมหกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความมัวเมาลุ่มหลง ไม่รู้สึกตัว
4. มานกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความทะนงตนถือตัว
5. ทิฏฐิกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความเห็นผิดจากความเป็นจริง
6. วิจิกิจฉากิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความลังเลสงสัย
7. ถีนกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะหดหู่ท้อถอยจากความเพียร
8. อุทธัจจกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะเกิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ
9. อหิริกกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่ละอายในการกระทำความบาป
10. อนินตตัปปกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่เกรงกลัวผลของการทำความบาป

นอกจากนี้ พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายขยายแสดงจำนวนกิเลสที่มีมากมายไว้ว่า

“อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงหักกิเลสเครื่องเร่าร้อน กระวนกระวายทุกอย่าง ตั้งแสนอย่าง มีประเภท คือ โลภะ โทสะ โมหะ วิปริตมนสิการ อหิริกะ อโนตตปปะ โกธะ อุปนาหะ มกฺขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถะเยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ ตัณหา อวิชชา, อกุศลมูล 3 ทุจฺจิต 3 สังฺกิลเส 3 มลทิน 3 วิสมะ 3 สัณฺญา 3 วิตก 3 ปปัญฺจะ 3 วิปริเยสสะ 4 อาสวะ 4 คัณฐะ 4 โอสะ 4 โยคะ 4 อคติ 4 ตัณหุปาทาน 4 เจโตซีละ 5 วินิพฺพันธะ 5 นีวรณ 5 อภินันฺทนะ 5 วิวาทมูล 6 ตัณหากาย 6 อนุสย 7 มิจฉัตตะ 8 ตัณหามูลกะ 9 อกุศลกรรมมถ 10 ทิฏฐิ 62 และตัณหาวิปริต 108 หรือ โดยย่อได้ทรงหักมาร 5 คือ กิเลสมาร ชันธมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมาร”¹

กิเลสต่างๆ ดังยกมาแสดงไว้ข้างต้น เมื่อพิจารณาเราจะเห็นได้ว่า คำสอนเรื่องกิเลสที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา มีมากมายหลายประเภท และยังจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มไว้ในหลายลักษณะต่างๆ กันไป ซึ่งในพระไตรปิฎกไม่ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้มีกิเลสปรากฏอยู่มากมาย แต่ในภาคปฏิบัติได้กล่าวถึงสาเหตุที่กิเลสนี้ปรากฏรูปแบบต่างๆ มากมายดังที่จะกล่าวต่อไป

2.4 ตระกูลของกิเลส

นอกเหนือจากกิเลสที่ปรากฏชื่อต่างๆ กันแล้ว ในทางพระพุทธศาสนา ยังสรุปประเภทของกิเลส โดยจัดแบ่งออกเป็น 3 ตระกูลใหญ่ๆ ตามลักษณะอาการปรากฏไปในทำนองเดียวกันของกิเลสเหล่านั้น กิเลสทั้ง 3 ตระกูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือเรียกว่า อกุศลมูล 3 ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย... โลภะเป็นอกุศลมูล 1 โทสะเป็นอกุศลมูล 1 โมหะเป็นอกุศลมูล 1”²

กิเลสแต่ละตระกูลมีลักษณะแตกต่างกันออกไป คือ

1. ลักษณะของกิเลสตระกูลโลภะ

กิเลส จำพวกโลภะ ได้แก่ กิเลสจำพวกที่ทำให้จิตหิว อยากได้ อยากกอบโกยเอามาเป็นของตัว อยากหวงแหน อยากสะสมเอาไว้ ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโลภะไว้ดังนี้

¹ วินัยปิฎก มหาวิภังค์, มก. เล่มที่ 1 หน้า 208.

² ชุททกนิกาย อิติวุตตกะ, มก. เล่มที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

“ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี
ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัด
นักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ ความรักใคร่
ความซึ้งอยู่ ความจมอยู่

ธรรมชาติผู้คร่ำไป ธรรมชาติผู้หลอกลวง ธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิด
ธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติอันร้อยรัด ธรรมชาติอันมีข่าย
ธรรมชาติอันกำซาบใจ ธรรมชาติอันช่านไป ธรรมชาติเหมือนเส้นด้าย
ธรรมชาติอันแผ่ไป ธรรมชาติผู้ประมวลมา ธรรมชาติเป็นเพื่อนสอง
ปณิธานธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพ

ตัณหาเหมือนป่า ตัณหาเหมือนดง ความเกี่ยวข้อง ความเยื่อใย
ความห่วงใย ความผูกพัน การหวัง กิริยาที่หวัง ความหวัง ความหวังรูป
ความหวังเสียง ความหวังกลิ่น ความหวังรส ความหวังโณฏฐัพพะ
ความหวังลาภ ความหวังทรัพย์ ความหวังบุตร ความหวังชีวิต

ธรรมชาติผู้กระซิบ ธรรมชาติผู้กระซิบทั่ว ธรรมชาติผู้กระซิบยิ่ง
การกระซิบ กิริยาที่กระซิบ ความกระซิบ การละโมภ กิริยาที่ละโมภ
ความละโมภ ธรรมชาติเป็นเหตุชมชานไป ความใคร่ในอารมณ์ดี ๆ
ความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินขนาด

ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความกระหยิ่มใจ
ความปรารถนานัก กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ
ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ (คือราคะที่สทรศต ด้วยอุจเจททิฏฐิ)
รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โณฏฐัพพตัณหา อัมมตัณหา

โอชะ โยชะ คันณะ อุปาทาน อารมณ์ นีวรณเครื่องปิดบัง เครื่องผูก
อุปกิเลส อนุสัย ปริยฐาน ตัณหาเหมือนเถาว์วัลย์ ความปรารถนาวัตถุ
อย่างต่าง ๆ รากเง้าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์

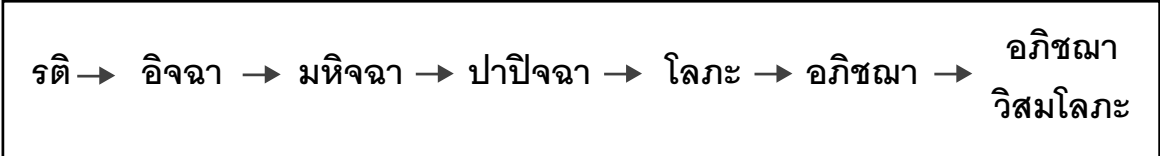
บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร แดนแห่งมาร ตัณหาเหมือนแม่น้ำ ตัณหา
เหมือนข่าย ตัณหาเหมือนเชือกผูก ตัณหาเหมือนสมุทร อภิขณา อกุศลมูล
คือโลภะ อันใด นี้เรียกว่า โลภะ”¹

¹ อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 384-385.

ความโลภนี้โดยปกติมีลักษณะ¹ คือ ละโมภโลภมาก อยากได้สิ่งของของผู้อื่น มาเป็นของตนโดยทางทุจริต มีความหิวจัดทางจิตเป็นลักษณะ ผู้ที่ถูกโลภะครอบงำ แม้จะเป็นคนมั่งมี อยู่ดีกินดี สมบูรณ์ด้วยปัจจัย 4 และเครื่องอำนวยความสะดวกทางกายทุกประการ แต่ถ้าจิตยังมีโลภะอยู่ ก็ยังรู้สึกหิว ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักเต็ม ท่านเปรียบเหมือนไฟไม่รู้จักพอด้วย เชื้อมหาสมุทรไม่รู้จักเต็มด้วยน้ำฉันใด คนโลภ ไม่รู้จักอิ่ม - พอ - เต็ม ด้วยปัจจัย ฉันนั้น

คนที่มีความอยาก ถ้าไม่เกินขอบเขต จนถึงขั้นแสวงหาในทางทุจริตก็ไม่ปรากฏว่ามีโทษกลับเป็นประโยชน์ในการตั้งตัว เขยิบฐานะให้ดีขึ้นโดยลำดับ แต่ถ้าอยากเกินขอบเขต ก็จะทำให้แสวงหาในทางทุจริต

ความอยากมีหลายระดับ ตั้งแต่ความอยากทั่วๆ ไป เช่น ความอยากรำรวย ความอยากได้ดิบได้ ความอยากสอบได้ เป็นต้น ซึ่งถ้าเป็นอย่างนี้ยังไม่ถือว่าเป็น โลภะ แต่ความอยากที่เป็น โลภะ จะต้องเป็นความอยากที่ให้โทษ เปรียบเสมือน มะม่วงที่มีความสุกหลายๆ ระดับ ตั้งแต่ สุกๆ ดิบๆ สุกห่าม สุกทั่ว สุกจัด สุกอม สุกละ และสุกจนเน่า โลภะนี้ก็เป็นความอยาก ในช่วงที่เน่าจนมีหนอนแล้ว เพื่อที่จะทำความรู้จักกับความอยากระดับต่างๆ มากขึ้น² จึงแสดงเป็นแผนภาพ ดังนี้

รติ คือ ความชอบใจ เช่น ชอบฟังเสียงเพราะๆ เห็นรูปสวยๆ ดมกลิ่นหอมๆ ลิ้มรสอร่อย ได้สัมผัสอ่อนนุ่ม ซึ่งความชอบนี้เป็นสิ่งที่ทุกคนมีเป็นปกติ

อิจฉา คือ ความอยาก ความต้องการ ความปรารถนา เป็นการอยากในสิ่งที่ตนเองชอบ เช่น อยากได้รถคันที่ชอบไว้นั่ง อยากได้บ้านหลังที่ชอบไว้อยู่ อยากได้คนที่ชอบไว้เป็นคู่ครอง ซึ่งความอยากนี้ เป็นอาการทางจิตธรรมดา ไม่ถือว่าเป็นเสียหายอะไร

มหิฉา คือ ความอยากใหญ่ ความมักมาก เช่น รับประทานอาหารวงเดียวกันก็คว้าเอากับข้าวอร่อยๆ ไปรับประทานเสียคนเดียว ไม่เกรงใจคนอื่น ไม่รู้จักประมาณ เกิดความเห็นแก่ตัว

¹ คณาจารย์โรงพยาบาลสงฆ์, แบบประกอบนักธรรมตรี อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 1, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเชียง, หน้า 40.

² พ.อ. ปิ่น มุกขนันต์, พุทธศาสตร์ ภาค 2, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535, หน้า 232-233.

ปาปิจฉา คือ ความอยากได้โดยวิธีวิธียศกรก อยากได้โดยวิธีต่ำๆ เลว เป็นคนเห็นแก่ตัวอย่างแรงใครจะดูถูกเหยียดหยามก็ไม่สนใจให้ตัวเองได้เป็นพอเช่นอยากได้ส탕ค์เลยไปเล่นการพนัน ไม่รักษาเกียรติ ไม่รักษาชื่อเสียงของตน ทำการเอารัดเอาเปรียบผู้ใจเขลากว่าหาเลี้ยงชีพในทางต่ำ มีการเป็นโสเภณี เป็นต้น

โลภะ ความอยากได้โดยวิธีทุจริต อยากได้ในทางที่ไม่ชอบ เช่น ลัก ปล้น ฉ้อโกง ตีชิง หลอกลวงวิธีอื่นๆ แต่ยังไม่แสดงออก ความโลภนี้เองที่เป็นอกุศลมูล เป็นรากเหง้าของความชั่วสายโลภะ เมื่อโลภะนี้ขยายตัว ก็จะทำให้กรรมเกิดขึ้น โดยเริ่มต้นจากมโนกรรม

อภิชณา ความเพ่งเล็งทรัพย์สินของผู้อื่น จ้องๆ จะเอาของเขา แต่ยังสงวนท่าที ไม่แสดงออก

อภิชณาวิสมโลภะ ความโลภอย่างแรงจนกระทั่งแสดงออกมา เช่น ปล้นจี้ ลักขโมย

เมื่อพูดถึงวงจรของชีวิตสรรพสัตว์ เป็นธรรมดาที่ว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ในวัฏวนของสังสารวัฏ ยังต้องมีการเวียนตายเวียนเกิดไม่มีวันจบสิ้น ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสก็จะคอยบังคับให้ทำกรรม และเมื่อทำกรรมก็ย่อมทำให้เกิดวิบาก วิบากก็จะส่งผลให้เกิด และทำกรรมใหม่ๆ อยู่ร่ำไป และเกิดเป็นวงจรซ้ำๆ ไปเรื่อยๆ จนยากที่หาจุดจบได้ ตราบใดที่สรรพสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้หนทางเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ชีวิตนี้ก็ต้องเวียนวนต่อไป ในการศึกษาวิปัสสนาอันเป็นเส้นทางเพื่อให้เห็นและเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงสภาพชีวิตที่กำลังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ จึงควรที่จะศึกษาและทำความเข้าใจถึงมูลเหตุแห่งสังสารวัฏ คือ กิเลสก่อนในเบื้องต้นให้รู้จักหน้าตา สภาพการบังคับ และการส่งผลว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร

2. ลักษณะของกิเลสตระกูลโทสะ

กิเลสจำพวก โทสะ ได้แก่ กิเลสจำพวกทำให้จิตร้อน อยากล้างผลาญ อยากทำความพินาศให้แก่คนอื่น สิ่งอื่น กิเลสพวกนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้จิตเดือดพล่าน ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโทสะไว้ดังนี้

“อาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่เรา
อาฆาตย่อมเกิดขึ้น ได้ด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา อาฆาต
ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่าผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เราอาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้
ด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ กำลังทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ
จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รักชอบพอของเรา

อาฆาต ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่าผู้นี้ได้ทำความเจริญ ฯลฯ กำลังทำความเจริญ ฯลฯ จักทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา หรืออาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้ในฐานะอันใช่เหตุ

จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคือง ความชุ่นเคือง ความพลุ่งพล่าน โทสะ ความคิดประทุษร้าย ความมุ่งคิด ประทุษร้าย ความชุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ

โกรธ กิริยาที่โกรธ ความโกรธมีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด [และ] การคิด ประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้าย การคิดปองร้าย กิริยา ที่คิดปองร้าย ความคิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้น ความดุร้าย ความ ปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า โทสะ”¹

ลักษณะของโทสะ คือ การคิดทำลายคนอื่น เช่น คิดจะฆ่าให้เจ็บ คิดจะตีหัวให้แตก คิดจะเผาบ้าน เป็นต้น โทสะ เป็นอาการของจิตที่ขยายตัวขึ้นมาจากจุดเล็กๆ แต่ไม่ได้รับการ ควบคุมความรู้สึกอันนั้น ปล่อยให้มันขยายตัวขึ้น จนกลายเป็นโทสะ ดังภาพต่อไปนี้

อรติ → ปฏิฆะ → โภคะ → โทสะ → พยาบาท

อรติ แปลว่า ความไม่พอใจ ไม่ชอบ ความไม่ชอบ คือ จุดเริ่มต้นของกิเลสสายนี้ ความไม่ชอบ เกิดมาพร้อมกับใจของเราที่มีความอยาก เช่น อยากดู อยากฟัง อยากดม อยากลิ้ม อยากกิน อยากนอน แล้วเมื่อมันไม่ได้สมกับที่อยาก หรือมีอะไรมาขัด ความไม่พอใจก็ เกิดขึ้น เช่น อยากจะแต่งตัวสวยๆ แต่พอไปหยิบเสื้อ คนรีดผ้า รีดไม่ดี ทำให้เกิดรอยไหม้ เราก็ไม่พอใจ เป็นต้น

ปฏิฆะ แปลว่า ขัดใจ หมายถึง ความขัดใจ ที่ขัดก็เนื่องจากไม่ชอบ ดังนั้น ปฏิฆะจึง เกิดจากอรติจิตของเราถ้าเกิดขัดขึ้นมา คิดอ่านอะไรก็ไม่สะดวก คิดไม่โปร่งจะทำอะไรมันก็ขัดข้อง ไปหมด เช่น วันนั้นเกิดทะเลาะกับเพื่อนในตอนเช้า วันนั้นเกือบทั้งวัน ไม่เป็นอันทำอะไร เพราะพอจะทำอะไร จิตก็แวบไปบ้าน ไปตรงที่ขัด ถ้ายังปลดที่ขัดไม่ได้ จิตก็ยังขัดอยู่อย่างนั้น ปฏิฆะนี้ทำให้จิตกระวนกระวายมากกว่า อรติ ถ้าเปรียบอรติเหมือนจมูกเราได้กลิ่นเหม็นๆ ทำให้

¹ อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 385-386.

ไม่สบายจนมาก แต่ปฏิษะนั้นเหมือนเราถูกอุดจนมาก ทำให้จำเป็นต้องดิ้นรนเพื่อให้พ้นจากเหตุการณ์นั้น ถ้าสามารถระงับความขัดใจได้ เหตุการณ์ก็สงบลง ถ้าระงับไม่ได้ อาการของจิตจะแปรสภาพเป็น โกรธ

โกรธ หรือ ความโกรธ คือ ความเดือดดาลของจิต ตามธรรมดาอาการของจิตตามปกติต้องทำงาน คือ การคิด ซึ่ง การคิดนั้น มีงาน 2 อย่างคือ รับอารมณ์ และปล่อยอารมณ์ จิตที่เป็นปกติ คือ จิตที่ยอมปล่อยอารมณ์เก่า และค่อยๆ รับอารมณ์ใหม่ สลับๆ กันไป แล้วถ้าเกิดมีอะไรมาขัดจังหวะ เช่น กำลังอ่านหนังสืออยู่ มีเด็กมาเล่นเสียงดัง จิตก็ไม่พอใจ และขัดใจแล้ว ก็จะสลัดอารมณ์เดิมออกไป รับอารมณ์ใหม่ คือ ที่เด็กส่งเสียงดังเข้ามาอย่างรวดเร็ว กระแสความคิดจึงสับสน กลับไปมาระหว่างการอ่านหนังสือค้างกับการไปหาการกระทำของเด็ก การคิดเร็วเกินไป ทำให้ช่วงความคิดสั้นและถี่ เหมือนตึกกลอง ถ้าตีซ้ำๆ ก็เงาได้สูง สุดแขน ถ้ารัวถี่ มือที่เงาก็สั้นเข้า จิตคนเราก็เหมือนกัน ถ้าโกรธแล้วช่วงความคิดสั้น และถี่ อาการอย่างนี้จึงเรียกว่า เดือดดาล

ความโกรธ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้จิตร้อน ที่ร้อนก็เพราะช่วงความถี่บีบเร็วเกินไป เหมือนเราเอาฝ่ามือถูกับผิวหนังอย่างเร็วและถี่มากๆ จะมีอาการร้อนขึ้นทันที แต่ถึงกระนั้น ความโกรธก็เป็นเพียงความวุ่นวายในหัว ถ้าโกรธจัดๆ ก็อาจถึงตัวสั่ง มือสั่น ปากสั่น แต่ถ้าฝึกใจไว้พอสมควร ก็อาจจะระงับได้ แต่ถ้าระงับไม่ไหว หรือไม่ทันทั่วทั้งที่ จิตก็จะมีอาการ คิดหาทางประทุษร้ายขึ้นมา คือ คิดทำลายสิ่งที่มาทำให้ตัวขัดใจ

โทสะ ได้แก่ ความคิดประทุษร้าย คือ คิดทำลาย คิดล้างผลาญ คิดให้เขาเสียหาย ให้ฉิบหายวอดวายไป เช่น ฆ่าเขา หรือฟ้องร้อง ยึดทรัพย์ เผาบ้านเรือน

โทสะนี้เมื่อเกิดขึ้นย่อมเป็นโทษทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่น เวลาเมื่อโทสะไหม้ใจ พวกพ้องเพื่อนฝูง จนกระทั่ง พ่อแม่ ลูก ก็มองเห็นเป็นศัตรูไปหมด และผลที่สุดแม้แต่ตัวเองก็ไม่เป็นที่พอใจของตัวเอง และเวลาที่จิตถูกครอบงำด้วยโทสะ จะสั่งงานก็ปราศจากเหตุผล และลูกลามไปถึงคนรอบข้างต่อ เปรียบเสมือนลูกกระเบิด พอมันระเบิดมันก็ทำลายตัวเองก่อนเป็นอันดับแรก แล้วจึงไปทำลายวัตถุอื่นๆ ต่อไป

3. ลักษณะของกิเลสตระกูลโมหะ

กิเลส จำพวก โมหะ ได้แก่ กิเลสจำพวกทำให้จิตงุนงง หลงใหล มัวเมา มืดตื้อ ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโมหะไว้ดังนี้

“ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ
ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีต
และส่วนอนาคต

ความไม่รู้ในปัจจุสมุปปาตธรรมว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้
จึงเกิดขึ้น

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้
ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง

ความไม่ยังลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา
การไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทราบบัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด
ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล

อวิชชา โหตะ คือ อวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐาน
คืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูล คือ โมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใดนี้
เรียกว่า โมหะ”¹

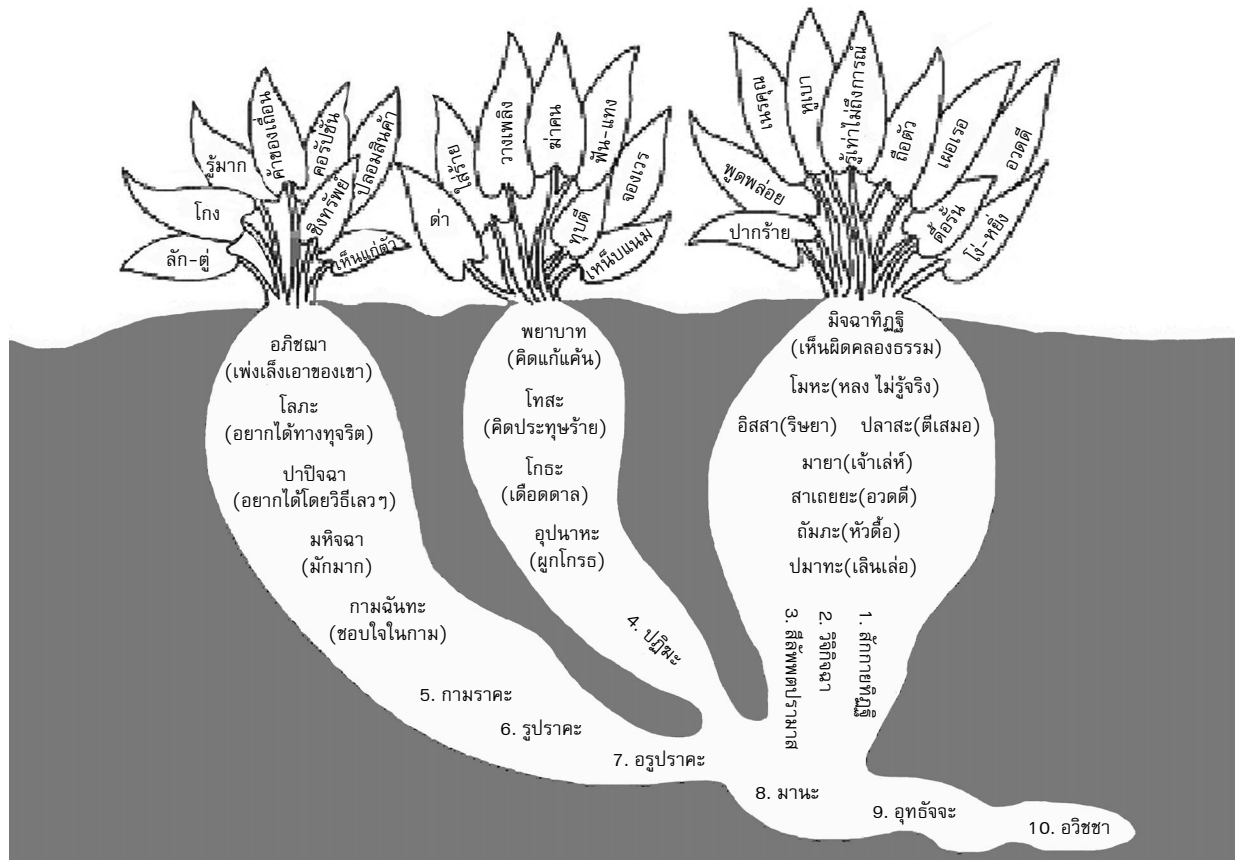
ลักษณะของโมหะ คือรู้อะไรไม่แจ่มแจ้ง แล้วหลงมกมายอยู่ในสิ่งนั้นๆ มีเรื่องอะไร
พอจะพิจารณาให้รู้จริง รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่วได้แต่ไม่พิจารณาให้รู้จริงหรือพิจารณาแต่ไม่สามารถ
รู้ตามความเป็นจริง นี้เรียกว่าโมหะ คนถูกโมหะครอบงำ เรียกกันว่า คนเจ้าโมหะ หรือคนหลง
เป็นคนมืด มองไม่รู้ธรรมดา ไม่เห็นธรรม ย่อมทำผิดต่างๆ ได้ทุกอย่างตั้งแต่ผิดเล็กๆ น้อยๆ
ขึ้นไปจนถึงขั้นอนันตริยกรรม เหมือนอย่างที่คุณเจ้าโลกและเจ้าโทสะกระทำ แต่เมื่อแยก
ประเภทความผิดที่คุณหลงกระทำที่สื่อให้เห็นว่า ทำด้วยอำนาจความโง่เขลาเบาปัญญา เช่น
มัวเมา ลบหลู่คุณท่าน ตีตนเสมอท่าน ทุเบา มัวเมาผอเรือ เป็นต้น

กิเลสตระกูลโมหะนี้ แสดงตัวออกเป็นกิเลสชื่อต่างๆ กัน คือ

1. อวิชชา คือ ความไม่รู้พระสัทธรรม ไม่รู้เหตุผลของการเวียนว่ายตายเกิดเช่น ไม่รู้ว่า
ตัวเรามาจากไหน เกิดมาทำไม ตายแล้วจะไปไหน
2. โมหะ ความหลงผิด ความไม่รู้ผิดชอบชั่วดี

¹ อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 384-386.

3. มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า พ่อแม่ไม่มีพระคุณ เห็นว่า บุญบาปไม่มี เห็นว่าโลกนี้โลกหน้าไม่มี เป็นต้น ไม่เพียงแต่ไม่รู้เท่านั้น ยังคิดผิดเห็นผิดอีกด้วย เป็นขั้นกรรม คือ มโนกรรม

ภาพที่ 2-1 เหง้ากิเลส

คำอธิบายภาพ

เหง้าซ้ายสุด เป็นพวกความชั่วร้าย ที่มุ่งไปในทางกอบโกยเข้าหาตัว หวงแหน สะสม ยึดถือว่าเป็นของตัว

เหง้ากลาง เป็นพวกความชั่วร้าย ที่มุ่งไปในทางล้างผลาญ ทำจิตให้วินาศวอดวาย นี่เป็นตระกูลโทสะ เล็กกว่าทุกเหง้า แล้วถ้าดูตามลงไปถึงที่สุดของเหง้า พบว่า เหง้าโทสะนี้แยกออกจากเหง้าโลภะนั้นเอง เพราะความโกรธย่อมเกิดจากความอยากได้ เวลาพระอริยเจ้าทำนละกิเลสปรากฏว่าพวกสายโทสะนี้หลุดไปก่อน ตามหลักว่าพระอนาคามีจะได้หมด ส่วนอีกสองสายไปตัดขาดเอาชั้นอรหัตมรรค

เหง้าขาวสุด นี่เป็นอีกเหง้าหนึ่งของกิเลส เรียกว่าเหง้าโมหะ เป็นกิเลสจำพวกทำให้จิตโง่เขลา เมื่อเทียบกับเหง้าอื่นๆ แล้ว เหง้านี้ ใหญ่ อ้วน รากก็ลึก ไปสุดเอาที่อวิชชา

จากภาพเราจะเห็นได้อีกว่า รากเหง้าของกิเลสก็คืออวิชชา ที่ทำให้เราฟุ้งซ่านอยู่ทุกวัน ทำให้เรามองอะไรไม่ชัด ไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักคุณ ไม่รู้จักโทษ ความไม่รู้นี้จะทำให้เกิดปฏิกิริยาอย่างหนึ่ง ก็คือ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน เมื่อความฟุ้งซ่านเข้ามาอยู่ในใจแล้ว ทำให้เกิดเป็นตัวมานะ ตัวมานะ เมื่อไม่ยัดไม่ถ้อมแล้วทำให้แตกออกเป็น 3 สาย สายแรกเรียกว่า สายโลภะ สายตรงกลางเรียกว่า โทสะ สายที่สามเรียกว่า สายโมหะ ทั้งสามสายนี้ก็มี ความแค้นความอ่อน เช่น โลภะ อยากได้ของผู้อื่น มีอภิชฌา เป็นต้น โทสะความโกรธ มี อุปนาหะ เป็นต้น โมหะ ความหลง ยึดถือปฏิบัติผิดว่าถูก เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว จิตของคนเราอยู่ในฐานะไม่รู้สังขารธรรม ไม่รู้เหตุผลแห่งการเวียนว่ายตายเกิด ความไม่รู้นี้เป็นกิเลสอย่างหนึ่งเรียกว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้ ซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลาย กิเลสทั้งสามตระกูล แต่ละตระกูลก็มีลูกกิเลสหลานกิเลสอีกมากมาย กิเลส แต่ละสาย จะเริ่มฟักตัวขึ้นจากจุดละเอียด แล้วค่อยๆ ทวีความรุนแรง คือ หยาบขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งออกมาทางการกระทำ การพูดและการคิด ซึ่งเรียกว่า **กรรม**

2.5 ระดับของกิเลส

กิเลสทั้ง 3 ตระกูล ในแต่ละตระกูล แต่ละสาย มีระดับความเข้มข้นของความหยาบและละเอียดที่แตกต่างกัน โดยมีตั้งแต่ระดับที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เร้นลับ ไม่ปรากฏออกมาทางใด ไม่สามารถเห็นด้วยดวงตาธรรมดาของปุถุชนทั่วไป แต่เห็นได้ด้วยดวงตาของธรรมกาย กระทั่งถึงระดับที่ปรากฏเกิดขึ้นทางใจเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ มากระทบทางทวารต่างๆ หรือมีกำลังแรงมาก สามารถบังคับครอบงำให้ประพฤติดล่งปรากฏออกมาทางกายและวาจา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. อนุสัยกิเลส คือ กิเลสนอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดานของสัตว์ทั้งหลายอย่างเร้นลับ ไม่ปรากฏออกมาทางใด

2. ปริยฐานกิเลส คือ กิเลสที่เปลี่ยนสภาพมาจากอนุสัยกิเลส ปรากฏเกิดขึ้นทางใจเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ มากระทบทางทวารต่างๆ

3. วิติกมมกิเลส คือ กิเลสที่เปลี่ยนสภาพมาจากปริยฐานกิเลสที่มีกำลังแรงมาก ล่องออกมาทางกายและวาจา

กิเลสทั้ง 3 ระดับนี้มีขั้นตอนในการเปลี่ยนสภาพ เพื่อแสดงตัวออกมาดังนี้คือ

อนุสัยกิเลสเป็นสิ่งที่ติดอยู่ในใจ ตราบเท่าที่ยังไม่บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง กิเลสก็จะคอยบังคับใจเราอยู่ แม้ว่าจะยังไม่ได้แสดงผลออกมา แต่ก็ยังคงนอนเนื่องอยู่ในใจ กิเลสเช่นนี้เรียกว่าอนุสัย

อนุสัยกิเลสนี้จะพุดขึ้นมา เพราะมีการกระทบกันของอายตนะภายใน และภายนอก เช่น เมื่อตาไปกระทบกับรูป ก็จะเกิดรับรู้ และเกิดการปรุงแต่ง ว่าชอบ หรือไม่ชอบ ซึ่งก็จะไปกวณกิเลส ที่อยู่ภายในให้พุดขึ้น เหมือนน้ำที่ตกตะกอน ยิ่งใสๆ อยู่แล้วเราเอาวัตถุไปกวณ ตะกอนก็จะพุดขึ้นมาถ้าเห็นรูปสวยๆ งามๆ ก็เป็นความคิดระดับต้น ว่าอยากได้จังเลย กิเลสความโลภมันเกิดมาทันที การที่กิเลสถูกกวณให้พุดขึ้น และแสดงตัวออกมา เรียกว่ากิเลสในระดับ **ปริยฐานกิเลส**

เมื่อกิเลสถูกกระทบหนักเข้าๆ ก็จะชุนหนักเข้าจนในที่สุดก็จะแสดงออกมาทางการกระทำ ด้วยกาย ด้วยวาจา เรียกว่า **วิติกัมมกิเลส**

2.6 กิเลสในกายต่าง ๆ

กิเลสเป็นสิ่งที่มียอยู่ในตัวของสรรพสัตว์ แต่ว่าจำนวนหรือปริมาณนั้นแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ในทางปฏิบัติ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีค้นพบว่า กายภายในตัวเรามี 18 กาย ตั้งแต่กายมนุษย์หยาบ ถึง กายธรรมพระอรหันต์ละเอียด พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี ได้จัดแบ่งกายเหล่านี้เป็น 2 ประเภท คือ

1. กายในภพ คือ กายมนุษย์หยาบ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายอรุปรพรม กายอรุปรพรมละเอียด

2. กายนอกภพ คือ กายธรรมโคตรภู กายธรรมโคตรภูละเอียด กายธรรมพระโสดา กายธรรมพระโสดาละเอียด กายธรรมพระสกทาคา กายธรรมพระสกทาคาละเอียด กายธรรมพระอนาคา กายธรรมพระอนาคาละเอียด กายธรรมพระอรหันต์ กายธรรมพระอรหันต์ละเอียด¹

ในทั้ง 18 กายนี้ ท่านค้นพบว่า กิเลสจะเข้าไปบังคับเป็นชั้นๆ ในแต่ละกาย โดยกายที่อยู่ในภพ กิเลสจะสามารถเข้าไปบังคับได้ ส่วนกายที่อยู่นอกภพคือ ตั้งแต่กายธรรมเป็นต้นไป กิเลสไม่สามารถเข้าไปบังคับได้ เป็นเพียงแค่อ้อยส้สำหรับกิเลสที่มีอยู่ในกายต่างๆ ที่อยู่ในภพ พระมงคลเทพมุนี ได้อธิบายถึงความแตกต่างกันไว้ดังนี้ คือ

¹ วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อดปากน้ำ (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537, หน้า 678.

“กิเลสในกายมนุษย์ คือ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิณฺณิ

กิเลสในกายทิพย์ คือ โลภะ โทสะ โมหะ

กิเลสในกายรูปพรหม คือ ราคะ โทสะ โมหะ

กิเลสในกายอรูปพรหม คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อวิชขานุสัย”¹

จากการที่พระมงคลเทพมุนีได้กล่าวไว้ถึงลักษณะของกิเลสในกายต่างๆ จะเห็นได้ว่า ในบรรดากิเลสทั้ง 3 ตระกูล การแสดงตัวเป็นกิเลสที่หยาบที่สุด จะมีอยู่ในกายมนุษย์หยาบ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม ก็มีกิเลสทั้ง 3 ตระกูลนี้อยู่เช่นกัน แต่มีความละเอียด ยิ่งขึ้นไป ยิ่งภายในแต่ละกายยิ่งละเอียดขึ้นไปเรื่อยๆ กิเลสก็ยิ่งละเอียดขึ้นไปเรื่อยๆ เช่นกัน ดังนั้นกิเลสจึงเรียกชื่อต่างกันไป เพราะธรรมชาติกิเลสก็มีทั้งหยาบและละเอียดเช่นกัน

ในส่วนของกายนอกภพ ตั้งแต่กายธรรมชั้นโคตรภูจิตหรือโคตรภูบุคคล กิเลสไม่สามารถ เข้าไปบังคับได้ แต่ร้อยใส่ได้ พระมงคลเทพมุนีได้พูดถึงกิเลสที่อยู่ในกายนอกภพไว้ดังนี้

“กายธรรมเล่า เพราะสักกายทิณฺณิ วิจิกิจฉา สิลฺลพตปฺปมาส เป็นสังโยชน เป็นปัจจัย คุ้มครองป้องกันไม่ให้หลุดไปจากโคตรภูบุคคลได้ ทั้งหยาบทั้งละเอียดเมื่อเข้าถึงพระโสดา เป็น พระโสดาบันบุคคลแล้วทั้งหยาบทั้งละเอียด เพราะกามราคะ พยาบาทอย่างหยาบ บังคับอยู่ ทั้งหยาบทั้งละเอียด กายพระสกทาคา ทั้งหยาบทั้งละเอียดเล่า เพราะกามราคะ พยาบาทอย่าง ละเอียดมันบังคับอยู่ ทั้งหยาบทั้งละเอียด พระสกทาคาไปไม่ได้ติดอยู่เพียงแค่พระสกทาคานี้ เมื่อเข้าถึงพระอนาคา ทั้งหยาบทั้งละเอียด ก็รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา สังโยชน เบื้องบนนี้เอง นี่เป็นปัจจัยคุ้มครองป้องกันไม่ให้เป็นพระอรหันต์ได้”²

2.7 ลักษณะการครอบงำของกิเลส

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึง อวิชชาที่เป็นต้นมูลของกิเลส แต่ไม่ได้อธิบายขั้นตอนใน การเปลี่ยนเป็นกิเลสในอาการแบบต่างๆ และลักษณะการที่เข้ามาครอบงำสำหรับในภาคปฏิบัติ ที่เห็นด้วยจักขุของธรรมกาย จะรู้ว่าสิ่งที่เป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายทั้งปวง คือ อวิชชา

¹ วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวดึงส์, มรดกธรรมของหลวงพ่อดาวดึงส์ (พระมงคล- เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537, หน้า 3.

² เล่มเดียวกัน หน้า 272.

ซึ่งมองด้วยจักขุธรรมกายจะมีลักษณะเป็นจุดดำสนิทสุด ๆ หุ้มศูนย์กลางของธาตุธรรมเห็น จำ คิด รู้ ของกายมนุษย์เอาไว้ มีลักษณะเป็นดวงดำ ๆ ดำสุด ๆ ดำกว่ากิเลสที่ตรงอื่น จะมีลักษณะเป็นจุดเล็ก ๆ ดำ แล้วก็หุ้มศูนย์กลางของเห็น จำ คิด รู้ ของเรา

เมื่อหุ้ม เห็น จำ คิด รู้ ของเราได้แล้ว มันก็หุ้มไปตามธาตุธรรมต่าง ๆ ของเราได้ทั้งหมด ตลอดทุกกาย ทุกสาย ตั้งแต่กายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม กายธรรมโคตรภู กายธรรมพระโสดา กายธรรมพระสกทาคามี และกายธรรมพระอนาคามี มันจะหุ้มแล้วก็ร้อย เชื่อมกันไปเป็นสายทำให้กายเหล่านี้ไม่สามารถหลุดพ้นออกจากภพสามนี้ไปได้เป็นสายเชื่อมต่อ ไปตลอดทุกกายตั้งแต่กายมนุษย์ จนถึง กายพระอนาคามี ยกเว้น กายธรรมพระอรหัตเท่านั้นที่ อวิชชาไม่สามารถเชื่อมได้ สิ่งเหล่านี้ทำให้ไม่รู้แจ้ง เห็นจริง ในสิ่งต่าง ๆ คือ ชั้น 5 आयตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรี 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท 12

อวิชชาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดสังโยชน์ ถ้ามองไปในกลางด้วยธรรมจักขุของธรรมกายก็จะเห็น สังโยชน์เหมือนกับเชือกที่ผูกไว้ โดยสังโยชน์นี้จะร้อยไล่ขยายออกมาหุ้มอวิชชาเอาไว้หนาขึ้นไป อีกชั้นหนึ่ง ร้อยแต่ละกายเอาไว้ทำให้กายเหล่านั้นไม่สามารถออกจากภพไปสู่พระนิพพานได้ ที่ไปอยู่ในพระนิพพานได้มีกายเดียวคือกายธรรมพระอรหัต กายอื่นไม่สามารถเข้าไปได้

สังโยชน์ที่อยู่ในกายของกายในภพ สามารถที่จะแตกกิ่ง ก้าน สาขา ออกมาได้มากมาย เวลาสังโยชน์เข้ามาบังคับ หลวงปู่วัดปากน้ำมักจะพูดคำว่า หุ้ม เคลือบ เอิบอาบ ซึมซาบ ปนเป็น สวมซ้อน ร้อยไล่ มันจึงแสดงอาการต่าง ๆ ออกมาเป็น อาสวะ โสกะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นีวรณ กิเลส และแตกเป็นเหง้า 3 เหง้า

สังโยชน์ที่อยู่ในกายนอกภพคือ ตั้งแต่กายธรรมเป็นต้นไป สังโยชน์จะแตกกิ่ง ก้าน สาขา ออกมาได้ เป็นได้แต่เพียงร้อยไล่ สังโยชน์ในกายธรรมนี้ จึงมีชื่อเรียกว่า สังโยชน์ เพราะ ร้อยผูกเอาไว้ ด้วยเหตุนี้เองกายธรรมจึงเป็นสภาพบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกหุ้ม เคลือบ โดยกิเลสได้

สำหรับสังโยชน์นี้แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ สังโยชน์เบื้องสูง สามารถร้อยได้ในกายธรรม ทุกกาย ยกเว้นกายธรรมอรหัตต์ และสังโยชน์เบื้องต่ำ ร้อยได้ตั้งแต่กายธรรมโคตรภู ถึงกายธรรม อนาคามี

การที่กิเลสฟุ้งขึ้นมาก็เพราะที่เห็น จำ คิด รู้ มีอวิชชา ตั้งแต่กายมนุษย์ร้อยไปถึงกายธรรม อนาคามี โดยธรรมตาแล้วกิเลสจะแตกเป็น โลภะ โทสะ โมหะ เข้ามาหุ้มเคลือบ เอิบอาบ ซึมซาบ ปนเป็น สวมซ้อน ร้อยไล่ เข้ามาปนอยู่ในนี้หมด ไม่ว่าจะเป็นกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง มีลักษณะสี่เดียว คือ สีดำ

เราจะรู้ได้ว่า กิเลสที่เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นอย่างไร ถ้าเรามองด้วยธรรมจักขุของธรรมกายแล้ว เราจะรู้ได้ว่าดวงตาๆ นี่เป็นกิเลสโดยการรับรู้ของกิเลสนั้นๆ ยกตัวอย่างเช่น เราดื่มน้ำโอเลี้ยงกับทานน้ำปลา หรือซีอิ๊ว สีดำเหมือนกัน แต่เวลาชิมแล้วรสชาติไม่เหมือนกัน

ดังนั้นไม่ว่าธรรมหรืออธรรมล้วนแต่มีรสทั้งสิ้นดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในธรรมว่า **“ธมฺมรสํ สพฺพรสํ ชินาติ แปลความว่า รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง”** เวลาเข้าถึงดวงธรรมต่างๆ ดวงปฐมมรรค ดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญา ดวงวิมุตติ ดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ดวงทั้งหมดก็มีเป็นดวงใสๆ หอม จะรู้ได้ว่าดวงแต่ละดวงต่างกันก็ดูที่รส เมื่อเข้าไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับดวงนั้นแล้ว ก็จะรู้ถึงรส หรือความรู้สึกว่านี่แหละคือรสแห่งศีล นี่แหละคือรสแห่งสมาธิ ฯลฯ จะรู้ขึ้นมาเอง เมื่อลิ้มรสของดวงธรรมนั้น เหมือนกับเราดื่มโอเลี้ยง เราก็รู้ว่านี่คือโอเลี้ยง เมื่อรับประทานน้ำปลา เราก็รู้ว่านี่คือน้ำปลา เมื่อทานซีอิ๊วเราก็รู้ว่านี่คือซีอิ๊ว

นอกจากนี้เวลากิเลสครอบงำใจมนุษย์จะทราบว่าเป็นกิเลสตัวใดได้ด้วยสังเกตที่เบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ เมื่อมองด้วยธรรมจักขุของพระธรรมกาย จะพบว่า ในหัวใจของเรามีน้ำเลี้ยงหัวใจ ในน้ำเลี้ยงหัวใจมีดวงจิตลอยอยู่ เมื่อกิเลสเข้ามาบังคับใน ศูนย์กลางกายทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจมีสีแตกต่างกันออกไป ถ้าเป็นความโลภเข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีแดง ถ้าเป็นความโกรธเข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีเขียว ถ้าเป็นความหลงเข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ดังนั้น สีของน้ำเลี้ยงหัวใจจะเปลี่ยนไปตามกิเลสที่เข้ามาบังคับในศูนย์กลางกาย

2.8 ทุกข์โทษภัยจากกิเลส

สิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมอง ชั่วร้าย ตกต่ำลำบาก คอยแต่เบียดเบียนทำลาย แผลเผยก่อให้เกิดทุกข์โทษภัยแก่ใจ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “โลภะ โทสะและโมหะ เกิดแล้วในตน ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้มีจิตอันลามก เหมือนขุยของตน ย่อมเบียดเบียนไม่ไผ่ ฉะนั้น”¹

จากพุทธพจน์บทนี้ จะพิจารณาเห็นได้ว่า กิเลส เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นและฝังตัวอยู่ในใจของทุกคนมาตั้งแต่เกิด ถ้ามีสิ่งเร้ามากระตุ้นก็จะกำเริบขึ้นแล้วแผ่ขยายตัวออก

¹ ขุททกนิกาย อิติวุตตะกัฏฐกนิบาต, อรรถกถา มก. เล่ม ที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

ปกคลุม ครอบงำ ชำแรก กัดกร่อน บังคับบัญชา บีบคั้นจิตใจ ให้คิดแต่เรื่องร้ายๆ อันเป็นสาเหตุให้
คนเราแสดงพฤติกรรมชั่วร้าย และทำร้ายตัวเราเองในที่สุด¹

ในพระไตรปิฎก ปรากฏพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงทุกข์โทษภัย อันเกิดจาก
กิเลสไว้โดยประการต่างๆ ซึ่งจะขอยกนำมาแสดงพอสังเขปดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลอุกถรรพที่เป็นบาปอกุศลซึ่งเกิดเพราะ
ความโลภ ความโกรธ โมหะครอบงำ มีจิตอันอกุศลธรรมกลุ้มรุม ในปัจจุบัน
ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อน เมื่อแตกกายตายไป ทุกติเป็น
อันหวังได้”²

สมณพราหมณ์เศรษฐีหมอง เพราะราคะและโทสะ เป็นคนอันอวิชชา
หุ้มห่อ เพลิดเพลิน รูปที่น่ารัก เป็นคนไม่รู้... ไม่มีสง่า ไม่ผ่องใส ไม่บริสุทธิ์
มีกิเลสธุลีตุมฤค ถูกความมืดดำบัง เป็นทาส ตัณหา พร้อมด้วยกิเลส
เครื่องนำไปสู่ภพ ย่อมเพิ่มพูนสถาน ทั้งซากศพให้มาก ย่อมถือเอาภพใหม่
ต่อไป ฯ³

อกุศลมูล 3 คือ โลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม
เพื่อความเกิดแห่งอัตภาพในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย

ชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีความสุขหนอ

ชนผู้ถึงเวท(คือ อริยมรรคญาณ) เท่านั้น ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล

ท่านจงดูชนผู้มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่

ชนเป็นผู้มีจิตปฏิบัติในชนยอมเดือดร้อน ฯ”⁴

พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา ผู้เป็นเอกทัศคะด้านปัญญา ได้อธิบาย
แสดงทุกข์โทษภัยของกิเลสโดยประการต่างๆ ไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส-
กามสูตรต้นิทเทส ว่า

¹ พระภวนาวาริยคุณ (เผด็จ ทัดตชีโว), คัมภีร์ปฎฐปมมนุษย์, กรุงเทพฯ: กราฟิกอาร์ตพริ้นติ้งจำกัด 2545, หน้า 5.

² อังคุตรนิกาย ดิกนิบาต, มก. เล่มที่ 34 ข้อ 509 หน้า 377.

³ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ดิกนิบาต, อรรถคาถา มก. เล่มที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

⁴ วินัยปิฎก จุลวรรค ทุติยภาค, มก. เล่มที่ 9 ข้อ 635 หน้า 534.

“กิเลสทั้งปวง... ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยี บุคคล... ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายไปแห่งกุศลธรรม...

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก...

โลภะ... โทสะ... โมหะเป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน... ยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด... ยังจิตให้กำเริบ... เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชน ย่อมไม่รู้สึกร้ายนั้น คนผู้หลงแล้ว ย่อมไม่รู้orro... ย่อมไม่เห็นธรรม เมื่อใดความหลงครอบงำนรชน เมื่อนั้น นรชนนั้น ย่อมมีความมืดต่อ...

โลภะ... โทสะ... โมหะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก... ไม่ยินดีกุศล ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ชนลูก บาปวิตกในใจ ตั้งขึ้นแต่อัตภาพนี้แล้ว ผูกจิตไว้เหมือนพวกเด็กผูกกาที่ข้อเท้าไว้ ฉะนั้น...”¹

เมื่อพิจารณาเราจะเห็นได้ว่า トラบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสยังคงมีอยู่ ยังหลงเหลือเหตุพิเศษเชื้อของกิเลสอยู่ในใจมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายก็ยังคงต้องกระทำความที่เป็นบาปอกุศล อันเป็นเหตุให้ประสบทุกข์โทษภัยมากมาย เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอย่างไม่มีวันสิ้นสุด

กิเลสแม้ยังมีอยู่ในใจ แต่เราย่อมเป็นใหญ่ในใจของเราเอง ด้วยการหมั่นฝึกฝนอบรมใจของตน เจริญศีล สมาธิ ปัญญา ให้ใจใสสะอาดบริสุทธิ์ หยุดหนึ่ง เข้าถึงพระธรรมกายภายใน และไปปราบต้นเหตุของกิเลสทั้งหลาย เราทุกคนก็ย่อมเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงอย่างแท้จริง

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 2 กิเลส จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 2 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 2
แล้วจึงศึกษาบทที่ 3 ต่อไป

¹ ขุททกนิกาย มหานิทเทส กามสูตรนิตเทส, มก. เล่มที่ 66 หน้า 311.

บทที่ 3

กรรม-วิบาก

เนื้อหาบทที่ 3

กรรม - วิบาก

3.1 กฎแห่งกรรม

3.2 ความหมายของกรรม

3.3 ประเภทของกรรม

3.3.1 ลักษณะการจัดประเภทของกรรม

3.3.2 รายละเอียดของกรรม

3.3.3 กรรมอย่างเดี่ยวทำหน้าที่หลายอย่าง

3.4 ความหมายของวิบาก

3.5 ลักษณะของกรรมและวิบากกรรม

3.5.1 ลักษณะการให้ผลของกรรม

3.5.2 การหยุดให้ผลของกรรม

3.6 กรรมและการให้ผลกรรมในทางปฏิบัติ

3.7 กรรมกับการไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ

1. กรรมในพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา มีลักษณะ 2 อย่าง คือ กุศลกรรม และอกุศลกรรม ซึ่งสามารถปรากฏออกมาได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ
2. กรรมมี 12 อย่าง จัดแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ กรรมที่ให้ผลตามกาล กรรมให้ผลตามความหนักเบา และกรรมให้ผลตามหน้าที่
3. วิบาก คือ ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ มีลักษณะการให้ผล 4 แบบ คือ กรรมดำ วิบากดำ กรรมขาว วิบากขาว กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากดำและขาว กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว
4. กรรมและวิบากในทางปฏิบัติมีลักษณะเป็นดวง มี 3 ชนิด เรียกว่า ดวงบุญ ดวงบาป ดวงไม่บุญไม่บาป ซึ่งจะมีภาพของการกระทำเก็บไว้ ในดวงแต่ละอย่างจะมีดวงวิบากซ้อนอยู่ ซึ่งจะมีภาพของผลแห่งการกระทำเก็บไว้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายความหมายและประเภทของกรรมได้
2. เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายความหมายของวิบากและลักษณะการส่งผลได้
3. เพื่อให้ศึกษารู้ลักษณะกรรมและวิบากในทางปฏิบัติ

บทที่ 3

กรรม - วิบาก

ดังที่ได้กล่าวถึงบทที่แล้ว เกี่ยวกับกิเลสที่เป็นต้นเหตุของวงจรสังสารวัฏ ในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้มาศึกษาต่อเกี่ยวกับกรรมอันเกิดจากกิเลสนั้น และวิบากกรรมที่ส่งผลตามมาว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร และลักษณะวงจรสังสารวัฏที่ทำให้สรรพสัตว์หลุดพ้นได้ยากต่อไป

3.1 กฎแห่งกรรม

องค์สมเด็จพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า

“กมฺมฺนา วตฺตติ โลโก

กมฺมฺนา วตฺตติ ปชา

กมฺมฺนิ พนฺธนา สตุตา

รตฺสฺสานีว ยายโต”¹

“โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม

หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม

สัตว์ทั้งหลายถูกผูกไว้ในกรรม

เหมือนลีมสลักของรถที่กำลังแล่นไปฉนั้น”²

พุทธภาษิตบทนี้แสดงให้เห็นทราบถึงเรื่องของกรรมเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าสรรพสัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม เป็นอยู่ในกฎแห่งกรรม เรื่องของกรรมนี้มีประเด็นสำคัญที่ควรศึกษา คือ กฎแห่งกรรม (กฎแห่งการกระทำ) กรรม (การกระทำ) และวิบาก (ผลแห่งกรรม)

¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, เล่มที่ 13 ข้อที่ 707 หน้า 648. (สุตตนิบาตปิฎก มัชฌิมปัณณาสก มัชฌิมปัณณาสก พุราหมณวคโค ปญจโม วาเสฏฐสูตร อฎฐม)

² วาเสฏฐสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาต, มก. เล่มที่ 47 หน้า 581.

กฎแห่งกรรม คือ กฎแห่งการกระทำ เป็นกฎแห่งเหตุและผล เป็นกฎแห่งธรรมชาติ เป็นกฎอันเป็นสากลแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง และเป็นความรู้ที่ทุกคนควรต้องศึกษาเพื่อความปลอดภัยในสังสารวัฏ

กฎแห่งกรรมเป็นหลักคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนา คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เป็นต้นว่า

“บุคคลทำกรรมใด ย่อมมองเห็นกรรมนั้นในตน
ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้ผลชั่ว
บุคคลหว่านพืชเช่นใด ผลย่อมงอกขึ้นเช่นนั้น”¹

“สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม
มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย
กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้”²

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า เรื่องกฎแห่งกรรมเป็นเรื่องสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นมาและอนาคตที่จะเป็นไปของเราทุกคน เพราะว่าความเป็นตัวเราในปัจจุบันทั้งด้านรูปสมบัติ คุณสมบัติ และทรัพย์สมบัติ อีกทั้งความเป็นอยู่โดยประการต่างๆ ของเรา ล้วนเป็นผลอันมาจากกรรมที่เราได้กระทำไว้ในอดีตนับภพนับชาติไม่ถ้วน

3.2 ความหมายของกรรม

สิ่งที่เรียกว่า “กรรม” ตามความหมายในพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ เจตยิตฺวา กัมมํ กโรติ กาเยน วาจาเย มนสาติ...”³

หมายความว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนาอันเอง เราเรียกว่า กรรม บุคคลลงใจแล้ว จึงทำด้วยกาย วาจา ใจ

¹ เวทสาขชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, มก. เล่มที่ 58 หน้า 723-724.

² อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อัญญาสาสนี, มก. เล่มที่ 75 หน้า 232.

³ อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ, สยามรัฐ เล่มที่ 37 ข้อ 1281 หน้า 422.

กรรมหรือการกระทำ จึงต้องมีพื้นฐานจากเรื่องของเจตนา

เจตนา หมายถึง สภาพความนึกคิดที่มีความจงใจเป็นสิ่งประกอบสำคัญคือ ต้องคิดไว้ก่อนล่วงหน้าแล้วจึงกระทำ เจตนาจึงจัดเป็นแก่นสำคัญที่สุดของการกระทำ เป็นตัวที่ทำให้การกระทำมีความหมาย การกระทำที่มีได้เกิดจากความจงใจไม่อาจเรียกว่าเป็นการกระทำได้

กรรมสามารถแสดงออกมาได้ 3 ทาง ได้แก่ การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยกรรมแบ่งออก 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายกุศลกรรม และฝ่ายอกุศลกรรม ตามอำนาจของต้นเหตุที่เกิดขึ้นและผลที่ปรากฏ

1. ฝ่ายกุศลกรรม หมายถึง กรรมฝ่ายดี เป็นการกระทำที่บุคคลทำด้วยอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นการกระทำที่ไม่มีโทษ ไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตแช่มชื่นเบิกบาน มีสุขเป็นผลดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“กรรมที่บุคคลทำเพราะอโลภะ อโทสะ อโมหะ เกิดแต่อโลภะ อโทสะ อโมหะ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นต้นเหตุ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นหาโทษมิได้ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล”¹

“บุคคลทำกรรมใดแล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีหัวใจแช่มชื่น เบิกบานเสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วเป็นการดี”²

กุศลกรรมเป็นการกระทำที่ดีงาม ไม่ผิดศีล ไม่ผิดธรรม ไม่ทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่มีทุกข์โทษภัยเดือดร้อนในภายหลัง แต่ก่อให้เกิดบุญบารมีและกุศลธรรม พฤติกรรมที่จัดเป็นกุศลกรรมคือกุศลกรรมบถ 10 สามารถแบ่งออก 3 ทาง ตามการกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา และใจ ดังนี้

1. กายสุจริต หมายถึง การกระทำดีทางกาย มี 3 ประการ คือ 1) ปาณาติปาตา เวรมณี งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ที่ยังมีชีวิต 2) อทินนาทานา เวรมณี งดเว้นจากการลักขโมยของผู้อื่นไม่ให้ 3) กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี งดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม

2. วาจาสุจริต หมายถึง การกระทำดีทางวาจา มี 4 ประการ คือ 1) มุสาวาทา เวรมณี งดเว้นจากการพูดเท็จ 2) ปิสุนาย วาจา เวรมณี งดเว้นจากการพูดส่อเสียด 3) ผรุสยวาจา เวรมณี งดเว้นจากการพูดคำหยาบ 4) สัมผัปปลาปา เวรมณี งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

¹ ปฐมนิทานสูตร, อังคุตตนิกาย ติกนิบาต, มก. เล่มที่ 34 ข้อ 551 หน้า 521.

² เขมสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, มก. เล่มที่ 24 ข้อ 281 หน้า 367.

3. มโนสุจริต หมายถึง การกระทำดีทางใจ มี 3 ประการคือ 1) อนภิชณา ไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น 2) อัพยาบาท ไม่คิดปองร้ายเบียดเบียนผู้อื่น 3) สัมมาทิฎฐิ คิดถูกเห็นถูก

2. ฝ่ายอกุศลกรรม หมายถึง กรรมฝ่ายชั่ว เป็นการกระทำที่บุคคลทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เป็นการกระทำที่มีโทษ เตือนร้อนในภายหลัง มีหน้าตานองหน้า ร้องไห้อยู่ มีทุกข์เป็นผล ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“กรรมที่บุคคลทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เกิดแต่โลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นเหตุ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล”¹

“บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเตือนร้อนภายหลัง มีหน้าตานองด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดีเลย”²

อกุศลกรรมเป็นการกระทำที่ไม่ดีไม่งาม ผิดศีล ผิดธรรม ทำให้จิตเศร้าหมอง มีทุกข์โทษภัยเตือนร้อนในภายหลัง ก่อให้เกิดบาปและกุศลธรรม พฤติกรรมที่จัดเป็นอกุศลกรรม คือ อกุศลกรรมบถ 10 สามารถแบ่งออก 3 ทาง ตามการกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย วาจาและใจ ดังนี้คือ

1. กายทุจริต หมายถึง การกระทำชั่วทางกาย มี 3 ประการ คือ 1) ปาณาติบาต การจงใจฆ่าสัตว์ที่ยังมีชีวิต 2) อทินนาทาน การจงใจลักขโมยของที่ผู้อื่นไม่ให้ 3) กาเมสุมิฉฉาจาร การจงใจประพฤติดูผิดในกาม

2. วจีทุจริต หมายถึง การกระทำชั่วทางวาจา มี 4 ประการ คือ 1) มุสาวาท การจงใจพูดเท็จ 2) ปิสุณาวาจา การจงใจพูดส่อเสียด 3) ผรุสวาจา การจงใจพูดคำหยาบ 4) สัมผัปปลาปะ การจงใจพูดเพ้อเจ้อ

3. มโนทุจริต หมายถึง การกระทำชั่วทางใจ มี 3 ประการ คือ 1) อภิชณา คิดเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น 2) พยาบาท คิดปองร้ายเบียดเบียนผู้อื่น 3) มิฉฉาทิฎฐิ คิดผิดเห็นผิด

¹ ปฐมนิทานสูตร, อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต, มก. เล่มที่ 34 ข้อ 551 หน้า 520.

² เขมสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, มก. เล่มที่ 24 ข้อ 281 หน้า 367.

3.3 ประเภทของกรรม

ในที่นี้จะได้อธิบายรายละเอียดแห่งกรรม ซึ่งจัดแบ่งเป็นประเภทต่างๆ

3.3.1 ลักษณะการจัดประเภทของกรรม

พระพุทธโฆษาจารย์ได้จัดโครงสร้างภาพรวมของกรรม โดยจำแนกกรรมเป็น 3 ประเภท ดังนี้¹

ประเภทที่ 1 กรรมให้ผลตามความหนักเบา มี 4 อย่าง คือ

1) ครุกรรม หรือครุกรรม กรรมหนัก ฝ่ายดีหมายถึง ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล ฝ่ายชั่วหมายถึง อนันตริยกรรม 5 คือ ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ห้อพระโลหิต ทำสงฆ์ผู้สามัคคีกันให้แตกกัน

2) อาจิณณกรรม หรือพหุลกรรม กรรมทำบ่อยจนเสพคุ้น กรรมที่ทำจนเคยชิน ทำมาก ทำสม่ำเสมอ กรรมนี้จะให้ผลยั่งยืนมาก

3) อาสันนกรรม หรือทาสนนกรรม กรรมใกล้ตายคือ กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนสิ้นชีวิต มีอำนาจให้บุคคลไปสู่สุคติหรือทุคติได้ ถ้าเขาหวังเอากรรมนั้นเป็นอารมณ์เมื่อจวนตาย

4) กัตตดากรรม หรือกัตตดาวาปนกรรม กรรมลักแต่ว่าทำ หมายถึง ทำไปโดยไม่รู้ไม่ได้เจตนา

ประเภทที่ 2 กรรมให้ผลตามกาล มี 4 อย่าง คือ

1) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในปัจจุบันชาติ

2) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติหน้า

3) อปรปริยายเวทนียกรรม หรืออปราปรเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อๆ ไป ให้ผลหลังจากอุปปัชชเวทนียกรรม คือ ให้ผลเรื่อยไป สบโอกาสเมื่อใด ให้ผลเมื่อนั้น

4) อโหสิกรรม กรรมเลิกให้ผล หรือไม่ได้โอกาสให้ผล

¹ ปรีชา คุณาวุฒิ, พุทธปรัชญาเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ประเภทที่ 3 กรรมให้ผลตามหน้าที่ มี 4 อย่าง คือ

- 1) ชนกรรม กรรมทำหน้าที่นำไปเกิด หรือส่งให้เกิดในกำเนิดต่างๆ เปรียบเสมือนมารดาของทารก ชนกรรมนี้เป็นผลของอาจิณณกรรมบ้าง อาสันนกรรมบ้าง
- 2) อุปัตถัมภกรรม กรรมทำหน้าที่สนับสนุน หรืออุปถัมภ์ เป็นเสมือนพี่เลี้ยงหรือนางนม
- 3) อุปปีฬกรรม กรรมทำหน้าที่บีบคั้น มีหน้าที่บีบคั้นกรรมดีกรรมชั่วให้เพลาลง
- 4) อุปฆาตกรรม หรือ อุปัจเฉทกรรม กรรมทำหน้าที่ตัดรอน มีหน้าที่ตัดรอนกรรมทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล

3.3.2 รายละเอียดของกรรม

รายละเอียดของกรรม 12 มีอธิบายดังต่อไปนี้¹

เมื่อกรรมนำไปปฏิสนธิในภพใหม่ คือ คนที่ทำความดีไว้อย่างมากไปเกิดในภพที่ดี คนทำความชั่วไว้มากไปเกิดในภพที่ชั่ว กรรมที่ส่งให้เกิดนั้นเรียกว่า ชนกรรม สมมติว่าชนกรรมฝ่ายดีส่งให้เกิดในตระกูลที่ดี มั่งคั่งด้วยทรัพย์สินสมบัติและบริวาร มีตระกูลสูง เขาเกิดเช่นนั้นแล้วไม่ประมาทหมั่นหาทรัพย์เพิ่มเติม รักษาทรัพย์เก่าให้มั่นคงมีความเคารพนอบต่อผู้ควรเคารพ ถนอมหัวใจบริวารด้วยการสงเคราะห์ เอื้อเฟื้อ พุดจาไพเราะ ทำประโยชน์ให้ และวางแผนเหมาะสม การกระทำเช่นนั้นเป็นอุปัตถัมภกรรม ช่วยส่งเสริมผลของกรรมดีเก่า รวมกับกรรมใหม่ ทำให้มีความมั่งคั่งมากขึ้น มีบริวารดีมากขึ้น

ตรงกันข้าม ถ้าได้ฐานะเช่นนั้นเพราะกุศลกรรมในอดีตส่งผลให้แล้ว แต่ประมาทผลาญทรัพย์สินด้วยอบายมุขนานาประการ เช่น เกียจคร้านทำการงานและคบมิตรเลว เป็นต้น กรรมของเขานั้นมีสภาพเป็นอุปปีฬกรรม บีบคั้นให้ต่ำต้อยลงจนสิ้นเนื้อประดาตัว บริวารก็หมดสิ้น ถ้าเขาทำชั่วมากขึ้น กรรมนั้นจะกลายเป็นอุปฆาตกรรม ตัดรอนผลแห่งกรรมดีเก่าให้สิ้นไป กลายเป็นคนล้มจม สิ้นความรู้เรื่องในชีวิต

อีกด้านหนึ่ง สมมติว่า บุคคลผู้หนึ่งเกิดมาลำบากยากเข็ญขัดสนทั้งทรัพย์และบริวาร รูปร่างผิวพรรณก็ไม่งาม เพราะอกุศลกรรมในชาติก่อนหลอมตัวเป็นชนกรรมฝ่ายชั่ว เมื่อเกิดมาแล้วประกอบกรรมชั่วซ้ำเข้าอีกกรรมนี้มีสภาพเป็นอุปัตถัมภกรรมช่วยสนับสนุนกรรมเก่าให้ทวีแรงขึ้น ทำให้ฐานะของเขาทรุดหนักลงไปกว่าเดิม

¹ วชิร อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2543, หน้า 17-22.

แต่ถ้าเกิดมาต่ำต้อยเช่นนั้นแล้วไม่ประมาท อาศัยความเพียรพยายามในทางที่ชอบ ถือเอาความอดสาหัสเป็นแรงหนุนชีวิต รู้จักคบมิตรดี กรรมของเขานั้นมีสภาพเป็นอุปปีฬกรรม บีบคั้นผลของอกุศลกรรมเก่าให้เพลากาลังลง เขามีความเพียรในทางที่ชอบมากขึ้น ขวนขวาย ในทางบุญกุศลมากขึ้น กรรมของเขาแปรสภาพเป็นอุปฆาตกรรมหรืออุปจเฉตกรรม ตัดรอน ผลแห่งอกุศลกรรมเก่าให้ขาดสูญ จนในที่สุดเขาเป็นคนตั้งตนได้ดี มีหลักฐานมั่นคง

ที่กล่าวมานี้คือ กรรมจัดตามหน้าที่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าหน้าที่ของกรรม ซึ่งมี ลักษณะหน้าที่ให้เกิด อุปัทมภ์ บีบคั้น และตัดรอน

ส่วนกาลที่ให้ผล และแรงหนักเบาของกรรมนั้นมีความสัมพันธ์กันมากคือ กรรมหนัก (ครุกรรม) ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว จะให้ผลในปัจจุบันทันตาเห็น (ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม) ส่วนกรรมที่เป็นอาจิณ หรือพหุลกรรมนั้น ถ้ายังไม่มีโอกาสให้ผลในชาติปัจจุบันก็จะยกยอดไปให้ ผลในชาติถัดไป (อุปชชเวทนียกรรม) และชาติต่อไป (อปรapraveทนียกรรม) สุดแล้วแต่โอกาสที่ ท่านเปรียบเหมือนสุนัขไล่เนื้อ ทันทันเข้าเมื่อใดกัดเมื่อไหร่

กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนสิ้นชีวิต (อาสันนกรรม) นั้น มักให้ผลก่อนกรรมอื่น เพราะจิต ไปห่วงอารมณ์นั้นไว้นั้นแน่นไม่ว่าเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่ว กรรมนั้นใกล้จิตติดและใกล้ปฏิสนธิจิต แม้บางครั้งจะมีกำลังน้อยก็ให้ผลก่อนกรรมอื่น เปรียบเหมือนรถติดไฟแดง เมื่อไฟเขียวอันเป็น สัญญาณให้รถไปได้เปิดขึ้น รถคันหน้าแม้มีกำลังวิ่งน้อยก็ออกได้ก่อน พอผ่านสี่แยกไปแล้ว รถที่มีกำลังดีกว่าย่อมแซงขึ้นหน้าไปได้

ในตำรา ท่านเปรียบเทียบผลของอาสันนกรรมว่าเหมือนวัวที่ขังรวมกันอยู่ในคอก รุ่งเข้ามาออก กันอยู่ที่ประตูคอก พอนายโคบาล (คนเลี้ยงโค) เปิดประตูคอก วัวตัวใดอยู่ใกล้ประตูที่สุด ไม่ว่าจะ เป็นแม่โค ลูกโค หรือโคแก่ก็ตาม ย่อมออกมาได้ก่อน แต่เนื่องจากกำลังเพล่า พอออกมาในที่ โลงแล้ว วัวตัวใดมีกำลังมาก วัวนั้นย่อมเดินขึ้นหน้าไป ผลของอาสันนกรรมให้ผลก่อนก็จริง แต่ให้ผลในระยะสั้น เมื่อสิ้นแรงของอาสันนกรรมแล้วก็ป็นโอกาสของอาจิณณกรรม หรือ พหุลกรรม คือ กรรมที่ตนทำจนเคยชิน ทำจนเป็นนิสัย

ส่วนกรรมที่ทำโดยไม่เจตนา ที่เรียกว่า กตัตตากรรม หรือกตัตตาวาปนกรรม สักแต่ว่าทำ นั้นให้ผลน้อยที่สุด กำลังเพล่าที่สุด เมื่อกรรมอื่นไม่มีจะให้ผลแล้ว กรรมนี้จึงจะให้ผล เป็นเหมือน หนี้รายย่อยที่สุด

กรรมใดคอยโอกาสให้ผลอยู่ แต่ไม่มีโอกาสเลยจึงเลิกแล้วต่อกันไม่ให้ผลอีก กรรมนั้น เรียกว่า อโหสิกรรม เปรียบเหมือนเมล็ดพืชที่เก็บไว้นานเกินไปหรือถูกคว่ำให้สุกด้วยไฟเสียแล้ว ไม่มีโอกาสงอกขึ้นได้อีก

3.3.3 กรรมอย่างเดียวทำหน้าที่หลายอย่าง

กรรมอย่างเดียวกัน อาจเรียกชื่อต่างออกไปตามหน้าที่ กาล และความหนักเบา เช่น การฆ่ามารดาบิดาจัดเป็นกรรมหนัก (ครุกรรม) เมื่อให้ผลในปัจจุบัน เช่น ถูกฆ่าตอบ หรือต้องถูกจองจำได้รับทุกข์ทรมานในชาติปัจจุบัน พอเขาสิ้นชีพลงไปสวดยทุกข์ในนรก กรรมนั้นเป็นอุปชชเวทนียกรรม กรรมนั้นที่ยาวติดตามให้ผลอยู่ภพแล้วภพเล่า กรรมนั้นเป็นอปราปรเวทนียกรรม เมื่อให้ผลจนเต็มที่แล้วสมควรแก่เหตุแล้วก็เลิกให้ผล หรือผู้ทำกรรมนั้นสำเร็จเป็นพระอรหันต์เสียก่อน สิ้นชาติสิ้นภพแล้ว กรรมนั้นตามให้ผลไม่ได้อีก จึงกลายเป็นอโหสิกรรม เปรียบเหมือนบุคคลคนเดียวเรียกได้หลายอย่าง เช่น เป็นลูกของพ่อแม่ เป็นพ่อของลูก เป็นสามีของภรรยา เป็นนายของลูกน้อง เป็นครูของศิษย์ เป็นต้น

กรรมที่บุคคลทำแล้ว จะให้ผลครั้งเดียวผ่านไปก็หาไม่ ย่อมตามให้ผลครั้งแล้วครั้งเล่า ชาติแล้วชาติเล่าจนกว่าจะสิ้นแรงหมดไป เปรียบเหมือนต้นไม้ที่บุคคลปลูกไว้เพียงครั้งเดียว แต่ให้ผลเป็นร้อยๆ ครั้ง จนกว่าจะตายไป

ส่วนอาสนนกรรม คือ กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนตาย จะเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่วก็ตาม ที่ให้ผลก่อนนั้นเพราะมีช่วงใกล้ชิดกับการปฏิสนธิในภพใหม่จึงให้ผลทันทีในขณะที่บุคคลเคลื่อนจากภพเก่าสู่ภพใหม่นั้นเอง แต่ให้ผลในระยะสั้นดังกล่าวแล้ว การตามให้ผลยั่งยืน เป็นหน้าที่ของอาจิณณกรรม คือ กรรมที่บุคคลทำเป็นประจำ

สมมติว่า บุคคลผู้หนึ่งทำความดีด้วยกาย วาจา ใจ เป็นอันมาก หมั่นประกอบบุญกุศลตลอดชีวิต แต่ชีวิตปุณฺขณย่อมเคยประกอบกรรมชั่วมาบ้างไม่มากก็น้อย ถ้าในขณะใกล้ตาย เขามีได้ระลึกถึงบุญกุศลของเขาเลย กลับระลึกแต่บาปเล็กน้อยที่เคยทำแรงบาปนั้นจะให้ผลทันทีส่งให้เขาถือปฏิสนธิในกำเนิดที่ต่ำทราม เช่น นรกหรือสัตว์เดรัจฉาน หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะลำบากยากเข็ญอยู่ชั่วระยะหนึ่งเพียง 7 วัน 15 วัน หรือ 1 เดือน 1 ปี เป็นต้น แล้วผลแห่งอกุศลกรรมนั้นจะหมดกำลัง เปิดโอกาสให้ผลบุญกุศลที่เขาเคยสั่งสมไว้เป็นประจำให้ผลต่อไป เขาจะประสบความสุขความเจริญได้ที่พึงที่พึงพอใจอย่างดี และมีความสุขตลอดชีวิตใหม่

ในทางตรงกันข้าม บุคคลอีกผู้หนึ่งทำความชั่วเป็นอาจิณ แต่ถึงกระนั้น ก็เคยทำกรรมดีมาบ้างไม่มากก็น้อย เมื่อจวนเวลาตาย เขาระลึกถึงแต่กรรมดีที่เคยทำ เช่น เคยถวายอาหารแด่พระสงฆ์ เคยช่วยเหลือคนเจ็บ เคยช่วยชีวิตสัตว์ให้รอดตาย เป็นต้น เขามีได้ระลึกถึงกรรมชั่วระลึกถึงแต่กรรมดี หรือญาติพี่น้องให้เขาได้ให้ทาน รักษาศีล เจริญพระพุทธานุคุณ ในขณะที่นอนเจ็บเตรียมตัวตายอยู่ เขาระลึกถึงแต่ความดีแม้เพียงเล็กน้อย หากตายลงในขณะจิตเช่นนั้น

เขาจะต้องไปถือปฏิสนธิในกำเนิดที่ดีก่อน แต่เนื่องจากผลแห่งกรรมดีน้อยมาก จึงหย่อนกำลังให้ผลเพียงเล็กน้อยแล้วหมด จึงเปิดโอกาสให้กรรมชั่วต่างๆ ที่เคยทำไว้รุ่มล่อมให้ผลต่อไป ทำให้ต้องรับทุกขเวทนา ประสบความเสื่อมต่างๆ แม้จะพยายามทำดีมากที่สุด แต่แรงแห่งอกุศลกรรมในอดีตคอยรังควานให้รำคาญเดือดร้อนอยู่ร่ำไป เพราะไม่มีแรงใดเสมอด้วยแรงกรรม

คนที่ทำความชั่วไม่มีความดีไม่ปรากฏกรรมที่ทำเมื่อจวนตายมีความหมายมากสำหรับเขา เหมือนแผ่นกระดาษที่ว่างเปล่า สีอะไรตกไปก็เด่นชัดมาก

ที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องของกรรมที่จะส่งผลให้กับชีวิตของเราในสังสารวัฏ ไม่ว่ากรรมทางความคิด คำพูด หรือการกระทำที่ทำไปแล้ว ขึ้นชื่อว่าไม่ส่งผลนั้นเป็นไม่มี นั่นคือ จะต้องมิวิบากติดตามไป

3.4 ความหมายของวิบาก

คำว่า **วิบาก** แปลว่า ผลที่เกิดขึ้น หมายถึง ผลแห่งกรรม

กรรมที่บุคคลประพฤติผ่านทางกาย วาจาและใจ ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ย่อมมีผลแห่งการกระทำเสมอ วิบากจะเป็นประจวบเจตติดตามกรรม โดยมีกรรมเป็นเหตุและวิบากเป็นผลเสมอ

กรรม และวิบากย่อมติดอยู่ในใจบุคคลผู้กระทำความกรรม เปรียบดังโปรแกรมอันเป็นภาพแห่งการกระทำและภาพแห่งผลของการกระทำ เมื่อใดที่บุคคลฝึกฝนใจให้หยุดนิ่ง เป็นสมาธิหลุดพ้นจากกิเลสเมื่อนั้นย่อมสามารถรู้และเห็นกรรมและวิบากที่มีอยู่ในใจของตนและคนอื่นได้ ทั้งกรรมที่มีมาแต่อดีต และวิบากกรรมที่จะส่งผลต่อไปในอนาคต ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

“เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส จิตอ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้แล้ว ได้น้อมจิตไปเพื่อยุณเครื่องรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย

เรานั้นย่อมเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่องจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า

หมู่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระ
อริยเจ้าเป็นมัจฉาภิภูมียึดถือการกระทำด้วยอำนาจมัจฉาภิภูมิมุสัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านั้นเปื้อน
หน้าแต่แตกกายตายไป เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

หรือว่าหมู่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต
ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้าเป็นสัมมาภิภูมียึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาภิภูมิมุสัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่
เหล่านั้น เปื้อนหน้าแต่แตกกายตายไป เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

เราย่อมเล็งเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจติ กำลังอุบัติ เลว ประณีตมีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม
ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่องจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เข้าถึง
ตามกรรมด้วยประการดังนี้”¹

3.5 ลักษณะของกรรมและวิบากกรรม

กรรมดีหรือกรรมชั่วที่บุคคลได้กระทำไว้ มิได้สูญหายไปไหน แต่จะคอยติดตามบุคคล
ผู้กระทำอยู่เสมอ เหมือนเงาติดตามตัว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแยกลักษณะของกรรมและการให้ผลของกรรมต่างๆ ไว้
ดังจะได้แสดงต่อไป

3.5.1 ลักษณะการให้ผลของกรรม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงกรรมและการให้ผลของกรรมไว้ในกุกกุโรวาทสูตร² คือ

“ดูก่อนปุนณฺเณ กรรม 4 ประการนี้... กรรมดำมีวิบากดำมีอยู่ กรรมขาวมี วิบากขาว
มีอยู่ กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาวมีอยู่ กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว
เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมมีอยู่”

มีคำอธิบายดังนี้

1. กรรมดำ มีวิบากดำ คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน
บุคคลนั้นย่อมเกิดในโลกที่มีการเบียดเบียน เมื่อเกิดในโลกที่มีการเบียดเบียนเช่นนั้น เขาย่อม
ได้กระทบกับผัสสะที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้สวຍเวทนาอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน
มีความสุขโดยส่วนเดียว เช่นเดียวกับสัตว์นรกทั้งหลาย

¹ วินัยปิฎก มหาวีกังค์ ปฐมภาค, มก. เล่มที่ 1 หน้า 8.

² กุกกุโรวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คหปติวรรค, มก. เล่มที่ 20 ข้อ 88 หน้า 189.

2. กรรมขามมีวิบากขาม คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ของบุคคลใดไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน บุคคลนั้นย่อมเกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียน เมื่อเกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียน ย่อมกระทบกับผัสสะที่ไม่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับเวทนาอันไม่มีการเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียว ดังเช่นเทพเจ้าเหล่าสุกฤษิณะ

3. กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ของบุคคลใดเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียนบ้าง ย่อมกระทบกับผัสสะอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เขาย่อมเสวยเวทนาอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เคลื่อนกล่นไปด้วยสุขและทุกข์ ดังเช่นมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก วินิบาตบางพวก

4. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว คือ เจตนาที่จะละกรรมทั้งปวง ทั้งกรรมดำกรรมขาว และกรรมทั้งดำทั้งขาว กรรมเช่นนี้แหละย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม เช่นกรรมของพระอรหันต์

สรุปได้ว่า กรรมดำ คือ อกุศล ทุจริต กรรมขาว คือ กุศล ทุจริต กรรมทั้งดำทั้งขาว คือ กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ทั้งทุจริตและสุจริต กรรมไม่ดำไม่ขาว คือ กรรมของพระอรหันต์ ถือว่าเป็นกิริยา ไม่มีผลเป็นสุขหรือทุกข์อีกต่อไป

เรื่องวิบากแห่งกรรม เป็นเรื่องที่ละเอียดซับซ้อนและลึกซึ้งเกินกว่าที่จะคิดตรงตามให้รู้ทั่วถึงด้วยสติปัญญาของปุถุชนธรรมดาทั่วไป ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสถึงวิบากกรรมว่าเป็นอจินไตย ที่ถ้าหากใครคิดก็จะมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ดังที่ตรัสไว้ในอจินติตสูตรว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อจินไตย 4 อย่างนี้ไม่ควรคิด ผู้ที่คิดก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า อจินไตย 4 คืออะไรบ้าง คือ

1. พุทธวิสัยแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตยไม่ควรคิดผู้ที่คิดก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า

2. ฌานวิสัยแห่งผู้ได้ฌานเป็นอจินไตยไม่ควรคิดผู้ที่คิดก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า

3. วิบากแห่งกรรม เป็นอจินไตยไม่ควรคิด ผู้ที่คิด ก็จะมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า

4. โลกจินตา (ความคิดในเรื่องของโลก) เป็นอจินไตยไม่ควรคิด ผู้ที่คิด ก็จะมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า”¹

วิบากแห่งกรรม เป็นของเฉพาะตนจะแบ่งปันเหมือนวัตถุสิ่งของ สืบทอดทางกรรมพันธุ์ ยกให้แก่ผู้อื่นหรือปิดกวดเช็ดถูชะล้างออกไปจากใจย่อมไม่ได้ และวิบากแห่งกรรมย่อมติดตามบุคคลผู้กระทำไปได้ข้ามภพข้ามชาติ ตราบใดที่วิบากกรรมยังไม่ส่งผล กระทั่งหมดไปหรือกลายเป็นอโหสิกรรมแล้ว วิบากแห่งกรรมนั้นย่อมอยู่ในใจตลอดเวลา โดยรอคอยเวลาแห่งการส่งผลตามแต่โอกาส

3.5.2 การหยุดให้ผลของกรรม

กรรมนี้จะหยุดให้ผลด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ

1. หมดแรง คือ ให้ผลจนสมควรแก่เหตุแล้ว เหมือนคนได้รับโทษจำคุก 2 ปี เมื่อถึงกำหนดแล้ว เขาย่อมพ้นจากโทษนั้น นอกจากในระหว่าง 2 ปีที่ถูกจองจำอยู่ เขาจะทำความผิดซ้ำซ้ำอีก ถ้าในระหว่างถูกจองจำอยู่ เขาทำความดีมาก อาจได้ลดโทษลงเรื่อยๆ การให้ผลของกรรมก็ทำนองเดียวกัน โดยปกติธรรมดาจะให้ผลจนหมดแรง นอกจากเวลาที่กำลังให้ผลอยู่นั้น บุคคลผู้นั้นทำชั่วเพิ่มขึ้นมันก็จะให้ผลรุนแรงมากขึ้นถ้าเขาทำดีเพิ่มขึ้นผลชั่วก็จะเพลาลงในขณะที่กรรมดีกำลังให้ผล ถ้าเขาทำความดีเพิ่มขึ้น ผลดีก็จะมีกำลังมากขึ้น ถ้าเขาทำกรรมชั่วในขณะที่ผลของกรรมดีก็จะเพลาลง

2. กรรมจะหยุดให้ผล เมื่อกรรมอื่นเข้ามาแทรกเป็นครั้งคราว คือ กรรมดีจะหยุดให้ผลชั่วคราว เมื่อบุคคลทำกรรมชั่วแรงๆ เพื่อเปิดโอกาสให้กรรมชั่วอันมีกำลังเขี้ยวกรากให้ผลก่อน ถ้าขณะที่กรรมชั่วให้ผลอยู่ มันจะหยุดให้ผลชั่วคราว เมื่อบุคคลผู้นั้นทำกรรมดีแรงๆ เพื่อเปิดโอกาสให้กรรมดีให้ผลก่อน ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นการยากที่จะเข้าใจหรือเห็นกรรมและผลของกรรมโดยตลอดในช่วงชีวิตเดียว ฉะนั้นเรื่องกรรมและสังสารวัฏจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพื่อให้เข้าใจเรื่องกรรมโดยตลอดต้องพูดกันเรื่องสังสารวัฏ เมื่อมีสังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด ก็ต้องสาวไปหากรรมดีกรรมชั่วในอดีต จึงจะสมบูรณ์

3. บุคคลผู้ทำกรรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ตัดวัฏฏะคือการเวียนว่ายตายเกิดเสียได้ มีชีวิตอยู่เป็นชาติสุดท้าย ไม่เกิดในภพใหม่อีก วิญญาณของท่านผู้นั้นบริสุทธิ์หมดเชื้อ เหมือนเมล็ดพืชที่ลั่นยางเหนียวแล้ว ปลุกไม่ขึ้นอีกต่อไป

¹ อังคุตตรนิกาย จดกนิบาต, เล่มที่ 35 ข้อ 77 หน้า 235.

3.6 กรรมและการให้ผลกรรมในทางปฏิบัติ

ในการศึกษาเรื่องการให้ผลของกรรมในภาคปฏิบัติ ก่อนอื่นต้องทบทวนความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับกิเลส ซึ่งเป็นต้นเหตุของกรรมและทำให้เกิดวิบากในเบื้องต้นก่อน

จากที่ได้ศึกษาเรื่องกิเลส นักศึกษาพอจะทราบแล้วว่า รากเหง้าของกิเลสเริ่มต้นมาจากอวิชชา แล้วขยายกว้างออกมาเป็นสังโยชน์ร้อยสี่อยู่ตลอดสาย ทั้งภายในภพและภายนอกภพ ตั้งแต่กายธรรมพระโสดาบัน กายธรรมพระสกิทาคามี กายธรรมพระอนาคามี ยกเว้นกายธรรมพระอรหัต หลังจากนั้นจะแตกแขนงกลายเป็นกิเลสตระกูลต่างๆ ตามอาการ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง กิเลสทั้ง 3 ตระกูลจะหุ้มซ้อนอยู่ภายใน เห็น จำ คิด รู้ ของแต่ละกาย เมื่อใจออกจากศูนย์กลางกายไปรับรู้รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสหรือธรรมารมณ์ ตามฐานต่างๆ แล้วกลับมากกระทบ เห็น จำ คิด รู้ ทำให้กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในใจซึ่งเป็นอนุสัยกิเลสพืขึ้น เรียกว่า **ปฏิกูลฐานกิเลส** ซึ่งยังเป็นกรรมในระดับโมกกรรม เมื่อถูกกระทบมากขึ้นจึงบังคับให้เกิดการกระทำออกมาทางกาย วาจา แล้วก็กลายเป็นวิตีกกมกิเลส

วิตีกกมกิเลสทำให้เกิดการกระทำทางกายและวาจา ซึ่งเป็นส่วนของกรรม และกรรมที่คนเราแต่ละคนทำนั้น จะไปปรากฏเป็นดวง ซึ่งมีทั้งดวงบุญและดวงบาป ดวงไม่บุญไม่บาป ปรากฏอยู่ที่กลางจุดกำเนิดเดิม ซึ่งอยู่ในกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ จุดกำเนิดเดิมนี้นี้มีขนาดเล็กเท่าปลายเข็ม หรือที่บอกว่ามีขนาดเท่าปลายของขนเนื้อทรายเส้นหนึ่งที่เขาจุ่มในน้ำมันงาใสแล้วยกขึ้น เป็นจุดเล็กนิดเดียว ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้เกิดมีชีวิตขึ้น ตอนที่พ่อแม่ประกอบธาตุธรรม แล้วมีปฏิสนธิวิญญูณมาอยู่ จุดกำเนิดนี้ก็จะทำให้เกิดเป็นกลลรูป คือ ส่วนของกายหยาบขึ้นจุดกำเนิดนี้เปรียบเหมือนเมล็ดโพธิ์ เมล็ดไทร ที่ทำให้เติบโตเป็นต้นไม้ใหญ่ได้

พระมงคลเทพมุนีได้อธิบายไว้ในคู่มือสมาธิว่า

“ในกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายของแต่ละกาย มีดวงกลมซ้อนกันอยู่ 3 ดวง ดวงแรกมีสีเทาๆ อยู่ข้างนอก ได้แก่ ดวงอพยพกฤตหรือธรรมกลาง ถัดเข้าไปในกลางดวงของธรรมกลาง มีอีกดวงหนึ่งสีดำจุนีล นั่นคือ ธรรมดำหรืออกุศลธรรม ส่วนดวงที่ 3 ซึ่งซ้อนอยู่กลางดวงธรรมดำ มีสีขาวใสบริสุทธิ์ยิ่งนัก นั่นคือธรรมขาวหรือกุศลธรรม

ธรรมขาวนี้ก็คือ ดวงบุญ

ธรรมดำ คือ ดวงบาป

ธรรมกลาง คือ ดวงไม่บุญไม่บาป

ดวงบุญ ดวงบาป และดวงไม่บุญไม่บาปนี้ มีขนาดของดวงไม่คงที่ บางคนก็มีดวงบาปโต บางคนก็มีดวงบุญโต ส่วนผู้ที่ไม่นิยมทำบุญทำบาป ก็มีดวงไม่บุญไม่บาปโต มีบุญมาก บาปและ ไม่บุญไม่บาปก็น้อย ถ้ามีบาปมาก บุญและ ไม่บุญไม่บาปก็ย่อมจะมีน้อย ดังนี้ เป็นต้น”¹

ในแต่ละดวงที่เป็นดวงบุญ ดวงบาป หรือดวงไม่บุญไม่บาป จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นกรรม อีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนของวิบาก ส่วนที่เป็นกรรมจะมีภาพแห่งการกระทำที่เป็น เหตุที่ทำให้ดวงนั้นบันทึกอยู่ ส่วนของวิบากจะมีภาพที่เป็นผลของการกระทำบันทึกอยู่

โดยเวลาทำกรรมก็จะเกิดโปรแกรมขึ้นทั้ง 2 ส่วนทันทีและซ่อนละเอียดอยู่ภายใน ดวงบุญบาปและมีขนาดเท่ากัน เมื่อใดก็ตามที่กรรมยังไม่ส่งผลก็ยังคงเป็นดวงกรรม แต่เมื่อใดที่ ส่งผล ก็เป็นส่วนของวิบาก เมื่อส่งผลก็จะส่งออกไปเป็นสายเหมือนการไหลออก ในส่วนของกุศล ก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีกุศลเข้ามาบังคับจิตใจจึงอยากทำความดี เช่น การทำทาน เมื่อทำทานแล้ว ก็จะเกิดภาพติดเป็นโปรแกรมทั้ง 2 ส่วนลงไปในกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ทันที

กรรมทั้ง 12 อย่างนั้นอยู่ในตัวเราทั้งหมด ในทางปฏิบัติ การให้ผลของกรรมนั้น ก็อาศัย ดวงบุญ ดวงบาป เป็นผู้กำหนด ในที่นี้จะได้ยกตัวอย่างที่พระมงคลเทพมุนีได้กล่าวถึงลักษณะ ของบุญที่เป็นชนกรรมนำไปเกิดดังนี้ว่า

“เมื่อรู้บุญติดอยู่เช่นนี้แล้ว เราจะไปทุกข์ยากอะไร แตกกายทำลายชั้นธัมไป ก็เป็น หน้าที่ของบุญ เพราะบุญของเรามากอยู่แล้ว บุญจะจัดเป็นชนกรรมนำไปเกิด ใครจะเป็นคน นำไปเกิด? ในเมื่อกายมนุษย์แตกดับไปแล้ว กายมนุษย์ละเอียดยังเหลืออยู่ อย่างเรานอนฝันไป ตายก็เหมือนกับนอนหลับฝันไป กายมนุษย์ละเอียดออกจากกายมนุษย์ไป เพราะกายมนุษย์นี้ แตกดับเสียแล้ว

ดวงบุญในกายมนุษย์นี้ก็แตกดับหมด ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ก็แตกดับ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทำลายหมดไม่มีเหลือ แต่ว่าในกลางดวงธรรม ที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ละเอียดนั้น มีดวงบุญอีกดวงหนึ่งดวงบุญดวงนั้นแหละจะนำไปเกิดในตระกูลสูงๆ มีกษัตริย์ มหาศาล มีทรัพย์สมบัติบริวาร นับจะประมาณไม่ได้ เศรษฐีมหาศาล พราหมณ์มหาศาล มีทรัพย์สมบัติบริวารนับประมาณไม่ได้คหบดีมหาศาลมีทรัพย์สมบัติบริวารนับประมาณไม่ได้ ให้เกิดในตระกูลสูงๆ อย่างเช่นนั้น

¹ น.ส. ฉลวย สมบัติสุข, คู่มือสมาธิ, กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, 2545, หน้า 51-52.

ทว่าในมนุษย์โลกไม่พอรับบุญขนาดใหญ่ๆ ขนาดนี้ ก็ให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามาพิภพ ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดีและชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ให้เกิดในกายทิพย์ สูงขึ้นไป กายทิพย์ในชั้นจาตุมหาราช กายทิพย์ในชั้นดาวดึงส์ กายทิพย์ในชั้นยามาพิภพ กายทิพย์ในชั้นดุสิต กายทิพย์ในชั้นนิมมานรดี กายทิพย์ในชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ในกามภพนี้อย่างใด อย่างหนึ่ง

กายมนุษย์ละเอียดพอส่งขึ้นไปถึงกายทิพย์ กายมนุษย์ละเอียดก็ดับเหมือนกัน ในดวงกายทิพย์ละเอียดก็ดับหมด ในดวงกายทิพย์ละเอียดก็ใช้ไปตามหน้าที่ นี่เขาเรียกว่า กัมมวิปากโก อจินตโย

ลักษณะที่แสดงบาปกรรมที่บุญส่งผลให้เป็นไปเป็นชั้นๆ ยังไม่มีใครแสดงให้เห็น เพราะไม่ใช่เป็นของธรรมดาสามัญทั่วไป พวกมีธรรมกายเขาเห็นปรากฏชัดเจน เป็นชั้นๆ เป็นกายๆ ไปดังนี้”¹

3.7 กรรมกับการไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ

เราได้ศึกษาประเภทของกรรมมาแล้ว และรู้ลักษณะประเภทของกรรมต่างๆ เมื่อว่าโดยสังสารวัฏ การที่เรายังมีกิเลสและทำกรรมอยู่ทำให้ต้องเกิดในภพภูมิต่างๆ (ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป) กรรมที่เราได้ทำไว้นี้ สามารถจำแนกเหตุให้ไปบังเกิดในภพภูมิต่างๆ มี 4 อย่าง

1. อกุศลกรรม
2. กามาวจรกุศลกรรม
3. รูปาวจรกุศลกรรม
4. อรูปาวจรกุศลกรรม

กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่อบายภูมิ คือทุจจริตทางกาย วาจา ใจ ได้แก่การประกอบ อกุศลกรรมบถ 10

¹ วัดปากน้ำภาษีเจริญและสมาคมศิษย์หลวงพ่อดำปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อดำปากน้ำ(พระมงคล-เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2537, หน้า 373.

กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่กามสุขตัตถิ คือ กามกุศลกรรม 3 อย่าง ได้แก่ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ดังนี้

1. โดยกรรมทวาร คือ การประกอบกุศลกรรมบถ 10 ทางกาย วาจา ใจ
2. โดยประเภทของกุศล มี 3 อย่างเหมือนกัน คือ ทาน ศีล ภาวนา
3. โดยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นของกุศลจิต มี 8 อย่าง

กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่รูปพรหมภูมิ คือ รูปาวจรกุศลกรรม 5 อย่าง ไม่ใช่กระทำทางกาย วาจา แต่เป็นมโนกรรม การกระทำทางใจอย่างเดียว คือ สำเร็จได้ด้วยภาวนามัย และอัปปมาณา ว่าด้วยประเภทแห่งองค์ฌานแล้วมี 5 อย่าง

กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่อรุปรหมภูมิ คือ อรูปกุศลกรรม 4 อย่าง

อรุปรหมกุศลกรรมก็เป็นมโนกรรมทางเดียว สำเร็จด้วยภาวนามัยเช่นกัน และถึงอัปปมาณา เมื่อว่าโดยประเภทแห่งอารมณ์ของฌานแล้ว มี 4 อย่าง

ส่วนกรรมอันเป็นเหตุให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้นั้น ต้องเป็นผู้มีปัญญาแก่กล้าสามารถไถ่ถอนเครื่องผูกมัด คือ ตัณหา ออกเสียได้ด้วยการปฏิบัติตนอยู่ในศีล สมาธิอันดีมาเป็นเวลานาน แล้วทำการเจริญวิปัสสนาจนถึงจิตระดับหนึ่งเรียกว่า ปฏิสังขชาญาณ เห็นจิต เจตสิก ว่าเป็นของไม่เที่ยง บรรลุถึงพระนิพพานโดยมรรคญาณ ผลญาณตามลำดับ ตราบเข้าสู่พระนิพพาน อันเป็นธรรมที่สงบจากสังขารธรรมทั้งปวง

ประโยชน์สำคัญที่เราควรจะได้รับจากการศึกษาเรื่องกฎแห่งกรรม คือ ความรู้ความเข้าใจในความเป็นจริงของชีวิต และความเป็นผู้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต หากเราเป็นผู้ปรารถนาจะประสบพบเจอหรือได้รับแต่สิ่งที่ดีงาม นำมาซึ่งความสุขความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิตของตนแล้วเราทุกคนก็พึงประกอบแต่กรรมที่เป็นกุศล และเว้นขาดจากกรรมที่เป็นอกุศลทั้งปวง กระทั่งบรรลุมรรคผลนิพพาน

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 3 กรรม - วิบาก จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 3 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 3
แล้วจึงศึกษาบทที่ 4 ต่อไป

บทที่ 4

ภาพภูมิ

เนื้อหาบทที่ 4

ภพภูมิ

4.1 ความหมายของภพภูมิ

4.2 ลักษณะทางกายภาพของจักรวาลและเอกภพ

4.3 ลักษณะของภพภูมิในทางพระพุทธศาสนา

4.4 ลักษณะของภพภูมิทางวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา

4.5 กิเลส กรรม วิบาก นำไปสู่ภพภูมิ

1. ภพภูมิ คือ โลกหรือสถานที่เป็นที่อยู่ของสรรพสัตว์ผู้ที่ยังไม่เข้าสู่นิพพานมีอยู่ 31 ภูมิ คือ อบายภูมิ 4 กามสุคติภูมิ 7 รูปภูมิ 16 อรูปภูมิ 4
2. ในทางวิทยาศาสตร์ คำนับว่าโลกของเราอยู่ในระบบสุริยะ และระบบสุริยะของเราอยู่ในกาแล็กซีทางช้างเผือก และกาแล็กซีของเราก็อยู่ในเอกภพขนาดใหญ่ที่มีจักรวาลจำนวนมากหลายแสนล้านจักรวาล
3. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงจักรวาล 3 ขนาด คือ ขนาดเล็ก ขนาดกลาง ขนาดใหญ่ ในทุกๆ จักรวาลจะมีภพภูมิทั้ง 31 นี้อยู่ โดยมีแกนกลางคือ เขาพระสุเมรุ เหนือเขาพระสุเมรุ คือ สวรรค์ รูปพรหม อรูปพรหม ใต้เขาพระสุเมรุเป็นอบายภูมิ มีทวีปทั้ง 4 อยุ่รายรอบเขาพระสุเมรุ
4. ระบบสุริยะของเราคือ ที่ตั้งของชมพูทวีป จักรวาลแต่ละจักรวาลคือ กาแล็กซี เอกภพคือ โลกธาตุ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายของภพภูมิได้
2. เพื่อให้ให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของจักรวาลและเอกภพได้
3. เพื่อให้ให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถบอกลักษณะของภพภูมิทั้ง 31
4. เพื่อให้ให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถเปรียบเทียบลักษณะภพภูมิในพระพุทธศาสนากับลักษณะของจักรวาลและเอกภพได้

จากบทเรียนที่ผ่านมา เราได้ศึกษาถึงกิเลส กรรม วิบาก ที่ทำให้สรรพสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ สำหรับในบทเรียนนี้เราจะได้ศึกษาถึงภพภูมิที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ที่ยังไม่เข้าสู่พระนิพพาน

ตราบใดที่เรายังมีกิเลสนอนเนื่องติดค้างอยู่ในสันดาน ตราบนั้นเราจะต้องเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด โดยไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนที่จะต้องเกิดเป็นอะไรบ้าง ขึ้นอยู่กับผลของกรรมที่กระทำไว้ ขณะเมื่อได้เกิดในแต่ละครั้ง ก็จะมีภพภูมिरองรับ

4.1 ความหมายของภพภูมิ

คำว่า **ภพภูมิ** หมายถึง โลกหรือสถานที่อันเป็นที่อาศัยอยู่ของสรรพสัตว์ผู้ยังมีกิเลสยังไม่เข้าสู่พระนิพพานนั้นหมายความว่ามนุษย์ตลอดถึงสรรพสัตว์ทั้งปวงเมื่อยังไม่หมดกิเลสก็ยังคงเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ และเสวยผลแห่งกรรมตามแต่กุศลและอกุศลที่ตนสั่งสมไว้

ภพภูมิหรือโลกอันเป็นที่อาศัยอยู่ของสัตว์ทั้งหลายนี้เรียกว่า ภพ 3 แบ่งออกเป็น 31 ภูมิ

ภพ 3 ประกอบด้วย กามภพ รูปภพ อรูปภพ

ภูมิ 31 ได้แก่ อบายภูมิ 4 มนุสสภูมิ 1 เทวภูมิ 6 รูปภูมิ 16 อรูปภูมิ 4 หรือจัดแบ่งได้ดังนี้ คือ

1. อบายภูมิ มี 4 คือ นรก เปรต อสุรกาย
2. กามสุคติภูมิ มี 7 คือ มนุสสภูมิ 1 และเทวภูมิ 6 ชั้น ชื่อจาตุมหาราชิกา ดาวดึงস্যามา ดุสิตา นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี
3. รูปภูมิ มี 16 คือ
 - ปฐมฌานภูมิ 3 ชื่อ ปาริฉัฏฐา ปุโรหิตา และมหาพรหมา
 - ทุตติยฌานภูมิ 3 ชื่อ ปริตตภา อัมปมาณาภา และอาภัสสรา
 - ตติยฌานภูมิ 3 ชื่อ ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา และสุภกิณหา

- จตุตถฌานภูมิ 7 ชื่อ เวหัพผลา อสัณฺญาสตัตา และสุทธาวาสภูมิ 5 ชื่อ อวิหา
อตัปปา สุทิสสา สุทิสสี และอกนิฏฐา

4. อรูปภูมิ มี 4 คือ อากาสนัญญายตนะ วิญญานัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ
เนวสัณฺณานาสัณฺญายตนะ

แม้ว่าภพภูมิเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่รองรับสรรพสัตว์ทั้งหลายไว้ แต่มนุษย์ก็ยังไม่สามารถ
ไปเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับภพภูมิเหล่านั้นได้ ด้วยความจำกัดของสายตามนุษย์เอง ที่มองไปได้
ไกลเพียงระยะสั้นๆ เรามองไม่เห็นคนที่ห่างไกลไปหลายๆ กิโลเมตร บ้านที่ห่างไกลหลายๆ ชั่วโมง
ระยะทาง ดังนั้นไม่ต้องพูดถึงโอกาสที่เราจะเห็นจังหวัดที่ติดๆ กันว่ามีลักษณะรูปร่างเป็นอย่างไร
ประเทศที่อยู่ข้างๆ ประเทศว่ามีลักษณะรูปร่างเป็นอย่างไร ไม่ต้องพูดถึงว่าเราจะเห็นอีกฝั่งซีก
โลกของเรา หรือแม้กระทั่งโลกใบนี้ทั้งใบ หรือโลกอื่นๆ ที่ห่างไกลออกไป ความเร้นลับเกี่ยวกับ
เรื่องภพภูมิยังเป็นปัญหาที่ทุกคน ทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา กำลังแสวงหาคำตอบ

ปัจจุบันนับว่าวิทยาการได้เจริญก้าวหน้าไปมาก มนุษย์สามารถผลิตเครื่องมือที่ทันสมัย
สามารถเพิ่มศักยภาพในการมองดูของมนุษย์ให้สามารถมองดูไปได้กว้างไกลยิ่งขึ้นเมื่อเป็นเช่นนั้น
ความเร้นลับเกี่ยวกับภพภูมิที่มนุษย์ต่างกำลังแสวงหาได้พบคำตอบไปมากน้อยเพียงใดเป็นสิ่งที่
เราจะได้มาศึกษากันต่อไป

4.2 ลักษณะทางกายภาพของจักรวาลและเอกภพ

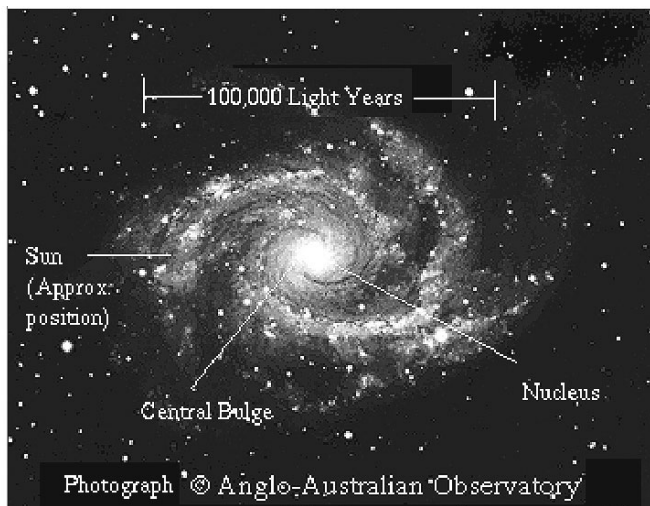
มนุษย์ได้พยายามค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องโลกและจักรวาลมายาวนานกาลิเลโอเป็นคนแรก
ที่ค้นพบว่าโลกกลม ความรู้ของกาลิเลโอเป็นความรู้ใหม่ แต่ความรู้นี้ขัดกับความเชื่อทางศาสนา
ที่สอนกันมาว่าโลกแบน กาลิเลโอจึงถูกจับไปประหารชีวิต ภายหลังความรู้นี้ได้ถูก
การยอมรับเมื่อมนุษย์สามารถผลิตเครื่องมือที่ทำให้สามารถมองเห็นดวงดาวต่างๆ ที่อยู่นอกโลก
ต่อมานักวิทยาศาสตร์ก็ค้นพบระบบสุริยะ (Solar system) ที่ประกอบด้วยดวงดาว 9 ดวง
โคจรรอบดวงอาทิตย์ และโลกของเราก็โคจรรอบดวงอาทิตย์นี้ด้วยเช่นกัน ภายหลัง
นักวิทยาศาสตร์ก็พบว่า มีระบบดาราจักรที่ใหญ่กว่าระบบสุริยะ เรียกว่า กาแล็กซี

นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกาแล็กซีหรือดาราจักร เป็นกลุ่มของดาวฤกษ์นับล้านดวง
ซึ่งรวมอยู่ด้วยกันด้วยแรงดึงดูดร่วมกันของดาวแต่ละดวง ดาราจักรมีขนาดน้อยใหญ่ต่างกัน
เช่นเดียวกับจำนวนของดาว ดาราจักรที่เล็กที่สุดอาจจะมีดาวอยู่เพียง 100,000 ดวง ดาราจักรที่
ใหญ่ที่สุดอาจจะมีดาวถึง 3 ล้านล้านดวง ดวงดาวต่างๆ เหล่านี้จะเคลื่อนที่รอบแกนกลางของ

ดาราจักรด้วยความเร็วต่างกันตามระยะทาง พวกที่อยู่ใกล้กันจะมีความเร็วมาก โดยใจกลางของดาราจักรจะมีดาวฤกษ์อยู่เป็นจำนวนมากและจะเริ่มน้อยลงเมื่ออยู่บริเวณขอบของดาราจักร

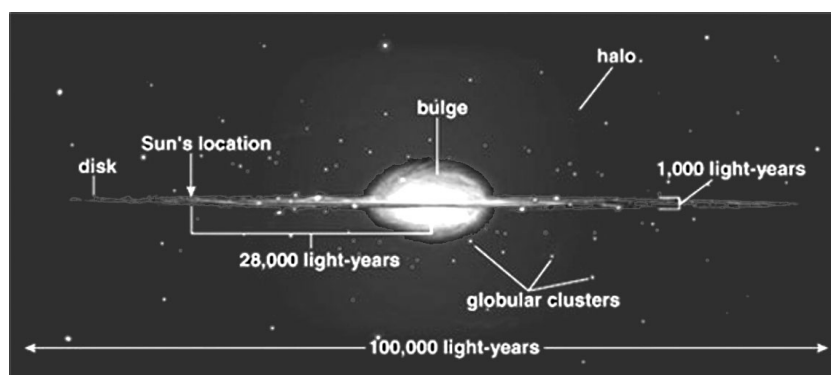
นักวิทยาศาสตร์เรียกกาแล็กซีของเราว่า กาแล็กซีทางช้างเผือก (Milky way Galaxy) กาแล็กซีของเรามีลักษณะเป็นจานแบนๆ ตรงกลางเป็นทรงกลม และมีแขนเป็นเกลียวคล้ายกันหอยหรือกังหันหมุนอยู่รอบศูนย์กลาง ระบบสุริยะของเรามีตำแหน่งอยู่ตรงแขนของดาราจักร

หลังจากที่นักวิทยาศาสตร์มีเครื่องมือที่ทันสมัยยิ่งขึ้น ก็ค้นพบว่า กาแล็กซีที่มีอยู่นี้ไม่ได้มีอยู่เพียงกาแล็กซีเดียว แต่ยังมีกาแล็กซีที่อยู่ใกล้เคียงอีกด้วย ในปัจจุบันค้นพบว่า มีกาแล็กซีที่

อยู่ใกล้ๆ กับกาแล็กซีของเรา ชื่อว่า กาแล็กซีอันโดรเมดา และกาแล็กซีแมกเจลแลน และยังค้นพบต่อไปว่ามีจำนวนกาแล็กซีมากมายรวมตัวเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ กลุ่มของกาแล็กซีเหล่านี้รวมกันเป็นเอกภพหรือเรียกว่า Universe นักวิทยาศาสตร์คำนวณว่า ในเอกภพหนึ่งๆ อาจจะมีจำนวนกาแล็กซีมากกว่าหนึ่งร้อยพันล้านกาแล็กซี¹

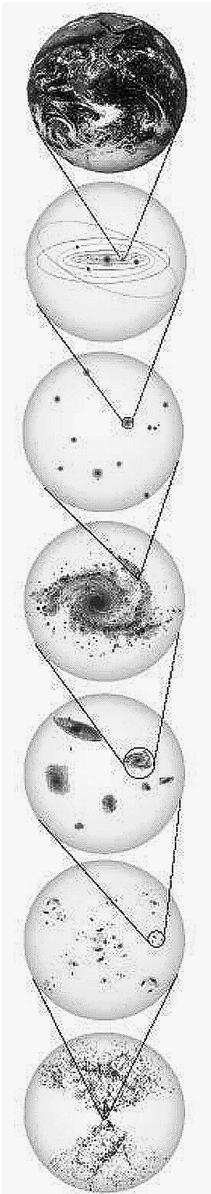
รูปที่ 4-1 ภาพกาแล็กซีทางช้างเผือก(ด้านบน)

รูปที่ 4-2 ภาพกาแล็กซีทางช้างเผือก(ด้านข้าง)

¹ Mackie, Glen(February1, 2002). To see the Universe in a Grain of Taranaki Sand. Swinburne University. Retrieved on 2006-12-20.

เมื่อนักวิทยาศาสตร์ได้ค้นพบเกี่ยวกับเอกภพ ก็ได้พยายามหาคำตอบเกี่ยวกับกำเนิดเอกภพ โดยคิดทฤษฎีขึ้นมาหลายทฤษฎี ในอดีตมีทฤษฎีที่เชื่อว่าน่าจะเป็นไปได้ คือ ทฤษฎีที่เห็นว่า จักรวาลคงที่และเป็นระบบที่ชัดเจน จนกระทั่งเมื่อมีการผลิตกล้อง Hubble ขึ้น ก็ได้เกิดทฤษฎีใหม่ที่ได้รับการยอมรับมากที่สุด คือ **ทฤษฎี Big Bang** หรือ การระเบิดครั้งใหญ่ โดยเขาส่องกล้องไปพบว่า ในจักรวาลหนึ่งจะเห็นดวงดาวหรือกาแล็กซีเริ่มเคลื่อนออกจากกัน เขาจึงสันนิษฐานว่าการเกิดเอกภพขึ้นครั้งแรกนั้นเกิดจากการระเบิดครั้งใหญ่ การระเบิดนั้นเริ่มระเบิด

ออกมาจากจุดศูนย์กลาง เมื่อระเบิดแล้วก็เกิดการกระจายตัวของฝุ่นละอองต่างๆ แล้วรวมตัวกันเป็นเกลียว เรียกว่า **galaxy** เป็นกาแล็กซีน้อยใหญ่ขึ้นมา และเกิดตัวระบบใหญ่เรียกว่า **Universe** โดยมีจุดศูนย์กลางเรียกว่าจุด singularity นอกจากนี้ นักวิทยาศาสตร์ยังได้สังเกตการหมุนของกาแล็กซี ทำให้ค้นพบสารบางอย่างซึ่งทำให้ดวงดาวในกาแล็กซีเคลื่อนที่ได้อย่างช้าๆ ถ้าหากไม่มีแรงโน้มถ่วงจากสสารลึกลับนี้เข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว เหล่าดวงดาวในกาแล็กซี ก็จะเคลื่อนที่ได้เร็วกว่านี้ นักวิทยาศาสตร์จึงตั้งชื่อสสารนี้ว่า สสารมืด (Dark Matter) มีการประมาณกันว่าสสารมืดเป็นองค์ประกอบกว่า 90 เปอร์เซ็นต์ของมวลทั้งหมดในจักรวาล¹

นักวิทยาศาสตร์กำลังศึกษาดูแนวโน้มของเอกภพในอนาคตจึงคิดทฤษฎีเกี่ยวกับลักษณะการขยายตัวของเอกภพ และสรุปทฤษฎีว่า เอกภพอาจจะขยายตัวต่อไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด หรือจะขยายตัวแล้วก็จะคงที่หรือจะค่อยๆ หดตัวกลับมารวมกันและเกิดการชนกัน เป็นจุดจบของเอกภพ ก็เป็นสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์กำลังค้นหากันต่อไป

แม้ว่าเราจะมีเครื่องมือที่ทันสมัย มีความละเอียดเพียงใด แต่เราก็สามารถมองเห็นได้เพียงเอกภพขนาดใหญ่ซึ่งไม่รู้ถึงต้นกำเนิดและจุดจบเพียงแต่อาศัยการสันนิษฐานเท่านั้น สิ่งที่สังเกตเห็นได้ในปัจจุบันนี้ยังไม่ได้บ่งบอกถึงที่ตั้งและลักษณะของภพภูมิตามที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงไว้เลย

รูปที่ 4-3 ภาพแสดงลำดับของโลกในจักรวาลและเอกภพ

¹ D. Finley, D. Aguilar(November 2, 2005). Astronomers Get Closest Look Yet At Milky Way's Mysterious Core. National Radio Astronomy Observatory. Retrieved on 2006-08-10.

แต่การที่เรายังไม่เห็นก็ไม่ได้หมายความว่าภพภูมิเหล่านั้นจะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่อยู่จริงเพราะความรู้ในทางพระพุทธศาสนาเป็นความรู้ที่อาศัยเครื่องมือคือ ญาณทัสสนะ ที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม การรู้เห็นนั้นกว้างใหญ่ เป็นไปตามลำดับ สามารถรู้เห็นได้ละเอียดลึกซึ้งเกินกว่าสายตาธรรมดา ทั้งยังมีแสงสว่างที่จะทำให้การรู้เห็นนั้นเป็นไปได้อย่างถูกต้องตรงเป็นไปตามความจริง ดังที่กล่าวไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ได้กล่าวถึงการปฏิบัติมัชฌิมาปฏิปทา คือ มรรคมีองค์ 8 ย่อมทำให้เกิดดวงตาและญาณ เพื่อความรู้อันยวดยิ่ง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่แลคือปฏิปทาสายกลางนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดวงตา ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา...”¹

แม้ว่าการรู้หรือการเห็นภพภูมิเหล่านั้นจะยังไม่สามารถศึกษาได้ด้วยเครื่องมือและวิทยาการในปัจจุบัน แต่การศึกษาในเรื่องจักรวาลและเอกภพในทางกายภาพนั้น ก็ทำให้เราสามารถเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้นเข้ากับความรู้ในทางพระพุทธศาสนาได้ ดังที่จะได้กล่าวต่อไป

4.3 ลักษณะของภพภูมิในทางพระพุทธศาสนา

การมองเห็นจักรวาลอันกว้างใหญ่หลาย ๆ จักรวาล ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงในสมัยพุทธกาลคือ พระอนรุทธะผู้เป็นเลิศทางทิพยจักขุได้ตอบพระสารีบุตรถึงป่าโคสิงคสาละวันงามด้วยภิกษุเช่นไร

“ท่านอนรุทธะ ตอบว่าท่านสารีบุตร ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อมตรวจดูโลกพินหนึ่งด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักขุขึ้นปราสาทอันงดงามชั้นบน พึงแลดูมณฑลแห่งก่งตั้งพินได้ ฉันทิ ภิกษุก็ฉันทินั้นเหมือนกัน ย่อมตรวจดูโลกพินหนึ่งด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์”²

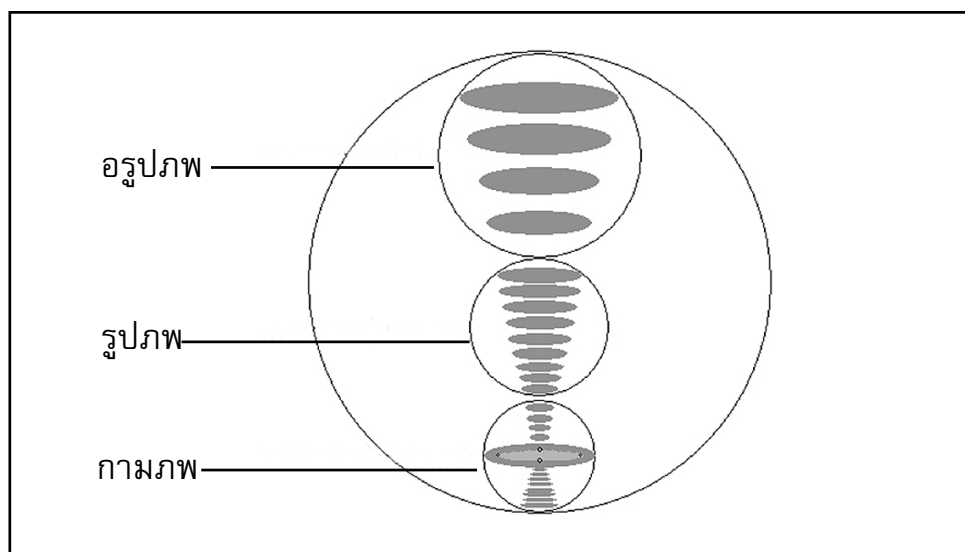
สำหรับจักรวาลหลาย ๆ จักรวาลที่มารวมตัวกัน พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า โลกธาตุ โดยในจุฬินสูตร ได้กล่าวถึงลักษณะของจักรวาล 3 อย่าง คือ

¹ วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 6 หน้า 45-46.

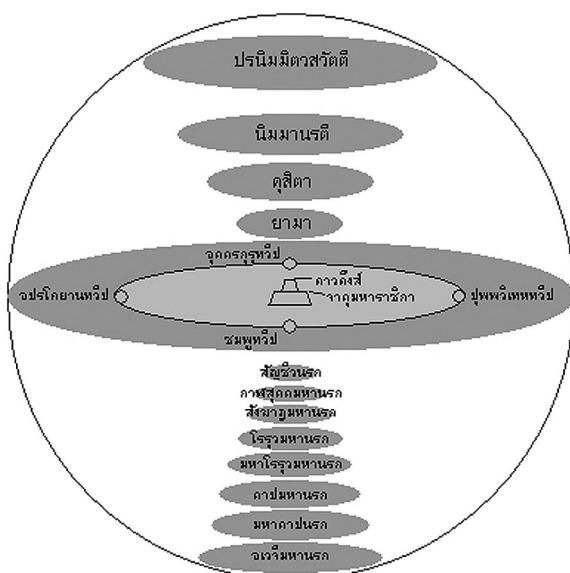
² มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, มก. เล่ม 19 ข้อ 378 หน้า 31.

1. โลกธาตุมีขนาดเล็ก เรียกว่า สหัสสี่จุฬนิกาโลกธาตุ มี 1,000 จักรวาล
2. โลกธาตุขนาดกลาง เรียกว่า ทวิสหัสสี่มัชฌมิกาโลกธาตุ มี 1,000,000 จักรวาล
3. โลกธาตุขนาดใหญ่ เรียกว่า ติสหัสสี่มหาสหัสสีโลกธาตุ มีแสนโกฏิ หรือล้านล้าน จักรวาล

ในทางพระพุทธศาสนาได้พูดถึงโครงสร้างของจักรวาล ว่าทุกๆ จักรวาลจะประกอบด้วย ไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ

รูปที่ 4-4 ไตรภูมิ

รูปที่ 4-5 กามภูมิ

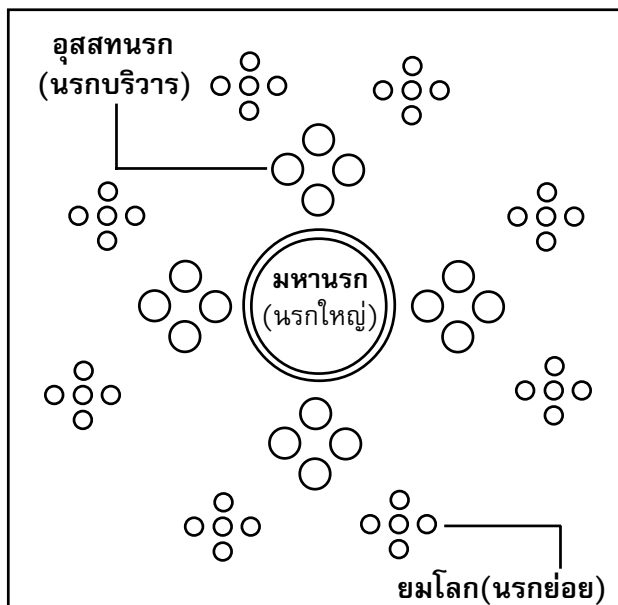
กามภูมิ

ลักษณะโครงสร้างของกามภูมิจะมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง มีทวีปทั้ง 4 อยู่ด้านข้างของเขา เหนือขึ้นไปจะเป็นรูปภูมิ เหนือขึ้นไปอีกก็จะเป็นอรูปภูมิ มีมหานรกอยู่ใต้เขา

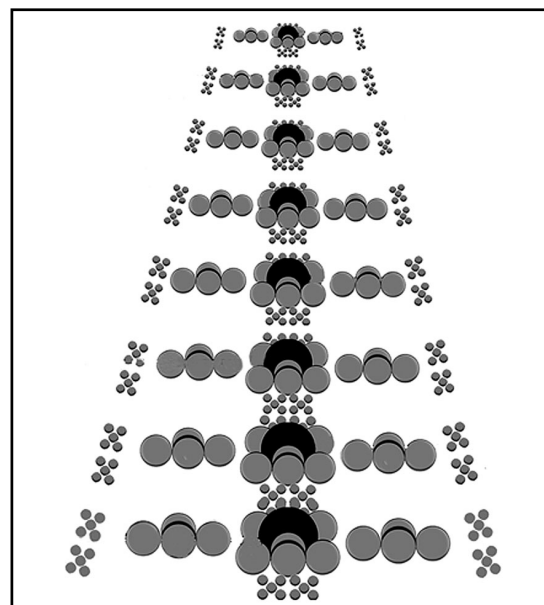
สำหรับลักษณะโครงสร้างในแต่ละส่วนมีดังต่อไปนี้

1. นรก นรกขุมใหญ่เรียกว่า มหานรก นรกขุมบริวารเรียกว่าอุสสทนรก นรกย่อยลงมา เรียกว่า ยมโลก ในยมโลกมีเทวดาต่างๆ มาทำหน้าที่ ส่วนมากเป็นชุดกุ่มภักดิ์ แต่ถ้าในมหานรกและอุสสทนรก ทุกสิ่งทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยบาปและกรรมของสัตว์นรก ผังของนรกเรียงกันเหมือนดวงธาตุ มีทิศทั้ง 4 เรียงกันเป็นระเบียบระบบ มหานรกมี 8 ขุม อุสสทนรกมี 128 ขุม ยมโลกมี 320 ขุม รวมกันทั้งหมดเป็น 456 ขุม มหานรกมี 8 ชั้น คือ

- ชั้นที่ 1 ชื่อว่า สัณฺฑิมหานรก
- ชั้นที่ 2 ชื่อว่า กาฬสัณฺฑิมหานรก
- ชั้นที่ 3 ชื่อว่า สังฆาฏมหานรก
- ชั้นที่ 4 ชื่อว่า โรรัมมหานรก
- ชั้นที่ 5 ชื่อว่า มหาโรรัมมหานรก
- ชั้นที่ 6 ชื่อว่า ตาปนมหานรก
- ชั้นที่ 7 ชื่อว่า มหาตาปนมหานรก
- ชั้นที่ 8 ชื่อว่า อเวจีมหานรก

รูปที่ 4-6 แผนผังนรก(ภาพมองจากด้านบน)

รูปที่ 4-7 แผนผังนรก(ภาพด้านข้าง)

นรกทั้ง 8 ชั้น จะมีเวลาในการรับทัณฑ์ทรมานที่แตกต่างกัน ในชั้นแรกจะมีเวลาในการรับทัณฑ์ทรมานสั้น เมื่อชั้นยิ่งลึกลงไปก็มีเวลาในการรับทัณฑ์ทรมานนานมากขึ้น ดังแสดงในตาราง

มหานรก	อายุ(ปี)	1 วัน(นรก)/ล้านปีมนุษย์	โกฏิปีมนุษย์
ขุมที่ 1 สัตว์ชีวมหานรก	500	9	162,000
ขุมที่ 2 กาศสุตตมหานรก	1,000	3 โกฏิ 6 ล้าน	1,296,000
ขุมที่ 3 สังฆาฏมหานรก	2,000	14 โกฏิ 4 ล้าน	10,368,000
ขุมที่ 4 โรรุมหานรก	4,000	57 โกฏิ 6 ล้าน	83,104,000
ขุมที่ 5 มหาโรรุมหานรก	8,000	230 โกฏิ 4 ล้าน	663,552,000
ขุมที่ 6 ตาปนมหานรก	16,000	921 โกฏิ 6 ล้าน	5,308416,000
ขุมที่ 7 มหาตาปนมหานรก	มีอายุเทียบเท่า ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์		
ขุมที่ 8 อเวจีมหานรก	มีอายุเทียบเท่า หนึ่งอันตรกัปของมนุษย์		

รูปที่ 4-8 ตารางแสดงอายุนรก

สำหรับมหานรกแต่ละขุมที่เกิดขึ้นจะรองรับการทำอกุศลกรรมที่ต่างกัน คือ

ขุม 1 ทำกรรมปาณาติบาตเป็นหลัก

ขุม 2 ทำกรรมอทินนาทานเป็นหลัก

ขุม 3 ทำกรรมกาเมสุมิฉฉาจารเป็นหลัก

ขุม 4 ทำกรรมมุสาวาทเป็นหลัก

ขุม 5 ทำกรรมดื่มสุรา เสพยาเสพติดเป็นหลัก

ขุม 6 ทำกรรมเล่นการพนันเป็นหลัก

ขุม 7 ทำกรรมเที่ยวกลางคืนเป็นหลัก

ขุม 8 อเวจีมหานรก ทำกรรม 5 คือ ฆ่าพ่อ ฆ่าแม่ ฆ่าพระอรหันต์ ทำพระพุทธรูปให้ห้อพระโลหิต ทำสังฆเภท

ในนรกแต่ละชั้นจะมีมหานรกครบทั้ง 7 ชุม คนที่จะไปอยู่ในมหานรกชั้น 1 นั้น ก็เพราะมีกรรมหนักๆ เพียงอย่างเดียวส่งผล (ทำบาปอย่างเดียว) ในชั้นที่ 2 ก็เพราะมีกรรมหนัก 2 อย่าง (ทำบาป 2 อย่าง) ในชั้นที่ 3 ก็มีกรรมหนัก 3 อย่าง คือทำผิดอย่างหนัก 3 ข้อ ในชั้นที่ 4 ก็มีกรรมหนัก 4 อย่าง ในชั้นที่ 5 มีกรรมหนัก 5 อย่าง ในชั้นที่ 6 มีกรรมหนัก 6 อย่าง ในชั้นที่ 7 มีกรรมหนัก 7 อย่าง ในชั้นที่ 8 อายุยืนยาวนานเพราะทำอนันตริยกรรม หรือทำกรรมหนักมากๆ เป็นอาชญากรรม เช่น ฆ่าคนตลอดชีวิต

การที่สัตว์นรกจะไปอยู่รับกรรมชั้นใดนั้น ขึ้นอยู่กับว่าทำกรรมหนักไว้กี่อย่าง และความหนักเบาของกรรมแต่ละชนิดที่สัตว์นรกนั้นทำเอาไว้ เช่น ถ้าฆ่าสัตว์ก็สามารถไปตกนรกได้ทุกชั้น ขึ้นอยู่กับว่า ทำไว้หนักมากน้อยเพียงใด ถ้าทำไว้มาก และทำกรรมอื่นๆ ไปด้วยก็ไปตกนรกชั้นที่ลึกอายุก็ยืนยาว

2. สวรรค์ มี 6 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 ชื่อว่า **จาตุมาหาราชิกา** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญเพื่อหวังคุณ

ชั้นที่ 2 ชื่อว่า **ดาวดึงส์** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญเพราะเห็นว่าเป็นความดี

ชั้นที่ 3 ชื่อว่า **ยามา** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญเพราะเพื่อสืบทอดวงศ์ตระกูลของตนเอง

ชั้นที่ 4 ชื่อว่า **ดุสิตา** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญเพื่อยอยากจะสงเคราะห์สัตว์โลก

ชั้นที่ 5 ชื่อว่า **นิมมานรดี** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญตามต้นแบบและทำด้วยความตั้งใจ

ชั้นที่ 6 ชื่อว่า **ปรนิมมิตวสวัตดี** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญด้วยความปิติ

รูปภูมิ รูปภพอยู่สูงกว่ากามภพขึ้นไปอีกกล่าวคือ พรหม 16 ชั้น แต่จริงๆ แล้ว พรหมมีเพียง 9 ชั้น แต่มี 16 พวก เพราะว่าพวกรูปภพคือพวกที่ได้รูปฌาน รูปฌานก็มีดังนี้ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และจตุตถฌานก็แยกออกไปอีกเป็นปัญจฌาน

ฌานที่ 1 มืองค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

ฌานที่ 2 มืองค์ฌาน 4 คือ วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

ฌานที่ 3 มืองค์ฌาน 3 คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

ฌานที่ 4 มืองค์ฌาน 2 คือ สุข เอกัคคตา

ฌานที่ 5 มืองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ชั้นที่ 1 เป็นของปฐมฌาน มี 3 พวก คือ ปาริสังขา ปุโรหิตา และมหาพรหมา พวกปาริสังขา คือ พรหมที่ได้ปฐมฌานอย่างอ่อน ปุโรหิตาได้ปฐมฌานอย่างกลาง มหาพรหมา ได้ปฐมฌานอย่างสูงหรืออย่างแก่ พรหมอยู่กันตามความแก่อ่อนของฌาน มหาพรหมจะอยู่ตรงกลาง ถัดมาก็จะเป็นปุโรหิตา ส่วนรอบนอกก็จะเป็นปาริสังขา

ชั้นที่ 2 เป็นทุติยฌาน มี 3 พวก คือ ปริตตภา อปปมาณาภาและอาภัสสรา ปริตตภา ได้ฌานอย่างอ่อน อปปมาณาภาได้ฌานอย่างกลาง อาภัสสราได้ฌานอย่างแก่ จะอยู่ในชั้นเดียวกัน

ชั้นที่ 3 เป็นตติยฌาน มี 3 พวก คือ ปริตตสุภา อปปมาณสุภา สุกกิงหา ปริตตสุภา ได้ฌานอย่างอ่อน อปปมาณสุภาได้ฌานอย่างกลาง และสุกกิงหาได้ฌานอย่างแก่

ชั้นที่ 4 เป็นจตุตถฌาน จะมีภพอยู่ในระดับเท่ากันคือ เวหัพผลาและอสังญีสัตตา

เวหัพผลา คือพวกที่ได้จตุตถฌาน มีองค์ฌานคือ สุขและเอกัคคตา อสังญีสัตตา คือ พวกที่ได้ปัญจฌาน มีองค์ฌาน คือ อุเบกขาและเอกัคคตา เป็นพวกที่เปื้อนนามติดรูป หรือที่เรียกกันว่าพรหมรูปฟัก มีลักษณะร่างกายแข็งทื่อเพราะเกิดจากตอนที่เป็นมนุษย์ฝึกสมาธิแล้ว เหมือนจืดดับไป เมื่อจืดดับตัวก็แข็งทื่อ ซึ่งมีลมหายใจที่ละเอียดมาก

ตั้งแต่ อวิหาภูมิ อตปปาภูมิ สุตัสสาภูมิ สุตัสสีภูมิ และอกนิฏฐภูมิ เป็นพรหมชั้น ปัญจสุทธาวาส แบ่งตามกำลังของอินทรีย์เป็นลำดับไป คือ

อวิหาภูมิ เจริญศรัทธา ถ้าเจริญศรัทธาอย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

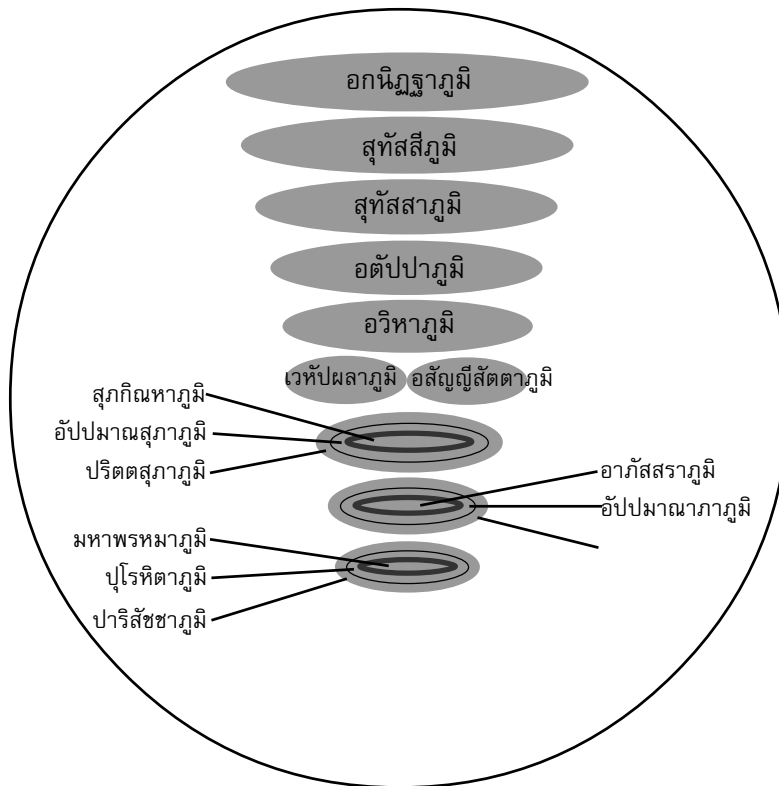
อตปปาภูมิ ถ้าเจริญวิริยะอย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

สุตัสสาภูมิ ถ้าเจริญสติอย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

สุตัสสีภูมิ ถ้าเจริญสมาธิ อย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

อกนิฏฐภูมิ ถ้าเจริญปัญญา อย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

ถ้าเจริญอินทรีย์ 5 ได้บริบูรณ์ ก็จะบรรลุนิพพาน เพราะชั้นนี้เป็นชั้นของพระอนาคามี

รูปที่ 4-9 รูปภาพ

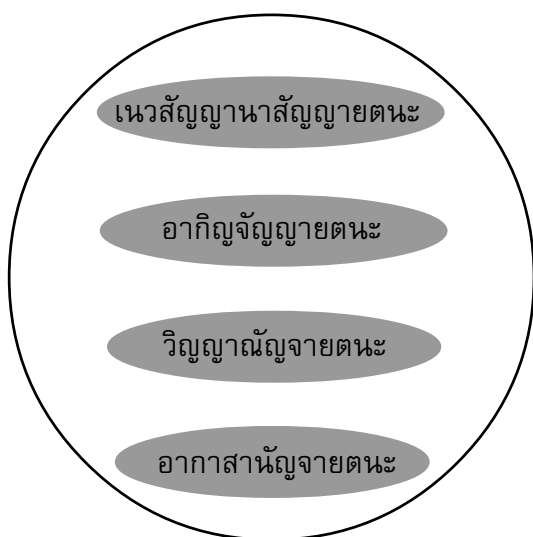
อายุของรูปพรหม 16 ชั้น

1. พรหมปาริฉชชาณฺนิ	มีอายุ	1/3	วิวิมฺมจฺญานิยอสงไขยกับ
2. พรหมปุโรหิตาณฺนิ	มีอายุ	1/2	วิวิมฺมจฺญานิยอสงไขยกับ
3. มหาพรหมาณฺนิ	มีอายุ	1	วิวิมฺมจฺญานิยอสงไขยกับ
4. ปริตตสุภาณฺนิ	มีอายุ	2	มหากัป
5. อัปฺปมาณาณฺนิ	มีอายุ	4	มหากัป
6. อภัสสราณฺนิ	มีอายุ	8	มหากัป
7. ปริตตสุภาณฺนิ	มีอายุ	16	มหากัป
8. อัปฺปมาณฺสุภาณฺนิ	มีอายุ	32	มหากัป
9. สุกฺกิณฺหาณฺนิ	มีอายุ	64	มหากัป
10. เวหฺปผลาณฺนิ	มีอายุ	500	มหากัป

11. อัสตฤณีสัตตภาณุมิ	มีอายุ	500	มหากัป
12. อวิหาณุมิ	มีอายุ	1,000	มหากัป
13. อตัมปาณุมิ	มีอายุ	2,000	มหากัป
14. สุตัสสาณุมิ	มีอายุ	4,000	มหากัป
15. สุตัสสีณุมิ	มีอายุ	8,000	มหากัป
16. อกนิฏฐณุมิ	มีอายุ	16,000	มหากัป

อรุณภูมิ เป็นภพสำหรับรองรับผู้ที่ได้อรูปฌานเมื่อใดปฏิบัติจนได้อรูปฌานเวลาละโลกก็มาอยู่ในภพนี้ซึ่งมี 4 ชั้นตามกำลังความละเอียดของอรุณฌานมีดังนี้

1. อากาสาณัญญายตนะ
2. วิญญาณัญญายตนะ
3. อากิญจัญญายตนะ
4. เนวสัณญานาสัณญายตนะ

รูปที่ 4-10 อรูปภพ

อายุอรุณพรหม 4 ชั้น

1. อากาสาณัญญายตนะภูมิ มีอายุ 20,000 มหากัป
2. วิญญาณัญญายตนะภูมิ มีอายุ 40,000 มหากัป
3. อากิญจัญญายตนะภูมิ มีอายุ 60,000 มหากัป
4. เนวสัณญานาสัณญายตนะภูมิ มีอายุ 84,000 มหากัป

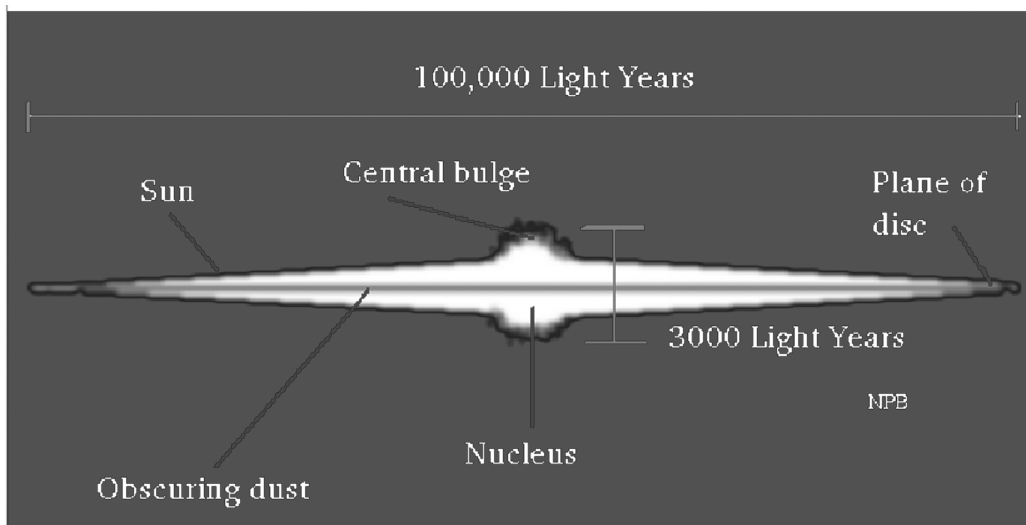
การอยู่ในภพภูมินี้เปรียบเหมือนการตัดหญ้า แต่ยังไม่ถอนราก กล่าวคือ ยังมีสังโยชน์ร่อยอยู่ ยังถอนกิเลสออกไม่หมด เหมือนกับการดับไฟแต่ยังไม่ได้รื้อหม้อแปลงทิ้ง เมื่อเปิดไฟก็เกิดขึ้นอีก วิชาภกส่งผลทำให้ไปติดอยู่แค่รูปภพแค่นั้นเอง ชั้นนี้จะมีอายุยืนยาวนานมาก ผู้ที่อยู่ชั้นนี้ไม่สามารถ บรรลุธรรมได้ จึงได้ชื่อว่า อภัพพัตว์

4.4 ลักษณะของภพภูมิทางวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา

แม้ว่าภพภูมิจะเป็นสิ่งที่มิอยู่แล้วตามธรรมดาแต่มนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายยากที่จะมองเห็นเพราะความจำกัดของดวงตาที่มองเห็นเฉพาะสิ่งที่สัมผัสได้แม้ว่าเครื่องมือในปัจจุบันจะมีวิวัฒนาการจนสามารถมองเห็นดวงดาวและจักรวาลอื่นๆ จนถึงบอกขนาดของเอกภพ และสันนิษฐานถึงลักษณะของการเกิดเอกภพได้แต่ก็ยังไม่สามารถทำให้ความรู้เกี่ยวกับภพภูมิในทางพระพุทธศาสนาแจ่มแจ้ง ดวงตาของพระธรรมกายจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ไปรู้เห็นเรื่องราวของโลกจักรวาลและภพภูมิอย่างแท้จริงต่อไปนี้จะได้ให้เห็นสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกับความรู้ในทางพระพุทธศาสนาว่ามีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอย่างไร

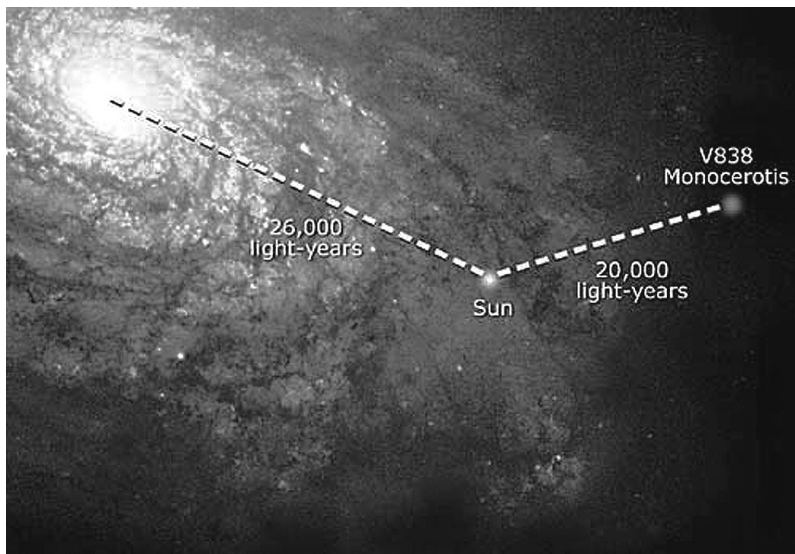
ลักษณะโครงสร้างของภพภูมิ

ในทางวิทยาศาสตร์เห็นจักรวาลของเรา มีลักษณะเป็นรูปก้นหอย มีจุดศูนย์กลาง ลักษณะเป็นจานแบนๆ เป็นเกลียวก้นหอยหมุนอยู่รอบศูนย์กลาง ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ว่า ในทุกๆ จักรวาล จะมีภูมิทั้ง 31 อยู่ โดยใจกลางจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุ ดังนั้น กลุ่มแก๊สขาวๆ สว่างๆ อยู่ตรงกลาง ที่เป็นศูนย์กลางของก้นหอย ซึ่งอยู่ในกลางของกาแล็กซี ก็คือเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตลอดทุกจักรวาล แต่เป็นธาตุที่เป็นส่วนละเอียด

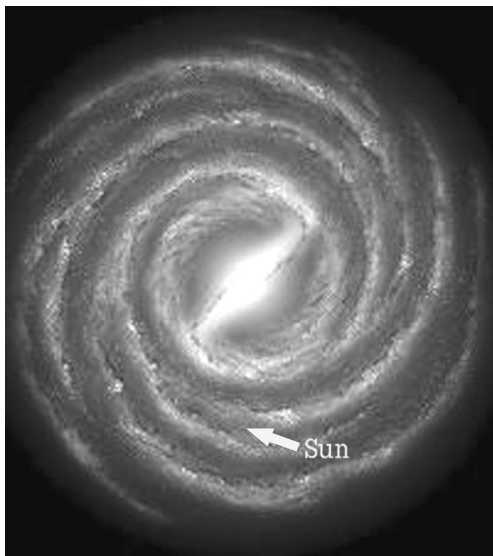

รูปที่ 4-11 โครงสร้างจักรวาล

ในทางวิทยาศาสตร์ค้นพบว่า ระบบสุริยะของเราอยู่ ณ แขนของจักรวาล อยู่ห่างจากจุดศูนย์กลางไปประมาณ 26,000 ปีแสง ซึ่งตรงกับลักษณะของจักรวาลในพระพุทธศาสนา คือโลกของเรา ชื่อว่าชมพูทวีป ตั้งอยู่รอบเขาพระสุเมรุ ทางด้านทิศใต้ โดยจะมีทวีปอื่นๆ อีก 3 ทวีปอยู่ทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก แม้ว่าทางวิทยาศาสตร์จะยังไม่เห็นทวีปอื่นๆ ตรงกับทางพระพุทธศาสนา แต่ตำแหน่งของโลกของเราในทางวิทยาศาสตร์ก็ตรงกันกับทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นเราจึงสามารถเขียนแผนที่ของทวีปอีก 3 ทวีปได้ดังนี้

รูปที่ 4-12 ภาพแสดงระยะของระบบสุริยะที่ห่างจากจุดศูนย์กลางกาแล็กซี

รูปที่ 4-13 ระบบสุริยะ อยู่ ณ แขนของจักรวาล (กาแล็กซี)

รูปที่ 4-14 ระบุตำแหน่งของทวีปทั้ง 4 ในจักรวาล

นักวิทยาศาสตร์ค้นพบว่า เอกภพเกิดจากการระเบิดครั้งใหญ่ ที่เรียกว่า บิ๊กแบงส์ การระเบิดครั้งใหญ่ เกิดมาจากจุดศูนย์กลาง เมื่อระเบิดแล้วก็ทำให้เกิดการรวมตัวของฝุ่นละออง ทำให้เกิดกาแล็กซีน้อยใหญ่ขึ้นมา ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการที่โลกถูกทำลายใน สूरียสูตร¹ และเกิดการตั้งกัปใหม่ ในอัคคัญสูตร ² ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อโลกถูกทำลายด้วย ไฟ น้ำ หรือลม จนหมดสิ้น ในท้องจักรวาลจะไม่มีสิ่งใด เป็นอากาศที่เว้งว่างเปล่า ต่อมาก็จะมีฝน ตกลงมาจนท่วมทั้งท้องจักรวาล แล้วระดับน้ำก็ลดลงเรื่อยๆ ทำให้เกิดที่ตั้งของภพภูมิต่างๆ เมื่อ น้ำลดลงจนถึงระดับคงที่ไม่ลดลงอีก ก็จะเกิดการรวมตัวของธาตุหยาบเป็นตะกอนลอยอยู่เหนือน้ำ เรียกว่า จวันดิน ซึ่งต่อมาก็กลายเป็นแผ่นดินรองรับสิ่งต่างๆ

หากเราเชื่อมโยงกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะพบว่ามีลักษณะคล้ายกัน อย่างเช่น ทฤษฎีบิ๊กแบงส์ ตามที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบนั้น ก็คือช่วงเกิดการสิ้นสุดของโลกด้วย ไฟบรรลัยกัลป์ ทุกอย่างก็จะสลายเป็นหมอกเพลิงแล้วจะเริ่มเย็นตัวลงเมื่อเย็นตัวลงแล้วก็เริ่มเกิด แผ่นดิน ซึ่งตอนแรกมีลักษณะเป็นแผ่นแบนๆ ที่เชื่อมต่อกัน ถ้าวางสิ่งเกิดง่ายๆ ก็คล้ายๆ กับ น้ำนมที่ต้มแล้วเอาไปวางทิ้งไว้ให้เย็นก็จะทำให้เกิดเป็นฝ้าบางๆ จักรวาลในตอนแรกที่ธาตุหยาบ เกิดขึ้นก็เป็นกาแล็กซีแผ่นแบนๆ เชื่อมกัน พอเย็นตัวลง ธาตุดินก็เริ่มหดเข้าหากันแล้วมีการเกาะกลุ่มกันกลายเป็นดวงดาวต่างๆ บนท้องฟ้า

จากการค้นพบเรื่องสสารมืดในปัจจุบัน แม้ว่าจะยังไม่ได้คำตอบที่ชัดเจนว่า สสารนี้คืออะไรกันแน่ แต่ก็รู้ว่าเป็นสิ่งที่มีมวล มีความหนาแน่นสูง และประมาณว่ามีจำนวนมากถึง 90 % ซึ่งถ้าหากเชื่อมโยงกับความรู้ในทางพระพุทธศาสนาก็จะทราบว่า ธาตุนั้นก็คือ น้ำ ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ในจักรวาลเป็นจำนวนมาก แต่น้ำนี้คงไม่ใช่ น้ำตามที่เรารู้จักกันว่าเป็นน้ำในมหาสมุทร ในแม่น้ำลำคลอง แต่เป็นธาตุส่วนละเอียดซึ่งนักวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถตรวจสอบลักษณะได้ หากพิจารณาเทียบเคียงให้ดีก็จะทราบว่า ดวงดาวต่างๆ ที่อยู่ในจักรวาล มีลักษณะคล้ายๆ กับ ผลมะพร้าว จอก แหน ที่ลอยอยู่บนน้ำ นักบินอวกาศกล่าวว่า การไปอยู่ในอวกาศจะทำให้รู้สึกตัวเบาเหมือนการดำน้ำในอากาศ หรือหากไปดูการฝึกซ้อมของนักอวกาศ ก่อนที่พวกเขาจะออกไปสู่อวกาศ ก็จะต้องมาฝึกซ้อมในสระน้ำขนาดใหญ่ เพราะลงไปใต้น้ำแล้วก็อยู่ในสภาวะที่ไร้น้ำหนัก ซึ่งน้ำจะมีลักษณะภาวะคล้าย ๆ กับไร้น้ำหนัก การลงไปใต้น้ำจะทำให้ตัวเบา

¹ อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต, มก. เล่ม 37 ข้อ 63 หน้า 214-215.

² ทิมนิกาย ปาฏิกวรรค, มก. เล่ม 15 ข้อ 55 หน้า 150.

เอกภพ หรือ Universe นี้ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า โลกธาตุ ซึ่งในทางวิทยาศาสตร์พยายามค้นหาคำตอบ และสันนิษฐานว่า ในเอกภพหนึ่งๆ น่าจะมีจักรวาลมากกว่าแสนล้านจักรวาล ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาก็ได้แสดงถึงโลกธาตุ 3 ประเภทดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่ามีโลกธาตุขนาดพันจักรวาล โลกธาตุล้านจักรวาล และโลกธาตุแสนโกฏิจักรวาล แสดงให้เห็นความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ได้ประมาณจำนวนของจักรวาลได้ใกล้เคียงกันกับในทางพระพุทธศาสนา แต่ในทางพระพุทธศาสนารับรู้ชัดเจนนกว่า

แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเกิดมากกว่า 2,500 ปีแล้ว แต่ความรู้นั้นก็ไม่เคยล้าสมัยสามารถที่จะเชื่อมโยงความรู้เรื่องเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ได้ นี่เป็นสิ่งที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของความรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นความรู้ที่กว้างไกล รู้จริง เห็นจริง และสามารถพิสูจน์ได้ ซึ่งความรู้เหล่านี้จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยปัญญาชั้นสูงสุด ที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

4.5 กิเลส กรรม วิบาก นำไปสู่ภพภูมิ

เราได้ศึกษามาแล้วว่า ตราบใดที่กิเลสยังมีอยู่ สรรพสัตว์ทั้งหลายถูกกิเลสบังคับให้ทำกรรม กรรมทำให้ต้องไปเสวยวิบากในภพภูมิ ในภพสูตร พระอานนท์ได้เข้าไปถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถึงเหตุเกิดของภพทั้ง 3 ภพมีได้เพราะเหตุใด

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนาจผลให้ในกามธาตุจักไม่มีแล้ว กามภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ”

พระอานนท์ทูลว่า “ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า”

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า “ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไฉนา วิญญูญาณชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนาจผลให้ในรูปธาตุจักไม่มีแล้ว รูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ”

พระอานนท์ “ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า”

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า “ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไฉนา วิญญูญาณชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างกลางของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิด

ในภพใหม่ต่อไปอีก ตูก่อนอาณนท ก็กรรมที่อำนวยการให้รูปธาตุจักไม่มีแล้ว อรูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ”

พระอาณนท “ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า”

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า “ตูก่อนอาณนท เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไรณา วิญญูณ ชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้วเพราะธาตุอย่างประณีตของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ตูก่อนอาณนท ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้แล”¹

เมื่อมีการเวียนตายเวียนเกิดในภพภูมิก็ย่อมก่อให้เกิดวงจรไตรวัฏฏ์² อย่างยาวนาน คือเกิดการท่องเที่ยวไปเพราะการมีชีวิตอยู่เปรียบเสมือนการเดินทาง นับตั้งแต่ปฏิสนธิขึ้นในครรภ์ของมารดา จนกระทั่งออกมาสู่โลกภายนอก ภาวะทางกายและทางจิตของมนุษย์ไม่เคยหยุดอยู่กับที่ แต่ก้าวไปข้างหน้าจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพอื่นต่อไป และต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

“ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นที่กำกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ พวกเธอได้สวैयाทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้า ตลอดกาลนาน...

พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของมารดา... ได้ประสบมรณกรรมของบิดา... ของพี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว... ของบุตร... ของธิดา... ความเสื่อมแห่งญาติ...ความเสื่อมแห่งโภคะ... ได้ประสบความเสื่อมเพราะโรค ตลอดกาลนาน...

น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนานดื่มแล้วนั้นแหละ มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง 4...

โลหิตที่หลังไหลออกของพวกเธอ ผู้ท่องเที่ยวไปมาซึ่งถูกตัดศีรษะ... เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นกระบือ... เกิดเป็นแกะ... เกิดเป็นแพะ... เกิดเป็นเนื้อ... เกิดเป็นสุกร... เกิดเป็นไก่... ถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรคิดปล้น... ถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรประพฤติดในภรรยาของผู้อื่น ตลอดกาลนาน โลหิตที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง 4...

¹ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร, มก. เล่ม 34 ข้อ 517 หน้า 424-425.

² ไตรวัฏฏ์ หมายถึง การเวียนเกิดเวียนตาย เพราะเหตุมูลปัจจัย 3 ประการ คือ กิเลส กรรม วิบาก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ไม่ยั่งยืนอย่างนี้ ไม่น่าชื่นใจอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนัด พอเพื่อจะหลุดพ้น...

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นแลเสื่อมไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความที่สังขารเหล่านั้น สงบระงับไปเป็นสุข”¹

จากพุทธพจน์นี้พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นความยาวนานของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ซึ่งเป็นการเวียนตายเวียนเกิดอย่างนับครั้งไม่ถ้วนจนไม่อาจจะประมาณได้ ชีวิตในสังสารวัฏนี้เราเป็นมาทุกอย่างแล้ว และก็ต้องเสียน้ำตาเพราะความทุกข์ในแต่ละชาติ นับภพนับชาติไม่ถ้วน เมื่อเราพิจารณาแล้วก็จะเห็นว่า การเวียนตายเวียนเกิดในภพภูมิทั้งหลายหาความเที่ยงแท้ยั่งยืนไม่ได้ แม้การไปบังเกิดในภพภูมิต่างๆ ก็ยังหาความแน่นอนไม่ได้ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นบนอากาศ บางคราวก็ตกลงทางโคน บางคราวก็ตกลงทางขวาง บางคราวก็ตกลงทางปลาย แม้ฉันใด

สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นที่กำกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ก็ฉันนั้นแล บางคราวก็จากโลกนี้ไปสู่ปรโลก บางคราวก็จากปรโลกมาสู่โลกนี้”²

บุคคลแม้จะไปบังเกิดถึงพรหมโลก อาจต้องตกไปเกิดในอบายภูมิอีก ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“อายุของเทวดาเหล่าอาภิกษุจัญญายตนะ (บุคคลผู้สำเร็จฌานนั้น) ที่เป็นปุถุชนอยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว (จุติจากเทวโลกนั้น) ไปนรกก็ได้ ไปกำเนิดเดียรัจฉานก็ได้ ไปกำเนิดเปรตก็ได้”³

เราจะเห็นว่าการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ นานแล้ว ไม่ปลอดภัย และอาจประสบทุกข์ภัยได้ตลอดเวลา เมื่อกิเลสยังมีอยู่ แม้ตัวของเราเองก็ยังไม่หลุดพ้นจากกิเลส จึงไม่ควรประมาทในการดำเนินชีวิต ไม่พึงปล่อยใจให้เพลิดเพลินยินดีหรือเผลอใจให้เศร้าหมอง ห่วงใยกังวลในคน สัตว์ สิ่งของหรือเรื่องราวอันไม่เป็นแก่นสาร และหมั่นพิจารณาให้เห็นทุกข์โทษภัย

¹ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่ม 26 ข้อ 421-461 หน้า 506-535.

² ทัณทสูตร, สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่ม 26 ข้อ 439 หน้า 520.

³ อเนญชสูตร, อังคุตตรนิกาย ดิกกนิบาต, มก. เล่ม 34 ข้อ 556 หน้า 532.

ของกิเลสและการเวียนว่ายตายเกิด แล้วตั้งใจละเว้นความชั่ว ตั้งใจสั่งสมแต่ความดี มุ่งมั่นสร้างบารมี แสวงหาหนทางหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

สมจริงดังปฏิบัติอันดีงามตามอย่างพระบรมโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน อาทิ ท่านสุเมธดาบสบรมโพธิสัตว์ ผู้ตั้งความปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อรู้สัตว์ชนสัตว์เข้าสู่ฝั่งแห่งพระนิพพาน ท่านเปรียบภพทั้งปวงประดุจคุกขังสรรพสัตว์ ได้กล่าวสอนตนเองไว้ว่า

“หากท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ บุรุษผู้อยู่ในเรือนจำนาน ลำบากเพราะทุกข์ มิได้เกิดความยินดีในที่นั้น ย่อมแสวงหาทางที่พ้นไปถ่ายเดียว ฉันทใด ท่านจงเห็นภพทั้งปวงเหมือนเรือนจำ จงตั้งหน้ามุ่งต่อการออกบวช เพื่อพ้นจากภพ ฉันทนั้นเถิด”¹

บัณฑิตผู้มีดวงปัญญาสว่างไสว ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ย่อมพิจารณาเห็นทุกข์โทษภัยในวัฏสงสาร แล้วดำเนินตนอยู่ด้วยความไม่ประมาท ท่านเหล่านั้นย่อมละเว้นบาปอกุศลทั้งปวง บำเพ็ญแต่กุศลธรรมและกลั่นจิตของตนให้ผ่องแผ้ว แล้วมุ่งมั่นสู่เป้าหมายอันสูงสุดของทุกชีวิต คือ พระนิพพาน

เราได้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับวงจรของสังสารวัฏแล้ว ทำให้เราเห็นถึงทุกข์โทษภัยต่างๆ ในบทเรียนต่อไปเราจะได้ไปศึกษาวิปัสสนาภูมิเพื่อการเจริญวิปัสสนาอันจะเป็นวิธีการเพื่อนำไปสู่หนทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 4 ภาฏมมิจบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 4 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 4
แล้วจึงศึกษาบทที่ 5 ต่อไป

¹ ขุททกนิกาย ชาดก อปัณณกวรรค ทูเรนิทาน, มก. เล่ม 55 หน้า 35-36.

บทที่ 5

ขั้นที่ 5

เนื้อหาบทที่ 5

ชั้นที่ 5

5.1 ความหมายของชั้นที่ 5

5.2 ธรรมชาติของชั้นที่ 5

5.3 องค์ประกอบของชั้นที่ 5

5.3.1 รูปชั้นที่

5.3.2 เวทนาชั้นที่

5.3.3 สัญญาชั้นที่

5.3.4 สังขารชั้นที่

5.3.5 วิญญาณชั้นที่

5.4 ประเภทของชั้นที่ 5

5.5 ชั้นที่ 5 ตามหลักคำสอนของพระมงคลเทพมุนี

5.5.1 ชั้นที่ 5 เป็นภาระอันหนัก

5.5.2 ความแตกต่างของชั้นที่ 5 ในแต่ละภพภูมิ

5.5.3 เหตุที่ติดในชั้นที่ 5

5.5.4 ชั้นที่ 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

5.6 ประโยชน์ของการเรียนรู้ชั้นที่ 5

5.6.1 การทำชั้นที่ 5 ให้บริสุทธิ์

5.6.2 วิธีปล่อยชั้นที่ 5

1. ชั้นที่ 5 หมายถึง กลุ่มแห่งรูปและนาม ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีทั้งชั้นที่เป็นอุปาทานชั้น ซึ่งทำให้เกิดความยึดมั่น ถือมั่น เป็นทุกข์ และที่ไม่เป็นอุปาทานชั้น

2. พระมงคลเทพมุนีสอนให้เห็นว่า ชั้นที่ 5 ไม่ว่าจะเป็นของมนุษย์ เทวดา หรือภพภูมิอื่นๆ ต่างก็เป็นภาระหนัก เพราะฉะนั้นท่านจึงสอนให้ปล่อยวางชั้นที่ 5

3. ชั้นที่ 5 ของมนุษย์มีความบริสุทธิ์ไม่เท่ากัน และทำให้ความรู้ความสามารถ รูปร่างหน้าตาต่างๆ ไม่เสมอกัน ดังนั้นจึงควรทำชั้นที่ 5 ให้บริสุทธิ์ เพื่อให้ได้ชั้นที่ 5 ที่สมบูรณ์สามารถรองรับการปฏิบัติธรรม และเป็นอุปกรณ์ในการเดินทางข้ามวิภังค์

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและลักษณะของชั้นที่ 5 แต่ละอย่างได้ถูกต้อง

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายคำสอนเกี่ยวกับชั้นที่ 5 ของพระมงคลเทพมุนีได้ถูกต้อง

3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถนำความรู้เรื่องชั้นที่ 5 ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

บทที่ 5

ชั้น 5

ในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้เข้าสู่อารมณ์ของวิปัสสนาประการแรกคือ ชั้น 5 โดย การศึกษานี้จะเป็นการศึกษาในเชิงปริยัติ เพื่อให้เห็นและเข้าใจความหมาย ลักษณะของชั้น 5 ว่าเป็นเช่นไร

5.1 ความหมายของชั้น 5

คำว่า “ชั้น” หมายความว่า สิ่งที่เป็นกลุ่ม เป็นกอง หรือเป็นพวกๆ

ชั้น 5 จึงหมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม 5 หมวด ที่ประชุมกันเข้าเป็น หน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา สิ่งที่ยกกันไว้เป็นกลุ่ม เป็นกอง หรือ เป็นพวกๆ จำนวน 5 อย่างนั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยส่วนรูปเป็นรูปชั้น อีก 4 อย่าง คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามชั้น

หรือจัดเป็น 3 อย่างก็ได้ คือ เป็น จิต เจตสิก (สิ่งที่เกิดกับจิต อยู่กับจิต) และรูป วิญญาณ เป็นจิต เวทนา สัญญา สังขาร เป็นเจตสิก รูป เป็นรูป

5.2 ธรรมชาติของชั้น 5

ชั้น 5 หรือรูปและนาม เป็นองค์ประกอบที่ให้สัตว์เวียนว่ายอยู่ในภพ 3 ไม่ว่าจะเกิด เป็นมนุษย์ หรือแม้ละจากโลกนี้ไปเป็นเทวดา พรหม อรูปพรหม ก็ล้วนประกอบด้วยชั้น 5 แม้แต่ ไปเกิดในอบายภูมิ เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน หรือแม้แต่สัตว์นรกในโลกันต์ ก็ประกอบด้วยชั้น 5

สัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารล้วนประกอบด้วยชั้นทั้งสิ้นแต่แตกต่างกันที่ ความ ละเอียดและความประณีตของรูปและนามเท่านั้น ซึ่งธรรมชาติของชั้น 5 มีดังนี้

1. มีการเกิด - ดับ อยู่ตลอดเวลา

เนื่องจากรูปและนามนี้ มีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชั้น 5 มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุและปัจจัยต่างๆ ตลอดเวลา มีความเสื่อมอยู่ ดังนั้นแม้แต่รูปเอง ก็มีธรรมชาติเสื่อมอยู่ตลอดเวลา ส่วนนามชั้นทั้ง 4 ก็มีการเกิดดับตลอดเวลาด้วยเช่นกัน

2. มีสภาวะเป็นไตรลักษณ์ คือ เป็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

เนื่องจากชั้น 5 มีลักษณะเปลี่ยนแปลงตลอดจากเหตุปัจจัยที่เข้ามา ทำให้มีสภาวะที่ไม่เที่ยง และเพราะเหตุที่ชั้น 5 มีความเสื่อมอยู่ตลอดเวลา ทำให้เป็นทุกข์ ทั้งทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ สลับไปมาตลอด ซึ่งเราไม่สามารถบังคับบัญชาให้ชั้น 5 ไม่เสื่อม หรือให้ชั้น 5 นี้ คงสภาวะเดิมได้ ดังนั้นจึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของเรา

5.3 องค์ประกอบของชั้น 5

ชั้น 5 มีองค์ประกอบอยู่ 5 อย่าง ดังต่อไปนี้

5.3.1 รูปชั้น

รูปชั้น คือ กองแห่งธรรมชาติที่จะต้องแตกสลายไปด้วยเหตุต่างๆ มีหนาวและร้อน เป็นต้น เช่น หนาวจัด เย็นจัด จนเกินขีด หรือถูกร้อนจนเกินขีด ย่อมแตกสลายไป

รูป คือ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาบ้าง เห็นไม่ได้ด้วยตาบ้าง ซึ่งก็คือร่างกายและสิ่งที่อาศัยเกิดจากกาย รูปบางอย่างเป็นรูปทวิพจน์ มีความละเอียดมาก เห็นได้ด้วยตาทิพย์ เช่น รูปของเทวดา พรหม เป็นต้น

รูป หรือร่างกาย มีส่วนประกอบที่สำคัญ 2 อย่าง คือ

1. มหาภูตรูป 4 แปลว่า รูปที่เป็นใหญ่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม

ลักษณะของธาตุทั้ง 4 คือ

ธาตุดิน มีลักษณะ แข็ง

ธาตุน้ำ มีลักษณะ ไหลหรือเกาะกุม

ธาตุไฟ มีลักษณะ ร้อนและเย็น มี 5 อย่าง ได้แก่

1. อุกฺกุมาเตโช มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย
2. สนฺตปฺปนเตโช มีความร้อนมาก
3. ทนฺนเตโช มีความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้บริบูรณ์ได้
4. ชีรณเตโช ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง
5. ปาจกเตโช ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

ธาตุลม มีลักษณะ เครื่องตึงและเคลื่อนไหว มี 6 อย่าง ได้แก่

1. อุทฺธจฺจกฺกมาโย ลมที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน
2. อโธจฺจกฺกมาโย ลมที่พัดลงสู่เบื้องล่าง
3. กุจฺฉิณฺณจฺจกฺกมาโย ลมที่พัดอยู่ในช่องท้อง
4. โกณฺณจาสยวมาโย ลมที่พัดอยู่ในลำไส้ใหญ่
5. องฺคมฺงฺคานฺนุสาริวิมาโย ลมที่พัดอยู่ทั่วร่างกาย
6. อสฺสสาสฺปสฺสาสวมาโย ลมหายใจเข้าออก

ซึ่งลักษณะและหน้าที่ของธาตุ 4 ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องจตุธาตุวัตถุสถาน

2. อุปาทายรูป หมายถึง รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด (คุณสมบัติที่มีอยู่ในรูป) ถ้าไม่มีมหาภูตรูป อุปาทายรูปก็มีไม่ได้

อุปาทายรูป 24 ประกอบด้วย จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ฐาปารมณฺ ฐัทธารมณฺ คันธารมณฺ รสธารมณฺ อิตถิภาวะ ปุริสภาวะ ทพฺยรูป ชีวิตรูป อาหารรูป กายวิญญูติ วจีวิญญูติ ปริจเฉทรูป รูปลหุตา รูปมุกฺขตา รูปกัมมัณฺณตา อุปจยรูป รูปสันตติ รูปชรตา รูปอนิจจตา แต่ละอย่างสามารถแบ่งเป็นหมวดได้ดังนี้

ปสาทรูป 5 คือ รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์ ได้แก่

1. จักขุปสาทรูป คือ ประสาทตา เป็นอวัยวะที่เห็นรูป เมื่อรูปกระทบอวัยวะนี้จะเกิดจักขุวิญญาณขึ้น จักขุปสาทที่อาศัยดวงตาซึ่งมีชั้นเนื้อเล็กๆ 3 ชั้นอยู่รอบๆ ดวงตาดำและตาขาว และตาที่อยู่ในเนื้อเดียว 5 ชั้นของเนื้อ เลือด ลม เสมหะ และน้ำเหลือง จักขุปสาทมีขนาดเท่าเมล็ดฝิ่นครึ่งเมล็ด มีลักษณะคล้ายศีรษะเส้นสร้างขึ้นโดยธาตุ 4 ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ซึ่งมีธาตุไฟมากกว่า เรียกว่า จักขุปสาท

2. โสตปสาทรูป คือ ประสาทหู เป็นอวัยวะที่ฟังเสียง เสียงเมื่อกระทบอวัยวะนี้จะเกิดโสตวิญญูณขึ้น โสตประสาทตั้งอยู่ภายในช่องหูทั้งสอง ที่ปกคลุมด้วยขนสีน้ำตาล อาศัยเยื่อแผ่นมีลักษณะคล้ายๆ ก้านเมลิ็ดถั่วเขียวซึ่งสร้างขึ้นด้วยธาตุ 4 ตามกรรมในอดีต และเป็นที่มีการสธาตุมากกว่า เรียกว่า โสตปสาท

3. ฆานปสาทรูป คือ ประสาทจมูก เป็นอวัยวะที่สูดดมกลิ่น เมื่อกลิ่นกระทบอวัยวะนี้จะเกิดฆานวิญญูณขึ้น ฆานประสาทตั้งอยู่ภายในจมูก มีลักษณะคล้ายดอกทองหลางสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง 4 ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีวาโยธาตุมากกว่า เรียกว่า ฆานปสาท

4. ชิวหาปสาทรูป คือ ประสาทลิ้น เป็นอวัยวะรู้รส เมื่อรสชาติต่างๆ กระพบกับอวัยวะนี้ จะเกิดชิวหาวิญญูณขึ้น ชิวหาปสาทมีลักษณะคล้ายดอกกุหลาบ ซึ่งตั้งอยู่ภายในชิ้นเนื้อของลิ้นสร้างขึ้นโดยธาตุทั้ง 4 ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีวาโยธาตุมากกว่า เรียกว่า ชิวหาปสาท

5. กายปสาทรูป คือ ประสาทกาย เป็นอวัยวะที่รู้การกระทบสัมผัสด้วยอวัยวะนี้แล้ว กายวิญญูณจึงเกิดขึ้น กายประสาทนี้ตั้งอยู่ทั่วๆ ไปในร่างกาย ยกเว้นที่ผม ขน เล็บ ฟัน และส่วนอื่นในร่างกายที่ปราศจากความรู้สึก สร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง 4 ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีปฐวีธาตุมากกว่า เรียกว่า กายประสาท

โคจรรูป หรือ วิสยรูป 4 คือ รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอายตนะ ได้แก่

1. วัณณรูป หรือ รูปสี (รูปารมณ)
2. สัททรูป หรือ รูปเสียง (สัททารมณ)
3. คันธรูป หรือ รูปกลิ่น (คันธารมณ)
4. รสรูป หรือ รูปรส (รสารมณ)

ภavarูป 2 คือ รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ ได้แก่

1. อิตถิภavarูป คือ รูปที่แสดงถึงความเป็นหญิง
2. ปุริสภavarูป คือ รูปที่แสดงถึงความเป็นชาย

หทยรูป 1 คือ รูปที่เป็นที่ตั้งอาศัยเกิดของจิตและเจตสิก

ชีวีตรูป 1 คือ รูปที่เป็นชีวิต ได้แก่ รูปที่รักษากลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม

อาหารรูป 1 คือ โอชาที่มีอยู่ในอาหาร

ปริจเฉทรูป 1 คือ รูปที่กำหนดเทศะ ได้แก่ อากาศธาตุ ช่องว่างระหว่างรูปต่อรูป

วิญญูตรูป 2 คือ รูปคือการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย ได้แก่

1. กายวิญญูตรูป ได้แก่ การเคลื่อนไหวกาย
2. วจีวิญญูตรูป ได้แก่ การกล่าววาจา

vikararup 3 คือ อาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้ ได้แก่

1. ลหุตารูป ได้แก่ ความเบาแห่งรูป
2. มุทุตารูป ได้แก่ ความอ่อนสลายแห่งรูป
3. กัมมัณญุตารูป ได้แก่ ความควรแก่การงาน ความใช้การได้แห่งรูป

ลักษณรูป 4 คือ รูปที่เป็นลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด ได้แก่

1. อุปจยรูป คือ ความก่อตัวหรือเติบโตของรูป
2. สันตติรูป คือ ความสืบต่อแห่งรูป
3. ชรตารูป คือ ความทรุดโทรมแห่งรูป
4. อนิจจตารูป คือ ความปรวนแปรแตกสลายแห่งรูป

เมื่อมหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูปอาศัยซึ่งกันและกันแล้ว มหาภูตรูป 4 จึงเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าอุปาทายรูปจะเกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป 4 แต่ว่ามหาภูตรูป 4 ไม่ได้อาศัยอุปาทายรูปเกิดขึ้น และอุปาทายรูป ถ้าปราศจากมหาภูตรูป 4 เสียแล้วจะเกิดขึ้นไม่ได้ อุปมาว่าด้วยไม้ 3 อัน คือ มหาภูตรูป 4 อุปมาเหมือนไม้ 3 อันค้ำกัน อุปาทายรูปเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยมหาภูตรูป 4 ควรเปรียบเสมือนเงาที่แผ่กระจายไปโดยไม้ 3 อันที่ค้ำกันอยู่นี้เป็นความแตกต่างกันระหว่างรูปทั้ง 2

5.3.2 เวทนาขันธ

เวทนาขันธ หมายถึง การเสวยอารมณ์ การรับอารมณ์ การรู้อารมณ์

เวทนาเมื่อแยกแบ่งได้ 3 อย่าง คือ

1. สุขเวทนา เป็นความรู้สึกสุข คือ สบายกาย สบายใจ
2. ทุกขเวทนา เป็นความรู้สึกทุกข์ คือ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ
3. อทุกขมสุขเวทนา เป็นความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เฉยๆ

เวทนาเกิดจากการที่มีวัตถุภายนอกมากระทบประสาทสัมผัสทั้ง 5 แล้วส่งไปให้ใจ ใจรับเอาไว้แล้วจึงเกิดเป็นความรู้สึกขึ้นมา เช่น มีรูปมากระทบ ประสาทตาส่งไปให้ใจ ใจรับเอาไว้ คือ เห็น เมื่อเห็นแล้วก็เกิดความรู้สึกว่า รูปนี้สวย จึงเกิดความสุขสบายใจ หรือไปเห็นสุนัขเห่า ตัว จึงไม่สบายใจ เป็นทุกข์ หรือเห็นคนที่หน้าตาธรรมดา จึงเกิดความรู้สึกเฉยๆ

เมื่อมีเสียงมากระทบหู ประสาทหูส่งไปให้ใจ ใจรับเอาไว้ เรียกว่า ได้ยิน เมื่อได้ยินแล้ว ก็อาจจะสุข เพราะว่าเสียงนั้นเป็นเสียงชม อาจจะทุกข์ เพราะว่าเป็นการตำหนิ อาจจะเฉยๆ เพราะว่าไม่รู้ว่าเขาพูดเรื่องอะไร

เมื่อมีกลิ่นมากระทบจมูก ประสาทจมูกส่งไปให้ใจ ใจก็รับเอาไว้ เรียกว่า ได้กลิ่น เมื่อได้กลิ่นแล้วก็เกิดเวทนา เช่น ถ้าหอมก็เกิดความสุขสบายใจ ถ้าเหม็นก็เกิดความสุข หรือมีกลิ่น หิดๆ หน้อยๆ จึงไม่ได้รู้สึกอะไร เฉยๆ

เมื่อรสมากระทบลิ้น ประสาทลิ้นก็ส่งไปให้ใจ ใจก็รับเอาไว้ เรียกว่า ลิ้มรส เมื่อลิ้มรสก็เกิดเวทนาขึ้นทันที ถ้าอร่อยสุขเวทณาก็เกิดทันที ถ้าเผ็ดหรือขมปี ทุกขเวทณาก็เกิดหรือไม่ก็เฉยๆ

เมื่อมีวัตถุมากระทบกาย ประสาทกายส่งไปให้ใจ ใจก็รับเอาไว้ เมื่อรับเอาไว้ก็เกิดเวทนา ขึ้นมาว่า เย็น ร้อน อ่อน แข็ง นิ่ง กระด้าง¹

5.3.3 สัญญาขันธ์

สัญญาขันธ์ หมายถึง ความจำได้ หมายถึง คือ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสัมผัส เกิดขึ้น เพราะกลไกการทำงานของใจที่สามารถจำหรือบันทึกข้อมูลไว้ได้ ทั้งภาพ ทั้งเสียง ทั้งกลิ่น ทั้งรส ทั้งสัมผัสทางกาย และบันทึกได้แม้กระทั่งอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจ พูดง่ายๆ ว่าเพราะใจมีกลไกในการจำ หรือบันทึกข้อมูลได้ จึงเกิดสัญญาความจำได้ หรือระลึกถึง รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และอารมณ์ที่เคยประสบมาได้²

¹⁻² พระภิกษุวิริยคุณ (เผด็จ ทัตตชีโว), พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ, กรุงเทพฯ : นฤมิต โสฬส(เพรส), 2546, หน้า 118-119.

5.3.4 สังขารชั้น

สังขารชั้น หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง คือ เมื่อรูปกระทบตา ประสาทตาได้รับเอาไว้ ก่อให้เกิดเวทนา การรับอารมณ์แล้วส่งไปให้ส่วนจำอารมณ์ที่เกิดขึ้น จากนั้นจึงส่งมาให้ส่วนที่ทำหน้าที่คิด ปรุงแต่งจิตให้คิดไปในเรื่องต่างๆ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. ความคิดดี เรียกว่า กุศลสังขาร
2. ความคิดชั่ว เรียกว่า อกุศลสังขาร
3. ความคิดไม่ดีไม่ชั่ว เป็นกลางๆ เรียกว่า อัพยาทสังขาร

สังขารชั้นมีความสำคัญต่อความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์มากเป็นตัวสำคัญในพวกเจตสิก เพราะมีอำนาจปรุงแต่งให้คนเป็นไปได้ต่างๆ จิตของคนจะดีจะชั่วก็เพราะสังขารเป็นตัวปรุงแต่ง¹

สังขารชั้นมีดังนี้ คือ ผัสสะ เจตนา วิตก วิจารณ์ ปีติ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ชีวิตินทรีย์ การละนิรณ อโลภะ อโทสะ หิริ โอตตปปะ ปัสสัทธิ ฉันทะ อธิโมกข์ อุเบกขา มนสิการ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิณฺณิ อุทัจจะ กุกกัจจะ วิจิกิจฉา โกสัชชะ อหิริกะ อโนตตปปะ และเจตสิกธรรมอื่นๆ ยกเว้นเวทนาและสัญญาแล้ว นอกจากนั้นเป็นสังขารชั้น เพราะเวทนา และสัญญาเป็นส่วนที่อยู่ในชั้น 5 เช่นเดียวกับสังขาร รวมความแล้วสังขารจะหมายถึงเฉพาะ กิเลสและคุณธรรมทั้งปวง

5.3.5 วิญญาณชั้น

วิญญาณชั้น หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ความรู้แจ้งอารมณ์ ความรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้ คือ ความรู้แจ้งทางทวารทั้ง 6 ได้แก่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ หรือเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน

วิญญาณมีอยู่ 2 อย่าง คือ วิญญาณธาตุ และวิญญาณชั้น

วิญญาณธาตุ หมายถึง จิต

วิญญาณชั้น หมายถึง อาการของจิต

ดังนั้น วิญญาณในชั้น 5 จึงหมายถึง การรับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มีอยู่ 6 อย่าง เรียกชื่อตามช่องทางที่ผ่านเข้ามามีดังนี้

¹ วชิร อินทสระ, อธิบายมิลินทปัญญา, กรุงเทพฯ : เจริญกิจ, 2528, หน้า 8.

1. รู้รูปโดยอาศัยตา	เรียกว่า	จักขุวิญญาณ
2. รู้เสียงโดยอาศัยหู	เรียกว่า	โสตวิญญาณ
3. รู้กลิ่นโดยอาศัยจมูก	เรียกว่า	ฆานวิญญาณ
4. รู้รสโดยอาศัยลิ้น	เรียกว่า	ชีวหาวิญญาณ
5. รู้สัมผัสโดยอาศัยกาย	เรียกว่า	กายวิญญาณ
6. รู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นทางใจ	เรียกว่า	มโนวิญญาณ

นักศึกษาจะเห็นแล้วว่า ส่วนประกอบต่างๆ ของสรรพสิ่งทั้งหมดในโลกนี้ล้วนประกอบขึ้นมาด้วยธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ สิ่งที่ไม่มีชีวิต ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ สิ่งที่มีชีวิตโดยเฉพาะคนและสัตว์ประกอบด้วยธาตุ 6 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาศธาตุ และวิญญาณธาตุ

เราทุกคนที่อยู่ในโลกนี้ล้วนมี รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ก็ประกอบด้วย 5 ชนฺธทั้งนั้น ซึ่งก็คือ รูป 4 นาม 1 เหมือนกัน

5.4 ประเภทของชั้น 5

ชั้น 5 เมื่อจัดแบ่งเป็นประเภท สามารถแยกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. ชั้น 5 ที่ประกอบด้วยอุปาทาน

อุปาทานนี้ เป็นเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์แท้จริง เป็นทุกข์ที่ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ซึ่งเรียกว่า อุปาทานชั้น เป็นชั้นของปุถุชน หรือแม้แต่พระอริยเจ้าที่ยังไม่หมดกิเลสทั้งหมด ก็ยังมีอุปาทานชั้นนี้อยู่ แต่เบาบางมาก

การที่มีอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในตัวชั้น 4 อย่าง คือ

1. กามอุปาทาน ธรรมชาติที่ยึดมั่นอยู่ในกามคุณ 5 คือ กามตัณหา
2. ทิฏฐุปาทาน ธรรมชาติที่ยึดมั่นอยู่ในทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด
3. สิล্পัตตูปาทาน ธรรมชาติที่ยึดมั่นอยู่ในการปฏิบัติผิด
4. อัตตวาทูปาทาน ธรรมชาติที่ยึดมั่นอยู่ในรูปรนามชั้น 5 ว่าเป็นตัวเป็นตน

ชั้นที่มีอุปาทานเข้าครอบงำจิตใจนี้ ทำให้กลายเป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขาขึ้นมา ทำให้เกิดความเข้าใจว่า ความเป็นอยู่ต่างๆ ที่ปรากฏแก่ตน เช่น การทำ การพูด การคิดนึก ความสบาย ความไม่สบาย ความดีใจ ความเสียใจ และการเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ ของร่างกาย เป็นเรื่องของตัวเรา หรือสิ่งที่เนื่องกับตัวเรา เราจึงใช้คำพูดกันจนชินว่า เราทำ เราพูด เราคิด เราสบาย เราไม่สบาย เราดีใจ เราเสียใจ เราแก่ เราหนุ่ม เราสวย เราไม่สวย และถ้าเรื่องเหล่านี้เกิดขึ้นกับผู้อื่น เราก็ใช้คำว่า ผู้นั้น ผู้นี้ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ รวมความแล้วทุกสิ่งทุกอย่างในโลก มีเรามีเขาล้วนแต่เป็นอัตตาทิฎฐิ (ความเห็นว่ามีตัวตนอันเป็นความเห็นผิด) ไปทั้งสิ้น กลายเป็นโมหะ ความโง่หลง ขาดปัญญา ไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง

2. ชั้น 5 ที่ไม่ประกอบด้วยอุปาทาน

ชั้น 5 นี้เป็นชั้นของพระอรหันต์เท่านั้น คือ พระอรหันต์นั้นสามารถละกิเลสได้ทั้งหมด จึงละอุปาทานได้ทั้งหมดเช่นกัน พระอรหันต์นั้นปราศจากการยึดมั่นถือมั่นในชั้น 5 แล้ว ตัดเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดชั้น 5 แล้ว ทำให้ชั้น 5 ของท่านในภพต่อไปไม่มี เมื่อละสังขารแล้วก็เข้าสู่นิพพาน

5.5 ชั้น 5 ตามหลักคำสอนของพระมงคลเทพมุนี

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ค้นพบวิชชาธรรมกาย ได้แสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับชั้น 5 ไว้หลายหน้ะ จะขอยกตัวอย่างมาดังนี้

5.5.1 ชั้น 5 เป็นภาระอันหนัก

ท่านได้อธิบายเรื่องชั้น 5 ไว้ดังนี้ คือ ไม่ว่าจะเป็นชั้น 5 ของมนุษย์ เทวดา หรือ สัตว์เดรัจฉาน ถ้าเข้าไปถือไว้ก็เป็นภาระหนัก ก่อให้เกิดความทุกข์ และท่านก็ได้แนะนำวิธีการปล่อยวางชั้น 5 ดังพระธรรมเทศนาต่อไปนี้

“เราท่านทั้งหลาย เกิดมาหญิงชายทุกคนล้วนหน้า ล้วนแต่แบกภาระชั้น 5 ด้วยกันทั้งนั้น ชั้น 5 เป็นของหนัก ไม่ใช่ของเบา หนักอย่างไร หนักตั้งแต่อดีต ตั้งแต่อยู่ในท้อง ตั้งแต่เกิดในท้องมารดาหนักเรื่อยมา นั้นบังคับให้มารดาผู้ทรงครรภ์นั้นหนักแล้ว ตัวเองก็หนัก ไปไหนไม่ค่อยไหว ติดอยู่ในอุ้มมดลูกนั่นเอง เจริญวัยวัฒนาเป็นลำดับๆ ไป

เมื่อคลอดก็หนักถึงกับตายได้ ถ้าว่าชั้นที่เกิดนั้นไม่ตาย ชั้นของมารดาที่ทำให้เกิดนั้นถึงกับตายลำบากยากแค้นนัก หนักด้วย ลำบากด้วย ผิดเคื่องด้วย คับแค้นด้วย คับแคบด้วย ลำบากทั้งนั้น

ชั้น 5 เป็นของหนักจริง ๆ ไม่ใช่ของเบา ไปไหนก็ไปเร็วไม่ได้ อู้ยอ้าย เมื่อเจริญวัยวัฒนาเป็นลำดับแล้ว ก็ไปได้ด้วยตนเองของตนเอง แต่ว่าเป็นกายหนัก เหาะเหินเดินอากาศไม่ได้ ไปเร็วไม่ได้ ต้องไปตามกาลสมัย ตามกาลของชั้นนั้น ไม่ใช่หนักพอดีพอร้าย หนักกายต้องบริหารมากมาย ผู้เกิดมานั้นต้องบริหารชั้น 5 นั้นด้วย ต้องดูแลรักษา

ครั้นเจริญวัยวัฒนาตัวของตัวเอง เมื่อหลุดจากมารดาบิดาบริหารรักษาแล้ว ตัวของตัวเองต้องรักษาตัวเองอีก ตัวของตัวเองรักษาตัวเองก็ไม่ค่อยไหว บางคนถึงกับให้คนอื่นเขารักษาให้ ต้องให้เขาใช้สอยไปต่างๆ นานา รักษาชั้น 5 ของตัวไม่ได้ ต้องบากบั่นตรากตรำมากมาย ในการเล่าเรียนศึกษาว่าจะรักษาชั้น 5 ของตนเองได้ จนกระทั่งรักษาชั้น 5 ของตนได้

พอรักษาชั้นของตัวได้ ชั้น 5 ก็เก่าคร่ำคร่า หนักเข้าชั้น 5 ของตัวเองก็พุงตัวเองไม่ไหว พุงตัวไม่ไหวต้องอยู่กับที่ ขยับได้บ้าง ไปโน่นมานี่ได้บ้าง แต่หนักเข้าก็ลุกไม่ขึ้น หนักเข้าก็หมดลมอัสสาสะปัสสาสะ เข้าโลงไป สี่คนนั้นแหละต้องหาม สี่คนก็เต็มอึดเขี้ยวหนา มันหนักขนาดนี้ หนักอย่างโลกๆ ไม่ใช่หนักอย่างธรรมๆ

หนักอย่างทางธรรมนะ นั้นลึกซึ้งแบบชั้นทั้ง 5 นำชั้นทั้ง 5 ไปมากมายนัก ในมนุษย์โลกนี้แบกชั้นทั้ง 5 ไปมากมายนัก ภาระคือ ชั้น 5 นี้หนัก ไม่ใช่หนักแต่ในมนุษย์โลกนี้

ไปเกิดเป็นเทวดาก็หนักอีก

ไปเกิดเป็นพรหมก็หนักอีก

ไปเกิดเป็นอรุปรหมก็หนักอีก หนักทั้งนั้นไม่ใช่เบา

ถ้าไปเกิดเป็นสัตว์นรกหนักขึ้นไปกว่านั้นอีก

ในสัญญาชีพ กาสสุตต สังฆาต โรฎฐ มหาโรฎฐ ตาป มหาตาป อเวจี¹

หนักขึ้นไปกว่านั้น หรือไปเกิดในบิรวารนรก รวมนรก 456 ชุม

ชุมใดชุมหนึ่ง หรือไปเกิดเป็นเปรตก็หนักขึ้นอีกเหมือนกัน

¹ หมายถึง สัญญาชีพ กาสสุตต สังฆาต โรฎฐ มหาโรฎฐ ตาป มหาตาป อเวจี

ไปเกิดเป็นอสุรกายก็หนักขึ้นอีกเหมือนกัน

ไปเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉานก็หนักอีกเหมือนกัน

เกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เปเรต อสุรกาย ก็หนักทั้งนั้น

ชั้น 5 นี่เป็นของหนัก ท่านจึงได้ยืนยันตามพระบาลีว่า

ภารว เหว ปญจกขนุธา ชั้นทั้ง 5 เป็นของหนัก

ภารวโร จ ปุคคโล บุคคลผู้นำชั้น 5 ที่หนักนั้นไป

ภารวทานิ ทุกขิ โลก การถือมั่นในเบญจชั้นทั้ง 5 นั้นหนักเป็นทุกข์ในโลก

ภารวนิกุเขปนํ สุขํ สละชั้น 5 ปล่อยชั้น 5 วางชั้น 5 ทั้งชั้น 5 เสียได้เป็นสุข

นิกุขิปิตวา ครุ ภารํ การทิ้งภาระที่หนักอันนั้นเสียได้แล้ว

อญญํ ภารํ อนาทีย ไม่ถือเอาของหนักอื่นอีกต่อไป

สมฺมลํ ตณฺหํ อพฺพยุห ถือว่าเป็นผู้ถอนตัณหาทิ้งรากได้

นิจฺจาท **ปรินิพฺพุโต** หมดกระหาย ไปนิพพานได้ หมดกระหาย หมดร้อน หมด กระทบกระวาย ไปนิพพานได้ ให้ทั้งชั้น 5 เสีย ทั้งชั้น 5 เสียได้แล้ว ได้ชื่อว่าถอนตัณหาทิ้ง รากได้ นี่เป็นตัวอย่างสำคัญ ให้รู้จักดังนี้ เราจำเป็นอยู่แล้วจะต้องวางต้องทิ้ง ชั้น 5 นี่ถึงไม่ทิ้ง เราก็ ต้องทิ้ง ใครละจะไม่ทิ้งได้ ถ้าไม่ทิ้ง แก่เข้าๆ ถึงเวลาก็ตายจะเอาไปได้หรือชั้น 5 นะ คนเดียว ก็เอาไปไม่ได้ หมดทั้งสากลโลก ชั้น 5 ของตัวเอาไปไม่ได้ ชั้น 5 ของสามีภรรยาคนละ เอาไป ไม่ได้ แต่ของตัวเอาไปไม่ได้แล้ว นี่จะเอาของคนอื่นไปอย่างไรละ เอาของลูกไปบ้างไม่ได้หรือ ไม่ได้แต่ของตัวก็ยังเอาไปไม่ได้ จะเอาของลูกไปได้อย่างไร ฟัน้องวงศ์วานว่านเครือ จะเอาไป บ้างไม่ได้หรือ เอาไปไม่ได้

ต่างคนต่างมา ต่างคนต่างไป ต่างคนต่างตาย ต่างคนต่างเกิด ตายๆ คนเดียว เกิดๆ คนเดียว เราอยู่คนเดียวหนึ่งนะ ไม่ได้อยู่หลายคนนะ อยู่ก็คนก็ชั่ง ตายไปด้วยกันไม่ได้ เกิด คนเดียวตายคนเดียวทั้งนั้น ก็แผดกันมาไม่ใช่ด้วยกันดอกหรือ จะแผดหรือจะติดกันอย่างไร ก็ตามเถอะ คนละจิตคนละใจทั้งนั้น ต่างคนต่างมา ต่างคนต่างไป ต่างคนต่างตาย ต่างคนต่าง เกิด

เมื่อรู้ชัดดังนี้ วิธีจะละชั้น 5 ถอดชั้น 5 ทั้ง วิธีจะถอดสละชั้น 5 วางชั้น 5 นั้น ต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในสังวรกตา ที่จะตั้งอยู่ในสังวรกตาได้ ต้องอาศัยมีความรู้ ความเห็นแบบกาย

เห็นแบบคายเป็นอย่างไร รู้เห็นแบบคายความยินดีในรูปในอารมณ์นั้นๆ ต้องปล่อยวาง ต้องละต้องทิ้งความยินดีในอารมณ์นั้นๆ ถ้ายังยึดความยินดีในอารมณ์อยู่ปล่อยชั้น 5 ไม่ได้ การยึดอารมณ์ยินดีในอารมณ์ ทำนัยกเป็นตำรับตำราไว้ เป็นเนติแบบแผน เป็นภาษามคธว่า

สุภานุปสฺสึ วิหรนฺตํ อินฺทริเยสุ อสํวตํ

โกชนมฺหิ อมตตณฺณํ กุสึตํ หีนวิริยํ

ตํ เว ปสฺสตี มาโร วาโต รุกฺขํ ว พุพฺพลํ

แปลเป็นสยามภาษาว่า ผู้ที่เห็นอารมณ์งาม สุภานุปสฺสึ ผู้ที่เห็นอารมณ์งาม รูปารมณ์ก็ดี สัทธารมณ์คันธารมณ์ รสธารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ผู้เห็นอารมณ์งาม รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ นั้นแหละ เรียกว่า สุภานุปสฺสึ ผู้เห็นอารมณ์งามอยู่ ไม่สำรวมใน อินทริย์ทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร มีความเกียจคร้าน

กุสึตํ จมอยู่ในอาการอันบัณฑิตพึงเกลียด

หีนวิริยํ มีความเพียรเลวทราม

ตํ เว ปสฺสตี มาโร มารย่อมนประหารบุคคลผู้นั้นได้

วาโต รุกฺขํ ว พุพฺพลํ เหมือนลมประหารต้นไม้อันมีกำลังพุพพลภาพได้ฉนั้นนั้น
นี้พระคาถาต้น

คาถาสองรองลงไป

อสุภานุปสฺสึ วิหรนฺตํ อินฺทริเยสุ สํวตํ

โกชนมฺหิ จ มตตณฺณํ สทฺธํ อารทฺธวิริยํ

ตํ เว นปฺปสฺสตี มาโร วาโต เสถํ ว ปพฺพตํ

แปลเนื้อความว่า

ผู้ที่เห็นอารมณ์อันไม่งาม สำรวมดีในอินทริย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร หรือโภชนาหาร มีความเชื่อ ปราศจากความเพียรอยู่ มารย่อมนประหารบุคคลผู้นั้นไม่ได้ เหมือนอย่างลมประหารภูเขอันลั่นแล้วด้วยศิลาเขยื้อนไม่ได้ฉนั้นนั้น

จกฺขุณา สํวโร สาธุ สาธุ โสเตน สํวโร ฆาเนน สํวโร สาธุ สาธุ

ชีวฺหยา สํวโร กาเยน สํวโร สาธุ สาธุ วาจาเยน สํวโร มนฺสา สํวโร สาธุ สาธุ

สรรพคุณ ส่วโร สัพพตถ ส่วโต ภิกขุ สัพพทุกขา ปมจจติ

แปลเนื้อความว่า

สำรวจตาได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ สำรวจหูได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

สำรวจจมูกได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ สำรวจลิ้นได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

สำรวจกายได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ สำรวจวาจาได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

สำรวจใจได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

สำรวจในที่ทั้งหมด ปรากฏว่ายังประโยชน์ให้สำเร็จโดยแท้ ผู้ศึกษาธรรมวินัย เป็นผู้สำรวจแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ในอินทรีย์ทั้งสิ้น เมื่อสำรวจได้เช่นนี้ตัดสินว่า สัพพทุกขา ปมจจติ ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ไปด้วยประการดังนี้ นี่สังวรกถา แสดงการสำรวจ

แต่ว่าที่กล่าวมานี้ ตามวาระพระบาลีคือความเป็นสยามภาษา ถ้าจะอธิบาย บายขยายความในการที่ปล่อยขันธ 5 เป็นลำดับไป

ขันธทั้ง 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เราแบ่งเป็นภาระหนักอยู่ในบัดนี้ แล้วอวดดีด้วยนะ ภาระของตัวหนักพออยู่แล้ว ยังอวดดีไปแบกภาระของคนอื่นเขาเข้าอีกด้วย เอากันละครึ่งนี้ อวดดีแบกภาระของคนอื่นเขาเข้าด้วย ไม่ใช่แบกน้อยด้วย บางคนแบกหลาย ๆ ขันธ แอบไปแบกเข้า 5 ขันธ อีกแล้ว หญิงก็ดีชายก็ดี แอบไปแบกเข้าอีก 5 ขันธ แล้วรวมของตัวเข้าเป็น 10 ขันธแล้ว

หนักเข้าก็หลุดออกมาเป็น 5 ขันธ เป็น 15 ขันธ แล้วแบกเอาไป แบกเอาไปเฮอะ เอ้า หนักเข้า ๆ หลุดออกมาอีก 5 ขันธแล้ว เป็น 20 ขันธ แล้วนาน ๆ หลาย ๆ ปีเข้าหลุดออกมาอีก 5 ขันธแล้ว เป็น 25 ขันธ นาน ๆ หลุดออกมาอีก 5 ขันธแล้ว เอ้าเป็น 30 ขันธ ดังนี้แหละ

บางคนแบกถึง 40, 50, 60, 70, 80, 90 บางคนถึง 100 ขันธ สมภารแบกตั้งพันขันธเขี้ยวหนา ไม่ใช่บ่อย ๆ นั้นอวดดีละ ถ้าอวดดีอย่างนี้ ต้องหนักมาก เขาจึงได้ชื่อว่า สมภารสัมภาระ แปลว่า หนักพร้อม หนักรอบตัว พ่อบ้าน แม่บ้าน พ่อครัว แม่ครัวก็เหมือนกัน หนักใหญ่ก็เหมือนกัน หนักรอบก็เหมือนกัน เพราะแบกขันธทั้งนั้น

ที่ทุกข์ยากลำบากกันหนักหนาทีเดียว เพราะแบกขันธเหล่านี้แหละ ต้องปลูกบ้านเป็นหย่อม ๆ เป็นหลัง เป็นพืดไป นั้นเพราะอะไร บริหารขันธ แบกขันธทั้งนั้น แบกภาระที่หนักทั้งนั้น ไม่ใช่เล็กน้อย ไม่ใช่พอดีพอร้าย

เพราะเหตุดังนั้น การแบกภาระของหนักนี้แหละ ถ้าว่าปล่อยไม่ได้วางไม่ได้ละก็ เป็นทุกข์หนักทีเดียว บุคคลผู้แบกของหนักไป บุคคลผู้แบกชั้น 5 ที่หนักไป ถ้าว่าปล่อยวาง ชั้น 5 ไม่ได้ก็เป็นทุกข์แท้ๆ

ถ้าปล่อยวางชั้น 5 เสียได้ ก็เป็นสุขแท้ๆ เหมือนกัน ตรงกันข้ามอย่างนี้ แต่ว่า วิธีปล่อยชั้น 5 ไม่ใช่ของเล็กน้อย ไม่ใช่เป็นของปล่อยง่าย ถ้าปล่อยไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ปล่อยได้ ก็เป็นสุข

แต่ชั้น 5 จริงๆ เราก็ไม่รู้จักรักมันเสียแล้วนะ ปล่อยมันอย่างไร รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนะ เอาเถอะ แก่เฒ่าอยู่วัดอยู่วาไปตามกัน บวชแล้วก็ตาม ไม่บวชก็ตาม ถ้ามจริง ๆ เอะว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จริงๆ นะคืออะไร

รูปนี่คือร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 ดิน น้ำ ไฟ ลม ผสมกันอยู่นี้ ถ้าว่า แยก ออกไปก็เป็น 28 มหาภูตรูป 4 อุกาหารรูป 24 เป็นรูป 28 ประการดังนี้ นี่แหละมีรูปเท่านั้น เป็นเบญจขันธ์นี้ รูป 28 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นามขันธ์ 4 โดยย่อ สังขาร 3 วิญญาณ 6

เวทนา ความรู้สึก

สัญญา ความจำ

สังขาร ความคิด

วิญญาณ ความรู้

เป็นดวงสี่ต่าง ๆ กัน

ส่วนเวทณาก็เป็นดวง ถ้าสุขเวทณาก็ใส ถ้าทุกข์เวทณาก็ขุ่น ดังนี้

สัญญา ความจำ ก็เป็นดวงเหมือนกัน เป็นดวงต่างกัน ดี ชั่ว หยาบ ละเอียดยาว
ประเด็น

สังขาร ความคิดดีคิดชั่ว คิดไม่ดีไม่ชั่ว นี่ก็เป็นอีกดวงเหมือนกัน

วิญญาณ ความรู้ ความรู้ก็เป็นดวงอีกเหมือนกัน

ต้องรู้จักพวกนี้ ให้เห็นพวกนี้เสียก่อน ให้เห็นขันธ์ทั้ง 5 เสียก่อน ให้เป็นปฏิบัติ ที่แสดงแล้วนั้นเป็นปริยัติ ถ้าปฏิบัติต้องเห็น เห็นขันธ์ทั้ง 5 นั้น รูปเป็นดังนั้น โตเล็กเท่านั้น สัตฐานอย่างนั้น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

เมื่อเห็นเบญจขันธ์ทั้ง 5 แล้ว ก็ดูความจริงของมัน ขันธ์ 5 เหล่านี้ละ ถ้าแม้ว่าขึ้น ไปยึดถือมันเข้าไว้ละก็ เป็นทุกข์ ท่านถึงได้วางตำรับตำราเอาไว้ว่า ปณฺจุปาทานกฺขนฺธ ทุกฺขา ยึดถือมันในเบญจขันธ์ 5 นั้นเป็นทุกข์ ถ้าหากว่าปล่อยเบญจขันธ์ 5 เสียได้ก็เป็นสุข แต่ว่า ปล่อยไม่ใช่ได้ง่าย ปล่อยไม่ได้ง่าย เหมือนอะไร ปล่อยไม่เป็น ถ้าปล่อยเป็น ปล่อยได้ง่าย ปล่อยไม่เป็น ปล่อยได้ยาก

ปล่อยไม่เป็นเหมือนอะไร เหมือนเด็กๆ กำไฟเข้าไว้ ยิ่งร้อนหนักเข้า ยิ่งกำหนัก แน่นหนักเข้า ร้องไห้หายใจคว่ำก็ร้องไป ปล่อยไม่เป็นคล้ายมือไม่เป็น ถ่านก้อนที่กำเข้าไว้ละ เมื่อเด็กกำเอาเข้าไว้แล้ว กำเสียดับเลยทีเดียว กำเสียดมดทีเดียว มือก็ไหม้เข้าไปรูหนึ่งแล้ว

นั่นเพราะอะไร เด็กมันปล่อยถ่านไฟไม่เป็น ปล่อยไม่เป็น หรือมันไม่ปล่อย ปล่อยไม่เป็นจริง ๆ ถ้าปล่อยเป็น มันก็ปล่อยเหมือนกัน เหมือนพวกเรานี้แหละ ยึดมันเอา เบญจขันธ์ทั้ง 5 เข้าไว้ ปล่อยไม่เป็น ไม่รู้จะปล่อยท่าไหน วางท่าไหนก็ไม่รู้ วางไม่ออก ปล่อยไม่ออก ปล่อยไม่เป็น วางไม่เป็น หรือปล่อยไม่ได้ วางไม่ได้

ไอ้ที่ปล่อยไม่ได้ วางไม่ได้ อีกพวกหนึ่ง

ไอ้ที่ปล่อยไม่เป็นนะพวกหนึ่ง

ปล่อยไม่ได้ วางไม่ได้ละ รู้แล้วว่าปล่อยเท่านั้นวางเท่านั้น ไม่ยอมปล่อย ไม่อยาก ปล่อยเพราะอะไร

เสียดายมัน นั่นอีกพวกหนึ่ง ไม่อยากปล่อยขันธ์ 5 อยากจะได้ขันธ์ 5 ให้มากขึ้น นั่นพวกหนึ่ง

ไอ้ที่ปล่อยไม่เป็นนะพวกหนึ่ง ไม่ได้เล่าเรียนศึกษา ไม่ได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ ฝึกฝนใจในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่ได้ฝึกฝนใจในธรรมของ พระพุทธเจ้า ไอ้พวกนั้นปล่อยไม่เป็น

ไอ้พวกที่ได้ฟังแล้วจะปล่อยก็เป็น แต่ว่าเสียดายไม่ยอมปล่อย อีกพวกหนึ่งตั้งใจปล่อย จริง ๆ แต่ปล่อยไม่ได้

ไอ้ที่ไม่อยากปล่อยนะเหมือนอะไรละเหมือนพรวางเบ็ดเมื่อปลาติดเบ็ดแล้วถ้าปลา ตัวเล็กๆ พอจะปลดปล่อยได้ ถ้าปลาถึงขนาดเข้าปล่อยไม่ได้ เสียดาย ต้องใส่เรือของตัวไป

ไอ้อยากปล่อยแต่ปล่อยไม่ได้ละเหมือนอะไร เหมือนนกติดแร้ว อยากปล่อย แต่ เครื่องติดมันมี มันมีเหมือนอะไรละ

นี่แหละเหมือนอย่างเราครองเรือนอย่างนี้แหละ อยากจะปล่อยมัน แต่ว่าเครื่องติดมันมี เลยกปล่อยไม่ได้ เสียตายมันปล่อยไม่ได้ มันติดอยู่ดังนั้นแหละ ปล่อยไม่ถนัด

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ เบญจขันธ์ทั้ง 5 ไม่ใช่เป็นของพอดีพอร้าย ต้องถอดกัน ไม่ถอดปล่อยไม่ได้

วิธีถอดเบญจขันธ์เบื้องต้นต้องสำรวจ ที่จะสำรวจนะ ต้องพิจารณาเบญจขันธ์ทั้ง 5 เสียก่อน ว่าเป็นของไม่ดีไม่งาม เป็นของไม่ดีไม่งามนะ เป็นของหนักจริง ๆ นะ รู้ว่าเป็นของหนักแล้ว

เริ่มต้นทีเดียว เมื่อเห็นว่าหนักละก็เริ่มต้นสำรวจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เลยกทีเดียวสำรวจระวังไว้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลาที่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์มากระทบ คอยระวังไว้ สำรวจไว้ให้ดี เมื่อระวังให้ดีแล้ว สละความยินดียินร้ายไม่ไห้มากระทบ ไม่ไห้ความชอบความไม่ชอบ ซึ่งเป็นกิเลสหยาบเข้ามากกระทบได้ สละเสีย

เมื่อสละเช่นนั้น ถ้าว่าเกียจคร้านไม่ได้ละ ต้องหมั่นขยันทีเดียว ต้องมีความเชื่อมั่นว่าปล่อยได้จริง แล้วขยันหมั่นเพียรจริง ๆ นั้นแหละจึงจะปล่อยได้

ถ้าไม่สำรวจระวัง ปล่อยพลั้งเผลอละ ก็เหมือนดังคนเกียจคร้านมีปัญญาเลวทราม ก็ต้องรัตรึงตรึงตรายอยู่ในเบญจขันธ์ทั้ง 5 ก็บุคคลมีศรัทธา มีความเพียรดี มีความเพียรหมั่นขยันกลั่นกลั่นนั้นแหละอาจปล่อยขันธ์ 5 ได้ละ”¹

5.5.2 ความแตกต่างของขันธ์ 5 ในแต่ละภพภูมิ

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีได้อธิบายถึงขันธ์ 5 ในแต่ละภพภูมิ ว่ามีความแตกต่างกัน คือ

“ขันธ์ 5 ของอรุปรพรมจะเอาไปใช้ในกายรูปพรหม กายทิพย์ กายมนุษย์ แต่ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งก็ไม่ได้ ขันธ์ของภพไหนต้องอยู่ประจำภพนั้น ข้ามภพใช้ไม่ได้ เพราะอะไร

รูปก็ดี เวทณาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารก็ดี วิญญาณก็ดี ที่เป็นของมนุษย์จะเอาไปใช้ในภพทิพย์ไม่ได้ ทิพย์เป็นของละเอียด จะเอามาใช้ในภพมนุษย์ไม่ได้

ส่วนขันธ์ 5 ของรูปพรหม อรูปพรหมก็แบบเดียวกัน สลับกันไม่ได้ เอาไปใช้ในนิพพานไม่ได้อีกเหมือนกัน

¹ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อดปากน้ำ(พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , 2539, หน้า 120-126.

นิพพานเขามีธรรมชั้นทั้ง 5 ซึ่งชั้น 5 ของเขามีเรียกว่า ธรรมชั้น ที่เรียกว่า ธรรมธาตุ ภายก็เรียกว่า ธรรมกาย ไม่เรียกว่ารูปกายเหมือนกายมนุษย์ทั้งหลาย

ในนิพพานจะมีรูปธรรม นามธรรม อย่างกายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรุปรหม ไม่มี เป็นของละเอียด”¹

5.5.3 เหตุที่ติดในชั้น 5

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้ยังหลงติด อยู่ในชั้นเหล่านี้น่า

“อวิชชาที่แปลว่า ไม่รู้ คือ ไม่รู้ถูกหรือผิด เพราะว่าเข้าไปยึดมั่นในชั้น 5 ว่าเป็นตัว เป็นตน จึงมีตน ไม่รู้ไม่เห็นของจริงคือ นิพพาน

ข้อสำคัญอยู่ที่อุปาทาน ซึ่งแปลว่ายึดมั่น คือยึดมั่นในชั้น 5 ถ้ายังตัดอุปาทานไม่ได้ ตราบใด ก็คงมีติดอยู่อย่างนั้น ตัดอุปาทานได้มีนิพพานเป็นที่ไปเบื้องหน้า หรือพูดให้ฟัง ง่ายกว่านี้ก็ว่า เมื่อตัดอุปาทานเสียได้ จะมองเห็นนิพพานอยู่ข้างหน้า

อวิชชา ที่แปลว่า ไม่รู้นั้น ได้แก่ ไม่รู้อดีต ปัจจุบัน อนาคต ของสังขาร ไม่รู้ ปฏิจจสมุปบาท และอริยสัจจะ

ชั้น 5 เป็นชื่อของอุปาทาน ถ้าปล่อยชั้น 5 หรือวางชั้น 5 ไม่ได้ก็พ้นจากภพไม่ได้ คงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพนี้เอง มีตนนอนอยู่ในที่มืด คือโลกนี้เอง ได้ใน คำว่า อนธภูโต อยู่โลโก ซึ่งแปลว่า โลกนี้แหละมืด

ผู้แสวงหาโมกขธรรม ถ้ายังติดชั้น 5 อยู่แล้ว ยังจะพบโมกขธรรมไม่ได้เป็นอันขาด กายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรุปรหม เหล่านี้อยู่ในพวกมีชั้น 5 กล่าวคือ มนุษย์ เทวดา รูปพรหม อรูปพรหม เหล่านี้อยู่ในพวกมีชั้น 5 สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรกก็พวกมีชั้น 5 พวกมีตทั้งนั้น ยิ่งในโลกกันต์นรก เรียกว่า มีตใหญ่ทีเดียว”²

¹ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวพิกุล, มรดกธรรมของหลวงพ่อดาวพิกุล(พระมงคล-เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , 2537, หน้า 749.

² วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวพิกุล, มรดกธรรมของหลวงพ่อดาวพิกุล(พระมงคล-เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , 2537, หน้า 9.

5.5.4 ชั้น 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้กล่าวถึงการเห็นชั้น 5 ด้วยธรรมจักขุของพระธรรมกาย ซึ่งเป็นการเห็นอย่างแท้จริงไว้ว่า ทำให้เห็นลักษณะของชั้น 5 ที่มีการเกิดดับตลอดเวลา เมื่อเห็นเช่นนี้จึงทำให้รู้ว่า ชั้น 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังนี้

“รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เรียกว่า เบญจชั้น คือ ชั้น 5

รูป จะกล่าวในที่นี้ เฉพาะรูปหยาบๆ คือ สิ่งซึ่งธาตุทั้ง 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ ประกอบกันเข้ารวมกันเป็นก้อนเป็นชิ้นเป็นอัน แลเห็นด้วยตา เช่นร่างกายมนุษย์และสัตว์ ที่เรียกว่ารูป เพราะเหตุว่าเป็นของซึ่งย่อมจะต้องแตกสลายไปด้วยเหตุต่างๆ มีหนาวและร้อน เป็นต้น กล่าวคือหนาวจัด เย็นจัด จนเกินขีด หรือถูกร้อนจนเกินขีด ย่อมแตกสลายไป แต่ถ้าแยกโดยละเอียดแล้ว รูปนี้มีหลายประเภทด้วยกัน เช่น อุปาทายรูป เป็นต้น แต่ยังไม่นำมาแสดงในที่นี้ การพิจารณาโดยสามัญลักษณะ พิจารณาไปๆ ละเอียดเข้า ซึ่งเข้าทุกที จนเห็นชัดว่านี่มิใช่ตัวตนเรา เขา อะไรสักแต่ธาตุประชุมตั้งขึ้นแล้วก็ดับไป

ตาธรรมกายนั้นเห็นชัดเจน เห็นเกิด เห็นดับติดกันไปทีเดียว คือ เห็นเกิดดับๆ ๆ ๆ คู่กันไปทีเดียว ที่เห็นว่าเกิดดับๆ นั้นเหมือนอะไร เหมือนพองน้ำ เหมือนอย่างไร เราเอาของฝาด เช่น เปลือกนุ่นมาต้มแล้วรินใส่อ่างไว้ ชั้นต้นจะแลเห็นเป็นน้ำเปล่าๆ ต่อมาเมื่อเอามือแกว่งเร็วๆ อย่างที่เขาเรียกว่า ตีน้ำให้เป็นฟอง เราจะเห็นมีสิ่งหนึ่งปรากฏทวีขึ้นมาเป็นรูปเป็นร่างสิ่งนี้เรียกว่า ฟองน้ำ

ดูให้ดีจะเห็นในฟองน้ำนั้นมีเม็ดเล็กๆ เป็นจำนวนมากติดต่อกันเป็นพืดรวมกันเรียกว่า ฟองน้ำ เราจึงดูให้ดีจะเห็นว่าเม็ดเล็กๆ นั้น พองตั้งขึ้นแล้วก็แตกย่อยไปเรื่อยๆ ไม่อยู่นานเลยนี้แหละเห็นเกิดดับๆ ตาธรรมกายเห็นอย่างนี้ เห็นเช่นนี้จึงปล่อยอุปาทานได้

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอีก 4 กองนั้นก็ทำนองเดียวกัน เห็นเกิดดับๆ ยิบไป เช่นเดียวกับเห็นในรูป ทุกข์เป็นของมีและขึ้นประจำกับชั้น 5 เป็นของธรรมดา แต่ที่เราเดือดร้อนก็เป็นเพราะไปขึ้นธรรมดาของมันเข้า

ชั้น 5 เป็นอนิจจังไม่เที่ยง ย่อมแปรผันไปตามธรรมดาของมัน เกิดแล้ว ธรรมดา มันก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เมื่อมันถึงคราวแก่ เราไม่อยากจะแก่หรือไม่ยอมแก่ อาการของมันที่แสดงออกมามีผมหงอก เป็นต้น ถ้าเราชินมัน ตะเกียกตะกายหายాయ้อมมันไว้ นี้อย่างหยาบๆ ก็เห็นแล้วว่าเกิดทุกข์แล้ว เกิดลำบากแล้ว ถ้าเราปล่อยตามเรื่องของมันก็ไม่มีอะไรมา

เป็นทุกข์ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ทำนองเดียวกันความทุกข์เกิดขึ้นเพราะขึ้นมัน ขึ้น ธรรมดาของมัน สิ่งไม่เที่ยงจะให้เที่ยง สิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนก็ยังขึ้นยึดว่าเป็นตัวตน...”¹

5.6 ประโยชน์ของการเรียนรู้ชั้น 5

แม้ว่าชั้น 5 จะเป็นภูมิของวิปัสสนา ที่จะต้องอาศัยการพิจารณาด้วยธรรมจักขุของพระธรรมกาย แต่การเรียนรู้ชั้น 5 ในเชิงทฤษฎีก็ยังมีผลดี เพราะสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ดังต่อไปนี้

5.6.1 การทำชั้น 5 ให้บริสุทธิ์

คนเราเกิดมามีลักษณะรูปร่างหน้าตา ความคิด ความรู้ ความเข้าใจสิ่งต่างๆ ไม่เท่ากัน ทั้งที่เราทุกคนต่างก็มีชั้น 5 ซึ่งเป็นส่วนที่เราทุกคนต่างก็ต้องประกอบที่เท่ากัน ทั้งนี้ เพราะว่าชั้น 5 ในแต่ละคนมีความบริสุทธิ์ไม่เท่ากัน ทำให้มีรูปธรรมและนามธรรมมีความหยาบ ความละเอียดต่างกัน คือ

1. **รูป** ตัวเราประกอบด้วยธาตุส่วนหยาบ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาศธาตุ ถ้าธาตุบริสุทธิ์มากเท่าไรจะมีความสวยงามมากเท่านั้น และถ้าธาตุไม่บริสุทธิ์มากเท่าไร ความไม่สวย ไม่งาม เข้ามารวมอยู่ในตัวเราเท่านั้น

2. **นาม** หรือวิญญาณธาตุ เป็นธาตุส่วนละเอียดในตัว ถ้าบริสุทธิ์น้อย จะทำให้

2.1 การเห็นหรือเวทนา รับอารมณ์ทางหู ตา จมูก ลิ้น และผิวหนังที่มาสัมผัส ส่งไปให้จะเป็นภาพมีอาการไม่ค่อยดี เช่น ตื่นเต้น ประหม่า หงุดหงิด ฟุ้งซ่าน มากน้อยแต่คนไม่เท่ากัน ถ้าวิญญาณธาตุบริสุทธิ์มากขึ้น ได้รับการฝึกมาอย่างดี ก็จะไม่สะทกสะท้าน

2.2 ความจำหรือสัญญา บางคนจำภาพไม่ได้ พอได้ยินเสียงจะจำได้ แต่บางคนจำในสิ่งที่เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส ไม่ได้ แต่สัมผัสกายจำได้ เพราะความบริสุทธิ์ของธาตุไม่เท่ากัน

2.3 ความคิดหรือสังขาร การที่บางคนคิดดีคิดชั่ว คิดไม่ดีไม่ชั่ว มองสิ่งเดียวกัน มีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ก็ขึ้นอยู่กับธาตุในตัวบริสุทธิ์แค่ไหน ถ้าธาตุในตัวบริสุทธิ์มากๆ จะมีความคิดเป็นอรรถเป็นธรรม มีแนวโน้มไปในทางที่ดีที่ถูกมากขึ้น

¹ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวทอง, มรดกธรรมของหลวงพ่อดาวทอง(พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , 2537, หน้า 12.

2.4 ความรู้หรือวิญญาน ใครมีธาตุในตัวบริสุทธิ์มาก อารมณ์จะผ่องใส เบิกบาน เห็น จำ คิด รู้ แต่สิ่งดีๆ มีความคิดสร้างสรรค์ รู้ว่าทำสมาธิอย่างไร ถ้าธาตุไม่บริสุทธิ์ เห็น จำ คิด รู้ แต่สิ่งที่ไม่ดี

เมื่อนักศึกษามีความรู้เรื่องชั้นธ จะทำให้มีความระมัดระวังและเข้าใจว่า ชั้นธ 5 ของมนุษย์เป็นภาระหนัก ก็จะสามารถประคับประคองตัวเองให้ไม่กระทำความชั่ว กระทำแต่ความดี ธาตุในตัวจะได้สะอาดขึ้นทุกๆ วัน

หนทางบริสุทธิ์ 3 ชั้น

ในการทำสมาธิบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นกับชั้นธนั้น นักศึกษาสามารถนำหลักธรรมของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้ได้ดังต่อไปนี้

ชั้นที่ 1 เมื่อใดเห็นว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ จิตก็ปล่อยหมด ไม่ยึดมั่นชั้นธ 5 ไม่ห่วงไม่อาลัย เมื่อเห็นจริงตามนั้น ก็นึกถึงความเกิดดับนั้นทุกอิริยาบถ เกิดความเบื่อหน่าย ใจบริสุทธิ์เป็นหนทางหมดจด

ชั้นที่ 2 เมื่อใดเห็นว่า ความเกิดนั้นแหละเป็นทุกข์ ไม่ใช่เป็นสุข ก็ย่อมเบื่อหน่าย ในทุกข์ สภาพอันไม่เที่ยง นั้นแหละเป็นทุกข์แท้ๆ เพราะเกิดขึ้น เลื่อมไป บิบบั่นอย่างเดียว บิบบั่นให้สัตว์เดือดร้อนอยู่ด้วยชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ เป็นของทนได้ยาก

เมื่อเห็นเช่นนั้นก็ไม่อยากได้ในเบญจชั้นธ จะปล่อย ไม่ยึดถือ ใจว่าง เอาธุระแต่ ความบริสุทธิ์ของใจ เมื่อใจเย็นเป็นสุข ร่างกายก็สบาย สมบูรณ์ เป็นหนทางหมดจดชั้นที่ 2

ชั้นที่ 3 เมื่อใดเห็นว่า ธรรมทั้งหลายมิใช่ตัว กายมนุษย์และกายต่างๆ ไม่อยู่ในอำนาจของเรา อัดภพนี้มิใช่ตัว ไม่เป็นไปในอำนาจ แก่แก่ แก่เจ็บ แก่ตายไม่ได้ ยิ่งพยายามก็ ยิ่งทุกข์ จึงเป็นข้าศึกแก่ตัว เพราะอัดภพนี้เป็นของว่างเปล่า ป่วยตายายเรา ตายไปไม่เหลืออะไร ร้อยปีพันปีกระดูกก็หายหมด ไม่มีใครเป็นเจ้าของได้ ธรรมที่ทำให้เป็นกายนั้นๆ ก็มิใช่ตัว เมื่อใดที่เห็นเช่นนั้นก็เบื่อหน่ายในทุกข์ เป็นหนทางบริสุทธิ์ หนทางบริสุทธิ์มีสายเดียว

วิธีทำให้อาตุบริสุทธิ์ มีหนทางตามวิธีการของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ

1. **กลั่นกาย** คือ เอาศีล 5 มากลั่นให้อาตุในตัวบริสุทธิ์ขึ้นมาชั้นหนึ่ง พอถึงศีล 8 กลั่นเข้าไปอีก กลั่นทั้งกาย ทั้งใจ กลั่นไปเรื่อยๆ เมื่อกายบริสุทธิ์ ใจที่อยู่ในกายก็บริสุทธิ์ตาม

2. **กลั่นใจ** ด้วยสมาธิ ฝึกสมาธิมากๆ ได้ชื่อว่ารักษาศีลมากขึ้น สัมมา อระหัง นึกถึงดวงแก้ว นึกถึงองค์พระ เมื่อถูกส่วนธาตุจะบริสุทธิ์ขึ้นไปตามลำดับ

จากมนุษย์ธรรมดา กลายเป็นมนุษย์เหมือนเทวดา เหมือนพรหม เหมือนพระ ถ้าวบขเป็นพระก็จะเป็นพระที่บริสุทธิ์ เท่าที่ตาเนื้อเห็น ส่วนที่มองไม่เห็นมีอีกอยู่ข้างใน คือ

2.1 กายมนุษย์ละเอียด ผู้มีศีล 5 บริสุทธิ์ กายมนุษย์จะละเอียดผ่องใส

2.2 กายทิพย์ ผู้มีศีล 8 บริสุทธิ์ มีหิริโอตตัปปะ กายทิพย์จะเกิดข้างใน ใสยิ่งกว่า กายมนุษย์ละเอียด

2.3 กายพรหม ผู้ที่รักษาศีลนั่งสมาธิมากๆ พรหมวิหาร 4 จะเกิดขึ้นเอง กายพรหมจะเกิดภายใน

2.4 กายธรรม รักษาศีล นั่งสมาธิ ใจผ่องใสมากๆ มรรค 8 ก็เริ่มเกิด ธรรมกาย จะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ ยืน เดิน นั่ง นอน เห็นธรรมกายในตัวสว่าง

5.6.2 วิธีปล่อยขั้น 5

นักศึกษาจะเห็นได้จากพระธรรมเทศนาของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ที่กล่าวว่า ขั้น 5 เป็นของหนัก หากเข้าไปยึดมั่นถือมั่นก็ต้องเป็นทุกข์ ดังนั้นนักศึกษาจึงควรศึกษาวิธีการที่จะปล่อยวางขั้น 5 เหล่านี้ ซึ่งมีแนวทางดังนี้

ในทางปริยัติ ทำความสำรวม เพื่อละเบญจขันธ์เบื้องต้น ดังนี้

1. พิจารณาว่าขั้น 5 เป็นของไม่ดี ไม่งาม เป็นของหนักจริง ๆ

2. สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลาที่รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส (โณฏฐัพพะ) ธรรมารมณ์ มากระทบ ไม่ให้ความชอบไม่ชอบกระทบได้

3. ต้องขยันหมั่นเพียร

4. ต้องมีศรัทธา เชื่อมั่นว่าปล่อยได้จริง

สำรวมดีทั้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ชื่อว่า หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้จริง ๆ ได้ชื่อว่า ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

ในทางปฏิบัติ จะปฏิบัติได้จริงนั้น ต้องเห็นขั้นทั้ง 5 ว่า รูปสัณฐานได้อย่างไร แล้วก็ดูความจริงของมันว่ายึดไว้จะเป็นทุกข์อย่างไร คือต้องทำใจหยุดหนึ่งที่ศูนย์กลางกายมนุษย์ ตรงดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ หยุดหนึ่ง เข้ากลางของกลาง เป็นลำดับไป เห็นดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญา ดวงวิมุตติ ดวงวิมุตติญาณทัสสนะ เข้าถึงกายในกายตัว ด้วยการหลุดจาก ธรรมที่ปนด้วยกิเลสในกายต่างๆ จนถึงกายธรรมพระอรหัต จึงพ้นเด็ดยึด เป็นวิราคะตุม วิราคะธรรม เป็นพระอรหันต์ถึงที่สุด

การที่ได้ศึกษาความรู้เรื่องชั้นที่ 5 จะทำให้มีความระมัดระวัง และเข้าใจว่าชั้นที่ 5 ของมนุษย์เป็นภาระหนัก แล้วจะสามารถประคับประคองตัวเองได้ ไม่กระทำความชั่ว พึงกระทำแต่ความดี ธาตุในตัวของจะสะอาดขึ้นทุกๆ วัน เทวดา พระอินทร์ พระพรหม สัตว์นรก ต่างก็มีชั้นที่เช่นเดียวกัน แต่มีความหยาบละเอียดต่างกัน การมาเกิดก็เพื่อถอยชั้นที่ 5 ของตนเอง ให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น พระอรหันต์คือผู้ถอยชั้นที่ 5 ได้บริสุทธิ์แล้ว

คำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่ละเอียดลึกซึ้ง ผู้ใดนำไปปฏิบัติย่อมจะได้รับประโยชน์ทุกคน ดังนั้นประโยชน์จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อนำปณิธิที่ได้เล่าเรียนไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดปฏิเวธ ศึกษาให้ได้ครบทั้งปณิธิ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จึงจะได้ชื่อว่า ได้ทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นอย่างสูงสุดในการศึกษาพระพุทธศาสนา

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 5 ชั้นที่ 5 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 5 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 5
แล้วจึงศึกษาบทที่ 6 ต่อไป

บทที่ 6

อายตนะ 12

เนื้อหาบทที่ 6

อายตนะ 12

6.1 ความหมายของอายตนะ

6.2 คุณสมบัติของอายตนะ

6.3 ประเภทของอายตนะ

6.3.1 อายตนะภายใน (อัสสัตติกายตนะ)

6.3.2 ลักษณะของอายตนะภายใน

6.3.3 อายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ)

6.4 การทำหน้าที่ของอายตนะ

6.5 อายตนะ 12 ตามทัศนะของพระมงคลเทพมุนี

1. อายตนะ หมายถึง ธรรมที่ยังผลของตนให้เกิดขึ้น หรือทำจิตและเจตสิกให้กว้างขวาง หรือ เป็นอวัยวะที่ต่อระหว่างจิตกับอารมณ์ อายตนะมีอยู่ 2 ประเภท คือ อายตนะภายในและ อายตนะภายนอก มีคุณสมบัติอยู่ 5 ประการ

2. อายตนะ ทำให้เกิดความรู้เชื่อมต่อของอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน โดยอาศัยวิญญาณ ทำให้เกิดความรู้ขึ้น

3. อายตนะของพระมงคลเทพมุนี ท่านเรียกไว้ 2 แบบ คือ โลกายตนะ และธัมมายตนะ อายตนะ 12 อยู่ในส่วนของโลกายตนะ ธัมมายตนะ คือ นิพพาน ท่านให้สละ โลกายตนะ เข้าหาธัมมายตนะ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและคุณสมบัติของอายตนะได้
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายการทำหน้าที่ของอายตนะได้
3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถบอกลักษณะของอายตนะ ตามหลักคำสอนของพระมงคลเทพมุนีได้

อายตนะ 12

ในบทเรียนที่แล้ว นักศึกษาได้ศึกษาเกี่ยวกับชั้น 5 สำหรับในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้ศึกษาวิปัสสนาภูมิลำดับต่อไป คือ อายตนะ 12

6.1 ความหมายของอายตนะ

อายตนะ มีความหมาย 3 นัย คือ

1. อายตนะ หมายความว่า ธรรมที่มีสภาพคล้ายกับว่ามีความพยายามเพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้น เช่น จักขายตนะกับรูป เป็นเหตุให้การเห็นเกิดขึ้น การเห็นจัดเป็นผล เป็นต้น

2. อายตนะ หมายความว่า ธรรมที่ทำให้ซึ่งจิตและเจตสิกให้กว้างขวางเจริญขึ้น

3. อายตนะ¹ หมายถึง อวัยวะที่ต่อระหว่างจิตกับอารมณ์

นัยที่ 1 อายตนะ มีความหมายว่า ธรรมใดที่มีสภาพคล้ายกับยังผลของตนให้เกิดขึ้น ธรรมนั้นชื่อว่า อายตนะ (อายตนะภายในมี 6 และอายตนะภายนอกมี 6) เช่น

ตากับสีเป็นอายตนะคู่ที่ 1 กระทบกัน จักขุปสาทคือประสาทตากับรูปารมณ์ คือ สีต่างๆ กระทบกันแล้ว ก็ยังสภาพเห็นให้เกิดขึ้น สภาพเห็นนั้นเป็นผลเกิดขึ้น สักตากระทบกันการเห็นก็เกิดขึ้น ฉะนั้นประสาทตากับสีซึ่งเป็นอายตนะ มีสภาพคล้ายกับยังผลของตนให้เกิดขึ้นเพราะว่า ตากับสีนั้นที่จริงแล้วมันก็ได้มีความชวนชววยพยายามจะให้เกิดการเห็นแต่อย่างใด มันเป็นไปโดยธรรมชาติ แต่ว่าเมื่อสีกระทบตาแล้วมันก็เกิดการเห็นขึ้น มีสภาพคล้ายๆ กับจะยังผลให้เกิดขึ้น ผลของตนให้เกิดขึ้นระหว่างตาก็คือสภาพเห็น นั่นเป็นผลเกิดขึ้น

นัยที่ 2 ความหมายของคำว่าอายตนะอีกประการหนึ่ง ก็คือ กระทำซึ่งจิตและเจตสิก² นั้นให้กว้างขวางเจริญขึ้น ก็หมายความว่า เมื่ออายตนะภายในและภายนอกกระทบกันแล้ว

¹ พันเอก ปิ่น มุกทุกันต์, **ประมวลศัพท์ศาสนา**, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, หน้า 703.

² เจตสิก หมายถึง อารมณ์ที่เกิดกับจิต

จะทำให้วิถิจิตเกิดขึ้น ในวิถีนึงก็จะมีจิตเกิดขึ้นหลายชนิด จิตที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง วิบากบ้าง กิริยาบ้าง เกิดขึ้นหลายๆ ชนิด แล้ววิถิจิตนี้เกิดขึ้นวนเวียนหลายๆ รอบ ฉะนั้นจิตก็เกิดขึ้นมากมาย เมื่ออายตนะกระทบกัน เรียกว่าอายตนะนั้นเป็นธรรมชาติที่ยังให้จิตเจตสิกนั้น กว้างขวางเจริญขึ้น พุดถึงจิตแล้วก็ต้องรวมเจตสิกด้วย เพราะมันเกิดร่วมกัน อีกลักษณะหนึ่ง คือ เมื่อวิถิจิต เกิดขึ้นวนเวียนหลายๆ รอบนั้น ในวิถิจิตหนึ่งนั้นก็เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ฉะนั้นกุศล อกุศล เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้นบ่อยๆ มากขึ้น มันก็จะมีกำลังมากขึ้น สำเร็จเป็นสุจริต ทุจริตต่างๆ ได้ เป็นกายสุจริต-ทุจริต วจิสฺสุจริต-ทุจริต มโนสุจริต-ทุจริต เรียกว่าอายตนะทำให้กุศล อกุศล กว้างขวางเจริญขึ้น

นัยที่ 3 อายตนะ¹ เป็นแดนติดต่อ ให้จิตหรือวิญญาณกับอารมณ์คือสิ่งเราได้ติดต่อกันแล้วสำเร็จเป็นการเห็น การได้ยิน

6.2 คุณสมบัติของอายตนะ

ในบทอธิบายเรื่องอายตนะ 12 พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้กล่าวไว้หลายนัย² ว่า

1. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะเพราะสืบท่อ สืบท่อแห่งการมา หรือเพราะนำไปซึ่งการสืบท่อ ในเรื่องนี้พระอรหันตศาสดาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า จริงอยู่ ธรรม คือจิตและเจตสิก ในบรรดาจักขุและรูป เป็นต้น เป็นทวารและอารมณ์นั้นๆ ย่อมมา ย่อมตั้งขึ้น ย่อมสืบท่อ คือ ย่อมพยายามโดยกิจของตนๆ มีการเสวยอารมณ์เป็นต้น ธรรมคือจิตและเจตสิกเหล่านั้น ย่อมแผ่ไปสู่ธรรมเหล่านั้น ในธรรมอันเป็นทางมา และสังสารทุกซ์สืบท่อกันไปอย่างมากมาย เป็นไปในสังสารอันยืดยาวนานหาที่สุดมิได้นี้ยังไม่หมุนกลับตราบใด ธรรมคือจิตและเจตสิกเหล่านั้น ก็ย่อมนำไป คือย่อมให้เป็นไปอยู่ตรานั้น

เราจึงสามารถกล่าวได้ว่า เป็นที่สืบท่อ คือเป็นที่ต่อแห่งขันธที่ก่อกำเนิด ยังธรรมเหล่านั้นให้กว้างออกไปเหมือนสังสารวัฏที่ยังเป็นไปอยู่ฉนั้นใด อายตนะก็ยังนำธรรมเหล่านั้นให้เป็นอยู่ฉนั้นและเป็นที่นำอารมณ์มากระทบ จิตและเจตสิก มีทวารนั้นๆ เป็นอารมณ์อายตนะคือตาและรูป เป็นต้น ย่อมก่อตั้งขึ้นพยายามทำกิจของตนๆ มีการกินเป็นต้น ในทวารนั้นๆ

¹ บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิตในปัจจุสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535 หน้า 49.

² ชุททกนิกาย ปฐีสัมมิกทามรรค, มก. เล่มที่ 68 หน้า 229-231.

อายตนะเป็นที่เกิดแห่งวิถิจิตอยู่เสมอ จะเกิดในชาติใดภพใดก็ตามวิถิจิตไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

2. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะว่า**เป็นที่อยู่** จริงอย่างนั้น ในทางโลก ที่เป็นที่อยู่ ท่านเรียกว่า อายตนะได้ ในคำเป็นต้นว่า อิสรายตนะ ที่อยู่ของพระอิศวร วาสูเทวายตนะ แปลว่า ที่อยู่ของवासुเทพ

จิต เจตสิกเป็นไปติดต่อกัน ดวงตาเป็นต้น จึงเป็นที่พักของอารมณ์ มีรูปเป็นต้น เหล่านั้น อายตนะเป็นที่อยู่ของวิถิจิต เหมือนพินเมื่อมีผู้ติดก็จะมีเสียงดังขึ้น คล้ายกับว่าเสียงอยู่ในสายพิน วิถิจิตก็เช่นเดียวกัน เมื่ออายตนะกระทบกันขึ้น วิถิจิตจึงเกิด

3. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็น**บ่อเกิด** บ่อเกิดท่านเรียกว่า อายตนะได้ ในคำเป็นต้นว่า สุวรรณายตนะ บ่อทอง รชตายตนะ บ่อเงิน รัตนายตนะ บ่อแก้ว ธรรมเหล่านั้น ปรากฏเกลื่อนกล่นอยู่ในดวงตาเป็นต้น จึงชื่อว่า**เป็นบ่อเกิด**

4. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็น**ที่ประชุมลง** เช่นคำว่า มโนรเม อายตเน เสวนติ น วิหงคมา-เหล่าวิหค ย่อมอาศัยต้นไม้นั้น ประชุมกันในที่ที่เป็นที่รื่นรมย์ใจ

5. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็น**ถิ่นที่เกิด** ถิ่นเป็นที่เกิด ท่านเรียกว่า อายตนะได้ ในคำเป็นต้นว่า ทกฺขิณาปโถ คุณฺหํ อายตณํ แปลว่า ทักขิณาบถ ถิ่นเป็นที่เกิดแห่งโคทั้งหลาย เป็นที่ประชุม เช่น เป็นที่รวมกันของพวกนก เป็นที่สโมสร เป็นถิ่นเกิด เช่น คำว่า ทักขิณาปถะเป็นอายตนะหรือถิ่นเกิดของโคทั้งหลาย อารมณ์ต้องแอบอิงอายตนะจึงจะเกิดขึ้นได้ อายตนะภายในเหล่านี้ เกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไป ไม่เลือกชั้นสูง ต่ำ สัตว์เล็ก ใหญ่ คือ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน ก็ต้องมี ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น อายตนะ เหล่านั้น เป็นที่ประชุมของอารมณ์ทั้งหลาย อายตนะเป็นที่ประชุมของวิถิจิตทั้งหลาย คือวิถิจิต ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ต้องมีการรับอารมณ์เสมอ การรับอารมณ์คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมอยู่ในอายตนะภายนอกเหล่านั้น

6. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็น**การณะ** การณะ ท่านเรียกว่า อายตนะ ได้ ในคำเป็นต้นว่า ตตรตเตรฺว สกฺขิภพฺพตํ ปาปฺภูนาติสฺสติ อายตเน เมื่ออายตนะ คือเหตุเป็นเครื่องระลึกมีอยู่ เขาก็จะบรรลุผลในธรรม คืออภิญญานั้นๆ แน่นนอน เป็นเหตุ เช่นถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้นๆ ในเมื่ออายตนะ หรือเหตุมีอยู่ เมื่ออายตนะมีอารมณ์จึงมี อายตนะ ไม่มีอารมณ์จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

โดยสรุปอายตนะมีคุณสมบัติสำคัญแบ่งออกเป็น 5 อย่าง คือ

1. อายตนะภายใน เป็นที่เกิดแห่งวิถิจิตอยู่เสมอ จะเกิดในชาติใดภพใดก็ตาม วิถิจิตไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
2. อายตนะภายในเหล่านี้ มีลักษณะเหมือนเป็นที่อยู่ของวิถิจิต เหมือนพิน เมื่อมีผู้ติด ก็จะมีเสียงดังขึ้น คล้ายกับว่าเสียงอยู่ในสายพิน วิถิจิตก็เช่นเดียวกันเมื่ออายตนะกระทบกันขึ้น วิถิจิตจึงเกิด
3. อายตนะภายในเหล่านี้ เกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไป ไม่เลือกชั้นสูง ต่ำ สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ คือไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน ก็ต้องมี ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น
4. อายตนะภายนอก เป็นที่ประชุมของวิถิจิตทั้งหลาย คือวิถิจิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ต้องมีการรับอารมณ์เสมอ การรับอารมณ์คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมอยู่ในอายตนะภายนอกเหล่านั้น
5. อายตนะทั้งภายในและภายนอกจำนวนอย่างละ 6 นี้ เป็นเหตุให้วิถิจิตเกิด ถ้าไม่มีอายตนะเหล่านี้เสียแล้ว วิถิจิตย่อมเกิดไม่ได้

6.3 ประเภทของอายตนะ

อายตนะ¹ นั้นมี 12 คือ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ รูปายตนะ สัททหายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อัมมายตนะ

ในอายตนะเหล่านี้ สามารถจัดได้เป็น 2 ประเภท คือ อายตนะภายใน (อชฌัตติกายตนะ) และอายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ)

จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ และมนายตนะ จัดเป็นอายตนะภายใน

ส่วนรูปายตนะ สัททหายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อัมมายตนะ จัดเป็นอายตนะภายนอก

¹ พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 หน้า 505.

6.3.1 อายตนะภายใน (อชณฺณตติกายตนะ)¹

1. จักขายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ ตา

ตา หมายถึง ประสาทที่รับรูปต่างๆ ได้ อยู่ใน ลูกนัยน์ตาบางที่เรียกว่า จักขุประสาท

2. โสตายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ หู

หู หมายถึง ประสาทที่รับฟังเสียงได้ อยู่ในช่องหู

3. ฆานายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ จมูก

จมูก หมายถึง ประสาทที่สูดกลิ่นได้ อยู่ในช่องจมูก

4. ชิวหายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ ลิ้น

ลิ้น หมายถึง ประสาทที่ลิ้มรสได้ อยู่ที่แผ่นลิ้น

5. กายายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ กาย

กาย หมายถึง ประสาทที่ได้รับสัมผัส

6. มนายตนะ หมายถึง แดนติดต่อ คือ มน หรือ ใจ

ใจ หมายถึง จิต

6.3.2 ลักษณะของอายตนะภายใน

1. **ประสาทตา** มีดวงตาเป็นโครงสร้างใหญ่ ที่เปลือกตามีขนเล็กสีดำ (ขนตา) ส่วนดวงตาประกอบด้วยตาดำตาขาวลักษณะคล้ายกลีบอุบลเขียว ประสาทตาอยู่ตรงกลางตาดำ ซึ่งแวดล้อมด้วยตาขาว ชีมชาบเยื่อตา 7 ชั้น เหมือนน้ำมันชีมชาบสำลี 7 ชั้น ธาตุ 4 เกื้อหนุนโดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่น และวาโยคอยทำให้เคลื่อนไหว อุตฺ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชา มีขนาดโตเท่าหัวเส้น เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางตา (จักขุวิญญาณ)

2. **ประสาทหู** มีใบหูเป็นโครงสร้างใหญ่ ในใบหูตรงที่ประสาทหูตั้งอยู่ คือ แก้วหู มีลักษณะคล้ายวงแหวน มีขนอ่อนสีแดงเข้ม มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา คือ ธาตุ 4 เกื้อหนุนโดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่น และวาโยคอยพัด

¹ พันเอก ปิ่น มุกกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2514 หน้า 45.

ให้เคลื่อนไหว อุดุ จิต อาหารค้อยค้ำจุน ชีวิตค้อยตามเลียง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางหู (โสตวิญญาน)

3. ประสาทจมูก มีจมูกเป็นโครงสร้างใหญ่ ในโพรงจมูก ตรงที่ประสาทจมูกตั้งอยู่ คือเยื่อจมูก มีลักษณะคล้ายกีบเท้าแพะ มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา และประสาทหู คือธาตุ 4 เกื้อหนุน โดยปฐวีค้อยทรงไว้ อาโปค้อยเชื่อมประสาน เตโชค้อยอบให้อบอุ่น และวาโยค้อยพัดให้เคลื่อนไหว อุดุ จิต อาหารค้อยค้ำจุน ชีวิตค้อยตามเลียง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางจมูก (ฆานวิญญานธาตุ)

4. ประสาทลิ้น มีลิ้นเป็นโครงสร้างใหญ่ บริเวณลิ้นตรงที่ประสาทลิ้นตั้งอยู่มีลักษณะคล้ายกลีบอุบล (บัวสาย) อยู่ตรงกลางลิ้น มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก คือ ธาตุ 4 เกื้อหนุน โดยปฐวีค้อยทรงไว้ อาโปค้อยเชื่อมประสาน เตโชค้อยอบให้อบอุ่น และวาโยค้อยพัดให้เคลื่อนไหว อุดุ จิต อาหารค้อยค้ำจุน ชีวิตค้อยตามเลียง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและทางเดินของการรับรู้ทางลิ้น (ชีวาวิญญาน)

5. ประสาทกาย มีร่างกายเป็นโครงสร้างใหญ่ มีอยู่ทั่วร่างกาย เหมือนน้ำมันซึมซับเนื้อสำลี มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น คือ ธาตุ 4 เกื้อหนุน โดยปฐวีค้อยทรงไว้ อาโปค้อยเชื่อมประสาน เตโชค้อยอบให้อบอุ่น และวาโยค้อยพัดให้เคลื่อนไหว อุดุ จิต อาหารค้อยค้ำจุน ชีวิตค้อยตามเลียง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางกาย (กายวิญญาน)

6. รูปเป็นปัจจัย ให้เกิดการติดต่อทางใจ คือนึกคิด รูปในที่นี้หมายเอา ปสาทรูป 5 คือ ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย ซึ่งได้สัมผัสกับสิ่งเร้า คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย แล้วเป็นปัจจัยให้เกิดการนึกคิดไปตามที่ได้สัมผัสมานั้น

6.3.3 อายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ)

พาหิรายตนะ คือ แดนติดต่อภายนอก มีอยู่ 6 ได้แก่

1. แดนติดต่อคือ **รูป** (รูปายตนะ) รูป ได้แก่ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาประกอบ หมายถึงเปิดเผยให้รู้ถึงความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ เปิดเผยให้รู้ถึงความคิด หรือมีความหมายว่า ผันแปรแตกสลาย หมายถึง ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เกิดแล้วก็ดับไปตามเหตุปัจจัย¹

¹ บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิตในปัจจุสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535 หน้า 31, 39.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “รูปของสัตว์ทั้งหลายย่อมทรุดโทรม” มีคำอธิบายใน อรรถกถาว่า เมื่อคนเราผ่านชีวิต อายุที่เพิ่มขึ้นย่อมนำมาสู่ความเสื่อมโทรมทางร่างกาย ปรากฏความแก่ชรามากขึ้นตามลำดับ จากผมดำเป็นผมขาว จากผิวเต่งตึงเป็นผิวที่เหี่ยวแห้ง เป็นต้น และตายไปในที่สุด เป็นไปตามสภาวะ ท่านจึงกล่าวว่า รูปทั้งหลายย่อมทรุดโทรมไป

2. แดนติดต่อคือ **เสียง** (สัททายตนะ) เสียง ได้แก่ สิ่งที่ได้ยินได้ด้วยหู วิเคราะห์ตาม ศัพท์ได้ว่า ภาวะใด ย่อมก่อเหตุ นั้น ภาวะนั้น จึงชื่อว่า สัททะ (เสียง) หมายถึง ภาวะที่เปล่งขึ้น

3. แดนติดต่อคือ **กลิ่น** (คันธายตนะ) กลิ่น ได้แก่ สิ่งที่สุดได้ด้วยจมูก ภาวะอันใดย่อม ฟุ้งตลบ เหตุ นั้น ภาวะนั้น จึงชื่อว่า คันธะ หมายถึง ภาวะที่ส่อที่ตั้งของคน

4. แดนติดต่อคือ **รส** (รสายตนะ) รส ได้แก่ สิ่งที่ลิ้มได้ด้วยลิ้น วิเคราะห์ว่า สัตว์ ทั้งหลาย ย่อมชอบลิ้มลอง ความว่า ย่อมชอบใจธรรมชาติ นั้น เหตุ นั้น ธรรมชาติ นั้น จึงชื่อว่า รส

5. แดนติดต่อคือ **สิ่งที่สัมผัสทางกาย** (โณภูมัพพายตนะ) โณภูมัพพะ ได้แก่ สิ่งแตะ ได้ด้วยกาย ประทีปเป็นที่เกิด ชื่อว่า อายะ (บ่อเกิด) ธรรมชาติใดอันสัตว์ย่อมถูกต้อง ธรรมชาติ นั้น จึงชื่อว่า โณภูมัพพะ

6. แดนติดต่อคือ **สิ่งที่ได้ยินมา** ทราบมาแล้วทางประสาทสัมผัส แล้วจิต หรือ วิญญาณเก็บสะสมไว้ (ธัมมายตนะ) สภาพเหล่าใดย่อมทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน เหตุ นั้น สภาพ เหล่านั้น จึงชื่อว่า ธรรม

6.4 การทำหน้าที่ของอายตนะ

อายตนะ ทำให้เกิดความรู้ซึ่งเกิดจากการเชื่อมต่อระหว่างอายตนะภายนอกกับ อายตนะภายใน เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้กระทบกับอารมณ์ คืออายตนะภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะทำให้เกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้ เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้ เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น ความรู้จำเพาะ แต่ละด้านนี้เรียกว่า วิญญาณ แปลว่า ความรู้แจ้ง คือรู้อารมณ์ ดังนั้นจึงมีวิญญาณ 6 อย่าง เท่ากับอายตนะ และอารมณ์ 6 คู่ คือ วิญญาณทางตา ได้แก่ เห็น วิญญาณทางหู ได้แก่ ได้ยิน วิญญาณทางจมูก ได้แก่ ได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ได้แก่ รู้รส วิญญาณทางกาย ได้แก่ รู้สิ่งต้อง กาย วิญญาณทางใจ ได้แก่ รู้อารมณ์ทางใจ หรือรู้เรื่องในใจ

สรุปได้ว่า อายตนะ 6 อารมณ์ 6 และวิญญาณ 6 มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ

1. จักขุ ตา เป็นแดนรับรู้รูป เกิดความรู้คือ จักขุวิญญาณ-เห็น
2. โสตะ หู เป็นแดนรับรู้เสียง เกิดความรู้คือ โสตฺวิญญาน-ได้ยิน
3. พานะ จมูก เป็นแดนรับรู้กลิ่น เกิดความรู้คือ พานวิญญาน-ได้กลิ่น
4. ชิวหา ลิ้น เป็นแดนรับรู้รส เกิดความรู้คือ ชิวหาวิญญาน-รู้รส
5. กาย กาย เป็นแดนรับรู้โผฏฐัพพะ เกิดความรู้คือ กายวิญญาน-รู้สิ่งต้องกาย
6. มโน ใจ เป็นแดนรับรู้ธรรมารมณ์ เกิดความรู้คือ มโนวิญญาน-รู้เรื่องในใจ

การรับรู้จะเกิดขึ้นได้เมื่อวิญญาณเกิดขึ้น ซึ่งโดยปกติวิญญาณจะเกิดขึ้นเมื่อเกิดการกระทบกันระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน แต่ในบางกรณีก็ไม่เกิดการรับรู้ เช่น ถูกสัมผัสขณะหลับ หรือมองสิ่งต่างๆ ขณะเหม่อลอย จะไม่เกิดการรับรู้ใดๆ การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้ง 3 อย่าง ได้แก่ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ เรียกว่าผัสสะ หรือสัมผัส แปลว่า การกระทบ หรือหมายความว่า การบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ

เมื่อผัสสะเกิดขึ้น กระบวนการรับรู้ก็ดำเนินต่อไป เริ่มตั้งแต่ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น การจำหมาย การคิดปรุงแต่ง ตลอดจนการแสดงออกต่างๆ ที่สืบเนื่องไปตามลำดับ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เรียกว่า เวทนา แปลว่า การเสวยอารมณ์ หรือการเสพสอารมณ์ คือ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้นโดยเป็นสุขสบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเวทนามีการเกิดตามช่องทางของอายตนะที่เกิดขึ้น เช่น เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู เป็นต้น ซึ่งสามารถจัดระดับเวทนาออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข หรือถ้าจัดให้ละเอียดลงไปอีกก็จะได้ 5 ระดับ ได้แก่ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส และ อุเบกขา สามารถสรุปกระบวนการรับรู้ได้ดังนี้

กระบวนการรับรู้

อายตนะ	+	อารมณ์	+	วิญญาณ	=	ผัสสะ	→	เวทนา
ทางรับรู้		สิ่งที่ถูกรู้		ความรู้		การรับรู้	เกิด	ความรู้สึกต่ออารมณ์

อายตนะจึงมีความหมายในลักษณะที่ว่า เป็นธรรมที่มีสภาพคล้ายๆ กับพยายามเพื่อให้เกิดผลตามคุณสมบัติของตน เช่น

อายตนะที่เรียกว่าตา กระพบหรือเชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่าสี จึงมีการเห็นสี
อายตนะที่เรียกว่าหู เชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่าเสียง จึงมีการได้ยินเกิดขึ้น
อายตนะที่เรียกว่าจมูก เชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่ากลิ่น จึงมีการรู้กลิ่นเกิดขึ้น
ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า อายตนะภายในและอายตนะภายนอก เป็นเหตุให้มีผลเกิดขึ้น
เช่น

จักขายตนะกับรูปายตนะ (เป็นเหตุ) การเห็น (เป็นผล)

โสตายตนะกับสัททายตนะ (เป็นเหตุ) การได้ยิน (เป็นผล)

ฆานายตนะกับคันธายตนะ (เป็นเหตุ) การได้กลิ่น (เป็นผล)

ชีวนายตนะกับรสายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้รส (เป็นผล)

กายายตนะกับโผฏฐัพพายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้สัมผัส (เป็นผล)

มนายตนะกับธัมมายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้เรื่องราวต่างๆ (เป็นผล)

เหตุกับผลที่กล่าวมานี้ เป็นไปตามสภาวะ อายตนะต่างๆ เหล่านี้ มีการชวนชวนพยายาม เพื่อให้ผลของตนเกิด

สิ่งที่เชื่อมต่อกันเหล่านี้ ทำให้จิตและเจตสิกธรรมกว้างขวางเจริญขึ้น คือเมื่ออายตนะภายในและภายนอกมากกระทบกันเข้า เกิดการรู้อารมณ์ทางทวารนั้นๆ วิธีจิตต่างๆ มีจักขุทวารวิธีย่อมเกิดขึ้น วิธีจิตนั้นเมื่อเกิด มิใช่เกิดเพียงวิธีเดียว แต่จะเกิดจำนวนนับไม่ถ้วน ในวิธีจิตหนึ่งๆ นั้น มีจิตหลายชนิดเกิดขึ้น ทั้งกุศลและอกุศล ทั้งวิบาก ทั้งกิริยา อาการที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้เรียกว่า จิต เจตสิก เจริญกว้างขึ้น

นอกจากนี้ กุศลธรรม มีศรัทธา สติ ปัญญา อกุศลธรรม มีโลภะ โทสะ เป็นต้น เมื่อเกิดในระยะแรกยังมีกำลังอ่อน แต่เมื่อวิธีจิตเกิดวนเวียนซ้ำหลายรอบเข้า กำลังแห่งกุศลและอกุศลเหล่านี้ก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ กระทั่งสำเร็จเป็นสุจริต ทุจริต ลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า จิต เจตสิกมีความเจริญกว้างขวางเพราะอาศัยการกระทบเชื่อมต่อกับอายตนะภายในภายนอกนั่นเอง

6.5 आयตนะ 12 ตามทัศนะของพระมงคลเทพมุนี

1. ความหมายและอายตนะแบบต่าง ๆ

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีได้ให้ความหมายของคำว่า อายตนะ ไว้ว่า หมายถึง ดึงดูด หรือบ่อเกิด ท่านกล่าวว่า

“บ่อเกิดของตาดึงดูดรูป บ่อเกิดของหูดึงดูดเสียง บ่อเกิดของจมูกดึงดูดกลิ่น บ่อเกิดของลิ้นดึงดูดรส บ่อเกิดของกายดึงดูดสัมผัส บ่อเกิดของใจดึงดูดธรรมารมณ์”¹

ซึ่งเราสามารถจับคู่ได้ดังนี้

ตา	ดึงดูดกับ	รูป
หู	ดึงดูดกับ	เสียง
จมูก	ดึงดูดกับ	กลิ่น
ลิ้น	ดึงดูดกับ	รส
กาย	ดึงดูดกับ	สัมผัส
ใจ	ดึงดูดกับ	ธรรมารมณ์ หรืออัมมารมณ์

ท่านขยายความคำว่าอายตนะออกไปอีกว่า อายตนะ มีอยู่ 2 แบบ คือ โลกายตนะ กับ อัมมายตนะ โลกายตนะ เป็นอายตนะในภพ 3 โลกันต์ที่ดึงดูดสรรพสัตว์ไปตามภพภูมิต่างๆ ตามอำนาจของบุญและบาป ส่วนอัมมายตนะ² คือ อายตนะนิพพานที่ดึงดูดสรรพสัตว์ที่หมดกิเลส

อายตนะ 12 จัดอยู่ในโลกายตนะ ที่ดึงดูดสรรพสัตว์เอาไว้ในภพ 3 นี้ พระมงคลเทพมุนีได้อธิบายไว้ว่า

“อายตนะภพ 3 มันดึงดูดเหมือนกัน กามภพดึงดูดพวกติดในกาม รูปภพดึงดูดพวกติดรูป ติดรูปแล้วต้องไปอยู่ชั้นนั้น อรูปภพดึงดูดพวกติดอรูป ไปติดไปอยู่ชั้นนั้น”³

¹ เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539 หน้า 771.

² วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวดึงส์, **มรดกธรรมหลวงพ่อดาวดึงส์ (พระมงคลเทพมุนี)**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2537 หน้า 157.

³ เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539 หน้า 771.

“โลกายตนะหรือโลกมันตั้งดูต รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส รูปที่ชอบใจมันก็ตั้งดูตมา ให้ไปติดกับมัน หรือเอาไปติดกับตา หรือเอาไปติดกับรูป เสียงที่ชอบใจมันก็ตั้งดูตหู หรือหูตั้งดูต เสียงเอามา กลิ่นที่ชอบใจก็ตั้งดูตจมูก หรือจมูกก็ตั้งดูตกลิ่นเอามา รสที่ชอบใจมันก็ตั้งดูตลิ้น หรือลิ้นก็ตั้งดูตมันมา สัมผัสที่ชอบใจมันก็ตั้งดูตกาย หรือกายไปตั้งดูตเอามันมา มันตั้งดูตอย่างนี้ มนายตนะส่วนใจ ธรรมารมณ์ที่ชอบใจ มันก็ตั้งดูตใจ หรือใจก็ไปตั้งดูตเอามันมา นี่มันตั้งดูตกันอย่างนี้ ตั้งดูตแน่นทีเดียว หลุดไม่ได้ทีเดียว ไม่ว่าแก่เฒ่าชรา หญิง ชาย ภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ชนิดใดละ ถูกอายตนะของโลกตั้งดูตเข้าอย่างนี้ก็อยู่หมัด ไปไหนไม่ไหวละ อยู่หมัดทีเดียว อายตนะโลกมันตั้งดูตอย่างนี้ ไม่ใช่ตั้งดูตพอดีพอร้าย อายตนะตั้งดูตเหล่านี้ผิวเผินนะ ตั้งดูตลงไปกว่านี้อีกอายตนะของโลก

ถ้าว่าสัตว์ในโลก มีธรรมด้าล้วน ไม่ได้มีธรรมขาวเข้าไปเจือปนเลยเท่าปลายผม ปลายขน ด้าล้วนทีเดียว แตกกายทำลายชั้นธ โน่น อายตนะโลกกันตั้งดูต ต่ำกว่าภพ 3 ลงไปนี่ เท่าภพ 3 ส่วนโลกกันตั้งดูตเท่ากับภพ 3 นี่ แต่ต่ำกว่าภพ 3 ลงไปอีก 3 เท่าภพ 3 นี่นั่นมันอายตนะโลกกันตั้งดูต ตั้งดูตโน่น ไปอื่นไม่ได้ อายตนะโลกกันตั้งดูตมีกำลังกว่า พอถูกกระแสถูกสายเข้าแล้วจะเยื้องยกไปทางอื่นไม่ได้ อายตนะของโลกกันตั้งดูตทีเดียว ไปติดอยู่ในโลกกันตั้งดูตโน่น กว่าจะครบกำหนดออกน่ะมันไม่มีเวลา เวลานะนานนัก ไม่ต้องนับเวลากันละ เข้าถึงโลกกันตั้งดูตแล้ว กว่าจะได้ออก อจินตuyo ไม่ควรคิด ไม่มีกำหนดกัน นั้นแน่น ตั้งดูตติดขนาดนั้น นั่นอายตนะโลกกันตั้งดูตหนา

อายตนะอเวจี ถ้าจะไปตกนรกอเวจี ก็ฆ่าพระพุทธเจ้า ฆ่าพระอรหันต์ ฆ่าพระพุทธเจ้า หรือฆ่าพระอรหันต์ ทำลายโลหิตพระพุทธเจ้าให้ห้อขึ้น ยุ้งให้สงฆ์แตกจากกัน เหล่านี้ ปิตุฆาต มาตุฆาต ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา เหล่านี้ แตกกายทำลายชั้นธ ต้องไปอเวจี อ้ายนีอยู่ในภพ ขอบภพ ข้างล่าง ขอบภพข้างล่างพอดี อเวจี สี่เหลี่ยม เหล็กกรอบตัวสี่ด้าน สี่เหลี่ยมทีเดียว ไปอยู่ในห้องขังนั้น ในห้องขังอเวจีนั้น แดงกำเหมือนกับเหล็กแดงทั้งวันทั้งคืน อะไรไม่ต่างกันละ

ตัวเทวทัตแดงเป็นเหล็กแดงทีเดียว ไหมเป็นเหล็กแดงทีเดียว แต่ไม่ตาย กรรมบังคับให้ทนอยู่ได้ นั้นไปตกอเวจีละ ทำถึงขนาดนั้น อนันตริยกรรมเข้า พอแตกกายทำลายชั้นธ กุศลอื่นไม่มีกำลัง ล้ออเวจีไม่ได้ อเวจีตั้งดูตรูปทีเดียว สู้โยคเผด็จของตน ไปเกิดในอเวจีโน่น หย่อนขึ้นมากกว่านั้น ไม่ถึงกับฆ่ามารดา บิดา ทำลายโลหิตพระพุทธเจ้า ไม่ถึงยุ้งพระสงฆ์ ทำลายพระสงฆ์ ยุ้งให้สงฆ์แตกจากกัน ปิตุฆาต มาตุฆาต อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ ยังสงฆ์ให้แตกจากกันเหล่านี้ ไม่ถึงขนาดนั้น หย่อนกว่านั้นลงมาเพียงแต่ว่าเกือบๆ จะฆ่ากันแหละ แต่ว่าไม่ถึงกับฆ่า ไม่ถึงตาย เมื่อแตกกายทำลายชั้นธจากมนุษย์โลก ไปอยู่มหาตปนรกโน่น

มหาตปนรกโน้น มหาตปนะ ร้อนเหลือร้อน แต่ว่าหย่อนกว่าอเวจีหน่อยขึ้นมา

ถ้าไม่ถึงขนาดนั้นทำชั่วไม่ถึงขนาดนั้น หย่อนกว่ามหาตปนรก ก็ไปอยู่ตปนรก นั้น ก็ร้อนพอร้อน แต่ว่าร้อนหย่อนกว่านั้นขึ้นมาหน่อย หย่อนกว่านั้นขึ้นมายิ่งกว่าเรื่อยขึ้นไป

ถ้าทำทำหย่อนขึ้นไปกว่านั้น ความชั่วหย่อนขึ้นไปกว่านั้น เข้าไปอยู่ในมหาโรจวนรก ร้อง ได้ร้องครางกันเถอะ ไม่มีเวลาหยุดกันละ มหาร้องให้ทีเดียว

ถ้าหย่อนกว่านั้นขึ้นมา อยู่ในโรจวนรก ก็ร้องให้ไปเถอะ ไม่มีหยุดเหมือนกัน แต่ว่าถ้า หย่อนกว่า ถ้าไม่ถึงขนาดโรจวนรก หย่อนกว่านั้นขึ้นมา ก็ไปอยู่สังฆาฏนรก ถ้าหย่อนกว่านั้นขึ้นมาอีก ก็ไปกาฬสตุตนรก หย่อนกว่านั้นขึ้นมาอีก ก็ไปสญชีวนรก รวม 8 ขุม นี่นรกขุมใหญ่ หรือ มหานรก

ถ้าหย่อนกว่านั้นขึ้นมา ก็ไปอยู่ในบริวารนรก เรียกว่า อุตสทนรก อยู่รอบมหานรกทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 4 ขุม แต่ละมหานรก จึงมีนรกบริวาร หรืออุตสทนรก 16 ขุม มหานรก 8 ขุม ก็มีนรกบริวารรวม 128 ขุม หย่อนกว่านั้นขึ้นมาอีก ก็ไปอยู่ในบริวารนรกซึ่งอยู่รอบนอกของ มหานรกออกมาอีก ทั้ง 4 ด้าน เรียกว่า ยมโลกนรก แต่ละด้านของมหานรก ก็จะมียมโลกนรก ด้านละ 10 ขุม นรกบริวารรอบนอกของมหานรกทั้ง 8 ขุม จึงมี 320 ขุม

มหานรก 8 ขุม กับนรกบริวารรอบในคือ อุตสทนรกอีก 128 ขุม และนรกบริวารรอบนอก คือ ยมโลกนรกอีก 320 ขุม รวมเป็น 456 ขุม นี่อายตนะนรกดังดูตัวอย่างนี้

ไม่ถึงขนาดนั้น ความชั่วด้วยกาย ชั่วด้วยวาจา ชั่วด้วยใจ ความชั่วด้วยกายวาจาไม่ถึงนรก แต่กายทำลายขันธ ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ที่เราเห็นตัวปรากฏอยู่ที่นี่ นั้นมนุษย์แท้ๆ มนุษย์ทั้งนั้น อายสัตว์เดรัจฉานนะ ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานเสีย อายตัวข้างในเป็นมนุษย์ทั้งนั้นแหละ อายกายละเอียดข้างใน แต่ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานน่าเกลียดน่าชังนั้น เพราะทำชั่วของตัวไป เกิดมันดังดูอายตนะของสัตว์เดรัจฉานดังดู ดูตัวอย่างไรละ อ้าวก็ดังดูเข้าไปเกิดในท้อง สุนัขนะซี ท้องหมูบ้าง ท้องสุนัขบ้างตามยถากรรมของมันซี ท้องเปิด ท้องโกโหม่น ดังดูเข้าไป อย่างนี้แหละ ดังดูเข้าไปได้แรงนักทีเดียว ความดังดูนั้น ให้รู้จักอายตนะดังดูอย่างนี้ อายที่มันดังดูในพวกเหล่านี้

ถ้าทำหย่อนขึ้นมามากกว่านี้ ไปเกิดเป็นเปรต ไฟไหม้ติดตามตัวไป อสุรกายหย่อนกว่านั้น ขึ้นมา นี่พวกอบายภูมิทั้งนั้น นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย 4 อย่าง นี่อบายภูมิทั้งนั้น

แต่นี้ชั่วไม่ได้ทำ ทำแต่ดี ทำแต่ดีก็อายตนะฝ่ายดีดังดู บริสุทธด้วยกาย บริสุทธด้วยวาจา

บริสุทธิ์ด้วยใจ ไม่มีร่องรอยเลย อายตนะอื่นดึงดูดไม่ได้ อายตนะมนุษย์ดึงดูด ดึงดูดอย่างไรละ เกิดเป็นมนุษย์กันถมไป นี้อย่างไรละ เห็นได้ๆ มันดึงดูดเข้าไปติดอยู่ในขั้วมดลูกมนุษย์นั้นแหละ มันดึงดูดอย่างนั้นแหละ นี้อายตนะมนุษย์ดึงดูดเข้ามาติดอยู่ในขั้วมดลูกของมนุษย์ นี่เพราะ ทำความบริสุทธิ์กาย วาจา ใจ ถ้าว่าบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น อายตนะทิพย์ดึงดูด ติดอยู่ใน กำเนิดทิพย์เป็นกายทิพย์ เป็นกายทิพย์เป็นลำดับขึ้นไป จาตุมหาราช ดาวดึงสา ยามา ดุสิต นิมมานรดี พรหมมิตวสวัตตี อายตนะดึงดูดทั้งนั้น นี่ในกามภพ 11 ชั้น คือ อบายภูมิ 4 สวรรค์ 6 เป็น 10 มนุษย์อีก 1 รวมเป็น 11 ใน 11 ชั้นนี้ เรียกว่า กามภพ ทั้งหมด

ถ้าว่าจะไปในรูปภพ จะไปเกิดในรูปภพ อายตนะของรูปภพดึงดูดเพราะได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน แล้วฌานนั้นไม่เสื่อม เห็นเป็นดวงใสวัดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2 วา หนาคืบหนึ่ง กลมเป็นวงเวียน กลมเป็นกงเกวียน กลมเป็นวงเวียนทีเดียว รอบตัวหนาคืบหนึ่ง กลมข้างนอก แต่ว่าไม่กลมรอบตัว กลมเป็นวงเวียน เป็นกงจักรทีเดียว เป็นวงเวียนทีเดียว เป็น แผ่นกระจกชัดๆ หนาคืบหนึ่ง วัดผ่าเส้นศูนย์กลาง 2 วา กลมนั้นปฐมฌาน ติดอยู่กลางกายมนุษย์ ที่ทุติยฌานอยู่ในกลางดวงปฐมฌาน มีตติยฌานอยู่ในกลางดวงทุติยฌาน มีจตุตถฌานอยู่ในกลาง ดวงตติยฌาน เป็นลำดับขึ้นไป

ฌานเหล่านี้เมื่อไม่เสื่อม แล้วแตกกายทำลายชั้นธัมม อายตนะของรูปพรหมก็ดึงดูดเป็น ชั้นๆ ไป พรหมปาริสัชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมมา นี้อายตนะดึงดูด ปรีตตาภา อัปปมาณาภา อาภัสสรา นี้อายตนะดึงดูด ปรีตตสุภา อัปปมาณสุภา สุภิกขหา นี้อายตนะดึงดูด เวหิพลลา อสัณฺณสัจจตา นี้อายตนะดึงดูดไปติดอยู่ในรูปพรหม อายตนะรูปพรหมดึงดูดไปทางอื่น ไม่ได้ อายตนะเหล่านี้ไม่ยอมเด็ดขาด มีกำลังกว่า

ถ้าว่าสูงขึ้นไปกว่านี้ อากาสาัญญายตนะ วิญญูญายตนะ อาภิญญายตนะ เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ นี้อายตนะของอรุพพรหม ได้อรุพฌาน ดวงโตเท่ากัน แต่ว่าอากาสา- ัญญายตนะก็กลมขนาดเดียวกัน วิญญูญายตนะก็กลมขนาดเดียวกัน แต่ว่าละเอียดกว่า อาภิญญายตนะก็กลมขนาดเดียวกัน เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะก็กลมขนาดเดียวกัน แต่ว่า ไม่กลมรอบตัวนะ กลมๆ อย่างเดียวกับรูปฌาน นี้อายุได้อรุพฌานไม่เสื่อม แตกกายทำลายชั้นธัมม อรุพพรหมดึงดูดไปเกิดอื่นไม่ได้เด็ดขาด อยู่ในอรุพภพนี้แหละ ออกจากภพนี้ไม่ได้

นี้อายตนะดึงดูดอย่างนั้นนะ ถูกอายตนะดึงดูดอย่างนี้ เขาเรียกว่าโลกายตนะที่กล่าว แล้วนี่โลกายตนะทั้งนั้น โลกันตโน้น โน้นก็เป็นโลกายตนะ อเวจีตลอดถึง เนวสัณฺณาน-

สัญญาตนะชอบภพข้างบน นี้โลกายตนะตั้งดูดไปไม่ได้ หลุดไปไม่พ้น”¹

จากข้างต้นจะทำให้เรารู้ว่า อายตนะ 12 นั้นมีโทษมากเพราะตั้งดูดสรรพสัตว์ให้ถูกขังไว้ ดังนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงแนะนำเราให้ค้นหาอัมมายตนะ คือ อายตนะนิพพานที่จะพาเราให้พ้นไปจากสังสารวัฏนี้

2. สละความยินดีในอายตนะ 6 แล้วให้ทานได้บุญมาก

พระมงคลเทพมุนีได้แนะนำให้เราทำใจให้ออกจากอายตนะเหล่านั้น ซึ่งมีโทษมากในขั้นต้นในการให้ทาน ถ้าต้องการอาานิสงส์มากก็ต้องสละความยินดีในอายตนะ 6 ท่านกล่าวเอาไว้ว่า

“ทานในพระปรมาัตถ์ 6 คือ

มีอายตนะ 6 คือ ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ถอนความยินดีในอารมณ์เหล่านี้เสียได้ สละความยินดีในอารมณ์เหล่านี้เสียได้ก่อนเราเกิดมาเขาก็ยินดีกันอยู่อย่างนี้ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ กำลังที่เราเกิดมาเขาก็ยินดี ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เหล่านี้ ครั้นเราจะตายเขาก็ยินดี ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์อย่างนี้เหมือนกัน

ความยินดีเหล่านี้ หากถอนอารมณ์ออกเสียได้ ไม่ให้มาเสียดแทงเราได้ พิจารณาว่านี่เป็นอารมณ์ของชาวโลก ไม่ใช่อารมณ์ของธรรม ปล่อยอารมณ์เหล่านั้นเสีย ไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ให้เข้าไปเสียดแทงใจ ทำใจให้หยุด ให้นิ่ง นี่เขาเรียกว่า ให้ธรรมารมณ์เป็นทาน ย่อมมีกุศลใหญ่เป็นทางไปแห่งพระนิพพานโดยแท้ และเป็นทานอันยิ่งใหญ่ทางปรมาัตถ์”²

3. สละโลกายตนะเข้าหาอัมมายตนะ

พระมงคลเทพมุนีได้แนะนำให้สละความยินดีในอายตนะ 12 เหล่านั้นเสีย เพราะเป็นทางมาของโลภะ โทสะกับโมหะ การสละความยินดีเหล่านั้น ก็ใช้หลักการเดิมคือการทำใจให้หยุดนิ่ง แล้วแสวงหาอัมมายตนะคือพระนิพพานนั้น

“ราคะ โทสะ โมหะเกิดมาจากจักขุบ้าง รูปบ้าง ความรู้ทางจักขุบ้าง ความสัมผัสทาง

¹ วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวดึงส์, มรดกธรรมหลวงพ่อดาวดึงส์ (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง , 2537 หน้า 503-506.

² เล่มเดียวกัน หน้า 358-359

จักขุบ้าง มันเกิดมาทางนี้ต้องแก้ไขทางนี้ แก้ไขทางอื่นไม่ได้ ต้องแก้ไขทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่มากระทบถูกต้องอายตนะทั้ง 6 นั้น

ให้ทำใจให้หยุด หยุดเสียอันเดียวเท่านั้นดับหมด พอหยุดได้เสีย ก็เบื่อหน่าย

เบื่อหน่ายใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

เบื่อหน่ายในทางความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

เบื่อหน่ายในการสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

เบื่อหน่ายหมดต้องทำใจให้หยุดอยู่ ณ ศูนย์กลางกาย สะดือทะลุหลัง ขวาทะลุซ้าย กลางกัก ไสเหมือนดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ หยุดนิ่งหยุดทีเดียว พอหยุดก็รู้ว่าใจของเราหยุดแล้ว ที่ว่าใจหยุดก็เข้ากลางของกลาง นิ่งอยู่ที่เดียว กลางของกลาง ๆ ๆ ไม่ถอย แล้วเข้ากลางของกลางหนักเข้าไป พอใจหยุดก็เข้ากลางของกลาง ซ้ายขวาน้ำหลังล่างบนไม่ไป กลางของกลางหนักขึ้นทุกทีที่ไม่มีถอยออก กลางของกลางหนักขึ้น พอถูกส่วนเข้าก็จะเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ นั้นเป็นดวงปฐมมรรค หนทางเบื้องต้นมรรคผลนิพพาน”

ดังที่กล่าวเรื่องอายตนะมาแล้ว นักศึกษาจะเห็นได้ว่า แท้ที่จริงเมื่อแยกชีวิตนี้ออกเป็นอายตนะต่างๆ แล้ว ย่อมเห็นว่าไม่มีตัวตน มีเพียงรูปกับนาม ดังนั้นเราจึงควรแสวงหาแก่นสารของชีวิตที่แท้จริง ไม่ไปใส่ใจเรื่องรูปรูปร่างนี้จนยึดติดมากเกินไป และตั้งใจปฏิบัติจนไปรู้เห็นสิ่งเหล่านี้ด้วยตนเองต่อไป

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 6 อายตนะ 12 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 6 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 6
แล้วจึงศึกษาบทที่ 7 ต่อไป

บทที่ 7
ธาตุ 18

7.1 ความหมายของธาตุ

7.2 องค์ประกอบของธาตุทั้ง 18

7.3 ประเภทของธาตุ 18

7.3.1 แบ่งตามหน้าที่

7.3.2 แบ่งตามลักษณะอาการ

7.4 ลักษณะของธาตุ 18

7.4.1 ธาตุกระทบ 6 ธาตุ

7.4.2 ธาตุรับ 6 ธาตุ

7.4.3 ธาตุรู้ 6 ธาตุ

1. ธาตุ คือ สภาวะที่ทรงลักษณะเฉพาะของตนไว้ เป็นสิ่งที่เป็มูลเดิมของสัตว์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย มีองค์ประกอบอยู่ 18 ประการ
2. เมื่อจัดแบ่งประเภทของธาตุ แบ่งได้เป็น 2 พวกใหญ่ๆ คือ ตามลักษณะการทำหน้าที่ และตามลักษณะอาการที่เหมือนกัน
3. ธาตุกระทบมี 6 ธาตุ มีลักษณะเป็นอารมณ์ หรืออายตนะภายนอก ธาตุรับมี 6 ธาตุ มีลักษณะเป็นอวัยวะรับรู้ และธาตุรู้ มี 6 ธาตุ เป็นนามธรรม ในส่วนของวิญญาณทำหน้าที่เป็นตัวรู้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและประเภทของธาตุ 18 ได้
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของธาตุทั้ง 18 อย่างได้

ธาตุ 18

ในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้เรียนรู้วิปัสสนาภูมิที่เรียกว่า ธาตุ ซึ่งเราอาจจะนึกถึงธาตุต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกหลายร้อยธาตุ แต่สำหรับธาตุในวิปัสสนาภูมิ มีความแตกต่างจากธาตุที่เข้าใจกันนั้นมาน้อยเพียงใด ให้นักศึกษารายละเอียดจากเนื้อหาในบทเรียนนี้

7.1 ความหมายของธาตุ

ธาตุ¹ หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของตนเอง คือ มีอยู่โดยธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีอิตตา มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ

ธาตุ² แปลว่า วัตถุเดิม สิ่งที่เราเห็นอยู่ทั่วไป ทางศาสนาเรียกว่าสังขาร เพราะมีหลายอย่างมาผสมกันเข้า ส่วนต่างๆ ที่มาผสมกันนั้นเรียกว่าธาตุ พุทธอีกที่ธาตุ คือ พื้นเดิมของแต่ละสิ่งนั่นเอง

ธาตุ แปลว่า สิ่งที่เป็นต้นเดิม เป็นมูลเดิม สิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมดาของเหตุของปัจจัย คือ ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน เป็นสภาวะแท้ๆ มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ

โดยสรุป ธาตุ แปลว่า สภาวะที่ทรงลักษณะเฉพาะของตัวไว้ หมายถึงสิ่งที่ดำรงอยู่ตามสภาพของตน หรือตามธรรมดาของเหตุปัจจัย สิ่งที่เป็นมูลเดิม หรือสิ่งที่ถือเป็นส่วนสำคัญที่คุมกันเป็นร่างของคน สัตว์ สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย อันได้แก่ ธาตุ 4 ธาตุ 6 และธาตุ 18

สภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง 18 เหล่านี้เป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งเป็นธรรมชาติอันเป็นปกติของตนเอง มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แต่ประการใด

¹ พระราชมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, กรุงเทพฯ : 2535, หน้า 139.

² พันเอก ปิ่น มุกคุนธ์, ประมวลศัพท์ศาสนา, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, หน้า 218.

7.2 องค์ประกอบของธาตุทั้ง 18

ธาตุ แบ่งออกเป็น 18 ประการ มีชื่อเรียกดังต่อไปนี้¹

1. จักขุธาตุ : จักขุ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รูปารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรม ได้แก่ จักขุปสาท
2. โสตธาตุ : โสตะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่สัททารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรม ได้แก่ โสตปสาท
3. ฆานธาตุ : ฆานะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่คันธารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรม ได้แก่ ฆานปสาท
4. ชิวหาธาตุ : ชิวหา ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่สารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรม ได้แก่ ชิวหาปสาท
5. กายธาตุ : กายะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่โณภูมิจัพพารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรม ได้แก่ กายปสาท
6. รูปธาตุ : รูปารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับจักขุปสาท องค์ธรรม ได้แก่ สีต่างๆ
7. สัทธาธาตุ : สัททารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับโสตปสาท องค์ธรรม ได้แก่ เสียงต่างๆ
8. คันธธาตุ : คันธารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับฆานปสาท องค์ธรรม ได้แก่ กลิ่นต่างๆ
9. รสธาตุ : รสารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับชิวหาปสาท องค์ธรรม ได้แก่ รสต่างๆ
10. โณภูมิจัพพธาตุ : โณภูมิจัพพารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับกายปสาท องค์ธรรม ได้แก่ สัมผัสต่างๆ
11. จักขุวิญญาณธาตุ : จักขุวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการเห็น องค์ธรรม ได้แก่ จักขุวิญญาณจิต 2 (การเห็นสิ่งที่ดีและไม่ดี)

¹ มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬารามิธรรมกะโท, กรุงเทพฯ : ทิพยวิสุทธี, 2540, หน้า 76.

12. โสตวิญญานธาตุ : โสตวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการไต่ยิน องค์ธรรม ได้แก่ โสตวิญญานจิต 2 (การไต่ยินสิ่งที่ดีและไม่ดี)

13. พานวิญญานธาตุ : พานวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้กลิ่น องค์ธรรม ได้แก่ พานวิญญานจิต 2 (การได้กลิ่นที่ดีและไม่ดี)

14. ชิวหาวิญญานธาตุ : ชิวหาวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้รส องค์ธรรม ได้แก่ ชิวหาวิญญานจิต 2 (การรู้รสที่ดีและไม่ดี)

15. กายวิญญานธาตุ : กายวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการสัมผัสผัส องค์ธรรม ได้แก่ กายวิญญานจิต 2 (การสัมผัสที่ดีและไม่ดี)

16. มโนธาตุ จิต 3 ดวง ได้แก่

1. จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางทวารทั้ง 5 ทั้งฝ่ายดีและไม่ดี
2. จิตที่รับอารมณ์ทั้ง 5 ที่เป็นฝ่ายดี
3. จิตที่รับอารมณ์ทั้ง 5 ที่เป็นฝ่ายไม่ดี

จิตทั้ง 3 นี้ได้ชื่อว่า มโนธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้อารมณ์ 5 อย่างสามัญธรรมตา องค์ธรรมได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต 1 สัมปฏิจจหนจิต 2

17. อัมมธาตุ สภาพทางธรรม 69 ชนิด ได้ชื่อว่าเป็นธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งสภาวลักษณะของตน องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก 52 สุขุมรูป 16 นิพพาน 1 ธาตุ คือ ธรรมารมณ์

18. มโนวิญญานธาตุ : จิต 76 ชื่อว่า มโนวิญญานธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้อารมณ์ เป็นพิเศษ องค์ธรรมได้แก่ จิต 76 ดวง ที่นอกเหนือจากมโนธาตุ 3 และจิตที่รับอารมณ์ทางทวารทั้ง 5 ซึ่งเป็นอารมณ์ฝ่ายดี 5 อย่าง ฝ่ายไม่ดี 5 อย่าง รวมเป็นจิตอีก 10 ชนิด

7.3 ประเภทของธาตุ 18

7.3.1 แบ่งตามหน้าที่

ธาตุทั้ง 18 นี้เมื่อจำแนกเข้าในชุดเดียวกัน ทำหน้าที่ด้วยกัน จำแนกออกเป็น 6 หมวด คือ

1. จักขุธาตุ	รูปธาตุ	จักขุวิญญาณธาตุ
2. โสตรธาตุ	สัทธาธาตุ	โสตรวิญญาณธาตุ
3. พานธาตุ	คันธธาตุ	พานวิญญาณธาตุ
4. ชิวหาธาตุ	รสธาตุ	ชิวหาวิญญาณธาตุ
5. กายธาตุ	โผฏฐัพพธาตุ	กายวิญญาณธาตุ
6. มโนธาตุ	ธัมมธาตุ	มโนวิญญาณธาตุ

จักขุ ก็เป็นธาตุ รูปที่มากกระทบจักขุ ก็เป็นธาตุ วิญญาณธาตุที่แล่นไปรับรู้รูปที่มากกระทบ
นัยน์ตา ก็เป็นธาตุ

หู ก็เป็นธาตุ เสียงที่มากกระทบหู ก็เป็นธาตุ วิญญาณธาตุที่แล่นไปรับรู้เสียงที่มากกระทบ
หู ก็เป็นธาตุ

จมูก ก็เป็นธาตุ กลิ่นที่มากกระทบจมูก ก็เป็นธาตุ วิญญาณธาตุที่แล่นไปตามจมูก นั่นก็
เรียกว่าธาตุ

ลิ้น ก็เป็นธาตุ รสที่มากกระทบลิ้น ก็เป็นธาตุ วิญญาณธาตุที่แล่นไปตามลิ้น นั่นก็
เรียกว่าธาตุ

กาย ก็เป็นธาตุ สัมผัสถูกต้อง ก็เป็นธาตุ วิญญาณที่รู้สัมผัสนั้นก็เป็นธาตุ

ใจ เป็นธาตุอารมณ์ วิญญาณที่รู้อารมณ์ที่เกิดกับใจนั้นก็เป็นธาตุ¹

7.3.2 แบ่งตามลักษณะอาการ

เมื่อจัดธาตุทั้ง 18 แบ่งเป็นพวกใหญ่ๆ ตามลักษณะอาการ แบ่งออกเป็น 3 พวก คือ

1. ธาตุกระทบ	6	ธาตุ
2. ธาตุรับ	6	ธาตุ
3. ธาตุรู้	6	ธาตุ

¹ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อดำ วัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อดำ วัดปากน้ำ (พระมงคล-
เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539 หน้า 156-159.

ธาตุกระทบ 6 ธาตุ ได้แก่

1. รูปธาตุ คือ สีต่างๆ
2. สัทธาธาตุ คือ เสียงต่างๆ
3. คันธธาตุ คือ กลิ่นต่างๆ
4. รสธาตุ คือ รสต่างๆ
5. โผฏฐัพพธาตุ คือ เครื่องกระทบกายต่างๆ
6. อัมมธาตุ คือ เครื่องกระทบใจต่างๆ

ธาตุรับ 6 ธาตุ ได้แก่

1. จักขุธาตุ คือ ประสาทตา
2. โสตธาตุ คือ ประสาทหู
3. พานธาตุ คือ ประสาทจมูก
4. ชิวหาธาตุ คือ ประสาทลิ้น
5. กายธาตุ คือ ประสาทกาย
6. มโนธาตุ คือ ใจที่รับอารมณ์และพิจารณาอารมณ์ทวารทั้ง 5

ธาตุรู้ 6 ธาตุ ได้แก่

1. จักขุวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่เห็นรูป
2. โสตวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่ได้ยินเสียง
3. พานวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่รู้กลิ่น
4. ชิวหาวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่รู้รส
5. กายวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่รู้กายสัมผัส
6. มโนวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่รู้ความรู้สึกนึกคิด

ตารางธาตุทั้ง 18

(ธาตุกระทบ) อายตนะภายนอก 6	(ธาตุรับ) อายตนะภายใน 6	(ธาตุรู้) เกิดการกระทบของอายตนะภายนอก กับอายตนะภายใน
1. รูปธาตุ	7. จักขุธาตุ	13. จักขุวิญญาณธาตุ
2. สัทธาตุ	8. โสตธาตุ	14. โสตวิญญาณธาตุ
3. คันธธาตุ	9. พานธาตุ	15. พานวิญญาณธาตุ
4. รสธาตุ	10. ชิวหาธาตุ	16. ชิวหาวิญญาณธาตุ
5. โผฏฐัพพธาตุ	11. กายธาตุ	17. กายวิญญาณธาตุ
6. อัมมธาตุ	12. มโนธาตุ	18. มโนวิญญาณธาตุ

7.4 ลักษณะของธาตุ 18

7.4.1 ธาตุกระทบ 6 ธาตุ ได้แก่

1. รูปธาตุ

มีหน้าที่กระทบตา องค์ธรรมได้แก่ รูปารมณ์ คือ รูปภาพหรือสีต่างๆ ที่อาศัยแสงสว่างแล้วสะท้อนไปกระทบประสาทตา มีลักษณะที่หนาที่บดด้วยเม็ดปรมาณูของมหาภูตรูป (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ซึ่งแสงสว่างลอดไม่ได้ มีสภาพแตกดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อแสงสว่างเกิดขึ้นสะท้อนไปกระทบกับสี สีจะสะท้อนไปกระทบกับประสาทตามีอายุ 17 ขณะจิตแล้วแตกดับไป เกิดดับตลอดสุดแล้วแต่เหตุปัจจัย

รูปธาตุนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้เกิดบาปหรือบุญก็ได้ เช่น เวลาเห็นรูปภาพที่สวยงามอยากได้ โลกเกิด เห็นรูปไม่ดีไม่ชอบ โทสะเกิด หลงรูป โมหะเกิด สิ่งเหล่านี้เป็นบาป ถ้าเวลาเห็นรูปสัอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมีสติระลึกทันปัจจุบันอยู่ ก็เลสไม่เกิดเช่นนี้เป็นบุญ

2. สัทธาต

เป็นรูปธรรมมีหน้าที่กระทบโสตธาตุ องค์ธรรมได้แก่ สัททารมณ์ มีสภาพเป็นคลื่น ปริมาณในอากาศ มีลักษณะสุขุมประณีตมาก พระพุทธองค์ทรงกำหนดมาตราไว้ดังนี้

1. รตเรณู (เม็ดฝุ่น) เท่ากับ 36 ตัซซารีธูลี
2. ตัซซารีธูลี (ละอองเห็นขณะแสงแดดส่อง) เท่ากับ 36 อณู
3. อณู (เล็กมองเห็นด้วยตาเปล่าไม่ได้) เท่ากับ 36 ปริมาณ
4. ปริมาณ (เล็กมาก) เท่ากับ 1 อวินิพโกครูป
5. อวินิพโกครูป (รูปที่แยกกันไม่ได้) เท่ากับรูป 8 ชนิด

รูป 8 ชนิดนั้น คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา ละเอียดยี่เป็นเม็ดปริมาณกระจาย อยู่ทั่วไปหนาที่บในท่ามกลางบรรยากาศ ดังนั้นเสียงจึงสามารถไปได้รวดเร็วและไกลตาม ขนาดของเสียง ถ้ามีไฟฟ้าเป็นสื่อก็จะไปได้ไกลมาก สามารถข้ามไปอีกมุมโลกได้

สัทธาตนี้ มีลักษณะแตกดับเหมือนลูกคลื่นที่ทยอยเข้ากระทบฝั่งแล้วแตกกระจาย ไปฉะนั้น เมื่อเสียงวิ่งไปปะทะใบหูจึงวิ่งเข้าสู่ช่องหูอย่างรวดเร็ว กระแทกกับขนสีแดงจึงจะสะท้อน ถึงวงแหวนของประสาทหู เกิดความรู้สึกขึ้นโดยมีโสตวิญญาณได้ยินเสียงขึ้น จะตั้งอยู่ได้ 17 ขณะจิต แล้วจึงดับไป เสียงอันเป็นธาตุกระทบนี้ ย่อมเป็นอารมณ์ให้จิตกุศลหรืออกุศลเกิดขึ้นได้

3. คันธธาต

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่กระทบประสาทจมูก องค์ธรรมได้แก่ คันธารมณ์ มีลักษณะเหมือน น้ำมันระเหย ล่องลอยไปตามสายลมมาปะทะจมูกเข้าแล้วทำให้เกิดพานวิญญาณรู้กลิ่นขึ้นได้ คันธธาตมีธรรมชาติแตกดับเป็นธรรมดาโดยผ่านมากับสายลมกระทบกับจมูกแล้วก็ผ่านไปเช่นนี้ อยู่เรื่อยๆ

4. รสธาต

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่กระทบลิ้นให้ปรากฏแก่ชีวหาวิญญาณ ความรู้รสทางลิ้น องค์ปรมาตธรรม ได้แก่ รสารมณ์ มีลักษณะเหมือนยางเหนียวอยู่ในอาหารทุกชนิด เมื่อบริโภค อาหารเข้าไปผสมกับน้ำลาย เป็นต้น รสก็สามารถกระทบกับประสาทลิ้นทำให้การลิ้มรสรู้มีขึ้นได้ รสธาตมีอาการแตกสลายอยู่เสมอ บรรดาสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม เผ็ด ร้อน ประการใด เมื่อกระทบประสาทลิ้นลางลำคองลงไปแล้วย่อมหายไปลิ้น ถ้าไปเห็นรสตาม ความเป็นจริงว่า กระทบลิ้นแล้วดับไปก็จะเกิดความทุกข์ไม่สิ้นสุด

5. โภภะพัพพธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่กระทบสัมผัสกาย องค์ธรรมได้แก่ ปฐวี เตโช วาโย อาโป หมายถึง สภาวะของดิน ไฟ ลม สภาวะของดินได้แก่ แข็งกับอ่อน สภาวะของไฟได้แก่ ร้อนกับเย็น สภาวะของลมได้แก่ หย่อนกับตึง เวลากระทบกายย่อมผลัดเปลี่ยนกันกระทบ สุดแต่ว่าอันไหนจะเด่นชัดขึ้นเป็นใหญ่อันนั้นก็กระทบแรง ให้เกิดความรู้สึกขึ้นเฉพาะอันนั้น เช่น ฤดูหนาว เย็น กระทบ ฤดูร้อน ร้อนกระทบ ผันแปรไปตามอุตุนิยมซึ่งไม่มีอะไรมาห้ามปรามได้

มีสภาพแตกต่างกันอยู่เสมอ ธาตุดินกระทบแล้ว ธาตุไฟก็กระทบ แล้วก็มีธาตุลมกระทบอีก ทำให้กายวิญญาน รู้สึกร้อน เย็น อ่อน แข็ง หย่อน ตึง แยกดับแปรปรวนเปลี่ยนแปลงกัน ไม่ขาดระยะ ถ้าไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาให้เข้าใจสภาวะนั้น ก็เลสก็จะเกิดขึ้นให้ยินดีใน เครื่องสัมผัส เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ล้วนแต่ก่อให้เกิดทุกข์ภัยทั้งสิ้น

6. อัสมธาตุ

มีหน้าที่กระทบใจให้มีความนึกคิดต่างๆ และทรงไว้ซึ่งสภาพของตนเป็นธาตุที่พิสูจน์ได้ องค์ธรรมได้แก่ สุขุมรูป 16 เจตสิก 52 นิพพาน 1

นิพพานนั้น หมายถึง ลักษณะว่าเป็นสันติ คือ กิเลสสงบโดยสิ้นเชิงและดับทุกข์โดยสิ้นเชิง

อัสมธาตุเป็นทั้งรูปทั้งนาม โดยสงเคราะห์ดังนี้

สุขุมรูป 16 เป็นรูปธรรม

เจตสิก 52 เป็นนามธรรม

นิพพาน 1 เป็นนามวิมุตติ (ดับขันธ)

อัสมธาตุนี้ถ้าไม่กำหนดพิจารณาให้เห็นตามที่มีอยู่แล้ว ก็จะทำให้กิเลสกำเริบ เพราะมี อวิชชา ไม่รู้สภาวะของรูปและเจตสิกที่เกิดดับ และไม่รู้นิพพานที่พ้นจากการเกิดดับ

7.4.2 ธาตุรับ 6 ธาตุ ได้แก่

1. จักขุธาตุ

เป็นธาตุแท้อันที่ 1 ที่มีหน้าที่รับสี องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท คือ ประสาทตามีสัญฐานใน ขนาดเท่าศีรษะเส้น ตั้งอยู่ใจกลางตาสามารถรับสีต่างๆ ได้ เมื่อแสงสว่างสะท้อนจากสีส่งมา กระทบทำให้สำเร็จการเห็นได้

จักขุธาตุนี้เป็นรูปธรรมมีสภาพแตกสลายอยู่เสมอ ประสาทตาที่ดีใช้ประกอบการเห็น รูปภาพสีต่างๆ ได้อยู่นี้ เพราะอาศัยสันตติของจักขุประสาทซึ่งเกิดดับติดต่อกันไม่ขาดสาย เพราะกรรมยังไม่สิ้น

2. โสตธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับเสียง องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท คือ ประสาทหู มีรูปร่าง ลักษณะคล้ายวงแหวน มีขนสีแดงขึ้นอยู่โดยรอบ สำหรับรับเสียงเท่านั้น มีสภาพแตกดับอยู่เสมอ ในขณะที่มีเสียงกระทบแล้วก็จะแตกดับไป แต่กรรมยังไม่สิ้นยังเป็นปัจจัยให้โสตประสาท เกิดอีก เกิดแล้วหมดอายุก็ดับไปอีก ถ้าขาดการพิจารณาให้เห็นภาพตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะเกิดอุปาทาน แต่ถ้ามีสติปัญญาไม่ใส่ใจอุปาทานก็เกิดไม่ได้

3. ฆานธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับกลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท ประสาทจมูกมีธรรมชาติใส สำหรับรับกลิ่นมีลักษณะคล้ายกีบเท้าแพะเรียงกันอยู่ในจมูก ทำหน้าที่รับให้ฆานวิญญาณ รู้กลิ่น ได้ ฆานธาตุมีลักษณะแตกสลายและเกิดขึ้นเพราะมีกรรมเป็นปัจจัยส่งผล

4. ชิวหาธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับรสให้สำเร็จการลิ้มรส องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท ประสาท ลิ้มรสมีรูปร่างลักษณะใสเหมือนกลีบบัววางซ้อนกันเป็นชั้นๆ ในเวลารับประทานอาหารเข้าไป รสก็จะปรากฏที่นั่น ชิวหาธาตุมีสภาพแตกสลายอยู่เสมอ เมื่อรสอาศัยน้ำเป็นสื่อไปกระทบ ประสาทลิ้น เมื่อประสาทลิ้นรับรสแล้วก็จะแตกดับไป กรรมเป็นปัจจัยให้ประสาทลิ้นเกิดขึ้น

5. กายธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับสัมผัสโณภูมิจึงพะที่มากกระทบกาย องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท มีรูปร่างลักษณะคล้ายใยสำลีที่แผ่บางๆ แล้วซับน้ำมันซ้อนกันหลายๆ ชั้น สำหรับรับเครื่อง กระทบ เช่น ความร้อนหนาว เป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดกายวิญญาณ ตั้งอยู่ทั่วสรรพางค์กาย เว้นแต่ที่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ที่ไม่มีประสาทและที่กระดูก

มีลักษณะแตกดับตามธรรมชาติโดยอาศัยกรรมเป็นปัจจัยให้เกิด เมื่อเกิดขึ้นรับสัมผัส แล้วแตกทำลายไป อำนาจกรรมปรุงแต่งให้เกิดขึ้นอีก ก็แตกทำลายไปอีก เป็นเช่นนั้นและจะเป็นไปอีกตลอดเวลา ถ้าไม่เห็นแจ้งในกายธาตุตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะมีอุปาทานยึดถือว่า กายของเรา เป็นเช่นนั้นย่อมทำให้เกิดทุกข์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

6. มโนธาตุ

เป็นนามธรรม ที่น้อมไปหาอารมณ์ทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มีหน้าที่รับอารมณ์ และพิจารณาอารมณ์ทางทวารทั้งห้า องค์ธรรมได้แก่ อเหตุกจิต 3 ดวง คือ สัมปฏิจฉนจิต 2 ดวง ที่รับรู้อารมณ์ที่ดีเป็นผลของบุญดวงหนึ่ง ที่รับรู้อารมณ์ที่ไม่ดีเป็นผลของบาปดวงหนึ่ง ปัญจทวาราวชชนจิต 1 ดวง เป็นจิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวาร ทั้ง 3 ดวงนี้ต่างรับและพิจารณารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์อยู่เสมอมิได้ขาดระยะ

มีสภาพเกิดและดับอยู่เสมอ กล่าวคือ เมื่ออารมณ์ทั้ง 5 มากระทบประสาททั้ง 5 คู่ ทางปัญจทวาราวชชนจิตก็จะเกิดขึ้นมาพิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 นั้น อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง คือ พิจารณาสี เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส สัมปฏิจฉนจิตเป็นจิตที่รับอารมณ์ทั้ง 5 ต่อจากปัญจทวาราวชชนจิตทั้ง 5

ถ้าจักขุวิญญาณเห็นรู้แล้ว สัมปฏิจฉนจิตก็รับรู้ต่อไป

ถ้าโสตวิญญาณได้ยินเสียงแล้ว สัมปฏิจฉนจิตรับรู้เสียงต่อไป

ถ้าฆานวิญญาณรับรู้กลิ่นแล้ว สัมปฏิจฉนจิตก็รับรู้กลิ่นต่อไป

ถ้าชีวกาญญานรู้รสแล้ว สัมปฏิจฉนจิตก็รับรู้รสต่อไป

ถ้ากายาญญานรู้สัมผัสแล้ว สัมปฏิจฉนจิตก็รับรู้สัมผัสต่อไป

เมื่อมโนธาตุเกิดขึ้นแล้ว ไม่มีญาณเข้าไปรู้แจ้งตามความเป็นจริง ก็จะเป็นเหตุให้มีอุปาทานยึดถือธาตุใจว่าเราคิด เราพิจารณา เรารับรู้อารมณ์ เป็นต้น จมอยู่ภายใต้โอวิชชา ความมืดมนนอนธการไม่รู้ตามความเป็นจริง ในที่สุดก็จะนำไปสู่ความทุกข์ไม่รู้จบ

7.4.3 ธาตุรู้ 6 ธาตุ ได้แก่

1. จักขุวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่เห็นรูป คือ ฐิติ องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญาณจิต 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป มีลักษณะรู้รูปารมณ์ คือ ฐิติเท่านั้น มีสภาพน้อมไปหารูปารมณ์ ฐิติแล้วดับไปตามธรรมชาติ เมื่อมีแสงสว่างไปกระทบสี สีก็สะท้อนไปกระทบประสาทตา เมื่อมีมณสิการ คือ เอาใจใส่ จักขุวิญญาณก็จะเห็นรูป ฐิติขึ้น ถ้าไม่มีแสงสว่าง ไม่มีสี ไม่มีประสาทตา ไม่มีมณสิการ คือ ไม่เอาใจใส่ จักขุวิญญาณก็เกิดขึ้นไม่ได้

เมื่อมีจักขุวิญญาณเกิดขึ้นแล้ว ถ้าปราศจากสติก็มีโลภะอยากเห็น มีอุปาทานยึดมั่นว่าเราเห็น ทำให้เกิดทุกขภัยไม่มีที่สิ้นสุด

2. โสตวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รับรู้เสียงเท่านั้น องค์ธรรมได้แก่ โสตวิญญาณจิต 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป

โสตวิญญาณธาตุ เป็นนามธรรมที่โน้มไปในทางอารมณ์ คือ เสียง เมื่อเสียงหรือได้ยินเสียง ก็ดับไปตามธรรมดาของสังขารธรรม หากผู้ไม่มีสติปัญญากำกับก็ยึดมั่นถือมั่น ส่วนผู้มีสติปัญญากำกับก็ไม่ยึดมั่นถือมั่น

3. ฆานวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รับกลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานวิญญาณจิต 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป เกิดขึ้นได้ เพราะมีคันธารมณ์กระทบกับฆานประสาท มีลมและมนสิการเป็นสื่อสัมพันธ์ให้ฆานวิญญาณ ความรู้กลิ่นจึงเกิดขึ้นได้

ดังนั้น เมื่อสายลมพากลิ่นไปถูกประสาทจมูกพร้อมกับเอาใจใส่ การรับรู้กลิ่นก็เกิดขึ้น เมื่อกลิ่นกับสายลมผ่านไปความรู้กลิ่นก็หายไปด้วยตามสภาพ

4. ชิวหาวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รับรู้รส ประกอบด้วยชิวหาวิญญาณธาตุ 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป เกิดขึ้นได้เพราะมีรสารมณ์มากระทบชิวหาประสาท

5. กายวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รู้ไผฏฐัพพารมณ์อย่างเดียว องค์ธรรมได้แก่ กายวิญญาณจิต 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป ถ้าว้อน เย็น อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ที่ดีละเอียดยะณีตมากมากระทบ ก็เป็นโอกาสให้กายวิญญาณที่เป็นผลของบุญเกิดขึ้น ถ้าว้อน เย็น อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ที่หยาบคายมากกระทบก็เป็นโอกาสให้กายวิญญาณที่เป็นผลของบาปเกิดขึ้นเปลี่ยนอยู่เสมอ

มีสภาพแตกดับเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ หากไม่มีปัญญารู้ทันก็จะเกิดอุปาทาน ทำให้เกิดทุกขภัยไม่มีที่สิ้นสุด

6. มโนวิญญานธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รู้นึกคิดอารมณ์ต่างๆ องค์ธรรมได้แก่ จิต 76 หรือ 108 ดวง คือ

โลกมูลจิต จิตอกุศลที่มีโลภะเป็นมูล 8 ดวง

โทสมูลจิต จิตอกุศลที่มีโทสะเป็นมูล 2 ดวง

โมหจิต จิตอกุศลที่มีโมหะเป็นมูล 2 ดวง

อเหตุกจิต จิตที่ไม่ประกอบเหตุ พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวาร 3 ดวง พิจารณา
ตัดสินอารมณ์ทางมโนทวาร 1 ดวง และจิตยัมของพระอรหันต์ 1 ดวง

มหากุศลจิต จิตบุญ 8 ดวง

มหาวิปากจิต จิตเป็นผลของบุญ 8 ดวง

มหากิริยาจิต จิตกิริยาที่พระอรหันต์บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ 8 ดวง

รูปาวจรกุศลจิต จิตที่ได้รูปฌาน 5 ดวง

รูปาวจรวิปากจิต จิตที่เป็นผลของรูปฌาน 5 ดวง

รูปาวจรกิริยาจิต จิตที่ได้รูปฌานของพระอรหันต์ 5 ดวง

อรูปาวจรกุศลจิต จิตที่ได้อรูปฌาน 4 ดวง

อรูปาวจรวิปากจิต จิตที่เป็นผลของอรูปฌาน 4 ดวง

อรูปาวจรกิริยาจิต จิตที่ได้อรูปฌานของพระอรหันต์ 4 ดวง

โลกุตตรกุศลจิต จิตที่สำเร็จจริยมรรคทั้ง 4 รวมทั้งที่ได้ฌาน 5 เป็น 20 ดวง

โลกุตตรวิปากจิต จิตที่สำเร็จจริยผลทั้ง 4 รวมทั้งที่ได้ฌาน 5 เป็น 20

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ ย่อมมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส
การสัมผัสถูกต้อง การคิดนึกอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งกิจการต่างๆ เหล่านี้เกิดขึ้นได้ เพราะมีการ
ประชุมร่วมกันระหว่างของ 3 อย่าง คือ ทวาร อารมณ์ วิญญาน

ทวาร โดยปกติแปลว่า ประตู ทาง ช่องตามร่างกาย แต่ในที่นี้หมายถึง ทางรับรู้อารมณ์
มี 6 ทาง คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อันเป็นอายตนะภายใน

อารมณ์ หมายถึง เครื่องยึดเหนี่ยวของจิตใจ สิ่งที่ยึดเหนี่ยว สิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ได้แก่
อายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งในอารมณ์ คือความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายนอก และภายในกระทบ มี 6 อย่างเหมือนกันคือ การรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

ทวาร 6 อารมณ์ 6 และวิญญาณ 6 รวม 18 นี้เอง เรียกว่า ธาตุ 18 ดังนั้น ความเป็นไปทั้งหมดในสรรพสิ่งที่มีชีวิตจึงเป็นเพียงการประชุมพร้อมกันของธาตุทั้ง 18 เรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ไม่มี สภาพความเป็นอยู่ของธาตุ 18 เหล่านี้กล่าวได้ว่าเป็น “นิสัตตะ” คือ ไม่ใช่เป็นสัตว์ เป็นบุคคล

ความเป็นไปทั้งหมดในสิ่งที่มีชีวิต จึงเป็นเพียงการประชุมพร้อมกันของธาตุทั้ง 18 สภาพของตนมีคุณสมบัติเช่นใด ก็รักษาสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น จักขุธาตุ มีสภาพใสสมควรให้สีต่างๆ มาปรากฏขึ้นเมื่อได้รับการกระทบ เมื่อจักขุธาตุนี้เกิดอยู่กับใครก็ตาม ไม่ว่าคน สัตว์ เทวดา จักขุธาตุย่อมคงสภาพใสเป็นปกติ รับสีต่างๆ ได้ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเอาจักขุธาตุไปรับเสียงแทนโสตธาตุ หรือรับกลิ่นแทนฆานธาตุได้ ความใสของจักขุธาตุรับสีได้เพียงอย่างเดียวตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นจักขุธาตุที่เกิดกับผู้ใด หรือ รูปธาตุ (สี) มีสภาพแสดงสี ให้ปรากฏได้ในทางตา ก็คงทรงสภาพแสดงสีอยู่ ดังนั้นไม่มีเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถแสดงสีให้ปรากฏในทางหู หรือจมูกได้ หรือจักขุวิญญาณธาตุ ทรงไว้ซึ่งสภาพเห็น จักขุวิญญาณธาตุจะเกิดขึ้นกับใครก็ตาม ย่อมทำหน้าที่ได้ประการเดียวเท่านั้น คือ การเห็น จะบังคับไม่ให้เห็น บังคับให้ไปได้ยิน หรือได้กลิ่นแทน เป็นไปไม่ได้

ธาตุ 18 นี้เป็นความเป็นไปทั้งหมดในสรรพสิ่งที่มีชีวิต จึงเป็นเพียงการประชุมพร้อมกันของธาตุทั้ง 18 เรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ไม่มี และการจะรู้ว่าธาตุนั้น ตกอยู่ภายใต้ กฎไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตน ได้อย่างชัดๆ ก็ต้องเห็นอย่างชัดเจน การที่จะเห็นได้อย่างชัดเจนนั้น ก็ต้องเห็นด้วยธรรมจักขุ หรือตาของธรรมกายเท่านั้น ดังนั้น การศึกษาธาตุ 18 ในภาคปริยัติจึงเป็นเพียงพื้นฐานให้พอเข้าใจ และไปศึกษาเพิ่มเติมด้วยตนเองในภาคปฏิบัติต่อไป

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 7 ธาตุ 18 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 7 และกิจกรรมในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 7
แล้วจึงศึกษาบทที่ 8 ต่อไป

บทที่ 8

อินทรีย์ 22

เนื้อหาบทที่ 8

อินทรีย์ 22

- 8.1 ความหมายของอินทรีย์
- 8.2 องค์ประกอบของอินทรีย์ 22
- 8.3 ลักษณะของอินทรีย์ 22
- 8.4 ลักษณะความสัมพันธ์ของอินทรีย์ในลำดับของเทศนา
- 8.5 การจัดหมวดหมู่ของอินทรีย์ 22

1. อินทรี หมายถึง ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน มีองค์ประกอบอยู่ 22 ประการ
2. อินทรีแต่ละอย่างมีลักษณะเฉพาะของตน
3. อินทรี 22 แบ่งเป็น 5 หมวด คือ หมวดอายตนะ หมวดภาวะ หมวดเวทนา หมวดพละ หมวดโลกุตตระ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถบอกความหมายและองค์ประกอบของอินทรีทั้ง 22 ได้
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอินทรี 22 ได้
3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายการจัดหมวดหมู่ของอินทรี 22 ได้

บทที่ 8

อินทรี 22

ในบทเรียนที่ผ่านมา เราได้ศึกษาเกี่ยวกับขันธ์ อายตนะ และธาตุมาแล้ว ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้เราเห็นภูมิของวิปัสสนาว่ามีเพียง 2 ประการ คือ รูป และนาม สำหรับในบทเรียนนี้ เราจะได้ศึกษาอินทรี 22 เพื่อดูว่ามีลักษณะเป็นรูป นาม เช่นกันหรือไม่ อย่างไร

8.1 ความหมายของอินทรี

คำว่า **อินทรี** นั้นมีความหมายว่า ความเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ธรรมที่เป็นเจ้าของในการทำหน้าที่อย่างหนึ่ง เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการฟัง เป็นต้น¹

คือธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนๆ สิ่งอื่นๆ จะทำหน้าที่แทนไม่ได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าอินทรีเป็นชื่อของความเป็นใหญ่ ซึ่งอินทรีทั้ง 22 มีหน้าที่ต่างกันไปตามหน้าที่ของตน ไม่แทรกแซงกันและกันเช่น ตา มีหน้าที่เห็น หูนั้นจะมาทำหน้าที่แทนตาไม่ได้เลย ในขณะเดียวกัน ตาก็จะมาทำหน้าที่ฟังไม่ได้ เรียกว่า เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน แต่ละสภาวะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน เขาจึงเรียกว่า อินทรี

8.2 องค์ประกอบของอินทรี 22

อินทรี 22 ประกอบด้วยสิ่งเหล่านี้ คือ

1. จักขุอินทรี ความเป็นใหญ่ของตา มีหน้าที่รับสี ได้แก่ จักขุปสาทรูป เป็นรูปธรรม
2. โสติดินทรี มีหน้าที่เอาไวรับเสียง ได้แก่ โสตปสาทรูป เป็นรูปธรรม
3. มานินทรี มีหน้าที่เอาไวรับกลิ่น ได้แก่ มานปสาทรูป เป็นรูปธรรม
4. ชิวหินทรี ความเป็นใหญ่ในเรื่องของลิ้น มีหน้าที่เอาไวรับรสต่างๆ ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป เป็นรูปธรรม

¹ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2528, หน้า 419

5. กายินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในกาย มีหน้าที่รับความสัมผัสต่างๆ ที่พบเจออยู่ปัจจุบัน ได้แก่ กายปสาทรูป เป็นรูปธรรม

6. อิตถินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของหญิง มีหน้าที่แสดงลักษณะกิริยาอาการต่างๆ ของหญิง ได้แก่ อิตถิภาวรูป เป็นรูปธรรม

7. ปุริสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของชาย มีหน้าที่แสดงลักษณะอาการของผู้ชาย ได้แก่ ปุริสภาวรูป เป็นรูปธรรม

8. ชีวิตินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของชีวิต มีหน้าที่รักษารูปและนาม ได้แก่ ชีวิตรูป ชีวิตนาม เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม

9. มนินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของใจ มีหน้าที่รู้อารมณ์ ได้แก่ จิตทั้งหมด เป็นนามธรรม

10. สุขินทรีย์ ความเป็นใหญ่เรื่องสุขเวทนา มีหน้าที่สบาย ได้แก่ สุขเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

11. ทุกชินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางทุกขเวทนา มีหน้าที่คือ ไม่สบาย ได้แก่ทุกขเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

12. โสมนัสสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางโสมนัสเวทนา มีหน้าที่ ดีใจ ได้แก่ โสมนัสเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

13. โทมนัสสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางโทมนัสเวทนา มีหน้าที่ เสียใจ ได้แก่ โทมนัสเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

14. อุpekชินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางอุเบกขาเวทนา มีหน้าที่ วางเฉย ได้แก่ ไม่สุข ไม่ทุกข์ อุเบกขาเจตสิก เป็นนามธรรม

15. สัทธินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในเรื่องของศรัทธา มีหน้าที่ เชื่อ เลื่อมใสในสิ่งที่ควร ได้แก่ ศรัทธาเจตสิก เป็นนามธรรม

16. วิริยินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของวิริยะ มีหน้าที่ เพียรพยายามในสิ่งที่ควร ได้แก่ วิริยเจตสิก เป็นนามธรรม

17. สตินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของสติ มีหน้าที่ รู้ทันปัจจุบันหรือระลึกในสิ่งที่ควร ได้แก่ สติเจตสิก เป็นนามธรรม

18. สมาธินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในเรื่องของสมาธิ มีหน้าที่ คือ ความแน่วแน่ตั้งมั่น ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก เป็นนามธรรม

19. ปัญญาทรีย ความเป็นใหญ่ทางปัญญา มีหน้าที่รู้ไตรลักษณ์ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกียะ) เป็นนามธรรม

20. อัญญัตตัญญูสามิตินทรีย ความเป็นใหญ่ในเรื่องของโสตাপัตติมรรคญาณ มีหน้าที่เพื่อรู้พระนิพพาน ตักกกุลได้ 5 ชนิด ได้แก่ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

21. อัญญินทรีย ความเป็นใหญ่ของโสตাপัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมรรคญาณ มีหน้าที่รู้พระนิพพาน ตักกกุลไปตามลำดับญาณ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

22. อัญญาตาวินทรีย ความเป็นใหญ่ของอรหัตตผลญาณ มีหน้าที่รู้พระนิพพานและ ตักกกุลจิตทั้ง 12 ชนิดทั้งโดยสิ้นเชิง ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

8.3 ลักษณะของอินทรีย์ 22

1. จักขุอินทรีย์

มีหน้าที่รับสี ได้แก่ จักขุปสาทรูป เป็นรูปธรรม จักขุปสาท เป็นสุขุมรูป มีสัณฐานน้อยเท่าหัวเหา ประดิษฐานอยู่ในท่ามกลางแห่งตาดำ แวดล้อมด้วยปริมณฑลแห่งตาขาว จักขุประเทศนี้ มีสัณฐานดั่งกลีบดอกอุบลเขียว อาภีรณด้วยโลมชาติมีสีดำ เนื้อจักขุมีสัณฐานเป็นกลีบๆ เป็นชั้นๆ นับได้ 7 ชั้น จักขุปสาทนั้น ขาบตลอดทั้ง 7 ชั้น เปรียบประดุจปุยสำลี ที่บุคคลนำมารวมซ้อนๆ กันให้ได้ 7 ชั้น แล้วเอาน้ำมันหอมชั้นหยอดลงในท่ามกลาง น้ำมันก็จะซึมซาบเข้าไปในสำลีทั้ง 7 ชั้น จักขุปสาทเปรียบประดุจน้ำมันหอมชั้นที่หยอดลงในท่ามกลางนั้น

จักขุปสาท มีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะบำรุงรักษา เปรียบประดุจ ชัตติยราชกุมารที่นางนมทั้ง 4 ทำอุปการะบำรุงบำเรอ นางนมคนหนึ่งอุ้มไว้ คนหนึ่งตักเอาน้ำมาสร่งให้ คนหนึ่งนำเครื่องประดับมาประดับให้ คนหนึ่งนำเอาพัดมาพัดให้ ปฐวีธาตุ ทรงไว้ซึ่งจักขุปสาท ประดุจนางนมที่อุ้มชู อาโปธาตุบำรุงให้สดชื่นประคับประคองไว้ ประดุจนางนมที่ตักน้ำมาสร่ง เตโชธาตุบำรุงมิให้เน่าเปื่อย ประดุจนางนมที่เอาเครื่องประดับมาประดับ วาโยธาตุบำรุงให้กลับกลอกได้ ประดุจนางนมเอาพัดมาพัดให้

นอกเหนือจากธาตุ 4 ยังมีตัวอุปการะจักขุปสาทอีก คือ จิตและอาหาร เป็นผู้ช่วยอุปถัมภ์อายุเป็นผู้เลี้ยงดู สี กลิ่นและรส เป็นต้น เป็นบริวารแวดล้อม จักขุปสาทเป็นวัตถุที่เกิดแห่งจักขุวิญญาณ และเป็นพนักงานที่ให้เห็นรูปทั้งปวง

2. โสตินทรีย์

มีหน้าที่รับเสียง ได้แก่ โสตปสาทรูป เป็นรูปธรรม โสตปสาท เป็นสุขุมรูป ตั้งอยู่ในประเทศอันมีสัณฐานดุจวงแหวน เป็นที่ก่อกำเนิดแห่งโลมชาติเส้นเล็กๆ สีแดง อยู่ภายในช่องหู โสตปสาทมีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะ มีจิตและอาหารเป็นผู้อุปถัมภ์ มีอายุเป็นผู้เลี้ยง มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นบริวารแวดล้อม เป็นวัตถุที่เกิดแห่งโสตวิญญานให้ได้รับเสียงทั้งปวง

3. ฆานินทรีย์

มีหน้าที่รับกลิ่น ได้แก่ ฆานปสาทรูป เป็นรูปธรรม ฆานปสาท เป็นสุขุมรูป ตั้งอยู่ในประเทศมีสัณฐานดุจเท้าแพะ ภายในช่องจมูก มีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะ มีจิตและอาหารเป็นผู้อุปถัมภ์ มีอายุเป็นผู้เลี้ยง มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นบริวารแวดล้อม เป็นวัตถุที่เกิดแห่งฆานวิญญานให้ได้รับกลิ่นทั้งปวง

4. ชิวหินทรีย์

มีหน้าที่รับรส ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป เป็นรูปธรรม ชิวหาปสาทเป็นสุขุมรูป ตั้งอยู่ในประเทศมีสัณฐานดังปลายกลีบดอกกุหลาบ อยู่เบื้องบนแห่งลิ้น ในท่ามกลางลิ้นนั้น ชิวหาปสาทมีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะ มีจิตและอาหารเป็นผู้อุปถัมภ์ มีอายุเป็นผู้เลี้ยง มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นบริวารแวดล้อม เป็นวัตถุที่เกิดแห่งชิวหาวิญญานให้ได้รับรสทั้งปวง

5. กายินทรีย์

มีหน้าที่รับสัมผัส ได้แก่ กายปสาทรูป เป็นรูปธรรม กายปสาทเป็นสุขุมรูป ซึมซาบอยู่ทั่วร่างกาย ประดุจน้ำมันอาบอยู่ในปุยฝ้ายที่บุคคลประชิดแล้ว กายปสาท มีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะ มีจิตและอาหารเป็นผู้อุปถัมภ์ มีอายุเป็นผู้เลี้ยง มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นบริวารแวดล้อม เป็นวัตถุที่เกิดแห่งกายวิญญานให้ได้รับสัมผัสทั้งปวง

กายปสาทนี้แทรกอยู่ในอนุปาตินนกรุปทั้งหมด คือ เฉพาะส่วนที่เป็นเนื้อหยิกเจ็บ ส่วนที่เป็นปลายเล็บ ผม ขน ฟัน ซึ่งพ้นจากเนื้อ หยิกไม่เจ็บนั้น เป็นอนุปาตินนกรุป ในอนุปาตินนกรุปนี้ ไม่มีกายปสาท กายปสาทจะแทรกอยู่ในอนุปาตินนกรุปทั้งสิ้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้รู้ โผฏฐัพพารมณ์ ให้รู้จักสัมผัสว่าอ่อน กระด้าง ถ้ากายปสาทวิบัติแล้ว กายก็เป็นเห็บ ไม่รู้สัมผัสสิ่งทั้งปวง

6. มนินทรีย์

มีหน้าที่รู้อารมณ์ ได้แก่ จิตทั้งหมด เป็นนามธรรม

7. อิตถินทรีย

มีหน้าที่แสดงลักษณะของทรวตทรวงหญิง เครื่องหมายรู้ว่าหญิง กิริยาหญิง อาการหญิง สภาพหญิง ภาวะหญิง ได้แก่ อิตถิถารูป เป็นรูปธรรม

อิตถิถารูปนี้ เกิดต่อเนื่องในสันดานแห่งสตรีมิได้ขาดสาย อิตถิถารูปนี้เป็นใหญ่ที่จะทำให้รูปกายเป็นสตรี มีกิริยามารยาทแห่งสตรี

เมื่ออิตถิถารูปเกิดขึ้น รูปก็กลายเป็นสตรี กิริยาอาการก็เป็นสตรี แต่หญิงอาจกลับเป็นชายได้ ในขณะที่เมื่อเพศกลายเป็นชาย อิตถิถารูปดับไป ไม่เกิดขึ้นสิ้นภาวะ 17 ขณะจิต เมื่ออิตถิถารูปดับไปไม่เกิดถึง 17 ขณะจิตแล้ว ปุริสถารูปก็บังเกิดขึ้นในสันดาน ครั้นปุริสถารูปบังเกิด ก็กลายเป็นบุรุษในตอนนั้น

8. ปุริสินทรีย

มีหน้าที่แสดงลักษณะของทรวตทรวงชาย เครื่องหมายให้รู้ว่าชาย กิริยาอาการชาย ภาวะของชาย ได้แก่ ปุริสถารูป เป็นรูปธรรม

ปุริสถารูป เกิดต่อเนื่องในสันดานแห่งบุรุษมิได้ขาดสาย ปุริสถารูปนี้เป็นใหญ่ในที่จะทำให้รูปกายเป็นบุรุษ กิริยามารยาทอาการทั้งปวงเป็นกิริยามารยาทแห่งบุรุษ

ถ้าบุรุษจะกลายเป็นสตรี ขณะเมื่อเพศจะกลับเป็นสตรีนั้น ปุริสถารูปดับไปไม่ได้เกิดขึ้นสิ้นสภาวะ 17 ขณะจิต เมื่อปุริสถารูปดับไปแล้ว ไม่บังเกิดล่วงไปถึง 17 ขณะจิตแล้ว อิตถิถารูปก็จะบังเกิดขึ้น

9. ชีวิตินทรีย

ได้แก่ ชีวิตรูป มีหน้าที่รักษารูปและนาม มี 2 ประการ คือ รูปชีวิตินทรีย และอรูปชีวิตินทรีย

รูปชีวิตินทรีย คือ อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไปอยู่ กิริยาที่เป็นไปอยู่ อาการที่สืบเนื่องกันอยู่ ความประพฤติเป็นไปอยู่ ความหล่อเลี้ยงอยู่ ชีวิตินทรีย คือ ชีวิตของรูปธรรมนั้นๆ ได้แก่ อาการ 32 ที่ประชุมกัน

แท้จริง อาการ 32 เมื่อเรียกแต่ละอย่างๆ ก็มีชื่อต่างๆ กัน ชื่อว่า ผม เล็บ ฟันเป็นต้น ครั้นจัดเป็นหมวดๆ ก็เรียก ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ครั้นว่าธาตุทั้ง 4 ประการประชุมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็เรียกว่า รูปชีวิตินทรีย มีตัวอย่างคือ รถนั้น เมื่อเรียกแต่ละสิ่ง ก็เรียกว่า งอน แอก ดุม เพลา กำ กง ครั้นเรียกรวมกันก็เรียกว่า ราชรถ

อรูปชีวิตินทรีย์ คือ อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไปอยู่ กิริยาที่เป็นไปอยู่ อาการที่สืบเนื่องกันอยู่ ความประพฤติเป็นไปอยู่ ความหล่อเลี้ยง ชีวิตินทรีย์ คือชีวิตของ นามธรรมนั้นๆ ซึ่งได้แก่ จิตและเจตสิก

10. สุขินทรีย์

มีหน้าที่สบาย คือ ความสบายทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่สบาย เป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัสได้แก่สุขเวทนา เจตสิก เป็นนามธรรม

11. ทุกخينทรีย์

มีหน้าที่ไม่สบาย คือ ความไม่สบายกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย สัมผัส ได้แก่ ทุกขเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

12. โสมนัสสินทรีย์

มีหน้าที่ดีใจ คือ ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจตาสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจตาสัมผัส ได้แก่ โสมนัสเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

13. โทมนัสสินทรีย์

มีหน้าที่เสียใจ คือ ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจตาสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจตาสัมผัส ได้แก่ โทมนัสเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

14. อุเบกخينทรีย์

มีหน้าที่วางเฉย คือ ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจตาสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจตาสัมผัส ได้แก่ อุเบกขาเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

15. สัทธินทรีย์

สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธา สัทธาพละ ได้แก่ สัทธาเจตสิก เป็นใหญ่ในสัมปยุตตธรรม ด้วยสภาวะครอบงำซึ่ง มิจฉาวิโมกข์ คือ ความเลื่อมใสศรัทธาหยั่งลงในที่ผิด และเป็นนามธรรม

สัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย จำแนกออกเป็น 7¹ คือ

1. **ปสาทสัทธา** ความเชื่อความเลื่อมใสตามปกติของบุคคลทั่วไป เช่น เชื่อต่อพระปัญญาการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อทาน ศีล ภาวนา
2. **โอกัปปนสัทธา** ความเชื่อความเลื่อมใสที่ยังลงไปในวัตถุที่ตนเคารพนับถือนั้นๆ เป็นอย่างดี เช่น เชื่อมั่นในพระรัตนตรัยอย่างไม่หวั่นไหว
3. **อาคมสัทธา** ความเชื่อความเลื่อมใสต่อพระธรรมคำสั่งสอนที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมานั้น คือ เชื่อต่อปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ
4. **อธิคมสัทธา** ความเชื่อความเลื่อมใสเกิดขึ้นเพราะตนได้บรรลุผลของการปฏิบัติ เช่น ผู้นั้นได้บรรลุโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล เป็นต้น
5. **ปัจจกขสัทธา** ความเชื่อความเลื่อมใสที่ประจักษ์แจ่มแจ้งแก่ตนเอง เพราะได้ปฏิบัติพิสูจน์ จนรู้แจ้งเห็นจริงมาแล้ว ไม่ต้องเชื่อใครๆ อีก
6. **ปักขันทสัทธา** ความเชื่อความเลื่อมใสที่แล่นไปโดยลำดับๆ ได้แก่ความเชื่อความเลื่อมใสของผู้เจริญวิปัสสนา ผ่านวิปัสสนาญาณเบื้องต้น ท่ามกลางมาแล้ว
7. **โอสสัชชนสัทธา** ความเชื่อความเลื่อมใสที่สละกิเลสได้เด็ดขาด ได้แก่ความเชื่อความเลื่อมใสของผู้ปฏิบัติที่เกิดกับโสดาปัตติมรรคญาณ หรือ สกิทาคามีมรรคญาณ อนาคามีมรรคญาณ อรหัตตมรรคญาณ

16. วิริยินทรีย์

คือ การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระ วิริยินทรีย์คือ วิริยะ วิริยะพละ สัมมาวายามะ ได้แก่ วิริยะเจตสิก เป็นใหญ่ที่ครอบงำโกสัลลชะ คือ กุศลจิตตูปบาท มีถิ่นมิทระเป็นประธาน และเป็นนามธรรม

¹ พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532, หน้า 1509-510.

วิริยะ มีลักษณะคือ เครื่องหมายเป็นต้นอย่างนี้คือ¹

1. อุตสาหลักษณ์ วิริยะคือความเพียรนั้น มีความอุตสาหะเป็นเครื่องหมาย ได้แก่ มีความขยันเป็นที่สุด ทำอะไรตั้งใจทำจริง ๆ ไม่อ้อแอ้ ไม่แก้อั่ว ไม่เป็นไปตามอำนาจของความเกียจคร้าน มีใจเข้มแข็ง

2. สหชาตานุ อุปตถมฺภณรล มีหน้าที่อุดหนุนค้ำจุนธรรมที่เกิดขึ้นให้มีความก้าวหน้ายิ่งขึ้น เช่น ในขณะเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น เมื่อมีความเพียรชอบแล้ว ความเห็นชอบ ดำริชอบ การงานชอบ วาจาชอบ เป็นอยู่ชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบก็สามารถจะเกิดขึ้นได้ จนกระทั่งเป็นมัคคสมังคี ทั้งนี้เพราะได้กำลังอุดหนุนอันสำคัญมาจากวิริยะนั่นเองเป็นต้นเหตุ

3. อสฺสึทณปจฺจุปฏฺฐาน มีการไม่จมอืด ไม่ย่อท้อ ไม่ย่อหย่อน เป็นผลปรากฏ หมายความว่า ถ้ามีความเพียรอยู่นั้นจะไม่เฉื่อยชา จะไม่ขี้เกียจ จะไม่ทิ้งการงานไว้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ จะไม่ทำอะไรจบบ้าง จด ๆ ถ้าอยู่ทางโลก ผลของงานก็จะปรากฏออกมาให้เห็นได้อย่างเด่นชัด ถ้าอยู่ในทางธรรม เช่น เจริญกรรมฐาน ผลของการปฏิบัติสำหรับบุคคลผู้มีความเพียรตามอิทธิบาทข้อที่ 2 นี้จะปรากฏก้าวหน้าไปไกลกว่าบุคคลผู้ไม่มีความเพียรเป็นร้อยเท่าพันทวี อุปมาเหมือนม้ามีฝีเท้าดี วิ่งออกหน้าม้ากระจอกฝีเท้าเลวอย่างไกลลิบ ฉะนั้น

4. สํเวควตฺถุปฏฺฐาน มีสังเวควัตถุ 8 เป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้ความเพียรเกิด สังเวควัตถุ แปลว่า ที่ตั้งแห่งความสลัดใจ หมายความว่า ถ้าพิจารณาตามนี้ จะทำให้ใจให้เปลี่ยนไปได้ เช่น ใจขี้เกียจ จะกลับเป็นใจขยันขึ้นมา เมื่อใจขยันแล้ว กายก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว กายจึงอยู่ใต้บังคับบัญชาของใจ สังเวควัตถุ 8 นั้นคือ ชาติทุกข์ ชาติทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ นiryทุกข์ เปตติทุกข์ อสุรกายทุกข์ ติรัจฉานทุกข์ เมื่อนักปฏิบัติธรรมพิจารณาถึงความทุกข์ต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้จะเห็นทุกข์โทษนานาประการ แล้วเกิดความเบื่อหน่ายในกองทุกข์ ใจอยากจะหลุดพ้นไปโดยเร็ว ดังนั้น จึงเกิดความขยันหมั่นเพียร ตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจังขึ้น ทั้งนี้เพราะสังเวควัตถุ 8 เป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติธรรม คือในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

¹ พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532, หน้า 568-573.

ความเพียรในข้อนี้ คือ ความเพียร 4 ประการ ได้แก่

1. **สังวรปธาน** เพียรระวังมิให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดขึ้นในชั้น-
สันดานด้วยสัสสังวร ชันตัสสังวร วิริยัสสังวร สติัสสังวรและญาณัสสังวร
2. **ปหานปธาน** เพียรละกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ด้วยตักขปหาน
วิกขัมภนปหาน สมุจเฉทปหาน ปฏิปัสสัทธิปหาน นิสสรณปหาน
3. **ภาวนापธาน** เพียรบำเพ็ญมรรค 8 ให้เกิดขึ้นในชั้นสันดานของตน
4. **อนุรักษนาปธาน** เพียรรักษาใจให้ตั้งมั่นอยู่กับศีล สมาธิ ปัญญา

ความเพียรในปธานสังฆารนั้น เมื่อจะกล่าวโดยย่อก็มีอยู่ 4 อย่าง คือ สัมมัปปธาน 4
แต่เมื่อจะกล่าวโดยพิสดารแล้ว มีอยู่ 28 อย่างคือ

1. **วิริยารมฺโภ** มีความเพียรเป็นไปทางใจ คือมีใจขยันที่สุด
2. **นิกฺกโม** ทำความเพียรเป็นนิจ
3. **ปรกฺกโม** ทำความเพียรให้ก้าวหน้าเสมอๆ คือให้ทวีขึ้น ให้สูงขึ้น
4. **อุชฺฌาโม** หนีจากความเกียจคร้าน ทำใจให้อยู่เหนือความเกียจคร้านทั้งมวล
5. **วายาโม** พยายามอย่างเต็มที่
6. **อุสุสาโห** มีความอดทน คือเป็นคนใจเพชร
7. **อุสุโสฬหี** มีความกล้าหาญ คือสู้ตาย ดุจทหารในสนามรบ
8. **ถาโม** มีกำลังดี คือมี พละ ๕ อย่างเข้มแข็ง
9. **ธิตี** มีเพียรดี คือตั้งใจมั่น ตั้งใจเด็ดเดี่ยวไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคใดๆ ทั้งสิ้น
10. **อสิถิลปรกฺกมตา** มีความบากบั่นเป็นนิจ ไม่มีจิตย่อหย่อนทอดถอยเลย
11. **อนิกฺขิตตณฺหตา** ไม่ทอดฉันทะ คือไม่ละความพอใจในภาวณานั้นๆ
12. **อนิกฺขิตตธฺรตา** ไม่วางธุระ ยึดวิปัสสนาธุระไว้เป็นอันดับหนึ่ง
13. **ธฺรสมฺปคฺคาโห** ประคองวิปัสสนาธุระไว้ให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้
14. **วิริยํ** อาจหาญ ไม่ครั่นคร้ามเกรงกลัวต่ออุปสรรคอะไรๆ เลยแม้แต่น้อย
15. **วิริยพลํ** มีความเพียรเป็นกำลังอันแข็งแกร่ง ดุจกำแพงแก้ว 7 ชั้น

16. สัมมาวายาโม เพียรชอบ ได้แก่ ความเพียรที่ประกอบด้วยองค์คุณ 11 ประการ คือ

1. ปศุคาห ประคองจิตไว้กับรูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรคผล
2. ปหาน ละ โลภะ โทสะ โมหะ โดยตทั้งคปหาน วิกัมภนปหาน และสมุจเฉทปหาน
3. อุปตถมฺภณ คำชুমรรค 8 ให้เป็นมรรคสมังคี
4. ปริยาทาน ครอบงำกิเลสทั้งหลายด้วย ปุพพภาคมรรคและอริยมรรค
5. วิโสธน ชำระใจให้หมดจดจากอาสวะทั้งหมด
6. อธิฏฐาน ตั้งใจไว้มั่นในไตรสิกขา
7. โวทาน ยังใจให้ผ่องแผ้วจากนิวรณ์ทั้ง 5
8. วิเสสาธิคม พยายามทำความเพียรจนได้บรรลุมรรคผล
9. ปฏิเวธ เพียรพยายามปฏิบัติจนได้รู้แจ้งแทงตลอดมรรค ผล
10. สจฺจาภิสมย เพียรพยายามปฏิบัติจนได้ทราบชัดอริยสัจ 4
11. ปติฏฐาปน เพียรพยายามจนสามารถยังใจให้เข้าถึงพระนิพพาน ดับกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานจากชั้นธัมมทาน

17. สตินทริย

คือ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลหาย ความไม่ลืมสติ อินทริยคือสติ สติพละ สัมมาสติ ได้แก่ สติเจตสิกเป็นเจตสิกที่เป็นใหญ่ที่จะครอบงำอกุศลธรรมอันประพตเป็นไปด้วยความประมาทหลงลืมสติและเป็นนามธรรม

สัมมาสติ เป็นการระลึกชอบอยู่กับกาย เวทนา จิต ธรรม ในสติปัฏฐาน 4 ซึ่งประกอบด้วยองค์ 3¹ คือ

¹ พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532, หน้า 529.

1. **อาตาปี** มีความเพียรเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนสามารถเผากิเลสให้ร้อนและให้ไหม้ได้ คือ ให้หมดสิ้นไปจากชั้นธัมมทาน
2. **สัมปชาโน** มีสัมปชัญญะ คือ กำหนดรู้รูปนามอยู่ทุกๆ ขณะ
3. **สติมา** มีสติระลึกรู้กับกาย เวทนา จิต ธรรมเป็นประจำ

18. สมาธินทรีย์

คือ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบอินทรีย์คือ สมาธิ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก เป็นใหญ่ที่จะครอบงำอกุศลอันเป็นฝักฝ่ายให้ฟุ้งซ่าน คือ อุทธัจจะ และเป็นนามธรรม

สัมมาสมาธิ ในวิปัสสนา ได้ปรมาตถ์ คือ รูปนามเป็นอารมณ์ มีลักษณะ 11 ประการ¹ คือ

1. **อวิกเขป** ทำจิตเจตสิกให้สงบระงับ ให้ตั้งมั่นในศีล สมาธิ ปัญญา จนกระทั่งถึงมรรคญาณ
2. **ปหาน** ละมิฉณาสมาธิ ตั้งอยู่ในสัมมาสมาธิ จนถึงมรรคญาณ
3. **อุปตถมฺภณ** อุปถัมภ์ค้ำชูมรรคที่เหลืออีก 7 ให้เป็นมัคคสมังคี
4. **ปริยาทาน** ครอบงำกิเลสโดยตัทธคปหาน วิกขัมภนปหาน และสมุจเฉทปหาน
5. **ปฏิวธาทีวิโสธน** ยังใจให้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเพราะปฏิวธ
6. **อธิชฺฐาน** ตั้งจิตไว้ให้มั่นคงในศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงมรรคญาณ
7. **โวทาน** ยังใจให้ผ่องแผ้วจากกิเลส จนกระทั่งถึงมรรคญาณ
8. **วิเสสาธิคม** บรรลุคุณพิเศษคือ มรรคญาณ
9. **อุตฺตรปฏิวธ** แทะตลอดในมรรคญาณเบื้องสูงยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ นับแต่โสตาปัตติมรรคญาณเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงอรหัตตมรรคญาณ

¹ พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532, หน้า 538.

10. สัจจาภิสมย ได้ตรัสรู้ร้อยสี่ 4

11. ปติฏฐาปน ยังใจให้เข้าถึงพระนิพพาน

19. ปัญญินทรีย์

มีหน้าที่คือ กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลเกีย) เป็นใหญ่ในสัมปยุตธรรมด้วยสภาวะครอบงำความหลง และเป็นนามธรรม

สัมมาทิฏฐิ มี 6 อย่าง¹ คือ

1. **กมมสกตาสมฺมาทิฏฐิ** เห็นชอบ คือ เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แล้วละชั่ว ประพฤติดี
2. **ฉานสมฺมาทิฏฐิ** เห็นชอบ คือ เห็นว่าการเจริญสมถกรรมฐานจนได้ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน เป็นของดีเพราะข่มนิวรณ์ 5 ได้ มีผลให้ไปเกิดในพรหมโลก แล้วลงมือเจริญสมถกรรมฐานทันทีไม่รอช้า
3. **วิปัสสนาสมฺมาทิฏฐิ** เห็นถูก คือ เห็นว่าการเจริญวิปัสสนาเป็นของดี เพราะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นทางสายเอก คือ เป็นทางสายเดียวเท่านั้นที่จะยังสรรพสัตว์ให้บริบูรณ์ไปสู่พระนิพพาน แล้วลงมือเจริญวิปัสสนาจนเกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมา โดยลำดับๆ ตั้งแต่ญาณที่ 1 จนถึงญาณที่ 13
4. **มคฺคสมฺมาทิฏฐิ** เห็นชอบ คือ เห็นว่ามรรคประหารกิเลสได้โดยง่ายเด็ดขาด แล้วลงมือเจริญวิปัสสนาจนถึงมรรคญาณ
5. **ผลสมฺมาทิฏฐิ** เห็นชอบ คือ เห็นว่าผลนี้สืบเนื่องมาจากมรรค เมื่อมรรคเกิด ผลก็ต้องเกิดเพราะเป็นอกาลิกรรม คือ ไม่มีอะไรมาคั่นได้ พอมรรคจิตเกิด ผลจิตก็เกิดต่อทันทีในวิถิจิตเดียวกัน แล้วลงมือเจริญวิปัสสนา จนถึงผลญาณ
6. **ปจฺจเวกฺขณสมฺมาทิฏฐิ** เห็นชอบ คือ เห็นว่าการพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ พิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพานเป็นสมบัติ

¹ พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินตติ้งกรุ๊ป, 2532, หน้า 484-485.

ของพระอริยเจ้า คือ ท่านผู้ห่างไกลจากกิเลส แล้วลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนได้บรรลุมรรค 4 ผล 4 ปัจจุบันขณะ 19

20. อัญญาตัญญูสามีนทริย

มีหน้าที่ คือ กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้ เพื่อเห็นธรรมที่ยังไม่เคยเห็น เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่เคยบรรลุ เพื่อทราบธรรมที่ยังไม่เคยทราบ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่เคยทำให้แจ้งนั้นๆ หรือรู้พระนิพพาน ต่อกุศลได้ 5 ชนิด ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

21. อัญญินทริย มีหน้าที่คือ กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่รู้แล้ว เพื่อเห็นธรรมที่เห็นแล้ว เพื่อบรรลุธรรมที่บรรลุแล้ว เพื่อทราบธรรมที่ทราบแล้ว เพื่อให้แจ้งธรรมที่ทำให้แจ้งแล้วนั้นๆ หรือรู้พระนิพพาน ต่อกุศลไปตามลำดับญาณ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

22. อัญญาตาวินทริย คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่รู้แล้ว เพื่อเห็นธรรมที่เห็นแล้ว เพื่อบรรลุธรรมที่บรรลุแล้ว เพื่อทราบธรรมที่ทราบแล้ว เพื่อให้แจ้งธรรมที่ทำให้แจ้งแล้วนั้นๆ หรือรู้พระนิพพาน ต่อกุศลได้ 12 ชนิดทั้งโดยสิ้นเชิง ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

ตารางสรุปอินทรี

อินทรี 22	ผู้เป็นใหญ่ใน-	องค์กร	หน้าที่	ลักษณะ
1. จักขุนทรี	การเห็น	จักขุปสาท	รับสี	หัวเหา สีใส
2. โสตินทรี	การได้ยิน	โสตปสาท	รับเสียง	วงแหวนกันหอย
3. พานินทรี	การรู้กลิ่น	พานปสาท	รับกลิ่น	กีบเท้าแพะ
4. ชิวหินทรี	การรับรู้รส	ชิวหาปสาท	รับรส	กลีบดอกบัว
5. กายินทรี	การสัมผัส	กายปสาท	รับสัมผัส	ซึ่มซาบทั่วร่างกาย
6. มนินทรี	การรับอารมณ์	จิตทั้งหมด	รู้อารมณ์	นามปรมัตต์
7. อิตถินทรี	ความเป็นหญิง	อิตถิภาวะรูป	ทรงไว้ลักษณะกิริยาอาการหญิง	ภาวะรูป
8. ปุริสินทรี	ความเป็นชาย	ปุริสภาวะรูป	ทรงไว้ลักษณะกิริยาอาการชาย	ภาวะรูป
9. ชีวิตินทรี	การรักษารูปและนาม	ชีวิตรูปและชีวิตินทรีเจตสิก	รักษารูปและนาม	รูปและนาม
10. สุขินทรี	การเสวยความสุขกาย	เวทนา-สุขสทกตกายวิญญานจิต 1	สบายกาย	นามปรมัตต์
11. ทุกชินทรี	การเสวยความทุกข์กาย	เวทนา-ทุกข์สทกตกายวิญญานจิต 1	ทุกข์กาย	นามปรมัตต์
12. โสมนัสสินทรี	การเสวยความสุขใจ	เวทนา-โสมนัสสทกตจิต 62	ดีใจ	นามปรมัตต์
13. โทมนัสสินทรี	การเสวยความทุกข์ใจ	เวทนา-โทสมูลจิต 2	เสียใจ	นามปรมัตต์
14. อุเบกชินทรี	การเสวยอารมณ์ที่เป็นกลาง	เวทนา-อุเบกขาสทกตจิต 55	วางเฉย	นามปรมัตต์
15. สัทธินทรี	ความเชื่อ	สัทธา โสภณจิต 91	เลื่อมใสในสิ่งที่ควร	นามปรมัตต์
16. วิริยินทรี	ความเพียร	วิริยะ-วิริยสัมปยุตตจิต 105	ความเพียร	นามปรมัตต์
17. สตินทรี	การระลึกรู้ชอบ	สติ-โสภณจิต 91	ความระลึกได้	นามปรมัตต์
18. สมาธินทรี	การตั้งมั่นแห่งจิต	เอกัคคตา-จิต 72	ตั้งมั่นแน่วแน่	นามปรมัตต์
19. ปัญญินทรี	การรู้ตามความเป็นจริง	ปัญญา-ญาณสัมปยุตตจิต	รู้ไตรลักษณ์	นามปรมัตต์
20. อนัญญัตถัญญุส- สามิตินทรี	การรู้แจ้งอริยสัจ 4 ที่ตนไม่เคยรู้	ปัญญา-โสดาปัตติมรรคจิต	รู้นิพพานตตอกุศล 5	นามปรมัตต์
21. อัญญินทรี	การรู้แจ้งอริยสัจ 4 ที่ตนรู้	ปัญญา-โสดาปัตติมรรคหัตถมรรค	รู้นิพพานตตอกุศลไป ในลำดับญาณ ปัญญาเจตสิก	นามปรมัตต์
22. อัญญาตาวินทรี	การรู้แจ้งอริยสัจ 4 สิ้นสุดแล้ว	ปัญญา-อรหัตผล	รู้นิพพานตตอกุศลทั้ง 12 ชนิดโดยสิ้นเชิง	นามปรมัตต์

8.4 ลักษณะความสัมพันธ์ของอินทรีย์ในลำดับของเทศนา

อินทรีย์ทั้ง 22 มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องและเชื่อมต่อกันไปเป็นลำดับ ดังที่กล่าวไว้ในอภิธรรมภาชนียกถาคือ¹

1. ในลำดับนั้น การได้เฉพาะซึ่งอริยมุมิ ย่อมมีด้วยการกำหนดรู้ธรรมอันเป็นภายใน เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงแสดงจักขุนทรีย์เป็นต้นซึ่งนับเนื่องด้วยอัตภาพก่อน
2. ก็อัตภาพนั้นอาศัยธรรมใด ย่อมถึงการนับว่า เป็นหญิง หรือเป็นชายเพื่อทรงชี้แจงแสดงว่า ธรรมนั้นคือ อัตภาพนี้
3. ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงอิตถินทรีย์ และปุริสินทรีย์
4. เพื่อให้ทราบทั่วว่า อัตภาพแม้ทั้ง 2 นั้นมีความเป็นไปเนื่องด้วยชีวิตินทรีย์ ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงชีวิตินทรีย์
5. ตราบใดที่ชีวิตินทรีย์นั้นยังเป็นไปอยู่ ตราบนั้นความไม่หยุดยั้งแห่งอารมณ์ที่เสวยแล้ว (เวทนา) เหล่านั้นก็มีอยู่
6. เพื่อให้ทราบทั่วว่า สุขและทุกข์ทั้งหมดนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งที่เสวยแล้ว ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงสุขินทรีย์ เป็นต้น
7. อนึ่งเพื่อทรงแสดงข้อปฏิบัติว่า “ธรรมเหล่านี้พึงเจริญเพื่อความดับสุขินทรีย์เป็นต้นนั้น
8. ถัดจากนั้น จึงทรงแสดงคำว่า สัทธา เป็นต้น เพื่อทรงแสดงความไม่เป็นโมฆะแห่งข้อปฏิบัติว่า “ด้วยข้อปฏิบัตินี้ เอกธรรมย่อมปรากฏในตนก่อน”
9. ถัดจากนั้น จึงทรงแสดงอนัญญัตถัญญัสสามีตินทรีย์ พระองค์ทรงแสดงอัญญินทรีย์ไว้ต่อจากอนัญญัตถัญญัสสามีตินทรีย์นั้น เพราะความที่อัญญินทรีย์นั้นเป็นผลของอนัญญัตถัญญัสสามีตินทรีย์นั้นนั่นเอง และเป็นอินทรีย์ที่พึงเจริญในลำดับต่อจากอนัญญัตถัญญัสสามีตินทรีย์นั้น
10. เบื้องหน้าแต่นี้ เพื่อให้รู้ว่า “การบรรลุอินทรีย์นี้ได้ด้วยภาวนา (การเจริญ) ก็แลเมื่อบรรลุอินทรีย์นี้แล้ว อินทรีย์อะไรๆ ที่พึงกระทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกย่อมไม่มี” จึงตรัสอัญญา-ตาวินทรีย์อันเป็นความโล่งใจอย่างยิ่งไว้ในข้อสุดท้ายนี้เป็นลำดับในอินทรีย์เหล่านี้

¹ อินทรีย์วิงคณิเทศ วรรณนา อภิธรรมภาชนีย, มก. เล่มที่ 77 หน้า 412.

8.5 การจัดหมวดหมู่ของอินทรี 22

อินทรี 22 สามารถจัดแบ่งได้ทั้งหมด 5 หมวด ดังนี้คือ

1. หมวดที่เป็นอายตนะ ได้แก่ อินทรี 6 ประกอบด้วย จักขุ โสตะ พานะ ชิวหา กายะ และมณะ

2. หมวดที่เป็นภาวะ ได้แก่ อินทรี 3 ประกอบด้วย อิตถิ ปุริส ชีวิต

3. หมวดที่เป็นเวทนา ได้แก่ อินทรี 5 ประกอบด้วย สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา

4. หมวดที่เป็นพละ ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

5. หมวดที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ อนัญญาตัญญูสามิ อัญญา อัญญาตารี

อินทรีทั้ง 5 หมวดนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงแต่ละหมวดไว้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้

1. หมวดที่เป็นอายตนะ ได้แก่ อินทรี 6

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรี 6 ประการนี้ คือ จักขุนทรี 1 โสตินทรี 1 พานินทรี 1 ชิวหินทรี 1 กายินทรี 1 มนินทรี 1”¹

จักขุและธรรมที่ชื่อว่า อินทรี เพราะอรรถว่าใหญ่ คือ เป็นอธิบดีของธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในจักขุทวารนั้นชื่อว่า จักขุนทรี หมายความว่า จักขุนทรีคือความเป็นใหญ่ในจักขุทวาร แม้ในโสตินทรีก็เช่นกัน โสตินทรีคือความเป็นใหญ่ในโสตทวาร พานินทรีคือความเป็นใหญ่ในพานทวาร แม้ในชิวหินทรี กายินทรี มนินทรี คือความเป็นใหญ่ในทวารนั้นๆ

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงอินทรีทั้ง 6 ประการนี้ อันเกี่ยวข้องกับการบรรลุหัตถ์สัมมาสัมพุทธเจ้าว่า หากผู้ใดได้รู้ทั่วถึงคุณและโทษ และวิธีการสละออก ย่อมทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในทุติยอรหัตสูตรว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรี 6 ประการนี้ตามความเป็นจริงเพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณตนว่า ได้ตรัสรู้ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พรหมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น.”²

¹ สุตกสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 901 หน้า 38.

² สังยุตตนิกาย มหาวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 907 หน้า 40.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด เรารู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบาย เครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ 6 ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณตนว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็แหละญาณทัสสนะได้บังเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติมีในที่สุด บัดนี้ความเกิดอีกไม่มี.”¹

ในอินทรีย์ 22 นับตั้งแต่ข้อที่ 1 ถึงข้อที่ 6 เป็นเรื่องของอายตนะภายนอกทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามลำดับ ทั้งนี้เพราะเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดมากที่สุด ทำให้เข้าใจได้ง่าย จึงเรียงมาเป็นอันดับแรกในบรรดาอินทรีย์ทั้ง 22

2. หมวดที่เป็นภาวะ ได้แก่ อินทรีย์ 3

ในหมวดนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในชีวิตินทรีย์สูตร ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 3 ประการนี้ 3 ประการเป็นไฉน คือ อิตถินทรีย์ 1 ปุริสินทรีย์ 1 ชีวิตินทรีย์ 1 อินทรีย์ 3 ประการนี้แล”²

สาเหตุที่นำอินทรีย์ทั้ง 3 ประการนี้ต่อจากอินทรีย์ทั้ง 6 ประการแรกนั้น ดีความได้ว่า เพราะทั้งชายและหญิงต่างก็มีอินทรีย์ทั้ง 6 ประการแรกเหมือนกัน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สิ่งเหล่านี้รวมตัวกัน จึงประกอบขึ้นมาเป็นชีวิต

3. หมวดที่เป็นเวทนา ได้แก่ อินทรีย์ 5

พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายถึงอินทรีย์ที่เป็นเวทนาในสุทธกสูตร ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 5 ประการนี้ 5 ประการเป็นไฉน คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเบกขินทรีย์ อินทรีย์ 5 ประการนี้แล”³

จากนั้นพระองค์ได้ทรงอธิบายถึงลักษณะของอินทรีย์เหล่านี้ไว้ในปฐมวิภังคสูตร หรือ พระสูตรที่ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สุขินทรีย์เป็นไฉน ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย เวทนาอันเป็นสุขสำราญเกิดแต่กายสัมผัสนี้ เรียกว่า สุขินทรีย์

¹ ทุติยอรหัตสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 908 หน้า 40.

² ชีวิตินทรีย์สูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 897 หน้า 30.

³ สุทธกสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 914 หน้า 44.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขินทรีย์เป็นไฉน ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย เวทนาอันเป็นทุกข์ไม่สำราญ เกิดแต่กายสัมผัสนี้ เรียกว่า ทุกขินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โสมนัสสินทรีย์เป็นไฉน ความสุขทางใจ ความสำราญทางใจ เวทนาอันเป็นสุขสำราญเกิดแต่มนัสสัมผัสนี้ เรียกว่า โสมนัสสินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โทมนัสสินทรีย์เป็นไฉน ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ เวทนาอันเป็นทุกข์ไม่สำราญ เกิดแต่มนัสสัมผัสนี้ เรียกว่า โทมนัสสินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุเบกขินทรีย์เป็นไฉน เวทนาอันสำราญก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ความสำราญ ก็ไม่ใช่' ทางกายหรือทางใจนี้ เรียกว่า อุเบกขินทรีย์”¹

นอกจากนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงอินทรีย์ทั้ง 5 ลักษณะนี้ว่า ย่อมมีทั้งเกิดและดับไป มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับปฏิจจสมุปบาท²

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกขินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นไม่สบายกาย ก็รู้ชัดว่าเราไม่สบายกาย ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้นคือ ทุกขินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โสมนัสสินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นสบายใจ ก็รู้ชัดว่าเราสบายใจ ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้นคือ โสมนัสสินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทมนัสสินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุไม่สบายใจ ก็รู้ชัดว่าเราไม่สบายใจ ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้นคือ โทมนัสสินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป

¹ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 926-930 หน้า 48-49.

² การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุเบกขินทรีย์อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นก็รู้สึกเฉยๆ ก็รู้ชัดว่าเรารู้สึกเฉยๆ ย่อมรู้ชัดว่าเพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนา นั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น คือ อุเบกขินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป”¹

การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายเช่นนี้ ก็เนื่องจากว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่มีความรู้สึกสบายไม่สบายหรือว่าเฉยๆ อันเป็นสภาพของเวทนาเหล่านี้จะปรากฏได้ก็จะต้องอาศัย การกระทบกันระหว่างอารมณ์ , ทวารและจิต การกระทบกันระหว่างสภาพธรรม 3 ประการนี้แหละเรียกว่า ผัสสะ ถ้าไม่มี ผัสสะ คือ การกระทบของจิตกับอารมณ์ที่ทวารหรือว่าทางรับรู้ อารมณ์นั้นแล้ว ความรู้สึกต่างๆ จะปรากฏขึ้นไม่ได้ และเมื่อสัตว์ทั้งหลายขาดความรู้สึกไปเสียแล้ว ความโลภ พอใจติดใจในอารมณ์ต่างๆ ที่เป็นเหตุแห่งความเจริญเติบโตของสัตว์ทั้งหลายก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้นผัสสะจึงได้ชื่อว่าเป็นผัสสาหาร เพราะการนำซึ่งเวทนาคือความรู้สึกในการเสวยอารมณ์ของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง

4. หมวดที่เป็นพละ 5

หากมองดูผิวเผินดูเหมือนว่าอินทรีย์จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเสวยอารมณ์ ความรู้สึกต่างๆ ที่ผ่านมาจากทวารทั้ง 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) แต่โดยความเป็นจริงแล้ว ได้มีแนวทางในการปฏิบัติเพื่อจะเปลี่ยนจากอินทรีย์ของปุถุชนธรรมดาเป็นอินทรีย์ของพระอริยเจ้า และแนวทางในการปฏิบัติที่เป็นดังสะพานที่เชื่อมต่อกันนี้ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์และปัญญินทรีย์ ซึ่งอินทรีย์ทั้ง 5 ประการนี้ตรงกับหมวดธรรมที่เรียกว่า พละ 5 ซึ่งในที่นี้มีความหมายว่า ความไม่หวั่นไหว วรรณตะว่า “พลีณหตุอุปฺปนฺเน ปฏิปฺกฺขธฺมเม สหฺนติ มหฺตฺตติ พลานิ” แปลความว่า ธรรมเหล่านี้ใด ย่อมมีกำลังให้อดทน ต่อสู้ ทำลายซึ่งปฏิปักษ์ธรรม² ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่า พละ

พละ 5 นั้นประกอบด้วย สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายถึงสาเหตุที่พละ 5 มีความเกี่ยวเนื่องกับอินทรีย์ไว้ในสาเกตสูตร³ ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายที่อินทรีย์ 5 อาศัยแล้วเป็นพละ 5 ที่พละ 5 อาศัยแล้ว เป็นอินทรีย์ 5 มีอยู่ ปริยายที่อินทรีย์ 5 อาศัยแล้ว เป็นพละ 5 ที่พละ 5 อาศัยแล้ว เป็นอินทรีย์ 5

¹ อรหันตสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 954 หน้า 53.

² ธรรมที่ตรงกันข้ามกับพละ 5 ประการนั้น เช่น โกสัชชะ เป็นปฏิปักษ์ธรรม ต่อ วิริยพละ เป็นต้น

³ สาเกตสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 975 หน้า 70.

เป็นไฉน ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำ ซึ่งไหลไปทางทิศตะวันออก หลังไปทางทิศตะวันออก ไปทางทิศตะวันออก ที่ตรงกลางแม่น้ำนั้นมีเกาะ ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสน้ำเดียวมีอยู่ หนึ่ง ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่า สองกระแสน้ำมีอยู่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสน้ำเดียวเป็นไฉน คือ น้ำในที่สุดด้านตะวันออกและในที่สุดด้านตะวันตกแห่งเกาะนั้น ปริยายนี้แล ที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสน้ำเดียว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่าสองกระแสน้ำเป็นไฉน คือ น้ำในที่สุดด้านเหนือแล้วในที่สุดด้านใต้แห่งเกาะนั้น ปริยายนี้แลที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้วย่อมถึงซึ่งความนับว่า สองกระแสน้ำมีอยู่

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์

นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน¹ เพราะอินทรีย์มีผลต่อการบรรลุธรรม การทำอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นให้มีความเสมอกัน ชื่อว่าการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ถ้าว่าสัทธินทรีย์มีพลัง อินทรีย์นอกนี้อ่อน จะทำให้ วิริยินทรีย์ก็ไม่อาจจะทำหน้าที่ ประคองไว้ได้ สตินทรีย์ก็ไม่อาจจะทำหน้าที่ปรากฏได้ สมาธินทรีย์ก็ไม่อาจจะทำหน้าที่ไม่ให้ฟุ้งซ่านได้ ปัญญินทรีย์ก็ไม่อาจจะทำหน้าที่พิจารณาเห็นได้

¹ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, มก. เล่มที่ 17 หน้า 762.

เพราะฉะนั้นพระโยคาวจรพึงให้สัทธินทรีย์นั้นเสื่อมไป โดยพิจารณาถึงสภาวะธรรม หรือโดยไม่ใส่ใจถึง โดยทำนองที่เมื่อใส่ใจถึง สัทธินทรีย์จะมีพลัง ก็ในข้อนี้มีเรื่องของพระวัคคิเถระเป็นตัวอย่าง

แต่ถ้าวิริยีนทรีย์มีพลัง ภายหลังสัทธินทรีย์จะไม่สามารถทำหน้าที่น้อมใจเชื่อได้เลย อินทรีย์นอกนี้ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ต่างประเภทนอกนี้ได้ เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรพึงให้วิริยีนทรีย์นั้นเสื่อมไปด้วยการเจริญปัสสัทธิ เป็นต้น แม้ในข้อนี้เพียงแสดงเรื่องของพระโสณเถระให้เห็น

แม้ในอินทรีย์ที่เหลือก็พึงทราบอย่างนั้นเมื่ออินทรีย์อย่างเดียวยังมีพลัง พึงทราบว่า อินทรีย์นอกนี้ก็หมดสมรรถภาพในหน้าที่ของตน

การทำศรัทธากับปัญญาเสมอกัน

ศรัทธามีพลัง แต่มีปัญญาย่อย จะมีความเลื่อมใสอย่างงมงาย คือ เลื่อมใสในสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ ผู้มีปัญญามีพลังแต่มีศรัทธาย่อย ย่อมจะกระโดดไปทางข้างเกราแก่ไขยาก เหมือนโรคดีอย่า ไม่ทำกุศลมีทาน เป็นต้น โดยคิดเลยเถิดไปว่า กุศลจะมีได้ด้วยเหตุเพียงจิตตูปบาทเท่านั้น ย่อมเกิดในนรก แต่เพราะศรัทธาและปัญญาทั้งคู่เสมอกัน เขาจะเลื่อมใสในพระรัตนตรัยทีเดียว

การทำสมาธิกับวิริยะเสมอกัน

สมาธิมีพลัง แต่วิริยะหย่อนโกลัซชะ(ความเกียจคร้าน) จะครอบงำ(เอา) เพราะสมาธิเป็นฝ่ายแห่งโกลัซชะ ความเกียจคร้าน(ถ้า) วิริยะมีพลังแต่สมาธิหย่อนอุทัจจะ(ความฟุ้งซ่าน) จะครอบงำเอา เพราะวิริยะเป็นฝ่ายแห่งอุทัจจะ ก็สมาธิที่ประกอบไปด้วยวิริยะ จะไม่มีตกไปในโกลัซชะ ความเกียจคร้าน วิริยะที่ประกอบไปด้วยสมาธิจะไม่มีตกไปในอุทัจจะ เพราะฉะนั้นควรทำสมาธิ และวิริยะทั้งคู่ให้เสมอกันด้วยว่า อปปนาจะมีได้เพราะวิริยะและสมาธิทั้งคู่ให้เสมอกัน

สำหรับผู้เริ่มบำเพ็ญสมาธิ ศรัทธาถึงจะมีพลังก็ใช้ได้ เมื่อเชื่ออย่างนี้ กำหนดอยู่ จะถึงอปปนาในสมาธิ และปัญญาสำหรับผู้เริ่มบำเพ็ญสมาธิ เอกัคคตา (สมาธิ) มีพลังย่อมใช้ได้ ด้วยว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จะบรรลุอปปนา

สำหรับผู้เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาปัญญาจะมีพลังย่อมใช้ได้ ด้วยว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จะถึงการแทงตลอดลักษณะ (พระไตรลักษณ์) ก็เพราะทั้งสองอย่างนั้นเสมอกัน อปปนาก็จะมีทีเดียว

สติ มีพลัง ใช้ได้ในทุกที่ทุกสถาน

เพราะว่าสติจะรักษาจิตไว้ได้ จากการตกไปสู่อุทัจจะ ด้วยอำนาจของศรัทธา วิริยะ และปัญญา ซึ่งเป็นฝักฝ่ายแห่งอุทัจจะ จะรักษาจิตไว้ได้จากการตกไปสู่โกสัชชะ ด้วยสมาธิ ที่เป็นฝักฝ่ายแห่งโกสัชชะ เพราะฉะนั้น สตินั้นจึงจำต้องปรารภนาในที่ทั้งปวง เหมือนในแกงทุกอย่างต้องเหยาะเกลือ และเหมือนในราชกิจทุกชนิด ต้องประสงฆ์สำเร็จราชการด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ก็แลสติจำปรารภนาในที่ทั้งปวง

ในการบรรลุลหรรณที่มีข้อปฏิบัติและผลต่างกัน ก็เพราะอินทรีย์ 5 นี้เป็นตัวกำหนดดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า¹

ปฏิบัติ 4 คือ

ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาปฺปญฺญา ปฏิบัติลํบาก บรรลุช้า

ทุกขา ปฏิปทา ชิปปาปญฺญา ปฏิบัติลํบาก บรรลุเร็ว

สุขา ปฏิปทา ทนฺธาปญฺญา ปฏิบัติสวดก บรรลุช้า

สุขา ปฏิปทา ชิปปาปญฺญา ปฏิบัติสวดก บรรลุเร็ว

1. ปฏิบัติลํบาก บรรลุช้า เพราะมีราคะ โทสะ โมหะกล้า ได้รับทุกขโทมนัสเนื่องอินทรีย์ 5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) อ่อน ย่อมบรรลุนันทริยคุณเพื่อสิ้นอาสวะช้า

2. ปฏิบัติลํบาก บรรลุเร็ว เพราะมีราคะ โทสะ โมหะกล้า ได้รับทุกขโทมนัสเนื่องอินทรีย์ 5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) แก่กล้า ย่อมบรรลุนันทริยคุณเพื่อสิ้นอาสวะเร็ว

3. ปฏิบัติสวดก บรรลุช้า เพราะมิใช่เป็นคนมีราคะ โทสะ โมหะกล้า และมีใครได้รับทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ อินทรีย์ 5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) อ่อน ย่อมบรรลุนันทริยคุณเพื่อสิ้นอาสวะช้า

4. ปฏิบัติสวดก บรรลุเร็ว เพราะมิใช่เป็นคนราคะ โทสะ โมหะกล้า และมีใครได้รับทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ มีอินทรีย์ 5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) แก่กล้า ย่อมบรรลุนันทริยคุณเพื่อสิ้นอาสวะเร็ว

นอกจากนี้พระพุทธสัมมาสัมเจ้ายังได้ตรัสถึงอานิสงส์ของการเจริญอินทรีย์ไว้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 5 เหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ 5

¹ วิตถารสูตร, อังคุตตนิคาย จตุกนิบาต, มก. เล่มที่ 35 ข้อ 162 หน้า 386.

เหล่านี้แล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรี 5 เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลได้ 2 อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งคือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความถือนั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี”¹

และตรัสถึงความต่างแห่งผลเพราะความต่างแห่งอินทรี 5 ไว้ดังนี้ว่า²

1. บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรี 5 ประการนี้เต็มบริบูรณ์
2. เป็นพระอนาคามี เพราะอินทรี 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีของพระอรหันต์
3. เป็นพระสกทาคามี เพราะอินทรี 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีของพระอนาคามี
4. เป็นพระโสดาบัน เพราะอินทรี 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีของพระสกทาคามี
5. เป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสारी เพราะอินทรี 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีของพระโสดาบัน
6. เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสारी เพราะอินทรี 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีของพระโสดาบันผู้ธัมมานุสारी ความต่างแห่งผลย่อมมีได้เพราะความต่างแห่งอินทรี ความต่างแห่งบุคคลย่อมมีได้ เพราะความต่างแห่งผล

6. หมวดที่เป็นโลกุตระ ได้แก่ อนัญญัตถัญญัสสามิ อัญญา อัญญาตาวิ

อินทรีทั้ง 3 ประเภทสุดท้ายนี้คือ อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรี อัญญินทรี อัญญาตา-
วินทรี จะมีแต่เฉพาะในพระอริยเจ้า ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปเท่านั้น ในเรื่องของอินทรีทั้ง
3 ประการนี้ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงพ่อวัดปากน้ำภาษีเจริญ
ท่านได้กล่าวไว้ว่า

“อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรี พระโสดาเป็นใหญ่ เป็นหน้าที่ของพระโสดาปัตติมรรค-
อัญญินทรี โสดาปัตติผลสกทาคาอานาคถึงอรหัตมรรคเป็นใหญ่ของหน้าที่นั้นๆ อัญญาตา-
วินทรีอรหัตเป็นใหญ่ เป็นใหญ่ในหน้าที่ของพระอรหัตผลนั้นๆ

เมื่อว่าอินทรี 22 เป็นภูมิของวิปัสสนาแท้ๆ ถ้าไม่มีตาธรรมกายมองไม่เห็น มี
ตาธรรมกายมองเห็น”³

¹ ปฐมผลสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 หน้า 102.

² ทุติยสังขิตตสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 878 หน้า 19.

³ วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ (พระมงคลเทพมุนี),
กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2537, หน้า 295.

อินทรี 22 ซึ่งเป็นวิปัสสนาภูมินี้มีลักษณะเหมือนประมวลรวม เรื่องของชั้นธ आयตนะ-ธาตุ มาอยู่ในนี้ด้วยกัน แต่ก็มีองค์ประกอบหลายกลุ่มที่จัดเข้าเป็นหมวดกันได้ และมีลักษณะเป็นเรื่องพื้นฐานจนกระทั่งถึงขั้นอรหัตตผล ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งเราจะได้ศึกษาต่อไปในวิปัสสนาภูมิที่เป็นภาคปฏิบัติ

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 8 อินทรี 22 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 8 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 8
แล้วจึงศึกษาบทที่ 9 ต่อไป

บทที่ 9

อริยสัจ 4

เนื้อหาบทที่ 9

อริยสัจ 4

9.1 ความหมายของอริยสัจ 4

9.2 ความสำคัญของอริยสัจ

9.3 องค์แห่งอริยสัจ

9.3.1 ทุกขอริยสัจ

9.3.2 สมุทัยอริยสัจ

9.3.3 นิโรธอริยสัจ

9.3.4 มรรคอริยสัจ

9.4 กิจในอริยสัจ 4

1. อริยสัจ 4 เป็นความจริงอันประเสริฐ ทำให้เห็นพระอริยบุคคลเป็นธรรมที่สำคัญ เพราะเป็นธรรมที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
2. อริยสัจ 4 ประกอบด้วย ทุกข์คือ สภาพที่ทนได้ยาก สมุทัย สาเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ ความดับทุกข์ มรรค หนทางให้ถึงความดับทุกข์

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถบอกความหมายและความสำคัญของอริยสัจ 4 ได้
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอริยสัจ 4 แต่ละประการได้

นักศึกษาอาจจะเคยศึกษาอริยสัจ 4 ในระดับพื้นฐานมาแล้ว ซึ่งอาจจะเข้าใจว่า อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมที่เจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้ และเป็นหลักธรรมที่สอนเรื่องของเหตุและผล สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ แต่สำหรับอริยสัจ 4 ในวิปัสสนาภูมิถือว่ามี ความสำคัญมาก เพราะอยู่ในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้เกิดการหลุดพ้น เข้าถึงความเป็นอริยบุคคล กระบวนการพัฒนาปัญญาที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญาจะเกิดการยกระดับจิตของมนุษย์ได้ ก็โดยอาศัยอริยสัจ 4 นี้เอง อริยสัจ 4 จึงเป็นเหมือนเครื่องมือในวิปัสสนาเพื่อทำให้กิจแห่ง ความเป็นพระอริยบุคคลให้สมบูรณ์ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

9.1 ความหมายของอริยสัจ 4

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำบุคคล ผู้เข้าถึงให้เป็นอริยชน และความจริงอันทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติห่างไกลจากข้าศึก

1. **เป็นความจริงอันประเสริฐ** เพราะเป็นความจริงที่เป็นจริงอยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง แปรผันเป็นอย่างอื่น หรือกลับตรงกันข้าม เช่น ชีวิตเจืออยู่ด้วยทุกข์ ตัณหา(ความทะยานอยาก ต่างๆ) เป็นเหตุแห่งทุกข์นานาประการ ความดับกิเลสตัณหาเป็นความดับทุกข์ และการปฏิบัติชอบในรูปแบบต่างๆ เป็นมรรคไปสู่ความดับทุกข์ สิ่งเหล่านี้เป็นความจริงที่สามารถ พิสูจน์ได้ตลอดมาตั้งแต่บรรพกาลจวบจนปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ในการแสดงอริยสัจครั้งแรกนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงยืนยันว่า ธรรมจักรที่พระองค์ทรงหมุนไปแล้วนี้ ใครๆ จะหมุนกลับ ไม่ได้(อุปปฏิวัติ) คือ ใครจะกล่าวคัดค้านว่า ไม่เป็นจริงหาสำเร็จไม่

2. **เป็นความจริงของพระอริยะ** หมายความว่า พระอริยะเจ้าท่านมีความเห็นอย่างนี้ มีความเข้าใจในเรื่องชีวิตอย่างนี้ตรงกัน ไม่ขัดแย้งกัน คือ เห็นว่าชีวิตเจืออยู่ด้วยทุกข์ ตัณหา เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การดับกิเลสได้เป็นความดับทุกข์ และมรรคมงคล 8 เป็นทางไปสู่ความ ดับทุกข์ได้จริง ซึ่งความเห็นความเข้าใจอย่างนี้อาจสวนทางกับความเห็นของปุถุชนส่วนมากก็ได้

3. เป็นความจริงที่ทำบุคคลผู้เข้าถึงให้เป็นอริยชน แม้เดิมทีเดียวเป็นปุถุชนแต่เมื่อมา
รู้แจ้งในอริยสัจ 4 ครบถ้วนบริบูรณ์ทุกประการแล้ว ย่อมแปรสภาพจากปุถุชนเป็นอริยชนไปทันที
เหมือนคนจนเมื่อมีทรัพย์ขึ้นก็กลายเป็นเศรษฐีไป

4. เป็นความจริงอันทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติตามห่างไกลจากข้าศึก ในทางพระพุทธ-
ศาสนานั้น ข้าศึกมี 2 อย่าง คือ ข้าศึกภายนอก อันได้แก่ ผู้มุ่งร้ายต่อเรา และข้าศึกภายใน คือ
กิเลสซึ่งเป็นข้าศึกอันร้ายกาจของบุคคล ใครงบวณกายให้ไร้ความสงบสุขอย่างไร กิเลสก็
รบกวณใจให้ปราศจากความสงบสุขอย่างนั้น บรรดาข้าศึกทั้ง 2 อย่างนั้น กิเลสดูเหมือนจะเป็น
ข้าศึกที่ร้ายแรงกว่า เพราะรบกวณใจทุกวันและอิงอาศัยอยู่กับเรา หลอกล่อเราให้ลุ่มหลงแล้ว
ทำร้ายในภายหลัง

ผู้แจ่มแจ้งในอริยสัจย่อมสามารถกำจัดศัตรูภายในได้ ห่างไกลจากศัตรูภายใน คือ กิเลส
ส่วนศัตรูภายนอกนั้นอย่างน้อยที่สุดก็เบาบางลง เพราะบุคคลเช่นนั้นย่อมไม่ก่อศัตรูกับใคร
ไม่มีเวรมีภัยกับใคร จะมีก็แต่ผู้อื่นตั้งตนเป็นศัตรูกับท่านเอง แต่ท่านก็หาเป็นศัตรูด้วยไม่
ความรู้สึกว่าไม่มีศัตรูเป็นความปลอดโปร่งแจ่มใส เป็นความสุขที่เห็นได้ในปัจจุบัน¹

9.2 ความสำคัญของอริยสัจ

อริยสัจเป็นหัวข้อธรรมสำคัญอย่างยิ่งหัวข้อหนึ่งในหลักคำสอนสำคัญของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า จะเห็นได้จากหลักฐานต่อไปนี้

1. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระองค์ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะเพราะทรงรู้แจ้งใน
อริยสัจ ความข้อนี้ปรากฏอยู่ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่ทรงแสดงเป็นครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์
นั่นเอง ว่า

“ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ 4 นี้ มีรอบ 3 มีอาการ 12 อย่างนี้
ยังไม่หมดจดดีแล้วเพียงใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังยืนยันไม่ได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมา-
สัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกในหมู่สัตว์ พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น

¹ วชิร อินทสระ, หลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2544, หน้า 13-14.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ 4 นี้ มีรอบ 3 มีอาการ 12 อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีแล้วเพียงใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเมื่อนั้น เรายังยืนยันไม่ได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ อันยอด เยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์เพียงนั้น”¹

2. พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสาวกให้เป็นพระธรรมเสนาบดี คือ แม่ทัพธรรม ทรงให้เหตุผลว่า เพราะพระสาวกสามารถแสดงธรรมจักรซึ่งมีอริยสัจ 4 เป็นแกนกลางได้เสมอ พระองค์ไม่มีพระสาวกอีกรูปใดจะทำให้เทียมถึง แสดงว่าทรงถือเอาอริยสัจ 4 เป็นมาตรฐานวัดความสามารถของพระสาวกในเรื่องการแสดงธรรม

3. พระสาวกได้แสดงไว้ว่า อริยสัจ 4 เป็นที่รวมลงแห่งธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลายเหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์บกทุกชนิด เอย รอยเท้าของสัตว์อื่นทุกชนิดมาใส่ในรอยเท้าช้างได้ฉันใด ธรรมที่เป็นกุศลทุกอย่างรวมลงในอริยสัจ 4 ได้ฉันนั้น²

4. ถ้าจะกล่าวให้ใกล้เคียงกับชีวิตของคนเราทุกคน อริยสัจ 4 เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาชีวิตและการแก้ไขปัญหา ความทุกข์เป็นปัญหาชีวิตที่เผชิญหน้าทุกคนอยู่ การแก้ไขปัญหาชีวิตจะต้องดำเนินไปตามหลักเหตุผลและสติปัญญาหรือดำเนินการให้ถูกต้องตามเหตุของปัญหานั้นๆ แล้วดับที่เหตุ ปัญหาจึงจะคลี่คลายหรือดับลง

9.3 องค์แห่งอริยสัจ

9.3.1 ทุกขอริยสัจ

อริยสัจข้อแรกที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงคือ **เรื่องทุกข์** ที่ทรงแสดงเรื่องทุกข์ก่อนก็เพราะความทุกข์เป็นสิ่งปรากฏชัดในชีวิตมนุษย์ ทุกคนเห็นอยู่ประสพอยู่ทุกวัน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชั้น 5 เป็นปกติและเป็นปัญหาอันยิ่งใหญ่ของสัตว์โลกทุกชนิด บางทีเมื่อตรัสตอบปัญหาซึ่งมีผู้ถามว่าอะไรเป็นภัยใหญ่ของมนุษย์ ทรงชี้ไปที่ทุกข์ว่าเป็นภัยใหญ่ของมนุษย์

¹ วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 6 ข้อ 16 หน้า 47.

² มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, มก. เล่ม 18 ข้อ 340 หน้า 516.

ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงความทุกข์ไว้ 11 หัวข้อ คือ

1. **ชาติทุกข์** คือ ความเกิดเป็นทุกข์ เหตุที่ว่าความเกิดเป็นทุกข์นั้น เราพอมองเห็นได้ด้วยการพิจารณาว่าสำหรับสัตว์ผู้เกิดในครรภ์(ชลาพุชะ)ทุกข์นี้เกิดขึ้นตั้งแต่สัตรวันนอนอยู่ในครรภ์มารดา ต้องขดตัวอยู่ภายในช่องแคบๆ เหยียดมือเหยียดเท้าไม่ได้ จมอยู่ในน้ำคร่ำ สูดกลิ่นเหม็นต่างๆ เป็นเวลาแรมปี ครั้นมารดากินของร้อน เย็น หรือเผ็ดเข้าไป สัตว์นั้นก็ต้องรู้สึกเจ็บแสบ เพราะอาหารนั้นๆ เข้าไปกระทบ ยามเมื่อจะคลอด ก็ถูกลมให้หัวห้อยลง ถูกบีบรัดผ่านช่องแคบๆ ถูกดึงมือ ดึงเท้า จากหมอ ความทุกข์ในยามนี้ย่อมทำให้สัตว์ไม่อาจทนความบีบคั้นอยู่ได้ จึงต้องคลอดออกมาพร้อมร้องเสียงดังลั่น แสดงถึงความทุกข์ทรมาน

แม้ความทุกข์ที่เกิดในกำเนิดอื่นๆ ก็เช่นกัน เป็นความทุกข์ที่แสนสาหัส ไม่ว่าจะเกิดในอบายภูมิ ปิตติวิสัย สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ว่า “ความเกิดเป็นทุกข์รำไป”¹

2. **ชราทุกข์** คือ ความแก่เป็นทุกข์ เมื่อความแก่เกิดขึ้น ย่อมครอบงำสังขารร่างกายของสัตว์ทั้งหลายให้คร่ำคร่า เปลี่ยนแปลง ผมหงอก ฟันหัก แก้มตอบ ตามืดมัว หูตึง อากาเรเหล่านี้เป็นเพียงร่องรอยของชราที่ปรากฏให้เห็น เหมือนพายุกรรโชกรุนแรง ที่พัดเอากิ่งก้านสาขาของต้นไม้ให้หักลง ยามเมื่อลมสงบ จึงได้ปรากฏให้เห็นซากต้นไม้ใบไม้หักทับถมกัน เพราะแท้จริงแล้วความชราได้ต้อนขับอายุแห่งสัตว์ทั้งหลายไปสู่ฝั่งแห่งมรณะตลอดเวลา มิได้ขาดสาย

นับตั้งแต่วันแรกที่เกิด สรรพสัตว์มิได้มองเห็นเลยว่า ทุกขณะที่ผ่านไปในแต่ละวันนั้น กำลังถูกความชราลดทอนอายุให้น้อยลงไปทุกที ร่างกายที่เคยมีผิวพรรณเปล่งปลั่ง มีรูปโฉมสง่างาม สุขภาพพลานามัยสมบูรณ์แข็งแรง เมื่อความชราอย่างกรายเข้ามา ก็ต้องเหี่ยวแห้ง หดหู่ ไม่น่าดู น่าชม เหมือนดอกไม้ที่ถูกต้องแสงอาทิตย์ เหี่ยวเฉาไปฉะนั้น ความชราจึงเป็นทุกข์แก่สัตว์ทั้งหลาย

3. **มรณทุกข์** คือ ความตายเป็นทุกข์ ความตายก็คือ การดับจิตของสัตว์ทั้งหลาย ทอดทิ้งร่างกายอันเน่าเปื่อยไว้ ความทุกข์ทรมานในเวลาตายย่อมเกิดขึ้นอย่างแสนสาหัส ธาตุไฟในสรีระร่างกาย ย่อมทวีความรุนแรงขึ้น เปรียบเหมือนมีคนมาก่อกองเพลิงไว้เหนือลม ทำให้เกิดความกระวนกระวายระส่ำระสายไปทั่วสรรพางค์กาย และสำหรับสัตว์ที่ได้ก่อกรรมทำบาป อุกุศลไว้มาก ย่อมมีกรรมนิमितคตินิमितที่เผ็ดร้อน เป็นภาพที่น่ากลัวปรากฏขึ้น เป็นต้น

¹ วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 1 หน้า 40.

4. **โสภทุกข** คือ ความโศกเป็นทุกข์เป็นสภาพจิตที่เดือดร้อนระส่ำระสาย กระวนกระวาย แห่งเหือดไป ยามนอนก็นอนไม่หลับ ยามรับประทานอาหารก็รับประทานไม่ได้ ทั้งนี้อาจเกิดมาจากการสูญเสียญาติมิตร หรือทรัพย์สินสมบัติ

5. **ปริเทวทุกข** คือ ความคร่ำครวญรำพันเป็นทุกข์ มีอาการร้องไห้ รำไห้ พิรีพรีไร มี น้ำตาไหล พึมพาย มีสาเหตุจากการที่มารดา บิดา บุตร ภรรยา หรือญาติ ถึงแก่ความตาย หรือ อาจมีสาเหตุมาจากการสูญเสียทรัพย์สินสมบัติ แล้วทำให้บ่นเพ้อละเมอ ราวกับคนวิกลจริตทุกวัน เวลา

6. **ทุกข์** คือ ความทุกข์กาย เป็นความทุกข์ที่ทำให้จิตใจสลดหดหู่ ทอดถอนใจอัน เนื่องจากโรคาพาธก็ดี เนื่องจากการที่ตนต้องอาชญา มีการถูกเขี่ยนตีจองจำเอาไว้ ถูกตัดมือ ตัดเท้าก็ดี เนื่องมาจากการทนทุกข์เวทนาตามลำพังผู้เดียว ไร้ญาติขาดมิตรก็ดี เนื่องมาจาก ความยากจนเข็ญใจ ไม่มีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ

7. **โทมนัสทุกข** คือ ความทุกข์ใจ เป็นความทุกข์ที่ทำให้รู้สึกเคืองแค้นแน่นอุรา ปราศจากความสบาย ปราศจากความสุข ให้รู้สึกน้อยอกน้อยใจอยู่ร่ำไป

8. **อุปายาสทุกข** คือ ความคับแค้นใจที่เกิดขึ้นมาจากการประสบภัยพิบัติอย่างใด อย่างหนึ่ง เช่น สูญเสียญาติ การสูญเสียสมบัติ บริวาร

ท่านอุปมาไว้ว่า โสภทุกขเปรียบเสมือนบุคคลที่เคียวน้ำมันให้เดือดอยู่ภายในภาชนะ บนเตาไฟ ปริเทวทุกขเปรียบเสมือนบุคคลเร่งไฟให้น้ำมันร้อนขึ้นจนพลุ่งเดือดล้นออกมาจาก ภาชนะ อุปายาสทุกข อุปมาเสมือนดังน้ำมันซึ่งยังคงค้างเหลืออยู่ในภาชนะ

9. **อัปปิเยหิ สัมปโยคทุกข** คือ ความต้องประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก กล่าวคือ อารมณ์ ทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส หากมิได้เป็นที่พึงปรารถนา มิได้เป็นที่รักที่ชอบใจ ครั้นเมื่อประสบอารมณ์นั้นก็ย่อมจะมีจิตเป็นทุกข์ เหตุเพราะรู้สึกเกลียดชัง ไม่รักใคร่ไม่ปรารถนา จะเข้าใกล้ ไม่ปรารถนาจะพบเห็น ปรารถนาจะหลีกเลี่ยงไปให้ไกลแสนไกล แต่เมื่อยังทำไม่ได้ ก็ต้องเสวยทุกข์เวทนา

10. **ปิเยหิ วิปโยคทุกข** คือ ความต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก กล่าวคือ บุคคล ที่ปรารถนาอารมณ์ทั้ง 5 หากได้ไปคบหาสมาคมด้วยอารมณ์เหล่านั้น บุคคลก็จะรู้สึกพอใจและ มีความสุข แต่หากต้องพลัดพรากจากไป บุคคลย่อมเป็นทุกข์ บุคคลทั้งหลายในโลก ถ้าพลัดพราก จากมารดา บิดา จากพี่น้อง จากบุตรภรรยาและญาติมิตรอันเป็นที่รักใคร่ หรือพลัดพราก ที่อยู่อาศัย สมบัติพัสถาน บริวารและยศถาบรรดาศักดิ์ ทุกข์นี้แหละจัดเป็นปิเยหิวิปโยคทุกข

11. **ยัมปิฉัง น ลภติทุกซ์** คือ ความปรารถนาสิ่งใดแล้ว ไม่ได้สิ่งนั้นสมปรารถนา ความทุกซ์นี้แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ทุกซ์ประกอบในกาย ได้แก่ การที่บุคคลซึ่งประกอบอาชีพ ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกสิกรรม หรือ พาณิชยกรรม เมื่อทุ่มเทร่างกายแรงใจให้แก่การงานอาชีพ โดย มิได้ย่อท้อต่อความลำบากตรากตรำ แต่ไม่สามารถสำเร็จประโยชน์ จึงเศร้าโศกเสียใจ กับทุกซ์ประกอบในจิต ได้แก่ ความปรารถนายศสาบรรดาศักดิ์ ตลอดจนลาภสักการะเงินทอง แต่ไม่สามารถสำเร็จสมเจตนา

กล่าวโดยสรุป ทุกซ์ได้ปรากฏแก่ตัวเรา เป็นความทุกซ์รวบยอด ความทุกซ์เหล่านี้ เมื่อก้าวโดยสรุปอีกอย่างหนึ่งมีเพียง 2 คือ ทุกซ์ทางกาย และความทุกซ์ทางใจ ที่ทรงแจกแจง ออกไปถึง 11 ประการ ก็เพื่อให้เห็นรายละเอียดแห่งทุกซ์ที่มนุษย์ประสบอยู่ว่ามีประการใดบ้าง

หนึ่ง ความทุกซ์เหล่านี้มีขึ้นได้ก็เพราะมีชั้น 5 และมนุษย์เรายังยึดมั่นในชั้น 5 นั้น ว่าเป็นเรา เป็นของเราอยู่

ความจริงแล้วชั้น 5 นี้เป็นภาระหนักของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายเพียงรูปชั้น 5 อย่างเดียวก็เป็นภาระอันหนักเพราะต้องถนอมปรนเปรอ เลี้ยงดูด้วยข้าว น้ำ วันละหลาย ๆ ครั้ง จนตลอดชีวิต ยิ่งเวลาเจ็บป่วยก็จะเป็นภาระอันหนักยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงทรง แสดงไว้ว่า

ภารา หเว ปญจกฺขนฺธา ชั้น 5 เป็นภาระอันหนักแท้

ภาร-นิกฺเขปนํ สุข การปลงภาระอันนี้เสียได้เป็นความสุข

ส่วนนามชั้น 5 เป็นภาระอันหนักเพราะกิเลสมาทำให้หนัก เราร้อนอยู่เพราะกิเลสทำให้ ร้อน สมดังข้อความที่ทรงแสดงไว้ในอาทิตตปริยายสูตรว่า “ร้อนเพราะไฟ คือ ราคะบ้าง โทสะ บ้าง โมหะบ้าง เพราะเกิด แก่ ตาย...บ้าง” ซึ่งรวมเป็นเพลิง 2 อย่าง คือ เพลิงกิเลสและเพลิง ทุกซ์¹

ทุกซ์จึงถือเป็นเรื่องแรกที่บุคคลผู้จะเจริญวิปัสสนาจะต้องเห็นและเข้าใจตามความเป็นจริง โดยการเห็นนี้จะไม่ใช่เพียงการเห็นแบบทั่วๆ ไปด้วยการพิจารณาเช่นนี้ แต่ต้องอาศัย ภาวนามยปัญญา มองให้เห็นตัวทุกซ์ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร

¹ อาทิตตปริยายสูตร วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 4 ข้อ 62 หน้า 55.

9.3.2 สมุทัยอริยสัจ

สมุทัยอริยสัจนี้ เรียกเต็มว่า ทุกขสมุทัย แปลว่า การเกิดขึ้นของทุกข์ หรือเหตุเกิดแห่งทุกข์ ความจริงเหตุแห่งทุกข์นั้นมีมาก เช่น ความจน ความเจ็บ ความโง่เขลา เป็นต้น แต่เป็นปลายเหตุหรือตอนปลายของเหตุ ส่วนเหตุขั้นมูลฐานจริง ๆ นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ประการหนึ่ง คือ ตัณหา

ตัณหา คือ ความดิ้นรนทะยานอยาก ทรงจำแนกออกเป็น 3 ประเภทด้วยกัน คือ

1. **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากในกามคุณ ความใคร่ในกามคุณ 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ทำให้จิตใจดิ้นรนแสหา เมื่อได้แล้วก็ติดอยู่ สยบอยู่ พัวพัน อาลัยอยู่ และปรารถนาจะได้กามคุณที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทำให้ตัณหา ยิ่งโหมแรงขึ้นเหมือนไฟได้เชื้อ ก่อความกระวนกระวายใจกระทบกระเทือนใจทำให้ใจกังวล ไร้ความสงบ

2. **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากในความเป็น คือ อยากเป็นนั่น อยากเป็นนี่ ไม่รู้จักพอใจในสิ่งที่ตัวเป็นแล้วทะยานอยากไปเรื่อย ๆ ถ้ากล่าวถึง ความอยาก อย่างชาวโลก ความอยากชนิดนี้ ทำให้คนทะเยอทะยานอาจก้าวหน้าในการงานอาชีพได้มาก แต่ต้องยอมรับความจริงด้วยว่า ในความทะเยอทะยานนั้นมีความทุกข์ความร้อนใจแฝงเร้นอยู่ด้วย ถ้าถึงกับต้องยื้อแย่งกับผู้อื่นก็เป็นการสร้างศัตรูรอบตัว ต้องมีเล่ห์เหลี่ยมกลอุบายในการต่อสู้เพื่อให้ได้ชัยชนะ บางคราวอาจต้องถึงใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น ก่อเวรก่อกรรมกันต่อไปไม่สิ้นสุด อนึ่ง ความอยากเป็นใหญ่ของคนบางคนได้นำพลเมืองไปตายเสียจำนวนแสนจำนวนล้าน ก่อความกระทบกระเทือนทุกข์ยากให้แก่สังคมตลอดถึงโลก และเป็นผลร้ายอันยืดเยื้อต่อเนื่องไปอีกหลายสิบปี เหมือนระลอกคลื่น ซึ่งส่งต่อ ๆ กันไป

3. **วิภวตัณหา** ความอยากไม่เป็นนั่น ไม่เป็นนี่ ความอยากในทางผลักในทางลบ ความที่มีลักษณะอึดอัด ระอิดระอา ความอยากที่เจือด้วยโทสะ เช่น อยากด่าคน อยากทำร้าย อยากทำลายอะไร ๆ ที่อยู่รอบตัวด้วยความชิงชัง ความอยากชนิดนี้ก่อความทุกข์ในรูปของความอึดอัด คับแค้นใจ ทुरนทुरาย เราร้อนอยู่ด้วยเพลิงแห่งโทสะ ริษยา พยาบาท เป็นต้น

ตัณหาทั้ง 3 แบบนี้ เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ส่วนตัวบุคคล และเป็นมูลเหตุของอาชญากรรมและภัยต่าง ๆ ในสังคมมากมาย นอกจากทุกข์ในปัจจุบันแล้ว ตัณหายังเป็นสาเหตุให้บุคคลต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ เวียนว่ายตายเกิด เป็นทุกข์อยู่ร่ำไป การเกิดย่อย ๆ ก็ต้องแก่เจ็บและตายบ่อย ๆ ย่อมหมายถึงต้องทุกข์บ่อย ๆ ด้วย

ตัณหา 3 ตามทัศนะของพระมงคลเทพมุนี

พระมงคลเทพมุนี(สด จนฺทสโร) ได้ให้ความหมายแตกต่างไปจากทางปริยัติ โดยท่านมีทัศนะดังนี้

กามตัณหา หมายถึง ความอยากได้ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ในกามภพ ท่านอธิบายไว้ว่า

กามตัณหา อยากได้กาม อยากได้รูป ได้เสียง ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส นั่นเอง เจ้าถึงต้องมาเกิด เออ... อยากได้รูป ได้เสียง ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส ไปตีรันฟันแทงกันปนเปื้อนรบราฆ่าฟันกัน ยับเยินเป็นทีเดียว เพราะอยากได้รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนั้นแหละ ไม่ใช่เรื่องอะไร เห็นชัดๆ อย่างนี้ อ้อ...อายนี้เองเป็นเหตุให้เกิดกามตัณหาตัวเอง อ้อนี่ อายตนะของกามตัณหาทั้งนั้น ในอบายภูมิทั้ง 4 เปรต นรก อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน เหล่านี้ มนุษย์ สวรรค์ 6 ชั้น นี่กามตัณหาทั้งนั้น อายกามนี้เองเป็นตัวสำคัญ เป็นเหตุ อายนี้สำคัญนัก¹

ภวตัณหา หมายถึง ความทะเยอทะยานอยากในรูปภพ ท่านอธิบายไว้ว่า

รูปพรหม 16 ชั้น พรหมปารีสัชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมมา ปริตตภา อัมปมาณาภา อาสัสสรา ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุภิกิณหา เวหัพผลา อสัณฺณยัตตดา อวิหา อตัมปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา รูปพรหม 16 ชั้น นี่เป็นภวตัณหา อายนี้อยากได้รูปภพที่เราดำเนินมานั่นเอง ปฐมณาน ทุตติยณาน ตติยณาน จตุตถณาน อายนี้เป็นรูปพรหม อายภวตัณหาตัวเองเป็นเหตุให้เกิดในรูปภพทั้ง 16 ชั้น²

วิภวตัณหา หมายถึง ความทะเยอทะยานอยากในรูปภพ ท่านอธิบายไว้ว่า

อากาศาณัญญายตนณาน วิญญูณัญญายตนณาน อากิญจัญญายตนณาน เนวสัณฺณยานา- สัณฺณายตนณาน อายนี้ให้ไปเกิดเป็นอรูปพรหม อากาศาณัญญายตนนะ วิญญูณัญญายตนนะ อากิญจัญญายตนนะ เนวสัณฺณยานาสัณฺณายตนนะ อายนี้ติดอาย 8 ดวงนี้เอง เมื่อไปติดเข้าแล้ว มันขึ้นมันมันสลายนัก กามภพสู้ไม่ได้ มันสลายเหลือเกิน มันสุขเหลือเกิน ปฐมณานก็สุขเพียงเท่านั้น ทุตติยณานก็สุขหนักขึ้นไป ตติยณานสุขหนักขึ้นไป จตุตถณานสุขหนักขึ้นไป อากาศาณัญญายตนณาน วิญญูณัญญายตนณานสุขยิ่งขึ้นไป อากิญจัญญายตนณานสุขหนักขึ้นไป เนวสัณฺณยานาสัณฺณายตนณานสุขหนักขึ้นไป มันพิลึกกึกการละ มันยิ่งใหญ่ไพศาลทีเดียว นี่ฝ่ายอรูปพรหมทั้ง 4 ชั้นนี้ วิภวตัณหา³

¹⁻² วัดปากน้ำ ภาษีเจริญและสมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวพิกุล, มรดกธรรมของหลวงพ่อดาวพิกุล(พระมงคล-เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539, หน้า 174.

³ เล่มเดียวกัน หน้า 175

ในทัศนะของพระมงคลเทพมุนีนั้น มุ่งหมายเอาต้นหาที่เป็นไปในภพ 3 ที่ทำให้มนุษย์ติดอยู่กับต้นหาเป็นชั้นๆ ไป ในชั้นของกามภพ เป็นสุขอย่างหยาบที่ให้ทุกข์มากกว่าภพที่สูงขึ้นไป แต่เมื่อหลุดจากกามภพที่มีทุกข์เผ็ดร้อน ก้าวเข้าสู่รูปภพของพวกพรหม นั้นก็มีทุกข์น้อยลง เสวยสุขจากรูปภพที่มีความปราณีตกว่า แต่ก็ยังมีทุกข์ ก้าวพ้นจากรูปภพนั้นไปถึงอรุภพ ซึ่งมีความสุขประณีตจนพวกพรหมเป็นจำนวนมากมีความเข้าใจว่าเป็นพระนิพพานแต่แม้กระนั้นที่นั่นก็ยังมีความทุกข์อยู่ ความทุกข์อันเกิดจากต้นหา 3 นี้ ได้มีแล้วแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายตามลำดับของภพ

9.3.3 นิโรธอริยสัง

นิโรธเรียกเต็มว่า ทุกขนิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ เพราะความสิ้นไปของต้นหาดังพระพุทธพจน์ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ว่า

โย ตสฺสาเยว ตณฺหาเย อเสสวिरาคานิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย

ความดับเพราะคายออกโดยไม่เหลือซึ่งต้นหานั้น การสละละทิ้งพ้นไปความไม่มีอาลัยในต้นหานั้น นี่แหละคือทุกขนิโรธ

โดยใจความสำคัญ นิโรธคือความดับทุกข์เพราะดับกิเลสได้นั่นเอง คำว่านิโรธก็ดี วิมุตติ ปหานะ วิเวก วิราคะหรือโอสลักคะ (ความสละ ความปล่อยวาง) ก็ดี มีความหมายอย่างเดียวกัน ท่านแสดงไว้ 5 อย่าง คือ

1. **ตทังคฺคินิโรธ** ความดับด้วยองค์นั้นๆ หรือดับกิเลสได้ชั่วคราว เช่น เมื่อเมตตากรุณาเกิดขึ้นความโกรธและความคิดพยาบาทคือความคิดเบียดเบียนย่อมดับไป เมื่ออสุภสังขยา คือความกำหนดว่าไม่งามเกิดขึ้น ราคะความกำหนัดยินดีในกามคุณ 5 ย่อมดับไป รวมความว่าดับกิเลสด้วยองค์ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว

2. **วิกขัมภณนิโรธ** ดับกิเลส หรือข่มกิเลสไว้ได้ด้วยกำลังฌาน เช่น ข่มนิวรณ์ 5 ไว้ด้วยกำลังแห่งฌาน ตั้งแต่ปฐมฌานเป็นต้นไป ตลอดเวลาที่ฌานยังไม่เสื่อม บุคคลผู้ได้ฌานย่อมมีอาการเสมือนหนึ่งผู้ไม่มีกิเลส ท่านเปรียบเหมือนหญ้าที่ศิลาทับไว้ หรือเหมือนโรคบางอย่างที่ถูกคุมไว้ด้วยยา ตลอดเวลาที่ยามีกำลังอยู่ โรคย่อมสงบระงับไป

3. **สมุจฺเจทนนิโรธ** ความดับกิเลสอย่างเด็ดขาดด้วยกำลังแห่งอริยมรรค กิเลสใดที่อริยมรรคตัดแล้วย่อม เป็นอันตัดขาดไม่กลับเกิดขึ้นอีก เปรียบเหมือนต้นไม้ที่ถูกถอนขึ้นทั้งรากและเผาไฟทิ้ง เป็นอันตัดได้สิ้นเสร็จเด็ดขาด ไม่ต้องกังวลว่าจะเกิดขึ้นอีก ตัวอย่างเช่น การตัดกิเลสของพระอริยบุคคล 5 จำพวกมีพระโสดาบัน เป็นต้น

4. **ปฏิบัติสัทธินิโรธ** ความดับกิเลสอย่างสงบระงับไปในขณะแห่งอริยผลนั้นเอง เรียกว่า ปฏิบัติสัทธินิโรธ ไม่ต้องชวนชวายเป็นการดับอีก เหมือนคนหายโรคแล้วไม่ต้องชวนชวายหายา เพื่อดับโรคนั้นอีก

5. **นิสสรณนิโรธ** แปลตามตัวว่า ดับกิเลสด้วยการสลัดออกไป หมายถึง ภาวะแห่ง การดับกิเลสที่ยั่งยืนตลอดไปได้รับความสุขจากความดับนั้นยั่งยืนตลอดไปได้แก่นิพพานนั่นเอง เหมือนความสุขความปลอดโปร่งอันยั่งยืนของผู้ที่หายโรคแล้วอย่างเด็ดขาด¹

โดยใจความสำคัญ นิโรธ 3 ประการหลังก็คือ มรรค ผล และนิพพานนั่นเอง

ไวพจน์ของนิโรธ

ไวพจน์ของนิโรธมีหลายอย่าง ที่แสดงไว้ในพระสูตร เช่น อัคคัปปสาทสูตร มี 7 คำ คือ

1. มทนิมมทโน	การขยำยความเมาเสียได้
2. ปีปาสวินโย	ความดับความกระหายเสียได้
3. อาลยสมุคฺชาโต	การถอนอาลัยเสียได้
4. วัฏฏปจฺเจโต	การตัดวัฏฏะได้
5. ตณฺหขุโย	ความสิ้นตัณหา
6. วิราโค	ความสิ้นกำหนัด
7. นิพฺพานิ	ความดับเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์

นิพพาน

ดังได้กล่าวแล้วว่า นิพพานเป็นชื่อหนึ่งของนิโรธ เพราะฉะนั้น นิพพานกับนิโรธจึงเป็น อย่างเดียวกัน ตามตัวอักษรนิพพานแปลว่า

1. ความดับ หมายถึง ดับกิเลสและดับทุกข์
2. สภาพที่ปราศจากเครื่องร้อยรัดเสียบ่วง คือ ตัณหา หรือกิเลสนานาชนิด หรือสภาพ ที่ออกไปจากตัณหาได้

¹ นิโรธ 5 อยู่ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค, มก. เล่ม 69 ข้อ 706 หน้า 782.

ท่านแสดงนิพพานไว้ 2 นัย คือ

1. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง การดับกิเลสหมดแล้ว แต่เบญจขันธ์เหลืออยู่ เช่น พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่

2. อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง การดับกิเลสหมดแล้ว และดับเบญจขันธ์แล้วด้วย เช่น พระอรหันต์ที่สิ้นชีวิตแล้ว

ที่ได้กล่าวมานี้เป็นนัยที่ 1 ส่วนนัยที่ 2 มีว่า สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสได้แล้ว เป็นบางส่วน ยังเหลืออยู่บางส่วน เช่นนิพพานของพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสไม่มีส่วนเหลือ ดับกิเลสได้หมด เช่น นิพพานของ พระอรหันต์

พระอริยบุคคล 4 จำพวก

ผู้บรรลุนิพพานแล้วตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป เรียกว่า พระอริยบุคคล คือ ผู้ประเสริฐ มีคุณธรรมสูง มี 4 จำพวกด้วยกัน คือ

1. พระโสดาบัน ละสังโยชนกิเลส (กิเลสซึ่งหน่วงเหนี่ยวสัตว์ไว้ในภพ) ได้ 3 อย่าง คือ ลักกายทิฏฐิ ความเห็นว่า ขันธ์ 5 เป็นตัวตนหรือของตน วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในคุณพระรัตนตรัยในทางดำเนินให้ถึงนิพพาน สลัปปตปราคาส การลุ่มคล้ำคิดและพรต กล่าวคือ มิได้ประพฤติศีลหรือบำเพ็ญพรตเพื่อความบริสุทธิ์ และเพื่อความขัดเกลากิเลส แต่เพื่อลาภสักการะ ชื่อเสียง เป็นต้น การประพฤติศีลบำเพ็ญพรตอย่างงมงายก็อยู่ในข้อนี้ด้วยเช่นกัน

2. พระสกทาคามี ละสังโยชนได้เหมือนพระโสดาบัน แต่มีคุณธรรมเพิ่มขึ้น คือ ทำราคะ โทสะและโมหะให้เบาบางลงได้

3. พระอนาคามี ละกิเลสเพิ่มขึ้นอีก 2 อย่าง คือ กามราคะ ความกำหนัดในกามคุณ และปฏิสะ ความหงุดหงิดรำคาญใจ

4. พระอรหันต์ ละสังโยชนเพิ่มขึ้นอีก 5 อย่าง คือ รูปราคะ ความติดสุขในรูปฌาน อรูปราคะ ความติดสุขในอรูปฌาน มานะ ความทะนงตน อุทัจจะ ความฟุ้งซ่าน และอวิชชา ความไม่รู้ตามจริง

นิพพาน หรือความดับทุกข์นั้นเป็นความต้องการโดยธรรมชาติของมนุษย์ ใครบ้างไม่ต้องการดับทุกข์ เมื่อความทุกข์เกิดขึ้น คนเราก็ทรมานทรมาย ถ้าดำเนินการให้ถูกวิธีก็ดับได้ ถ้าดำเนินการผิดวิธีก็ดับไม่ได้ หรือถ้าดับได้ก็เป็นอย่างเทียมๆ การดับทุกข์ได้ครั้งหนึ่งๆ

เรียกกันตามโลกโวหารว่า “ความสุข” ซึ่งมีทั้งอย่างแท้และอย่างเทียม ความสุขที่เจือด้วยทุกข์ จัดเป็นสุขเทียม เช่น สุขจากการสนองความอยากได้ หรือสุขที่ได้จากกามคุณซึ่งท่านเรียกว่า กามสุข

ความสุขที่แท้จริงหรือสุขที่ไม่เจือด้วยทุกข์นั้น ท่านมีคำเรียกว่า นิรามิสสุข เช่น สุขจากการบำเพ็ญคุณงามความดีต่างๆ เป็นสุขที่ละเอียดประณีตกว่า ยิ่งยืนกว่า มีคุณค่าสูงกว่า

ในบรรดานิโรธ 5 นั้น นิโรธหรือนิพพานข้อที่ 1 นั้น เป็นของปุถุชนทั่วไป ข้อที่ 2 เป็นของผู้ได้ฌาน ข้อ 3-5 เป็นของพระอริยบุคคล นิโรธหรือนิพพานควรจะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตของคนทุกคน เพราะถ้าปราศจากจุดมุ่งหมายนี้เสียแล้ว มนุษย์จะว้าวุ่นแว้งคว้างหาทิศทางแห่งชีวิตที่ดำเนินไปสู่ความร่มเย็นไม่ได้

9.3.4 มรรคอรียสัจ

ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตรเรียกมรรคอรียสัจว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจ แปลว่า อรียสัจ คือ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งหมายถึงอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง หรือหลักปฏิบัติอันเป็นสายกลาง) ในที่นี้กล่าวถึงคุณธรรม 8 ประการ คือ

1. สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
3. สัมมาวาจา	การพูดชอบ
4. สัมมากัมมันตะ	การกระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ	การเลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ	ความเพียรชอบ
7. สัมมาสติ	ความระลึกชอบ
8. สัมมาสมาธิ	ความตั้งใจมั่นชอบ

ความหมายขององค์ทั้ง 8 ของอริยมรรค คือ

1. สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บุญบาปมีจริง ขาดิหน้ามี ขาดิก่อนมี ในความหมายที่สูงขึ้นไป หมายถึง การเห็นอริยสัจ 4 ครบถ้วนตามความเป็นจริง คือ เห็นอริยสัจซึ่งประกอบด้วย ญาณ 3 อากาโร 12

2. สัมผัสกับปะ หมายถึง ความดำริชอบ อันประกอบด้วยลักษณะ 3 ประการ คือ
 - 2.1 ดำริที่จะปลีกตัวออกจากอารมณ์ยั่วชวนต่างๆ (เนกขัมมสังกัปปะ)
 - 2.2 ดำริในการไม่พยายาบท (อัปปยาปาทสังกัปปะ)
 - 2.3 ดำริในความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสาสังกัปปะ)
3. สัมมาวาจา หมายถึง การพูดที่ประกอบด้วยคุณลักษณะ ดังนี้
 - 3.1 เว้นจากการพูดเท็จ พูดคำไม่จริง
 - 3.2 เว้นจากการพูดส่อเสียด พูดคำประสาณสามัคคี
 - 3.3 เว้นจากการพูดคำหยาบ พูดคำอ่อนหวาน
 - 3.4 เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดคำมีประโยชน์
4. สัมมากัมมันตะ หมายถึง การกระทำชอบ มีองค์ประกอบดังนี้
 - 4.1 เว้นจากการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น สัตว์อื่น ซึ่งรวมเรียกว่า เว้นปาณาติบาต มีเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย
 - 4.2 เว้นจากการเบียดเบียนทรัพย์สินของผู้อื่น ซึ่งรวมเรียกว่า เว้นอทินนาทาน มีการเสียสละแบ่งปัน เจริญความสุขของตนเพื่อผู้อื่นตามสมควร
 - 4.3 เว้นจากอพรหมจรรย์ ได้แก่ การเสพเมถุน คือเว้นจากกามารมณ์ พอใจในเนกขัมมะ คือปลีกตนจากกามอย่างต่ำ หมายถึง เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร พอใจในคู่ครองของตน
5. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเว้นมิฉกฉีพทุกรูปแบบ ประกอบตนอยู่ในสัมมาชีพ คือการประกอบอาชีพที่ไม่สร้างความเดือดร้อนใจให้แก่ตนเองและผู้อื่น
6. สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรชอบทุกรูปแบบ ที่กล่าวถึงในพระบาลีมคควังคสูตร ตรัสถึงความเพียร 4 ประการ คือ
 - 6.1 สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น
 - 6.2 ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
 - 6.3 ภาวนาปธาน เพียรให้กุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
 - 6.4 อนรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เสื่อม และทำกุศลให้เจริญยิ่งขึ้นไป

ความเพียร 4 ประการนี้ ถือเป็นหลักสำคัญมากในการปฏิบัติธรรม เพื่อความก้าวหน้าในชีวิตรทางธรรม และเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชีวิตของชาวโลกอย่างมากด้วย ผู้หวังความเจริญและความสุข ทั้งทางโลกและทางธรรม ควรมีความเพียร 4 ประการนี้ไว้ในตน

7. สัมมาสติ หมายถึง สติชอบ หรือความระลึกชอบ ในชั้นธรรมดา ขอให้พิจารณาว่าระลึกถึงสิ่งใดอยู่กุศลธรรมเจริญขึ้นอกุศลธรรมเสื่อมไป ก็ควรระลึกถึงสิ่งนั้นบ่อยๆ ในชั้นสูงขึ้นไป ท่านสอนให้ระลึกสติปัฏฐาน 4 คือ

7.1 กายานุปัสสนา พิจารณากาย

7.2 เวทนานุปัสสนา พิจารณาเวทนา คือ สุข ทุกข์ และไม่สุข ไม่ทุกข์

7.3 จิตตานุปัสสนา พิจารณาจิตว่ามีราคะ โทสะ โมหะหรือไม่มี จิตเป็นอย่างไร พิจารณาตามรู้

7.4 ธัมมานุปัสสนา พิจารณาธรรมทั้งที่เป็นกุศล อกุศลและอัพยาภยว่ามีอยู่ในตนหรือไม่ สิ่งนั้นเกิดขึ้นอย่างไร เช่น นิวรณ์ 5 เป็นสิ่งควรละ โพชฌงค์ 7 เป็นสิ่งที่ควรบำเพ็ญ เป็นต้น

ความจริงแล้วสติปัฏฐานมี 1 คือ การตั้งสติ ส่วนกาย เวทนา จิตและธรรมนั้นเป็นอารมณ์ของสติ คือ เป็นสิ่งที่ควรเอาสติเข้าไปพิจารณาหรือเอาสติไปตั้งไว้เหมือนโตะตัวหนึ่งมี 4 ขา ฉะนั้นผู้อบรมสติบ่อยๆ ย่อมมีสติสมบูรณ์ขึ้น สามารถสกัดกั้นกระแสกิเลสได้มากขึ้น ทำให้กิเลสท่วมทับจิตน้อยลง ทำความดีได้มากขึ้น ชีวิตปลอดโปร่งแจ่มใสมากขึ้น มีทุกข์น้อยลง เพราะมีสติปัญญารู้เท่าทันสิ่งต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตจิตใจตามความเป็นจริงพระอรหันต์ที่ท่านสิ้นกิเลสแล้วนั้น ท่านเป็นผู้มีสติสมบูรณ์ จึงไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส มีโลก โกรธ หลง เป็นต้น

8. สัมมาสมาธิ หมายถึง การทำสมาธิในทางที่ถูกต้อง สมาธินั้นหมายถึง การที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นกุศล ความที่จิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่านท่านแสดงสมาธิไว้ 3 ระดับ คือ

8.1 ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ

8.2 อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียดฉาน หรือใกล้ฉาน

8.3 อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิในฉาน

แต่สมาธิที่หมายถึงในมรรคมีองค์ 8 นั้นคือ อัปปนาสมาธิ หรือสมาธิในฌาน 4 ตามพระบาลีมคฺควิภังคสูตร¹

องค์มรรคทั้ง 8 นี้เมื่อรวมตัวกันเข้าเป็นมคฺคสมังคี ก่อให้เกิดสัมมาญาณคือความรู้ชอบ หรือยถาภูตญาณตรรกณะ(ความรู้เห็นตามความเป็นจริง) นี้แหละคือตัวอริยมรรคตามแนวพระพุทธพจน์ ซึ่งสรุปให้เข้าใจง่ายดังนี้

“เมื่อมีโยนิโสমনสิการ(การทำในใจอย่างแยบคาย อย่างมีปัญญา) ปราโมชย่อมเกิด เมื่อมีปราโมช ปีติย่อมเกิด เมื่อปีติเกิด ปัสสัทย่อมเกิด เมื่อมีปัสสัทย่อมเกิด สุขย่อมเกิด เมื่อสุขเกิด สมาธิย่อมเกิด เมื่อสมาธิเกิด ยถาภูตญาณตรรกณะย่อมเกิด เมื่อยถาภูตญาณตรรกณะเกิด นิพพิทา(ความหน่าย) ย่อมเกิด เมื่อนิพพิทาเกิดวิราคะ(ความคลายกำหนัด) ย่อมเกิด เมื่อวิราคะเกิด วิมุตติ(ความหลุดพ้น) ย่อมเกิด รวม 9 ประการ ซึ่งมีอุปการะและหนุนเนื่องไปสู่วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลส”²

ต่อจากสัมมาญาณหรือยถาภูตญาณตรรกณะ ถ้ากล่าวอย่างรวบรัดก็จะไปถึงสัมมาวิมุตติ แต่ถ้าขยายออกไปในระหว่างนั้นมีญาณต่างๆ คั่นอยู่หลายประการ กล่าวคือ

1. โคตรภูญาณ แปลว่า ญาณคร่อมโคตร คือ ระหว่างโคตรปุณฺณกับอริยชน ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างความเป็นปุณฺณกับอริยชน เรียกไม่ได้ว่าเป็นปุณฺณหรืออริยชน เปรียบเหมือนคนข้ามฝั่งด้วยเรือเมื่อเทียบท่าแล้ว ขาข้างหนึ่งก้าวขึ้นอยู่บนบก อีกข้างหนึ่งยังอยู่ในเรือ หรืออีกอุปมาหนึ่งเหมือนสภาพของเวลาที่เรารู้ว่า สองสี่ สองแสงกึ่งกลางระหว่างความมืดกับความสว่าง ระหว่างกลางคืนกับกลางวัน

2. มรรคญาณ ญาณในมรรค มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น ญาณนี้จะทำหน้าที่ตัดกิเลสให้ขาด เหมือนยาเข้าไปทำลายหรือตัดโรค

3. ผลญาณ ญาณในผล คือ รู้ว่าผลแห่งการกำจัดกิเลสได้เป็นอย่างไร เป็นความสงบสุขอย่างไร เปรียบเหมือนความสุขของคนที่ยาโรคแล้ว รู้ว่าโรคหายเด็ดขาดไม่เกิดขึ้นอีก

4. ปัจจเวกขณญาณ การพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว และกิเลสที่ยังไม่ได้ละว่ามีจำนวนเท่าใด สำหรับพระอริยบุคคล 3 จำพวกแรก ส่วนพระอรหันต์พิจารณาเฉพาะกิเลสที่ละได้แล้วอย่างเดียว ไม่ต้องพิจารณากิเลสที่ยังไม่ได้ละ เพราะไม่มีกิเลสอะไรจะต้องละอีกแล้ว

¹ สังยุตตนิกาย มหาวรรค 19/10/33.

² ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, มก. เล่ม 16 ข้อ 455 หน้า 442.

การที่ความสงบสุขอันเกิดจากการตัดกิเลสได้เป็นไปยั่งยืน ไม่ต้องคอยระวังเพื่อไม่ให้เกิดขึ้นอีกนั่นเอง คือ นิพพาน แปลว่า ความดับสนิท เย็นสนิท

ที่กล่าวนี้เป็นกระบวนการของอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ซึ่งเป็นปฏิปทานำไปสู่ความดับทุกข์ หรือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

9.4 กิจในอริยสัจ 4¹

กิจ คือ หน้าที่ในอริยสัจ 4 ข้อใดมีหน้าที่อย่างไร รวมเรียกว่า ไตรปริวัฏ ทวาทสาการ แปลว่า 3 รอบ 12 อากาโร หมายถึง ญาณ 3 ในอริยสัจ 4

ผู้รู้อริยสัจ 4 ที่เรียกว่ารู้จริง รู้แล้วพ้นทุกข์ได้ ต้องรู้ประกอบด้วยญาณ 3 อากาโร 12 นี้ ที่คนสามัญรู้นั้นเป็นความจำ ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง ยังปฏิบัติตามที่รู้ไม่ได้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณา ตรัสเทศนาโพธิปักขิยธรรม ปฏิจจนูปบาท และอริยสัจ 4 ธรรมทั้ง 3 นี้มีอรรถเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ประดุจดั่งดุมเกวียน กำเกวียน และกงเกวียน จึงได้ชื่อว่า พระธรรมจักร

แผนญาณ 3 หรือรอบ 3 อากาโร 12 ในอริยสัจ 4

	สังขญาณ	กิจจญาณ	กตญาณ
ทุกข์	ยอมรับว่าความทุกข์แห่งชีวิตมีอยู่จริง ชีวิตคลุกเคล้าไปด้วยความทุกข์จริง	รู้ว่าความทุกข์เป็นสิ่งที่กำหนดความรู้ คือ ควรทำความเข้าใจ (ปริณูญะยธรรม)	รู้ว่าได้กำหนดรู้แล้ว หรือทำความเข้าใจแล้ว
สมุทัย	ยอมรับว่าสมุทัยคือต้นเหตุให้เกิดทุกข์จริง	รู้ว่าสมุทัยคือต้นเหตุ เป็นสิ่งควรละ(ปหาตัพพธรรม)	รู้ว่าละได้แล้ว
นิโรธ	ยอมรับว่านิโรธคือความทุกข์มีอยู่จริง ความทุกข์สามารถดับได้จริง โดยผ่านทางการดับต้นเหตุ	รู้ว่านิโรธควรทำให้เกิดขึ้นในใจ(สัจฉิกาทัพพธรรม)	รู้ว่าได้ทำให้แจ้งแล้ว
มรรค	ยอมรับว่ามรรคมีองค์ 8 เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์จริง	รู้ว่ามรรคเป็นสิ่งที่ควรอบรมบำเพ็ญให้เกิดมี(ภาเวตัพพธรรม)	รู้ว่าได้เจริญอบรมให้เต็มที่แล้ว

¹ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 6 ข้อ 16 หน้า 47.

พระธรรมจักรแบ่งออกเป็น 2 ประการ คือ

1. ปฏิเวธญาณธรรมจักร

2. เทศนาญาณธรรมจักร

1. **ปฏิเวธญาณธรรมจักร** ได้แก่ พระญาณอันตรัสรู้หรือริสัจ 4 มีปริวัฏฏ์ 3 มีอาการ 12 ประหารข้าศึก คือ กิเลสเสียได้ เป็นสมุจเฉตปหาน ขาดจากสันดานแห่งพระองค์แล้ว และนำมาซึ่งอริยผล

2. **เทศนาญาณธรรมจักร** ได้แก่ พระญาณอันอบรมด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาหรือริสัจ 4 มีปริวัฏฏ์ 3 มีอาการ 12 ยังสาวกทั้งหลาย มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธานให้ได้สำเร็จอริยมรรคอริยผล ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉตปหาน

ญาณธรรมจักรซึ่งพระพุทธองค์ตรัสเทศนาหรือริสัจ 4 มีปริวัฏฏ์ 3 ประการนั้นได้แก่

1. **สังขญาณ** คือ พระปรีชาญาณอันตรัสรู้ซึ่งอริยสัจด้วยพระองค์เอง จะมีบุคคลผู้หนึ่งผู้ใดเป็นครูอาจารย์ของพระองค์นั้นหาไม่ได้

2. **กิจจญาณ** คือ พระปรีชาญาณอันแทงตลอดในกิจแห่งอริยสัจ 4 ตรัสรู้แจ้งว่าทุกขสัจนี้สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงกำหนดรู้ สมุทัยสัจนี้สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงละเสีย นิโรธสัจคือพระนิพพานนั้น สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงกระทำให้แจ้งในชั้นธสันดาน มรรคสัจอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงซึ่งการดับทุกข์นั้น สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงเจริญไว้ในสันดาน

3. **กตญาณ** คือ พระปรีชาญาณอันรู้แจ้งกิจแห่งอริยสัจ 4 อันกระทำเสร็จแล้ว และรู้ว่าตนได้กำหนดรู้ทุกขสัจเป็นอารมณ์อยู่แล้ว รู้ว่าสมุทัยสัจคือตัณหาอันได้ละขาดจากสันดานแล้ว รู้ว่านิโรธสัจคือพระนิพพานนั้นตนได้กระทำประจักษ์แจ้งในสันดานแล้ว รู้ว่ามรรคสัจอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์นั้น ตนได้เจริญบริบูรณ์แล้ว¹

อริยสัจ 4 เป็นแก่นสำคัญของพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยืนยันว่าจักรคือธรรมที่พระองค์หมุนไปแล้วนี้ใครๆ จะหมุนกลับไม่ได้ ใครหมุนกลับก็เป็นการหมุนไปสู่ทางที่ผิด พระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ จึงเป็นความจริงสากลอันมีรากฐานอยู่ที่เหตุผล และเป็นความจริงอันจำเป็นที่สุด

¹ พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), อัมมจักกัปปวัตตนสูตร, หน้า 236-237.

เหตุผลสำคัญในการแทงตลอดอริยสัจ 4 คือ การละตัณหาได้ การที่จะละตัณหาได้ต้องอาศัยการเดินตามมรรคมรรค 8 เมื่อมรรคมรรค 8 บริบูรณ์ เป็นมรรคสมังคี คือ การรวมตัวกันอย่างสมส่วน ทำหน้าที่ทำลายตัณหา อุปาทาน และอวิชชาให้พินาศ การเห็นแจ้งในนิพพานก็เกิดขึ้นความทุกข์ในสังสารวัฏก็สิ้นไป

อริยสัจ 4 เป็นความจริงที่ยั่งยืนอยู่คู่กับชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่บรรพกาลมาจนบัดนี้ และจะยั่งยืนต่อไปในอนาคตไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อใดที่มนุษย์สามารถปฏิบัติจนเกิดภาวนามยปัญญาได้ เมื่อนั้นก็สามารถจะรู้เข้าใจ แทงตลอดในอริยสัจได้

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 9 อริยสัจ 4 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 9 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 9
แล้วจึงศึกษาบทที่ 10 ต่อไป

บทที่ 10

ปัจจัยสมุปบาท

เนื้อหาบทที่ 10

ปฏิจสุมุปาบท

10.1 คำแปลและความหมาย

10.2 ความสำคัญของปฏิจสุมุปาบท

10.3 องค์แห่งปฏิจสุมุปาบท

10.4 ความสัมพันธ์ของปฏิจสุมุปาบท

10.4.1 ประเภทความสำคัญ

10.4.2 ความเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน

10.4.3 ลักษณะการแสดงปฏิจสุมุปาบทของพระพุทธเจ้า

10.5 ปฏิจสุมุปาบทในฐานะเป็นวัฏฏะ

10.6 กระบวนการดับวงจรปฏิจสุมุปาบท

1. ปฏิจ্ঞสมุปบาท คือ การเกิดขึ้นร่วมกันของธรรม 12 ประการ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ
2. ความสัมพันธ์ของปฏิจ্ঞสมุปบาท มีทั้งสายเกิด และสายดับ โดยสายเกิดนั้น อวิชชาทำให้เกิดสังขาร สังขารทำให้เกิดวิญญาณ วิญญาณทำให้เกิดนามรูป นามรูปทำให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะทำให้เกิดผัสสะ ผัสสะทำให้เกิดเวทนา เวทนาทำให้เกิดตัณหา ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน อุปาทานทำให้เกิดภพ ภพทำให้เกิดชาติ ชาติทำให้เกิดชรามรณะ ส่วนสายดับก็ดัดย้อนกลับไป
3. ปฏิจ্ঞสมุปบาท สามารถจัดเข้าในวงจรของวัฏฏะได้ดังนี้ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน จัดเป็นกิเลสวัฏฏ์ สังขาร และภพ เป็นกรรมวัฏฏ์ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ภพชาติ ชรามรณะ เป็นวิปากวัฏฏ์ กระบวนการดับอวิชชา เริ่มตั้งแต่ อวิชชา จนถึงชรามรณะ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและองค์ของปฏิจ্ঞสมุปบาทได้
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ของปฏิจ্ঞสมุปบาทได้
3. เพื่อให้นักศึกษาสามารถจำแนกลักษณะของปฏิจ্ঞสมุปบาทกับสังสารวัฏฏ์ และกระบวนการดับปฏิจ্ঞสมุปบาทได้

บทที่ 10

ปฏิจจสมุปบาท

นักศึกษาได้ศึกษาวิปัสสนาภูมิมา 5 อย่างแล้ว ในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้เรียนรู้วิปัสสนาภูมิประการสุดท้าย ซึ่งมีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับวิปัสสนาภูมิประการอื่นๆ อยู่ด้วย และเป็นหลักธรรมที่มีการกล่าวถึงกันมากในฐานะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งนักศึกษาจะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป

10.1 คำแปลและความหมาย

ปฏิจจสมุปบาท มาจากคำบาลีว่า “ปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งประกอบด้วยคำ ปฏิจจ กับ คำว่า สมุปบาท ปฏิจจ แปลว่า อาศัย สมุปบาท (แยกเป็น สัม + ุปบาท เกิดขึ้น) แปลว่า การเกิดขึ้นร่วมกัน

เมื่อรวมคำทั้ง 2 เข้าด้วยกัน จึงแปลได้ว่า การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกัน

การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันนี้คือ การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันของอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ

ธรรม 12 ประการนี้ต่างเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันเกิดขึ้น ไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดด้วยตัวเองโดดๆ ปฏิจจสมุปบาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็ทรงมุ่งหมายที่จะทรงแสดงถึงภาวะที่ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาท คืออะไร คือ การที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ”¹

¹ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 2 หน้า 2.

จากนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลที่เกิดจากการที่ธรรมทั้งหลายได้อาศัยกันเกิดขึ้น

“โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย”

ในปัจฉยสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า

“พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้นคือ อัมมจิตติ อัมมนิยาม อิทัปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงธาตุอันนั้น ครั้นแล้ว ย่อมตรัสบอก ทรงแสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลาย จงดูดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นอย่างอื่น มูลเหตุอันแน่นอนในธาตุอันนั้น ดังพรรณนามาฉะนี้แล เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท”¹

จากพุทธดำรัสที่สรุปได้ว่า ปฏิจจสมุปบาท นี้มีชื่อเรียกอื่นๆ ได้อีก ดังนี้ คือ

1. อัมมจิตตา หรือ อัมมจิตติ แปลว่า ความดำรงอยู่แห่งธรรม
2. อัมมนิยามตา หรือ อัมมนิยาม แปลว่า ความแน่นอนแห่งธรรม ความแน่นอนตามธรรม
3. อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย
4. ตถตา แปลว่า ความเป็นเช่นนั้นเอง
5. อวิตถตา แปลว่า ความไม่ผิดจากความเป็นเช่นนั้น
6. อนัญญถตา แปลว่า ความไม่เป็นอย่างอื่น
7. ปัจจยาการ แปลว่า อาการแห่งปัจจัย²

นอกจากนี้ในกัจจानโคตตสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า

“ดูก่อนกัจจานะ ส่วนสุดข้อที่ 1 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุดข้อที่ 2 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารเพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชาอันนั้นแหละดับ ด้วยการสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้”³

¹ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 61 หน้า 96.

² บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจจสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535, หน้า 4.

³ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 44 หน้า 73.

จากพุทธพจน์นี้ทำให้ทราบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงสุตโอง 2 ส่วน ส่วนแรก จัดเป็นสัสสตทิวฏฐิ เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ตลอดเวลา ส่วนที่ 2 จัดเป็นอุจเฉททิวฏฐิ เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ตลอดเวลา ทิวฏฐิทั้ง 2 นี้เป็นมัจฉาทิวฏฐิ คือ ความเห็นผิด

คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้ก็คือ นามรูปนั่นเอง ซึ่งฝ่ายที่เป็นสัสสตทิวฏฐิก็มีความเห็นว่าเป็นของเที่ยงแท้ยั่งยืน จึงมีอยู่ตลอดไป ฝ่ายที่เป็นอุจเฉททิวฏฐิก็มีความเห็นว่าเป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน จึงถือว่ามีอยู่ตลอดไปขาดสูญได้ เพื่อให้พ้นจากความเห็นสุตโองทั้ง 2 นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมสายกลางให้พิจารณาว่า สิ่งทั้งปวงคือ นามรูปนั้นจะมีหรือไม่มี ขึ้นอยู่ที่ปัจจัยต่างๆ เป็นสำคัญ กล่าวคือ หากมีปัจจัยอยู่ สิ่งทั้งปวงก็ยังคงมีอยู่ หากไม่มีปัจจัย สิ่งทั้งปวงก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงมีผู้เรียกปฏิจจสมุปบาทว่า มัชฌิมนิคาเยสนา คือ ธรรมเทศนาทางสายกลาง¹

10.2 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ ที่ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาลขึ้น หากแต่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างแท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบกฎธรรมชาตินี้แล้ว ได้ทรงนำมาประกาศแก่ชาวโลกให้รู้ตาม ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในปัจจุยสูตรนั้น

นอกจากปฏิจจสมุปบาทจะเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติแล้ว ยังเป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งต่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เพราะถ้าบุคคลรู้และเข้าใจกฎธรรมชาตินี้แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องจนเกิดปัญญาแจ่ม มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว ก็เท่ากับได้พบทางเดินของชีวิตอันประเสริฐ เห็นธรรมอันประเสริฐ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในมหาหัตถิปโทปมสูตร ว่า

“ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท”²

พระพุทธพจน์นี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญและเป็นเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์จะต้องดำเนินไปให้ถึง นอกจากจะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญดังกล่าวแล้ว ปฏิจจสมุปบาทยังมีสาระที่ละเอียดลึกซึ้ง รู้ได้ยาก เห็นได้ยาก สำหรับสรรพสัตว์ที่ยังหนาด้วยกิเลส พระพุทธองค์ทรงเกรงว่าจะมีความเหนื่อยเปล่า ถ้าจะแสดงหลักธรรมนี้

¹ บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจจสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535, หน้า 9.

² มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, มก. เล่มที่ 18 ข้อ 346 หน้า 528.

แก่ชาวโลก จึงทรงน้อมพระทัยเพื่อการชวนชวายน้อยที่จะไม่แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ เพราะทรงดำริว่า

“ธรรมที่เราได้บรรลุนี้ลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต หยั่งไม่ได้ ด้วยความตรึกละเอียดรู้ได้แต่บัณฑิต ส่วนหมู่มสัตว์นี้เป็นผู้ยินดีเพลิดเพลินใจในอภายาที่จะเห็น ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ได้ และยากที่จะเห็นธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกจากตัณหา ก็ถ้าเราพึงแสดงธรรม และคนอื่นไม่รู้ทั่วถึงธรรมของเรา เราก็จะลำบากเหน็ดเหนื่อยเปล่า”¹

พระดำริตามที่กล่าวนี้ บ่งชี้ว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์ตรัสรู้นั้นลึกซึ่งมาก ยากแก่การเข้าใจและรู้ตามจริงๆ และหากศึกษาพุทธประวัติช่วงตรัสรู้ใหม่ๆ จะเห็นได้ว่า ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข และพิจารณาทบทวนธรรมะที่ตรัสรู้นั้นเป็นเวลา 7 สัปดาห์ ทรงย้ายที่ประทับบนเวียนอยู่บริเวณใกล้กับต้นโพธิ์นั้น ก็เพื่อทบทวนพิจารณา ปฏิจจสมุปบาทนี้ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ได้ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทนี้ เช่นเดียวกัน ในมหาปทานสูตรที่ได้กล่าวถึงประวัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 7 พระองค์ก็ได้แสดงถึงการตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทของพระวิปัสสีพุทธเจ้า² และพระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นหนทางเก่าแก่และนครเก่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ทรงเคยดำเนินมาแล้ว

มีเหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท โดยที่พระอานนท์กราบทูลพระพุทธองค์ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักเหตุผลที่เข้าใจง่ายสำหรับท่าน แต่พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสห้ามพระอานนท์ว่า

“เธออย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ ปฏิจจสมุปบาทนี้ ลึกซึ่งสุดประมาณและปรากฏเป็นของลึก ดูก่อนอานนท์ เพราะไม่รู้จริง เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมอันนี้ หมู่มสัตว์นี้ จึงเกิดเป็นผู้ย่งประจูด้ายของช่างหก เกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้วย เป็นผู้เกิดมาเหมือนหญ้ามุงกระต่าย และหญ้าปล้อง จึงไม่พ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร”³

จากพระพุทธดำริของพระพุทธองค์และเหตุการณ์ที่ได้ตรัสกับพระอานนท์ ชี้ให้เห็นว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้ง ควรแก่การศึกษาและทำความเข้าใจเป็นพิเศษ ดังนั้นจึงควรได้ศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียดต่อไป

¹ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, มก. เล่มที่ 18 ข้อ 321 หน้า 420.

² ทีฆนิกาย มหาวรรค, มก. เล่มที่ 13 ข้อ 42 หน้า 40.

³ ทีฆนิกาย มหาวรรค, มก. เล่มที่ 13 ข้อ 57 หน้า 165.

10.3 องค์แห่งปัจจุสมุปบาท

ปัจจุสมุปบาท มีองค์ประกอบซึ่งเป็นหลักการสำคัญทั้งหมด 12 ข้อ แต่ละข้อมีประเด็นควรศึกษาให้ทราบไว้เป็นเบื้องต้น ดังนี้

1. อวิชชา คือ ความไม่รู้ ตรงข้ามกับวิชา ความไม่รู้ในที่นี้คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

2. สังขาร หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจที่ประกอบด้วยเจตนาอันแสดงออกทางกาย เรียกว่า กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) แสดงออกทางวาจา เรียกว่า วจีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) แสดงออกทางใจ เรียกว่า จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ)

ความคิดที่ปรุงแต่งเกิดขึ้นนี้อาจจะมีทั้งที่เป็นส่วนดี เป็นบุญ เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร ส่วนที่ไม่ดี เป็นบาป เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร ความคิดที่ปรุงแต่งจิตอันมั่นคงของผู้ที่ได้บรรลुरुูปสมบัติ เรียกว่า อาเนญชาภิสังขาร ซึ่งความคิดที่ปรุงแต่งกายสังขารและวจีสังขาร เป็นปุญญาภิสังขาร และอปุญญาภิสังขาร แต่ในจิตตสังขารเป็นสังขารได้ทั้ง 3 ประการ

3. วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ ตามติดให้เกิดการรับรู้ต่างๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

วิญญาณมี 6 ประการ คือ

1. จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา)
2. โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู)
3. พานาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก)
4. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น)
5. กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย)
6. มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ)

ในวงจรปัจจุสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ มีปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมและคัมภีร์อรรถกถารุ่นหลัง เช่น วิสุทธิมรรค แบ่งวิญญาณออกเป็น 2 ชนิด คือ วิถีวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณ 6 ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปวัตติวิญญาณ และวิญญาณอีกชนิดหนึ่ง ทำหน้าที่เชื่อมต่อกภพ เรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ¹

¹ อภิธรรมปิฎก วิภังค์, มก. เล่มที่ 77 ข้อ 487.

4. นามรูป คือ นามธรรม 5 อย่าง ได้แก่

เวทนา (ความเสวยอารมณ์)

สัญญา (ความจำได้หมายรู้)

เจตนา (ความตั้งใจ)

ผัสสะ (ความกระทบ หรือสัมผัส)

มนสิการ (ความกระทำไว้ในใจ) หรือนามชั้น 3 คือ เวทนาชั้น 3 สัญญาชั้น 3
สังขารชั้น 3 (เจตนา ผัสสะ มนสิการ จัดเป็น สังขารชั้น 3)

รูป ได้แก่ มหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป (อุปาทายรูป) 24

มหาภูตรูป 4 คือ ธาตุ 4 ได้แก่

ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน มีลักษณะแข็งแข็ง

อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ มีลักษณะเหลว

เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ มีลักษณะร้อน

วาโยธาตุ คือ ธาตุลม มีลักษณะพัดไปมา

5. สฬายตนะ คือ แดนติดต่อ 6 แดน ดังนี้

1. จักขายตนะ (อายตนะคือตา)
2. โสตายตนะ (อายตนะคือหู)
3. พานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
4. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
5. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
6. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

ที่ต่อ 6 อย่างนี้ เรียกว่า อายตนะภายใน เพื่อต่อกับอายตนะภายนอก 6 คือ ตาต่อกับรูป หูต่อกับเสียง จมูกต่อกับกลิ่น ลิ้นต่อกับรส กายต่อกับสัมผัส ใจต่อกับธรรมารมณ์

6. ผัสสะ คือ ความถูกต้อง หรือกระทบ หมายถึง อาการที่จิตหรือวิญญาณถูกต้องหรือกระทบกับอารมณ์คือสิ่งเร้าแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกละเอียดเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเฉยๆ

ผัสสะมี 6 อย่าง คือ

1. จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา)
2. โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู)
3. พานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก)
4. ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น)
5. กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย)
6. มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ)

ความสัมผัส 3 อย่างนี้ จะต้องมียธรรม 3 อย่างมาประจวบกัน เช่น จักขุสัมผัส จะต้องมียจักขุปสาท รูป และจักขุวิญญาณ มาประจวบกัน ถ้าเป็นแต่เพียงจักขุปสาทกระทบกับรูปเฉยๆ ยังไม่เกิดจักขุวิญญาณ ก็ยังไม่เป็นผัสสะ ผัสสะอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน

7. เวทนา หมายถึง ความเสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือรู้สึกเฉยๆ การเสวยอารมณ์นี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากผัสสะ เมื่อองค์ทั้ง 3 มาประจวบกัน จึงเกิดผัสสะต่อจากผัสสะก็เกิดเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่ต่อจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

เวทนาดังกล่าวนั้นมี 6 ประการตามแดนที่เกิด คือ

1. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา)
2. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู)
3. พานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก)
4. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น)
5. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย)
6. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ)

ว่าโดยลักษณะเวทนามี 5 คือ

1. ความรู้สึกเป็นสุขทางกาย (สุขเวทนา)
2. ความรู้สึกเป็นสุขทางใจ (โสมนัสเวทนา)
3. ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย (ทุกข์เวทนา)

4. ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางใจ (โทมนัสเวทนา)

5. ความรู้สึกเฉยๆ คือ รู้สึกเป็นกลางๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ (อุเบกขาเวทนา)

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เวทนามี 2 อย่าง คือ เวทนาทางกายและเวทนาทางใจ

8. ตัณหา คือ ความทะยานอยาก เมื่อแบ่งตามแดนที่เกิดขึ้นแล้ว มี 6 ประการ คือ

1. รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้ในรูป)

2. สัทตตัณหา (ความทะยานอยากได้ในเสียง)

3. คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้ในกลิ่น)

4. รสตัณหา (ความทะยานอยากได้ในรส)

5. โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากได้ในโผฏฐัพพะ)

6. อัมมตัณหา (ความทะยานอยากได้ในธรรมารมณ์)

เมื่อว่าโดยอาการที่เกิดขึ้น แบ่งเป็น 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

9. อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง จนเกิดความหลงติด

อุปาทานมี 4 ประการ คือ

1. กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม

2. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ เช่น ยึดมั่นในความเห็นว่าบุญไม่มี บาปไม่มี

3. สิลัพพตูปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต ในข้อวัตรปฏิบัติของตน

4. อัตตวาตูปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา คือ ถือว่าฉัน 5 มีอัตตาเป็นตัวตน เที่ยงแท้ เป็นต้น

10. ภพ แปลว่า ความเป็นไป ในที่นี้ หมายถึง ภาวะแห่งชีวิต คือ ความเป็นขั้นหรือมีนามรูป เพราะชีวิตต้องตกอยู่ในภพทั้ง 3 อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ คือ

1. กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร

2. รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร

3. อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร

นอกจากนี้ในอภิธรรม ยังกล่าวถึงอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมภพ และอุปัตติภพ¹

กรรมภพ แปลว่า ภพคือกรรม ได้แก่ เจตนาและธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา มีอภิขณา (ความละโมภ) เป็นต้น อันได้แก่ ปุณฺณยาสังขาร อปุณฺณยาสังขาร อาเนญยาสังขาร หรือจะกล่าวให้ง่ายก็คือ กรรมภพนั้น ได้แก่ กุศลกรรม และอกุศลกรรม อันจะนำไปสู่กามภพ รูปภพ อรูปภพ

อุปัตติภพ แปลว่า ภพคือภาวะที่เกิดขึ้น ปรากฏขึ้น ได้แก่ อุปาทานขันธ ซึ่งก็หมายถึง ภพทั้ง 3 นั้นเอง

11. ขาติ คือ ความเกิด ว่าโดยสมมติได้แก่ความเกิดของสัตว์ โดยปรมาตฺถ์ ได้แก่ ความปรากฏแห่งขันธ หรือความเกิดขึ้นครั้งแรกของขันธ สรุปลแล้วขาติในที่นี้มีความหมายได้ 2 นัย คือ หมายถึงการเกิดของขันธ 5 ในแต่ละขณะจิต คือการเกิดปรากฏของอุปัตติภพใหม่ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ซึ่งถือว่าเป็นวิบาก หลังจากกรรมภพ คือ การทำความดี ความชั่วสิ้นสุดลง การเกิดแบบนี้ปรากฏขึ้นในทุกขณะจิต ภาษาอภิธรรม เรียกว่า อุปาทะ และ หมายถึงการเกิดของขันธ 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ ได้แก่ การเกิดปรากฏเป็นตัวตนมีรูปร่างใน ภพภูมิต่างๆ เช่น เกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา เกิดเป็นพรหม เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ทั้งนี้ แล้วแต่ผลของกรรม มีอายุยืนบ้าง สั้นบ้าง การเกิดแบบนี้ ภาษาอภิธรรม เรียกว่า ปฏิสันธิ

12. ขราและมรณะ ขรา คือ ความแก่ ความเฒ่า ความคร่ำคร่าของสัตว์ มีอาการที่ ปรากฏ เช่น ฟันหลุด ผมหงอก หนังเหี่ยวยุ่น หย่อนยาน อายุและกำลังวังชาลดน้อยถอยลง² แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ความเสื่อมโทรมของขันธ 5 ในแต่ละขณะจิต และความเสื่อมโทรมของ ขันธ 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ

ความเสื่อมโทรมของขันธ 5 ในแต่ละขณะจิต หมายถึง ความตั้งอยู่ได้ชั่วขณะหนึ่งของ อุปัตติภพใหม่หลังจากการเกิดปรากฏ แล้วก่อนที่จะดับ กล่าวคือ ในแต่ละขณะจิต ขันธ 5 เมื่อปรากฏแล้วก็จะคงอยู่ได้ชั่วแวบหนึ่งแล้วก็จะดับลง ขณะที่คงอยู่ ภาษาอภิธรรมเรียกว่า ลูติ แต่ก็ใช้ว่าจะคงที่อยู่อย่างนั้น มีความเสื่อมโทรมอันเป็นตัวแปรนำไปสู่ความแตกดับกำกับ แทรกซ้อนอยู่ด้วย

¹ อภิธรรมปิฎก วิภังค์, มก. เล่มที่ 77 ข้อ 265 หน้า 435.

² อภิธรรมปิฎก วิภังค์, มก. เล่มที่ 77 ข้อ 267 หน้า 436.

ความเสื่อมโทรมของชั้น 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ หมายถึง ความแก่ของรูปที่ปรากฏออกมาในลักษณะ อวัยวะอ่อนยาน หนังเหี่ยวยุ่น หูตาฝ้าฟาง ความแก่ของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ปรากฏออกมาในลักษณะ การรับรู้ต่างๆ ไม่ชัดเจน ความจำเสื่อม ความคิดไม่แจ่มชัด

มรณะ คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย ความแตกแห่งชั้น 5 ความทอดทิ้งร่างกาย¹

ความแตกทำลายของชั้น 5 ซึ่งมี 2 อย่าง คือ ความแตกดับของชั้น 5 ในแต่ละขณะจิต และความแตกดับของชั้น 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ

ความแตกดับในแต่ละขณะจิต หมายถึง ความแตกดับของอุปบัติภพใหม่หลังจากเกิดขึ้น และตั้งอยู่แล้วชั่วระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งภาษาอภิธรรม เรียกว่า ภังคะ

ความแตกดับของชั้น 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ หมายถึง ความตาย กล่าวคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แตกสลาย ไม่สามารถประชุมกันเป็นชีวิตเดิมได้อีก ภาษาอภิธรรม เรียกว่า จุติ²

10.4 ความสัมพันธ์ของปฏิจสุมุปปาท

ปฏิจสุมุปปาทนั้นเป็นธรรมที่อิงอาศัยกันและกัน ทุกๆ องค์จะเกิดขึ้นอย่างมีสัมพันธ์ ผูกต่อกันเป็นลูกโซ่ กระทั่งเกิดเป็นวงเวียนแห่งสังสารวัฏ

10.4.1 ประเภทความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ของปฏิจสุมุปปาทแบ่งเป็น 2 สาย คือ สายเกิด (ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์) เรียกว่า สมุทยวาร และสายดับ (ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล) เรียกว่า นิโรธวาร มีพระบาลีพุทธภาษิตโดยย่อ ดังนี้

1. สายเกิด

อิมสมิ สติ อิทํ อุปปชชติ อิมสสุปปาทา อิทํ อุปปชชติ³

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

¹ อภิธรรมปิฎก วิภังค์, มก. เล่มที่ 77 ข้อ 267 หน้า 436.

² บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจสุมุปปาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535, หน้า 82.

³ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 114 หน้า 203.

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรามรณะจึงมี ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์

โทมนัส ความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น พร้อมกองทุกข์ทั้งมวลจึงเกิดขึ้นประการฉะนี้

2. สายดับ

อิมสฺมี อสตี อิทํ น โหติ อิมสฺส นิโรธา อิทํ นโรชฺชติ

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

เพราะอวิชาสํารอกดับไปโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
----------------	--------------

เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
----------------	--------------

เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
----------------	---------------

เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
-----------------	-------------

เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
---------------	-------------

เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
---------------	-------------

เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
---------------	---------------

เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
-----------------	----------

เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
------------	------------

เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ ความโศก ความคร่ำครวญ รำพัน ทุกข์โทมนัส ความคับแค้นใจก็ดับ กองทุกข์ทั้งมวลก็ดับลงด้วยประการฉะนี้

10.4.2 ความเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน

ในที่นี้จะขอกล่าวถึงวงจรของสายเกิดอันเป็นปัจจัยแห่งการเกิดสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยปัจจัยสมุปบาทแต่ละองค์มีความเกี่ยวข้องกันดังต่อไปนี้

1. อวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หมายความว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำบุญทำบาป คือ

อวิชชา → สังขาร → กรรม (ดี-ชั่ว) → วิบาก (ดี-ชั่ว)

ดังที่ทราบแล้วว่า กรรมทางกาย วาจา ใจ ของมนุษย์เริ่มต้นจากเจตนา เจตนานี้มีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งส่งผลให้เกิดการคิดดี พุทธดี ทำดี หรือคิดชั่ว พุทธชั่ว ทำชั่ว ซึ่งเป็นส่วนของสังขาร เจตนาดีเองก็มีอวิชชาเป็นมูลฐาน ทำให้ประกอบสิ่งที่เป็นกุศล หรืออกุศล ซึ่งอธิบายในรายละเอียดดังนี้

(1) อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำดี โดยความดีนี้มี 3 ระดับ คือ

ระดับกามาวจร คือ ความดีที่ส่งผลให้ได้มนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติ ความดีระดับนี้ แบ่งออกเป็นความดีทางกายวาจาและใจ ความดีทางกายและวาจาเริ่มต้นมาจากความดีทางใจเป็นพื้นฐาน เมื่อมีความดีทางใจ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดความดีทางกายและทางวาจาติดตามมา จัดว่ามีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะทำโดยปรารถนาให้ได้มนุษย์สมบัติ คือ เกิดเป็นมนุษย์ถึงพร้อมด้วยลาภยศเป็นเครื่องตอบแทนยังปรารถนาการเวียนว่ายตายเกิดเพราะไม่รู้แจ้งนามรูปตามที่แท้จริง

ระดับรูปาวจร คือ ความดีที่ส่งผลให้เกิดเป็นพรหมมีรูปร่าง ได้แก่ การได้รูปฌาน 4 จัดว่ามีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะผู้ทำทำพร้อมทั้งปรารถนาการได้เกิดเป็นรูปพรหม นับว่ายังข้องอยู่ในนามรูป

ระดับอรุปาวจร คือ ความดีที่ส่งผลให้เกิดเป็นอรุปพรหม ได้แก่ การได้อรุปฌาน 4 จัดว่ามีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะปรารถนาการได้เป็นอรุปพรหม คือ พรหมไม่มีรูปยังข้องอยู่ในนาม¹

¹ บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิกิจสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535, หน้า 96.

(2) อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำชั่ว ความชั่วนี้มีทั้งความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยเริ่มต้นมาจากความชั่วทางใจเป็นพื้นฐาน โดยมีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะไม่รู้จึงทำชั่ว ทั้งทางกาย วาจา และใจ

อวิชชาเป็นปัจจัยแก่การทำชั่วหรือบาปอันส่งผลให้เกิดความทุกข์ และยังผลให้สัตว์ไปเกิดในอบายภูมิเป็นสิ่งที่เข้าใจได้โดยธรรมดา ส่วนอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดการทำดีหรือบุญซึ่งเป็นวิภูคามี คือ เพื่อจะได้ท่องเที่ยวเสวยสุขในวิภังการ เป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะฝืนความรู้สึก คล้ายกับว่าอวิชชาเป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่พึงปรารถนา ส่วนบุญกุศล การเกิดในสวรรค์ ในพรหมโลก ถือว่าเป็นสิ่งพึงปรารถนา ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า สิ่งที่ดีจะเกิดจากสิ่งที่ไม่ดีได้อย่างไร หรือสิ่งที่พึงปรารถนาจะเกิดจากสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาได้อย่างไร คำตอบนั้นมีปรากฏให้เราเห็นอยู่ในสังคมทั่วไป เช่น ถ้าสมมติว่ากฎหมายเป็นสิ่งดีทำให้สังคมดำรงอยู่อย่างสงบสุข ก่อนจะมีกฎหมายก็ต้องมีคนไม่ดีก่อวุ่นวายสังคมมาก่อนกฎหมายจึงเกิดขึ้นเจตนาในการสร้างกฎหมายก็เพื่อป้องกันมิให้สิ่งไม่ดีเกิดขึ้น ตำรวจเกิดมีขึ้นก็เพราะมีโจรผู้ร้าย ศาลยุติธรรมเกิดมีขึ้นเพราะมีการทุจริต ในกรณีนี้สิ่งไม่ดีจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งที่ดี¹

บุญ สวรรค์ หรือพรหมโลก เป็นสิ่งที่ดีสำหรับผู้ที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดเพื่ออยู่ในภพภูมิที่ดีได้เสวยสุข แต่ในแง่ของการตัดวงจรสังสารวัฏ ในฐานะของพระอรหันต์ผู้หมดกิเลส การมีบุญ สวรรค์ หรือพรหมโลก ก็ไม่ใช่สิ่งที่ดี เพราะพระอรหันต์คือผู้ละบุญและบาปได้แล้ว ดังที่พุทธพจน์ที่ว่า

“ผู้ใดมีกิเลสสงบแล้ว ละบุญและบาปได้แล้ว ปราศจากกิเลสธูลี ฐโลกนี้และโลกหน้าแล้ว ล่วงชาติและภพได้แล้ว ผู้คนที่เห็นปานนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นสมณะ”²

สรุปแล้ว อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หมายถึง ความไม่รู้ทำให้คนทำดีทำชั่ว การทำดีทำชื่อนั้นย่อมต้องมีวิบาก เพราะฉะนั้น สังขาร คือ เจตนา จึงเป็นทั้งกรรมและวิบาก แล้วสังขารฝ่ายวิบาก (เจตนาฝ่ายวิบาก) นี้เองที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญูณต่อไป

2. สังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญูณ เมื่อมีสังขารหรือเจตนาทางกาย ทางวาจา ทางใจ (ความคิด) เกิดขึ้นตามที่ได้เคยสั่งสมไว้ ในกระบวนการทางจิตจักมีวิญญูณมารับรู้สังขารหรือเจตนา นั้น วิญญูณจึงทำหน้าที่คล้ายๆ ระบบประสาทเป็นตัวเชื่อมต่อเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกาย จิต และสิ่งแวดล้อม พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “สังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญูณ”

¹ เพิ่ม รัชไชย, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องหลักปฏิจจสมุปบาท, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

² ขุททกนิกาย สุตตนิบาต, มก. เล่มที่ 47 ข้อ 367 หน้า 476.

หมายความว่า สังขาร คือ บุญหรือบาปที่เราได้ทำไว้ จะเป็นชนกผู้ให้กำเนิดปฏิสนธิวิญญาณ พระพุทธองค์ยังได้กล่าวว่า เมื่อเวลาใกล้จะตาย สังขาร คือ บุญหรือบาปที่เป็นชนกนั้นก็จะมีปรากฏเป็นอารมณ์ โดยเป็นกรรมนิमितหรือคตินิमित ปรากฏในมโนทวาร จุติจิต คือ จิตที่ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพก็จะเกิดขึ้น พอจุติจิตดับ ปฏิสนธิจิตจะถูกกรรมผลักดันให้เกิดขึ้นในภพใหม่ทันที

ที่กล่าวมานั้นเป็นสังขารทำให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ สำหรับสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดปวัตติวิญญาณ คือ สังขารฝ่ายวิบากที่ดีเป็นปัจจัยให้เกิดการรับรู้ที่ดี คือ เจตนาฝ่ายวิบากที่ดีทำให้เกิดการรับรู้ผ่านทวารต่างๆ เป็นการรับรู้ที่ดี สังขารฝ่ายวิบากที่ชั่วเป็นปัจจัยให้เกิดการรับรู้ที่ไม่ดี คือ เจตนาฝ่ายวิบากที่ชั่ว ทำให้เกิดการรับรู้ผ่านทวารต่างๆ ที่ไม่ดี

3. วิญญาณ เป็นปัจจัย จึงมีนามรูป คือ ปฏิสนธิวิญญาณ เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตมนุษย์ในภพใหม่ นั่นคือส่วนของรูป ซึ่งจะค่อยๆ มีการพัฒนาไปตามลำดับ จนกระทั่งเติบโตดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปลี จากเปลีเกิดเป็นขณะ จากขณะเกิดเป็น 5 ปุ่ม (ปัญจสาข) ต่อจากนั้น มีผมนและเล็บ (เป็นต้น) เกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์ บริโภคข้าวน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้น ก็ยังอึดภาพให้เป็นไปด้วยอาหารอย่างนั้นในครรภ์นั้น”¹

กลละนี้ คือ ส่วนที่เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตใหม่ ในอรรถกถากล่าวว่า กลละมีประมาณเท่าหยาดน้ำมันงาซึ่งตั้งอยู่ที่ปลายเส้นด้ายที่ทำด้วยเส้นขนสัตว์ 3 เส้น มีสีใสไม่ขุ่นมัว เหมือนหยาดน้ำมันงา หรือเนยใส²

เมื่อมนุษย์เจริญเติบโตขึ้นตามลำดับวัย ปวัตติวิญญาณสามารถทำหน้าที่ทางทวาร 6 ได้อย่างเต็มที่ ช่วงนี้ทำให้เรามองเห็นความสัมพันธ์ของกรณีที่ว่า สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป ได้อย่างชัดเจน สังขาร คือ เจตนาทางกาย วาจา ใจ วิญญาณ ได้แก่ วิญญาณ 6 นามได้แก่ เจตสิก รูป ได้แก่ร่างกายส่วนที่เป็นรูปพร้อมทั้งคุณลักษณะอาการของรูปทั้งหมด เมื่อมนุษย์ทำสิ่งใดลงไป วิญญาณทางทวาร 6 ทางใดทางหนึ่งก็เกิดขึ้น พร้อมกับองค์ประกอบของตน เช่นนี้ วิญญาณจึงเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

¹ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, มก. เล่มที่ 25 ข้อ 803 หน้า 384.

² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, มก. เล่มที่ 25 ข้อ หน้า 386.

4. นามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ เมื่อมีนามรูปครอบงำของชีวิต คือ ทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว ย่อมทำให้สพายนะ คือ อวัยวะส่วนต่างๆ ของนามรูป ที่ใช้สื่อกับสิ่งต่างๆ ซึ่งมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้ง 6 หรือเรียกว่า อายตนะภายใน อันเกิดร่วมมาด้วยโดยธรรมชาติ มีการเริ่มทำหน้าที่ของตน พระพุทธองค์จึงตรัสว่า นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดหรือมีสพายนะ หรือก็คืออายตนะ 6 นี้มีอยู่แล้ว แต่เริ่มทำงานตามหน้าที่คือ กระแทกกับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ร่วมกับวิญญาณ ทำให้เกิดการรับรู้

5. สพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เมื่อมีสพายนะแล้ว ย่อมต้องมีการผัสสะ คือ การประจวบกระทบกันกับสิ่งที่ถูกรู้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ทั้ง 6 หรือเรียกว่า อายตนะภายนอก และมีการรับรู้ (วิญญาณ) เกิดขึ้น เช่น

ตา + รูป + จักขุวิญญาณ กระแทกกัน >>> ผัสสะ

สังเกตให้ดีๆ เป็นขบวนการธรรมชาติ เป็นธรรมดาที่เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรสสัมผัส กายกระทบสัมผัส ย่อมเกิดวิญญาณการรู้แจ้งในสิ่งที่สัมผัสหรือกระทบนั้นเป็นอาการธรรมดา แต่เป็นสาเหตุก่อให้เกิดทุกขขึ้น

6. ผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เมื่อมีผัสสะเกิดขึ้น คือมีการกระทบกันของอายตนะภายในและภายนอก และมีการรับรู้ คือ วิญญาณ ก็จะบังเกิดเป็นเวทนา คือการเสวยอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (โณฏฐัพพะ) ธรรมารมณ์ ที่มากระทบ โดยมีความจำ (สัญญา) มาจำแนกการรับรู้เหล่านั้นว่าเป็นถูกใจ ไม่ถูกใจ หรือเฉยๆ จึงแยกเป็น สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุข หรือเฉยๆ ตามมาเป็นธรรมชาติ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา

7. เวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เมื่อเกิดเวทนาขึ้นมาแล้ว จิตย่อมบังเกิดความรู้สึกภายในที่เป็นตัณหา คือ ความทะยานอยาก อันจำแนกให้เห็นได้ชัดๆ ง่ายๆ เป็นความอยากได้ในอารมณ์ ความอยากมี (ภวตัณหา) หรือไม่อยาก (วิภวตัณหา) หรือเฉยๆ ในเวทนานั้นเกิดขึ้นในขณะจิตนั่นเอง ต้องมีโยนิโสมนสิการถึงจักมองเห็นด้วยตาปัญญาหรือญาณ คือ เข้าใจ ถ้าเวทนานั้นเป็นเวทนาที่เป็นสุขก็อยากจะได้อยากให้เกิดอยากให้เป็นไปตามสุขเวทนานั้นนานๆ หรือตลอดไป พยายามยึดไว้ถ้าเวทนานั้นเป็นเวทนาที่รู้สึกเป็นทุกข์ ก็ไม่อยากจะให้เกิด ไม่อยากให้เป็น ไม่อยากให้มี จะเกิดอาการผลัดไล่ขึ้นในจิตทันที พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อันเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์

8. ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน หมายความว่า ความยึดมั่นถือมั่นนั้นมีความอยากเป็นมูลฐานเมื่ออยากจึงยึดมั่นถือมั่น ถ้าไม่ยากก็ไม่ยึด ทำนองเดียวกันเพราะหิวจึงกิน ถ้าไม่หิวก็ไม่กิน ตัณหากับอุปาทานนั้น แม้จะเป็นพวกโลหะด้วยกัน แต่ก็มีผลแตกต่างกันอยู่บ้าง โดยที่ตัณหาเป็นเหตุอุปาทานเป็นผลของตัณหา คือ ตัณหานั้นเป็นความอยาก ความปรารถนาอารมณ์ที่ยังไม่ได้ ยังมาไม่ถึง อุปาทานเป็นความยึดอารมณ์ที่ได้แล้ว ที่มาถึงแล้ว เช่น อยากเป็นนายพล เป็นตัณหา ครั้นได้รับยศเป็นนายพลแล้ว ก็ถือยศนายพลว่า ข้าคือนายพล นี่เป็นอุปาทาน พระพุทธองค์ทรงเปรียบไว้ว่า ตัณหาเหมือนอาการที่ขโมยเหยียดมือออกไปควานหาในที่มืด อุปาทาน เปรียบเหมือนอาการที่ขโมยเอามือจับของนั้นไว้ ไม่ยอมปล่อย อีกอย่างหนึ่ง ตัณหาอย่างอ่อนจัดเป็นตัณหาความอยาก ตัณหาอย่างแรงจัดเป็นกามุปาทาน ตัณหาตรงข้ามกับความปรารถนาน้อย อุปาทานตรงข้ามกับความสันโดษ อุปาทานนี้เองเป็นปัจจัยให้เกิดภพ

9. อุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เมื่อมีอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในความพึงพอใจของตน ดังได้กล่าวแล้วว่าอุปาทาน มี 4 อย่าง คือ

(1) กามุปาทาน คือ การยึดมั่น พึงพอใจติดพันในกาม ในสิ่งที่อยากได้ในกามหรือทางโลกๆ เช่น ใน รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส

(2) ทิฏฐุปาทาน คือ การยึดมั่นถือมั่น ความพึงพอใจในทฤษฎีและความเชื่อหรือทฤษฎีอยากให้เป็น หรือไม่อยากให้เป็นตามที่ตนเชื่อ ตามที่ตนยึดถือ ยึดมั่น

(3) สิลัพพตูปาทาน คือ การยึดมั่นยินดียินร้ายในศีลและพรต (ข้อปฏิบัติ) ด้วยกิเลสอย่างงมงายผิดๆ เช่น การทรมานกายเพื่อให้บรรลุธรรม การถือศีลอย่างเดี่ยวเชื่อว่าบรรลุธรรมเชื่อว่าหลัง ว่าศักดิ์สิทธิ์

(4) อัตตวาตูปาทาน คือ ความยึดมั่นในวาตะ (ถ้อยคำ) ว่าตัวตน เป็นความหลงผิดพื้นฐานที่เกิดในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว และช่วยเสริมด้วยถ้อยคำภาษาสมมุติที่ใช้สื่อสารกัน ทำให้เกิดมองเห็นสิ่งต่างๆ แยกออกจากกัน เห็นเป็นของตนชัดเจนขึ้นในจิตเป็นประจำ เช่น ของผม ของคุณ บ้านของผม รถของฉัน ลูกของฉัน จนไปยึดถือ ยินดียินร้าย หรือพึงพอใจโดยไม่รู้ตัวตลอดเวลาในทุกขณะจิตในชีวิตประจำวัน

เมื่อมีความยึดมั่นถือมั่น ก็ย่อมจะมีกรรมภพ คือ การทำบุญทำบาปได้ เช่น เมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตน เป็นของตน หรือเป็นของเนื่องด้วยตน โดยความรัก ความหวงแหน ความเห็นผิดจึงมีการกระทำเพื่อสิ่งที่ตนยึดมั่นถือมั่นนั้นถ้าไม่มีการยึดมั่นถือมั่นก็ไม่มีการกระทำที่เป็นบุญและบาป ด้วยเหตุนี้ อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมภพ จึงกล่าวโดยรวบยอดว่าอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ และกรรมภพนี้เองเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

10. กรรมภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ หมายความว่า กรรมทำให้เกิดชาติ คือ ให้ชนธปรากฏขึ้นอย่างเดียวกับไร่นาที่ทำให้พืชงอกงามเป็นลำดับขึ้นได้ ฉะนั้น ถ้าไร่ดี นาดี พืชก็งาม ถ้าไร่ไม่ดี พืชก็ไม่งาม กรรมภพเปรียบเหมือนไร่นา ปฏิสนธิวิญญูณที่ยึดกรรมเป็นอารมณ์ เปรียบเหมือนพืชที่หว่านลงในไร่นา ตัณหาเปรียบเหมือนน้ำหล่อเลี้ยงพืช เมื่อวิญญูณยึดกรรมเป็นอารมณ์ กรรมที่ทำให้วิญญูณปฏิสนธิ คือ ให้เกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ถ้ากรรมดีก็ทำให้ไปเกิดในสุคติ กรรมชั่วก็ทำให้ชั่วให้ไปเกิดในทุคติ พึงเห็นได้จากความแตกต่างกันของสรรพสัตว์ เช่น คนเราเกิดมา แม้จะมีบิดามารดาเดียวกัน อยู่ในสถานที่เดียวกัน มีความเป็นอยู่เสมอกัน แต่มีความแตกต่าง บางคนใจดี บางคนใจร้าย บางคนสวย บางคนไม่สวย เป็นต้น

ที่เป็นเช่นนี้เพราะคนเราทำกรรมมาต่างกัน จึงมีรูปร่าง หน้าตา อวัยวะและฐานะแตกต่างกัน อาจกล่าวได้ว่า ชีวิตของสรรพสัตว์นั้นเป็นไปตามกรรมลิขิตหรือกรรมนิमित ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “กรรมย่อมจำแนกสรรพสัตว์ให้เลวและประณีตต่าง ๆ ได้”¹ สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรมด้วยเหตุนี้ จึงว่ากรรมภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

11. ชาติเป็นปัจจัยให้มีขรามรณะ หมายความว่า เมื่อมีเกิด จึงมีแก่และมีตาย ถ้าไม่เกิด ก็ไม่มีความแก่และไม่ตาย ฉะนั้น ขรามรณะจึงนับเป็นองค์อันหนึ่งในปฏิจจสมุปบาท ส่วนความโศกเศร้า ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ แม้จะเป็นผลของชาติสืบเนื่องมาจากอวิชชา เพราะมีอาสวะเป็นเหตุให้เกิด แต่ก็มิได้นับเป็นองค์ในปฏิจจสมุปบาท เพราะไม่อาจมีได้เสมอไป เช่น พระพรหม เป็นต้น แม้จะมีอาสวะ แต่มิได้มีธรรมเหล่านี้เสมอไป

12. ขรามรณะและอาสวกิเลส เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา วงจรย้อนกลับมาสู่ที่เดิม เพราะความทุกข์และอาสวะกิเลสที่นอนเนื่องหมักหมม ซึมซาบ ย่อมอยู่ในจิต ซึ่งทำให้จิตขุ่นมัว และเศร้าหมอง และจะไปกระตุ้นเร่งเร้าให้เกิดอวิชชาขึ้นใหม่ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เพราะอาสวะเกิด อวิชชาจึงเกิด เพราะอาสวะดับ อวิชชาจึงดับ”² และอวิชชาก็จะไปทำให้เกิดเป็นวงจรของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งก็คือ ไปสร้างวิญญูณทุกขขึ้นใหม่ไม่รู้จักจบสิ้น

ผลของอาสวะกิเลสและอวิชชา ที่เห็นชัดแจ้งในยุคเทคโนโลยี ได้แก่ อาการที่แสดง หรือเป็นปัจจัยให้เกิดการป่วยทางจิตและทางกาย (ที่มีสาเหตุมาจากจิตมากมายจนนึกไม่ถึง) เหล่านี้ล้วนมีผลมาจากอาสวะกิเลสที่ทำให้ขุ่นข้องคับแค้นใจ (อุปายาส) เศร้าใจ (โทมนัส) ใจหดหู่ (โสกะ)... ฯลฯ สะสมพอกพูนจนไม่สามารถทนรับได้อีก จึงแสดงผลทางกายออกมา เช่น

¹ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก, มก. เล่มที่ 23 ข้อ 581 หน้า 251.

² มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก, มก. เล่มที่ 17 ข้อ 128 หน้า 538.

ป่วยเป็นโรคต่างๆ โดยไม่ทราบหรือไม่มีสาเหตุ (เป็นทางกายสังขาร) หรือ ชุ่มมัวกราดเกรี้ยว ต่ำว่าไปทั่ว โดยไม่มีเหตุอันควร (เป็นทางวจีสังขาร) หรือแสดงผลทางจิต เช่น อาการฟุ้งซ่าน หดหู่ใจ ใจเหี่ยวแห้งอยู่ลึกๆ โดยไม่ทราบเหตุชัดเจนหรือแน่ชัดเป็นเวลานานๆ หรือเป็นโรคจิต (โรคทางมโนสังขาร) ก็เพราะอาสวะและอวิชชานี้เอง เพราะทั้งจิตและกายต่างอาศัยพึ่งพา ซึ่งกัน และกัน ซึ่งกายอาศัยจิต และจิตก็อาศัยกาย ดังนั้นบางครั้งจึงเห็นอาการกายบังคับจิต และบางครั้งก็เห็นจิตบังคับกาย

10.4.3 ลักษณะการแสดงปฏิจจสมุปบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

จากที่ผ่านมา นักศึกษาได้เห็นความเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันคือ อวิชชาเป็นจุดเริ่มต้น และชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นจุดสุดท้าย ที่ยกอวิชชาขึ้นแสดงก่อน เป็นเพียงการอาศัยอวิชชาเป็นจุดเริ่มต้น เพื่ออธิบายกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท หรืออาจเป็นได้ว่า อวิชชาเป็นกิเลส เป็นตัวเด่นในวัฏฏะ จึงยกขึ้นแสดงเป็นอันดับแรก แต่ในการแสดง ปฏิจจสมุปบาทนั้น พระพุทธองค์มีวิธีการแสดงได้หลายวิธี ทรงแสดงเทศนาปฏิจจสมุปบาท เป็น 4 นัย ดังปรากฏในสังยุตตนิกาย คือ

1. อาทีปริโยสานอนุโลมเทศนา เป็นการแสดงองค์ของปฏิจจสมุปบาท ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด คือ ตั้งแต่อวิชชาไปตามลำดับ จนถึงชรา มรณะ เป็นที่สุด เพื่อชี้แจงถึงการเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายว่า การเกิดของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมอาศัยเหตุโดยเฉพาะของตนๆ อย่างหนึ่ง และเพื่อให้ทราบถึงการเกิดขึ้นของเหตุต่างๆ เหล่านั้น ว่าจะต้องเกิดขึ้นเป็นไปตามลำดับ

2. มัชฌปริโยสานอนุโลมเทศนา เป็นการแสดงองค์ปฏิจจสมุปบาทจากตอนกลางไปถึงที่สุด คือ ตั้งแต่เวทนาไปตามลำดับ จนถึงชรา มรณะ เพื่อประโยชน์แก่บุคคลบางพวกที่ไม่เชื่อว่าโลกหน้ามีจริง จะได้ทราบถึงปัจจุบันเหตุ 5 อย่าง คือ ตัณหา อุปาทาน กรรมภพ อวิชชา และสังขาร ที่กำลังเกิดอยู่กับเรา และเมื่อมีปัจจุบันเหตุแล้ว ผลในอนาคตก็จะต้องมีแน่นอน คือ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ที่เรียกว่า รูปนามชั้น 5 ของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง

3. ปรีโยสานอาทีปฏิโลมเทศนา เป็นการแสดงองค์ปฏิจจสมุปบาท จากตอนปลายสุดย้อนทวนไปถึงตอนต้น คือ ตั้งแต่ชรา มรณะ ย้อนทวนไปตามลำดับ จนถึงอวิชชาเป็นที่สุด¹ เพื่อให้บุคคลทั้งหลายได้เห็นธรรมที่เป็นเหตุแห่งความทุกข์ตามลำดับ ตั้งแต่ชาติจนถึงอวิชชาคือให้รู้ว่าการทุกข์ อุปายาส เหล่านี้ ปรากฏขึ้นได้โดยอาศัยชาติเป็นเหตุ ถ้าไม่มีชาติ (ไม่มีการเกิด)

¹ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 60 หน้า 96.

ทุกข์เหล่านี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อเห็นชาติแล้ว ก็จะทำให้เห็นเหตุที่ทำให้ชาติเกิด คือ กรรมภพ เมื่อแลเห็นกรรมภพแล้ว ก็ย่อมเห็นเหตุที่ทำให้กรรมภพเกิด คือ อุปาทาน เมื่อเห็นอุปาทานแล้ว ก็ให้เห็นเหตุสืบเนื่องกันตามลำดับไปจนถึงอวิชชาเมื่อเห็นอวิชชาแล้วก็จะได้ว่า **อวิชชา** นี้แหละเป็นหัวหน้าแห่งเหตุทั้งปวง

4. มัชฌอทิปฏิโลมเทศนาเป็นการแสดงองค์ปฏิจจสมุปบาท จากตอนกลางย้อนทวนไปถึงตอนต้น คือ ตั้งแต่ตัณหา ย้อนทวนไปตามลำดับ จนถึงอวิชชาเป็นที่สุด เช่น ในอาหารสูตร

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร 4 เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิดอาหาร 4 เป็นไฉน คือ 1) กวฬิงการาหารหยาบหรือละเอียด 2) ผัสสาหาร 3) มโนสสยเจตนาหาร 4) วิญญูณาหาร อาหาร 4 เหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้วหรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาหาร 4 เหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุมีอะไรเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด อาหาร 4 เหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีตัณหาเป็นกัมเนิด มีตัณหาเป็นแดนเกิด ก็ตัณหาที่มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ตัณหาที่มีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีเวทนาเป็นกัมเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด ก็เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีผัสสะเป็นกัมเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด ก็ผัสสะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ผัสสะมีสพายตนะเป็นเหตุ มีสพายตนะเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีสพายตนะเป็นกัมเนิด มีสพายตนะเป็นแดนเกิด ก็สพายตนะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด สพายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ มีนามรูปเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีนามรูปเป็นกัมเนิด มีนามรูปเป็นแดนเกิด ก็นามรูปนี้มีอะไรเป็นเหตุมีอะไรเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด นามรูปมีวิญญูญาณเป็นเหตุ มีวิญญูญาณ เป็นที่ยังตั้งขึ้น มีวิญญูญาณเป็นกัมเนิด มีวิญญูญาณเป็นแดนเกิด ก็วิญญูญาณนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด วิญญูญาณมีสังขารเป็นเหตุ มีสังขารเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีสังขารเป็นกัมเนิด มีสังขารเป็นแดนเกิด ก็สังขารเหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด สังขารทั้งหลายมีอวิชชาเป็นเหตุ มีอวิชชาเป็นที่ยังตั้งขึ้น มีอวิชชาเป็นกัมเนิด มีอวิชชาเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญูญาณ... ดังพรรณนามาจะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้”¹

¹ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 28-29 หน้า 49-50.

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทโดยมีจุดเริ่มต้นที่แตกต่างกันนี้ก็เป็นการแสดงให้เหมาะสมกับเทศนาที่แสดงให้แต่ละบุคคล และเป็นไปเพื่อประโยชน์ในการกำจัดทุกข์ ตัดวงจรสังสารวัฏเช่นกัน อุปมาเหมือนการหาเถาว์ลัยของคนหนึ่ง เมื่อพบเถาว์ลัยตรงโคนเถาก่อนจึงตัดเถาว์ลัยตรงโคนเถานั้น แล้วจึงดึงออกมาทั้งเถานำไปใช้ตามต้องการ คนหนึ่งพบเถาว์ลัยตรงกลางเถาก่อนจึงตัดตรงกลางเถา แล้วดึงเอาท่อนปลายนำไปใช้ตามต้องการ คนหนึ่งพบเถาว์ลัยตรงปลายเถาก่อน จึงจับปลายเถาสาวเข้าไปหาโคน แล้วตัดที่โคนดึงออกมา นำไปใช้ตามต้องการ คนหนึ่งพบเถาว์ลัยตรงกลางเถาก่อนจึงตัดที่โคนแล้วดึงเอาท่อนต้นทั้งหมดนำไปใช้ตามต้องการ

10.5 ปฏิจจสมุปบาทในฐานะเป็นวิญญู

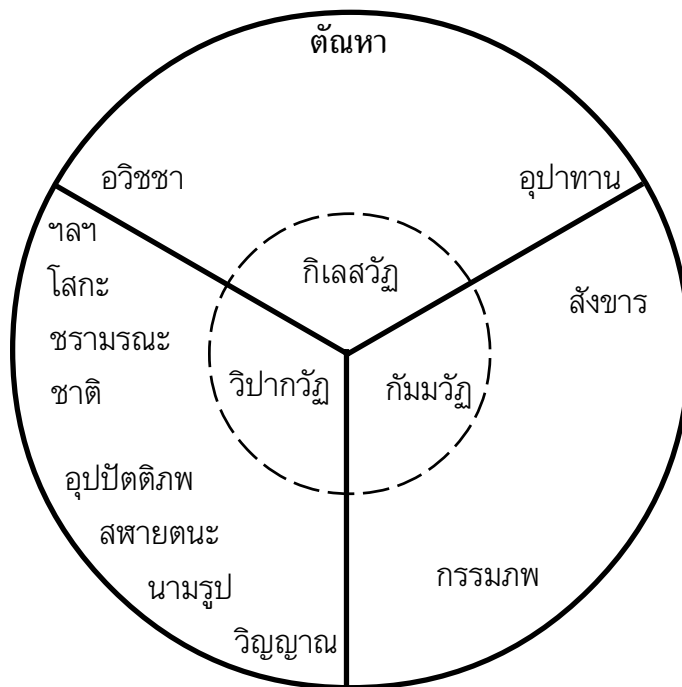
พระพุทธศาสนาแสดงวิญญู คือ อาการวนเวียนแห่งชีวิตที่ดำเนินไป เป็นเหตุเป็นผลสืบช่วงต่อกันไว้ 3 อย่าง

1. กิเลสวิญญู คือ แรงผลักดันของกิเลส อันเป็นเหตุให้เกิดการกระทำต่างๆ ที่ดีบ้างชั่วบ้าง ซึ่งจะต้องมีผลเป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง
2. กรรมวิญญู คือ การกระทำต่างพร้อมทั้งเจตนา หรือเจตจำนง ซึ่งก่อให้เกิดผลต่อไป
3. วิปากวิญญู คือ สภาพชีวิต หรือความเป็นไปอันเป็นผลของกรรม ถ้าเป็นผลดี บุคคลย่อมชอบใจ มีความเพลิดเพลิน หมุนไปสู่กิเลสสายราคะหรือโลภะต่อไปอีก ถ้าเป็นผลร้ายไม่พอใจ ก่อให้เกิดโทมนัส โกรธเคืองมุ่งร้าย ก่อให้เกิดกิเลสโทสะอย่างไม่รู้เท่าทัน กลายเป็นคนหลง ทำให้เพิ่มกิเลสสายโมหะ อันเป็นต้นเค้าของโลภะและโทสะด้วย สรุปก็คือ ผลนำไปสู่เหตุต่อไปอีก กิเลส กรรม วิปาก และกิเลสอีก เวียนกันอยู่อย่างนี้

สำหรับปฏิจจสมุปบาท เมื่อจัดลงในวิญญู 3 ได้ดังนี้

1. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน จัดเป็นกิเลสวิญญู
2. สังขาร (กรรม) ภพ (ส่วนที่เป็นกรรมภพ) จัดเป็นกรรมวิญญู
3. วิญญูญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา ภพ (ส่วนที่เป็นอุปัตติภพ)ชาติ ชรามरणะ จัดเป็นวิปากวิญญู¹

¹ วคิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณการ, 2524.
หน้า 650-651.

อธิบายว่า ปุณฺณ มีกิเลสด้วยกันทุกคน กิเลสคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ความหลง ความอยาก ความยึดมั่น เป็นสาเหตุให้ปุณฺณกระทำความกรรม เป็นกรรมวัฏ ได้แก่ สังขาร และ กรรมภพ เมื่อปุณฺณกระทำความกรรม การเสวยผลของกรรมก็ติดตามมาเป็นวิปากวัฏ การเสวยผล จะเป็นไปได้ ก็ต่อเมื่อสิ่งเหล่านี้มีอยู่พร้อม คือ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา อุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง สิ่งเหล่านี้มีผลเนื่องมาจากกรรม ในช่วงเสวยผล ปุณฺณย่อมเกิดความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง คือ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ความสุข ความทุกข์ก่อให้เกิดกิเลสแก่มนุษย์ปุณฺณเมื่อเกิดกิเลส ปุณฺณทำความกรรมเมื่อทำความกรรม ย่อมเสวยผล ของกรรม การเสวยผลของกรรมก่อให้เกิดกิเลส กระบวนการย่อมหมุนเวียนอยู่เช่นนี้เรื่อยไป

10.6 กระบวนการดับวงจรปฏิจจสมุปบาท

วงจรปฏิจจสมุปบาท คือ วงจรของสังสารวัฏที่เวียนวนไม่รู้จบ การเจริญวิปัสสนาก็เพื่อ จะเรียนรู้การดับวงจรปฏิจจสมุปบาทนี้เสีย เพื่อจะได้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป สำหรับ กระบวนการในการดับวงจรปฏิจจสมุปบาท มีดังต่อไปนี้

1. ดับอวิชชาได้สิ้น สังขารจึงดับ

ดับอวิชชา หมายถึง การดับความไม่รู้ ดับความไม่รู้จริง ดับความไม่รู้แจ้ง แล้วจึงเกิด เป็นความรู้ ความรู้จริงความรู้แจ้ง เมื่อบุคคลสามารถดับความไม่รู้ คือ อวิชชา ได้แล้ว ความคิด ที่จะทำบาปย่อมไม่มี ความคิดทำบุญก็ไม่มี เพราะไม่มีสังขารความปรุงแต่ง

2. ดับสังขารได้ วิญญาณจึงดับ

ดับสังขาร หมายถึง ดับความคิดที่เป็นตัวปรุงแต่ง หมายถึงเอาเจตนา คือ ความตั้งใจ ความจงใจ ซึ่งเป็นความคิดที่เป็นปรุงแต่ง ทั้งความคิดในทางที่ดี และความคิดในทางที่ชั่ว โดยปกติแล้วคนที่ยังมีอวิชชาหรือคนที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ย่อมคิดทำดีและทำชั่ว แต่คนที่ดับสังขารได้แล้ว ไม่คิดทำทั้งดีและชั่ว คือ การไม่คิดทำดีเพื่อจะได้รับผลตอบแทน เช่น ทำดีเพื่อหวังจะได้ไปเกิดในสวรรค์ หวังให้ได้ลาภ เป็นต้น

3. ดับวิญญาณได้ นามรูปจึงดับ

ดับวิญญาณ หมายถึง ดับการรับรู้ต่างๆ ได้แก่ ดับวิญญาณ 6 คือ ดับการรับรู้ทางตา ดับการรับรู้ทางหู ดับการรับรู้ทางจมูก ดับการรับรู้ทางลิ้น ดับการรับรู้ทางกาย และดับการรับรู้ทางใจ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ดับการเห็นรูป ดับการได้ยินเสียง ดับการดมกลิ่น ดับการรู้รส ดับการรู้สึกละเอียด ร้อน อ่อน แข็ง ดับความคิดต่างๆ ตามที่มีอารมณ์ภายนอกมากระทบ คือ ได้เห็น ได้ยิน ได้ดม ได้ลิ้ม และได้สัมผัสถูกต้อง

4. ดับนามรูปได้ สฬายตนะจึงดับได้

ดับนามรูป หมายถึง ดับอาการของจิต และดับพฤติกรรมทางกาย วาจา ทั้งที่เป็นบุญ และที่เป็นบาป

5. ดับสฬายตนะได้ ผัสสะจึงดับ

ดับสฬายตนะ หมายถึง ดับแดนติดต่อหรือทวารทั้ง 6 คือ ดับตาให้เป็นแดนติดต่อกับรูป ดับหูให้เป็นแดนติดต่อกับเสียง ดับจมูกให้เป็นแดนติดต่อกับกลิ่น ดับลิ้นให้เป็นแดนติดต่อกับรส ดับกายให้เป็นแดนติดต่อกับสัมผัสทางกาย ดับใจให้เป็นแดนติดต่อกับสัมผัสทางใจ

6. ดับผัสสะได้ เวทนาจึงดับ

ดับผัสสะ หมายถึง ดับการกระทบถูกต้องกับสิ่งต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง 6 คือ ดับการกระทบถูกต้องทางตา ดับการกระทบถูกต้องทางหู ดับการกระทบถูกต้องทางจมูก ดับการกระทบถูกต้องทางลิ้น ดับการกระทบถูกต้องทางกาย ดับการกระทบถูกต้องทางใจ

7. ดับเวทนาได้ ตัณหาจึงดับ

ดับเวทนา หมายถึง ดับความรู้สึกต่างๆ กล่าวคือ ความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ได้แก่ รู้สึกเป็นกลางๆ หรือเฉยๆ

8. ดับตัณหาได้ อุปาทานจึงดับ

ดับตัณหา หมายถึง ดับความอยากต่างๆ คือ ความอยากในรูป ความอยากในเสียง ความอยากในกลิ่น ความอยากในรส ความอยากในสัมผัสทางกาย และความอยากในสิ่งสัมผัส

9. ดับอุปาทานได้ ภพจึงดับ

ดับอุปาทาน หมายถึง ดับความยึดมั่นต่างๆ ได้แก่ ความยึดมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เป็นไปในทางกายและทางใจ หรือยึดมั่นในชั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอัตตา

10. ดับภพได้ชาติจึงดับ

ดับภพ หมายถึง ดับกรรมภพ คือ ดับการกระทำกรรม จึงดับชาติ คือ ชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเกิดไม่ได้ คือ ไม่เกิด ชรามรณะย่อมไม่มี เมื่อสามารถดับชาติ ได้อย่างนี้ก็ดับมรณะได้ รวมทั้งดับโสกะ ปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ ก็ดับลงได้ด้วย

เมื่อดับได้อย่างนี้ วงจรของปฏิจจสมุปบาทที่มีการสืบต่อมานานก็ขาดตอนลง วงจรของชีวิตไม่มีการสืบต่อ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก การเกิดในชาติปัจจุบันนี้ ถือว่าเป็นชาติสุดท้าย การดับวงจรของชีวิตหรือดับปฏิจจสมุปบาทได้ ถือว่าเป็นการบรรลุธรรมขั้นสูงในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ได้บรรลุอรหัตผล เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ จักไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

จากที่ได้นำเสนอวิธีดับวงจรชีวิตหรือวิธีดับปฏิจจสมุปบาท จะพบว่า เป็นการเริ่มต้นดับที่อวิชชาก่อน เมื่ออวิชชาดับไปแล้ว วิชชา (ความรู้แจ้ง) ก็เกิดขึ้นแทน วิธีดับปฏิจจสมุปบาทหรือปัจจัยการนี้ เป็นวิธีเดียวกันกับการดับตัณหาในอริยสัจ 4 เพราะเป็นปัจจัยเกิดสืบเนื่องมาตามลำดับ เมื่อสามารถดับอวิชชาได้ มีผลให้ดับตัณหาได้ด้วย

เมื่อกล่าวโดยสรุปคือ การทำลายพวงกิเลสวัฏ อันได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เมื่อกิเลสวัฏถูกทำลาย กรรมวัฏและวิปากวัฏ ก็ถูกทำลายไปโดยอัตโนมัติ เหมือนคนถอดหัวรถจักรออกแล้ว รถไฟทั้งขบวนก็เดินไม่ได้อีกฉะนั้น ผู้บรรลุอรหัตต์เป็นพระอรหันต์จึงเกิดญาณขั้นรู้ด้วยตนเองว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่มิได้มีอีกต่อไป จึงได้ชื่อว่า ปุณฺณปาปปหิโน มีบุญและบาปอันละได้แล้ว การกระทำของท่านหลังจากเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงไม่เรียกว่าเป็นกรรม แต่เรียกว่า กิริยาจิตต์ คือ สักแต่ว่าเป็นกิริยา

จากปฏิจจสมุปบาทที่ได้กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ต้นตอแห่งความทุกข์ (ทุกข์สมุทัย) อยู่ที่ความไม่รู้แจ้งเห็นจริง (อวิชชา) นั้นเองเพราะความไม่รู้แจ้งเห็นจริงนี้ได้ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดและความหลงผิดด้วยประการต่างๆ จนกระทั่งมาลงเอยที่ความทุกข์ทรมานในที่สุด

การทำลายอวิชชา โดยการทำความรู้แจ้งเห็นจริง (วิชชา) ให้เกิดขึ้น จะเป็นหนทางให้สามารถทำลายความเข้าใจผิดหลงผิดนั้นได้ กระทั่งสามารถทำลายความทุกข์ได้ในที่สุด เพื่อจะทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงบังเกิดขึ้น ก็จะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 แล้ว ในที่สุดก็จะพบความรู้แจ้งเห็นจริง คือ นิพพาน

การที่เราได้ศึกษาปฏิจจสมุปบาท ทำให้ได้เห็นภาพรวมของวงจรสังสารวัฏ และจะเห็นภาพรวมของวิปัสสนาภูมิทั้งหมดว่า แท้จริงแล้วก็รวมลงในปฏิจจสมุปบาทนี้เอง ปฏิจจสมุปบาทจึงถือเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา และเป็นสิ่งที่เราควรศึกษาด้วยการเจริญวิปัสสนา เพื่อให้รู้เห็นและเข้าใจวงจรนี้อย่างแท้จริง

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 10 ปฏิจจสมุปบาท จบโดยสมบูรณ์แล้ว โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 10 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 10 แล้วจึงศึกษาบทที่ 11 ต่อไป

บทที่ 11

วิปัสสนาภูมิ

ในภาคปฏิบัติ

เนื้อหาบทที่ 11

วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ

11.1 ชั้นที่ 5

11.1.1 ชั้นที่ 5 ส่วนละเอียด

11.1.2 ชั้นที่ 5 ส่วนกลาง

11.1.3 ชั้นที่ 5 ส่วนหยาบ

11.2 อายุตนะ 12

11.3 ธาตุ 18

11.3.1 ลักษณะของธาตุ 18

11.3.2 กระบวนการทำงานรับรู้อารมณ์

11.4 อินทรีย์ 22

11.5 อริยสัจ 4

11.5.1 ลักษณะของอริยสัจ 4

11.5.2 การพิจารณาอริยสัจ 4 เป็นพระอริยบุคคล

11.6 ปฏิจจสมุปบาท

11.6.1 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท

11.6.2 ลักษณะของปฏิจจสมุปบาท

11.6.3 ลักษณะความเป็นปัจจัยของปฏิจจสมุปบาท

11.6.4 วงจรปฏิจจสมุปบาท

1. ชั้นที่ 5 ในภาคปฏิบัติประกอบด้วย ชั้นที่ 5 ส่วนละเอียด ส่วนกลาง และส่วนหยาบ
2. อายุตะ 12 แบ่งเป็นอายุตะภายใน และอายุตะภายนอก มีลักษณะเป็นดวงกลมใส ซ่อนอยู่ในกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม
3. ธาตุ 18 มีลักษณะเป็นดวงกลมใสๆ ซ่อนๆ กันอยู่ถัดจากอายุตะ 12 ในกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม เป็นส่วนที่ควบคุมระบบการรับรู้ของร่างกายและจิตใจ
4. อินทรีย์ 22 มีลักษณะเป็นดวงกลม 22 ดวง ซ่อนอยู่ถัดจากธาตุ 18 เป็นส่วนควบคุมภาวะต่างๆ ของชีวิตและการบรรลุธรรม
5. อริยสัจ 4 เป็นดวงกลมซ้อนในกลางอินทรีย์ 22 เกี่ยวข้องกับขั้นตอนการบรรลุธรรมและหมดกิเลส
6. ปฏิจจสมุปบาท มี 12 ประการ เป็นสายวงจรของสังสารวัฏ เกี่ยวข้องกับการตัดวงจรสังสารวัฏเพื่อเลิกเวียนว่ายตายเกิด เพื่อเข้าสู่นิพพาน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของชั้นที่ 5 ในภาคปฏิบัติได้
2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอายุตะ 12 ในภาคปฏิบัติได้
3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะและการทำงานของธาตุ 18 ในภาคปฏิบัติได้
4. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอินทรีย์ 22 ในภาคปฏิบัติได้
5. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอริยสัจ 4 และขั้นตอนการบรรลุอริยภูมิได้
6. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของปฏิจจสมุปบาท และการตัดวงจรสังสารวัฏได้

วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ

การศึกษาวิปัสสนาภูมิที่ผ่านมา เป็นการศึกษาในภาคปริยัติที่มีการศึกษาเล่าเรียนกันทั่วไป ปรากฏเป็นหลักฐานทางคัมภีร์ และตำรับตำราต่างๆ พอให้เข้าใจในลักษณะพื้นฐานของวิปัสสนาภูมิ เป็นการเข้าใจในระดับสุดมยปัญญา และจินตมยปัญญาเท่านั้น แต่การเจริญวิปัสสนาที่แท้จริง จนเข้าใจอย่างถ่องแท้ และเป็นหนทางเพื่อการหลุดพ้นได้นั้น จะเกิดขึ้นได้ ต้องศึกษาด้วยภาวนามยปัญญา

พระเดชพระคุณหลวงปู่วัดปากน้ำภาษีเจริญ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ค้นพบวิชาธรรมกายท่านได้กล่าวถึงสมถะและวิปัสสนาเอาไว้ว่า

“...สมถะเป็นวิชาเบื้องต้น พุทธศาสนิกชนต้องเอาใจใส่ คือ แปลความว่า สงบระงับใจ เรียกว่า สมถะ

วิปัสสนาเป็นขั้นสูงกว่าสมถะ ซึ่งแปลว่า เห็นแจ้ง เป็นธรรมเบื้องต้น เรียกว่าวิปัสสนา สมถะวิปัสสนา 2 อย่างนี้ เป็นธรรมอันสุขุมลุ่มลึกในทางพระพุทธศาสนา...

ตั้งแต่กายมนุษย์ถึงกายอรูปพรหมละเอียด แค่นั้นเรียกว่า ขั้นสมถะ ตั้งแต่กายธรรมโคตรภูทั้งหยาบทั้งละเอียด จนกระทั่งถึงกายพระอรหันต์ทั้งหยาบทั้งละเอียดนี้ ขั้นวิปัสสนา ทั้งนี้ที่เรามาเรียนสมถะวิปัสสนาวันนี้ ต้องเดินแนวนี้ ผิดแนวนี้ไม่ได้ และก็ต้องเป็นอย่างนี้ ผิดอย่างนี้ไปไม่ได้ ผิดอย่างนี้ไปก็เลอะเหลว ต้องถูกแนวนี้.”¹

สมถะหมายเอาตั้งแต่ใจหยุด จิตปราศจากนิวรณ์ จนถึงกายอรูปพรหม

ส่วนวิปัสสนาหมายเอา ตั้งแต่เข้าถึงธรรมกายโคตรภู จนถึงธรรมกายพระอรหันต์ละเอียด เพราะมีธรรมกายจึงจะไปรู้ไปเห็นแจ้งได้ในสิ่งที่วิเศษ สิ่งที่คนทั่วไปไม่เห็น การจะศึกษาวิปัสสนาต้องมีธรรมจักขุของพระธรรมกายเสียก่อน จึงจะไปรู้ไปเห็นในเรื่องชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาทได้

¹ เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539, หน้า 4-13.

แต่อย่างไรก็ตาม การจะมีจักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้ ก็ต้องเริ่มจากใจหยุด ที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 ก่อน จะเกิดวิปัสสนาภูมิก็ต้องมีสมณะคือใจหยุดหนึ่งก่อนเสมอ

ดังนั้น การศึกษาวิปัสสนาภูมิสิ่งสำคัญที่สุด ก็คือ การทำสมาธิจนเข้าถึงพระธรรมกาย และใช้ตาและญาณของธรรมกายไปรู้และเข้าใจสิ่งที่เป็นวิปัสสนาภูมินั้น จึงจะรู้และเข้าใจอย่างแท้จริงได้

สำหรับการศึกษาในบทเรียนนี้ จะได้นำสิ่งที่เป็นวิปัสสนาภูมิ ที่เป็นความรู้ที่ลึกซึ้งมาถ่ายทอดพอให้เห็นและตรงตามได้แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิปัสสนาภูมิให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ นักศึกษาจะต้องไปศึกษาด้วยตนเอง ด้วยการปฏิบัติให้เข้าถึงพระธรรมกายภายในจากนั้นจึงจะไปศึกษาวิชาธรรมกายต่อไป

11.1 ชั้นที่ 5

เป้าหมายของการศึกษาเรื่องชั้นที่ 5 ก็เพื่อให้รู้ว่าชีวิตประกอบด้วยอะไร เมื่อรู้องค์ประกอบของชีวิต เราจะรู้ลักษณะที่แท้จริงของชีวิต คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และจะปล่อยวางจากสิ่งนั้นได้

ชั้นที่ 5 มีทั้งส่วนหยาบและส่วนละเอียด ซึ่งในกายมนุษย์มีชั้นที่ 5 อยู่ 3 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนละเอียด ส่วนกลาง และส่วนหยาบ

11.1.1 ชั้นที่ 5 ส่วนละเอียด

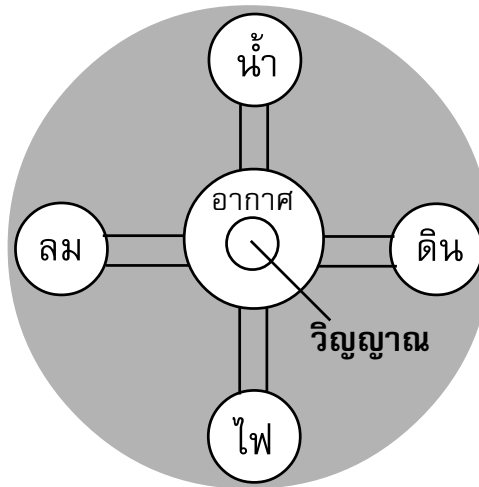
ชั้นที่ 5 ในส่วนละเอียด ซ่อนอยู่ในกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้นก็จะเห็นเป็นดวงกลมใสดวงเล็กๆ ซ่อนกันอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปข้างในขนาดประมาณเท่าเมล็ดโพธิ์ เมล็ดไทร หรือเท่าหยาดน้ำค้างที่ใส ติดอยู่ที่ปลายขนจามรี ที่มีขนิมบุรุษ¹ สลัดเสียแล้ว 7 ครั้ง ตั้งอยู่ในกำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้นแหละ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ซ่อนกันอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปข้างในใสละเอียดยิ่งกว่ากันตามลำดับ²

เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ซึ่งเป็นธาตุละเอียดนี้เอง ที่ขยายส่วนออกมาเป็นส่วนหยาบออกมาเป็น ดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้

¹ บุรุษมีกำลังปานกลาง

² พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติ ตามแนววิชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 399.

11.1.2 ชั้น 5 ส่วนกลาง

ชั้น 5 ในส่วนกลางนี้ จะมีดวงธาตุอยู่ที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 เป็นดวงธาตุที่ทำหน้าที่ควบคุมโปรแกรมต่างๆ ในร่างกาย คือ ควบคุมธาตุหยาบต่างๆ ในร่างกาย โดยทำหน้าที่เชื่อมโยงกับดวงธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ซึ่งอยู่ที่ฐานที่ 6 ในดวงธาตุนี้มีศูนย์ประกอบด้วย 5 ศูนย์ คือ ดินอยู่ขวา น้ำอยู่หน้า ลมอยู่ซ้าย ไฟอยู่หลัง วิญญาณอยู่ตรงกลาง และยังมีอากาศธาตุอยู่รอบๆ ดวงวิญญาณธาตุ

ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นส่วนของรูป

อากาศธาตุและวิญญาณธาตุเป็นส่วนของนามโดยดวงวิญญาณธาตุจะอยู่ในอากาศธาตุ และดวงวิญญาณธาตุนั้นจะมี เห็น จำ คิด รู้ ที่รวมเรียกว่า ใจ

ดวงเห็น จะมีขนาดประมาณเท่ากับกระบอกตา ธาตุเห็นอยู่ในกลางดวงนี้ มีหน้าที่รับอารมณ์ หรือเสวยอารมณ์

ดวงจำ จะมีขนาดประมาณเท่ากับตาขาว หรือดวงตาทั้งหมด ธาตุจำอยู่ในท่ามกลางดวงนี้ มีหน้าที่รวบรวมและจดจำอารมณ์

ดวงคิด จะมีขนาดประมาณเท่าตาดำ ธาตุคิดอยู่ในท่ามกลางดวงนี้ มีหน้าที่คิด หรือน้อมไปสู่อารมณ์ ไปว่าจะอยู่ไกลแสนไกล ก็ไปถึงได้โดยลำพัง

ดวงรู้ จะมีขนาดประมาณเท่าแววตาดำข้างใน ธาตุรู้อยู่ในท่ามกลางดวงนี้ มีหน้าที่รู้ หรือรับรู้อารมณ์¹

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติ ตามแนววิชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 400.

จะเห็นได้ว่าวิญญาณธาตุต่างจากวิญญาณชั้น ๕ วิญญาณธาตุคือใจทั้งหมด คือ เห็น จำ คิด รู้ ส่วนวิญญาณชั้น ๕ คือส่วนรู้ เป็นเพียงแค่ผลงานของดวงรู้เท่านั้นเอง

เห็น จำ คิด รู้ นี้เอง ที่ขยายส่วนออกมาอีกเป็น กาย ใจ จิต วิญญาณ ของมนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลาย

11.1.3 ชั้น ๕ ส่วนหยาบ

รูป คือ สิ่งที่มองเห็นได้ และสัมผัสได้ เป็นส่วนของร่างกายนี้ ประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ธาตุดินคือเนื้อหนัง ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น ธาตุน้ำคือน้ำเลือด น้ำหนอง น้ำตา เป็นต้น ธาตุลมคือลมที่พัดอยู่ภายในช่องท้อง ลมหายใจเข้าออก เป็นต้น ธาตุไฟคือความร้อนจากไออุ่นในร่างกาย เป็นต้น

นาม คือ ส่วนของใจ ประกอบด้วยธรรมชาติ ๔ อย่าง ซึ่งต่างก็ทำหน้าที่ต่างๆ กัน ดังนี้

1. ธรรมชาติที่ทำหน้าที่ส่วยอารมณ์ เรียกว่า เวทนา
2. ธรรมชาติที่ทำหน้าที่จดจำ หรือรวบรวมอารมณ์ไว้ภายใน เรียกว่า สัญญา
3. ธรรมชาติที่ทำหน้าที่คิด หรือที่เรียกว่า จิต มีชื่อเรียกว่า สังขาร
4. ธรรมชาติที่ทำหน้าที่รู้ หรือรับรู้อารมณ์ มีชื่อเรียกว่า วิญญาณ¹

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ธรรมชาติ ๔ อย่างนี้เรียกว่า ใจ และต่างก็ทำหน้าที่ต่างๆ กันแต่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนแทบจะแยกไม่ออก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บางท่านอาจเข้าใจไปว่าเป็นธรรมชาติเดียวกัน บางท่านเข้าใจว่า จิตและวิญญาณ เป็นธรรมชาติเดียวกันก็มี

เมื่อพิจารณาถึงพฤติกรรมของธรรมชาติที่โน้มไปหาอารมณ์ในแต่ละขณะ เมื่อจิตจะโน้มไปสู่อารมณ์ใดก็ตาม ย่อมกระทบกระเทือนถึงธรรมชาติอื่นๆ ได้แก่ ธรรมชาติที่ทำหน้าที่ส่วยอารมณ์ คือ เวทนา กระเทือนถึงธรรมชาติที่ทำหน้าที่จดจำหรือรวบรวมอารมณ์ไว้ภายใน คือ สัญญา และธรรมชาติที่ทำหน้าที่รู้ หรือรับรู้อารมณ์ ที่เรียกว่า วิญญาณ อีกประการหนึ่ง ให้ทำหน้าที่พร้อมกันไปในตัวเสร็จ เป็นอัตโนมัติ

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 400.

ธรรมชาติทั้ง 4 อย่างนี้มีอุปมาดั่งชายของใยแมงมุม ซึ่งไม่ว่าจะมีอะไรมากระทบส่วนหนึ่ง ส่วนใดของชายนั้นให้กระเทือนแล้ว ส่วนอื่นๆ ย่อมได้รับความกระทบกระเทือนถึงกันหมด ทั้งชายนั้น ธรรมชาติที่โน้มไปหาอารมณ์และทำหน้าที่พร้อมกันหมดทั้ง 4 นี้เองที่มีชื่อว่า ใจ¹

ดวงคิด หรือ จิตนั้น ลอยอยู่ในเบาะน้ำเลี้ยงของหัวใจอันใสบริสุทธิ์ มีประมาณเท่าหนึ่งของมือของผู้เป็นเจ้าของ และจิตนี้ โดยสภาพเดิมของมันแล้ว เป็นธรรมชาติที่ผ่องใส จึงมีชื่อว่า ปันตระ แต่เนื่องจากจิตมักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่ และมักโน้มไปสู่อารมณ์ภายนอกตัวเอง อยู่เสมอ จึงเปิดช่องให้กิเลสเข้ามาทำให้จิตใจเศร้าหมอง ไม่ผ่องใส สีนํ้าเลี้ยงของจิตจึงเปลี่ยนสีไปตามสภาพของกิเลสแต่ละประเภทที่ผ่านเข้ามานั้น เป็นต้นว่า เมื่อจิตระคนด้วยโลภะหรือราคะก็จะเห็นเป็นสีชมพู หรือเกือบเป็นสีแดง เมื่อจิตระคนด้วยโทสะก็จะมีสีเกือบดำ และถ้าจิตระคนด้วยโมหะ ก็จะมีสีขุ่นเทาๆ หรือสีตะกั่วตัดก็มี ขึ้นอยู่ที่สภาพของกิเลสว่าหนักเบาเพียงใด

นอกจากนี้อาการลอยของจิตในเบาะน้ำเลี้ยงของหัวใจนั้นก็บอกอาการของจิตว่าฟุ้งซ่านหรือเชื่องซึม หรือปกติ หรือหยุดอยู่ในอารมณ์เดียวเพียงใด กล่าวคือ ถ้าจิตลอยอยู่เหนือระดับน้ำเลี้ยงของหัวใจมาก ก็แสดงอาการของจิตว่า ฟุ้งซ่านมาก ถ้าลอยอยู่เหนือระดับน้ำเลี้ยงของหัวใจเพียงเล็กน้อย ก็นับว่ามีสภาพปกติธรรมดา ถ้าลอยปร่มพอดีกับระดับน้ำเลี้ยงของหัวใจก็อยู่ในเอกัคคตารมณ์ และถ้าจมลงมาก ก็กลับไปเลย อย่างนี้เป็นต้น²

ในชั้นทั้ง 5 คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ก็มี เห็น จำ คิด รู้ ทั้งสี่อย่าง เจืออยู่ด้วยทุกชั้น³ อธิบายว่า ชั้นในส่วนหยาบแต่ละชั้นก็จะมีชั้นในส่วนกลางทุกชั้นอยู่ด้วย

ที่กล่าวมานี้เป็นชั้น 5 ในส่วนละเอียด ส่วนกลางและส่วนหยาบ ในทางปฏิบัติ เมื่อเพ่งลงไปที่กลางวิญญาณชั้น ซึ่งเป็นชั้น 5 ส่วนละเอียด (อยู่ในกลางจุดกำเนิดเดิม) ก็จะได้เห็นธาตุธรรมส่วนละเอียดของอายตนะทั้ง 12 ซ้อนอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปข้างในอีก

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดอกบัว) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 385.

² เล่มเดียวกัน หน้า 401.

³ เล่มเดียวกัน หน้า 384.

11.2 आयตนะ 12

อายตนะ 12 หมายถึง แตนติดต่อให้จิตหรือวิญญาณกับอารมณ์คือสิ่งเร้าได้ติดต่อกันแล้วสำเร็จ เป็นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส การรับรู้

อายตนะนั้น มี 12 คือ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ อายตนะภายใน และอายตนะภายนอก

1. อายตนะภายใน คือ แตนติดต่อในการรับภายใน มีอยู่ 6 ได้แก่

- 1) จักขายตนะ แตนติดต่อ คือ ตา หมายถึง ประสาทรับรูปต่างๆ ได้อยู่ในลูกนัยน์ตา บางที่เรียกว่า จักขุปสาท หรือจักขุประสาท
- 2) โสตายตนะ แตนติดต่อ คือ หู หมายถึง ประสาทที่รับฟังเสียงได้ อยู่ในช่องหู
- 3) ฆานายตนะ แตนติดต่อคือ จมูก หมายถึง ประสาทที่สูดกลิ่นได้อยู่ในช่องจมูก
- 4) ชิวหายตนะ แตนติดต่อคือ ลิ้น หมายถึง ประสาทที่ลิ้มรสได้ อยู่ที่แผ่นลิ้น
- 5) กายายตนะ แตนติดต่อคือ กาย หมายถึง ประสาทที่ได้รับสัมผัส
- 6) มনายตนะ แตนติดต่อคือ मनหรือใจ หมายถึง จิต

2. อายตนะภายนอก คือ แตนติดต่อภายนอก มีอยู่ 6 ได้แก่

- 1) รูปายตนะ แตนติดต่อคือ รูป ได้แก่ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตา
- 2) สัททายตนะ แตนติดต่อคือ เสียง ได้แก่ สิ่งที่ได้ยินได้ด้วยหู
- 3) คันธายตนะ แตนติดต่อคือ กลิ่น ได้แก่ สิ่งที่สูดได้ด้วยจมูก
- 4) รสายตนะ แตนติดต่อคือ รส ได้แก่ สิ่งที่ลิ้มได้ด้วยลิ้น
- 5) โผฏฐัพพายตนะ แตนติดต่อคือ สิ่งที่สัมผัสทางกาย ได้แก่ สิ่งที่มาถูกต้องกระทบ
- 6) ธัมมายตนะ แตนติดต่อคือ สิ่งที่ได้ยินมาทราบมาแล้วทางประสาทสัมผัสแล้ว จิตหรือวิญญาณเก็บสะสมไว้

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอายตนะภายใน แต่ถ้าไม่มีสิ่งใดมากระทบมันก็เป็นเพียงธาตุ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นอายตนะภายนอก ถ้าไม่ได้ไปกระทบกับสิ่งใดก็เป็นเพียงธาตุเช่นกัน ดังนั้นเมื่อธาตุทั้ง 2 ประเภทมากระทบกันจึงเกิดเป็นอายตนะขึ้น

ธาตุธรรมละเอียดเหล่านี้ มีลักษณะฐานเป็นดวงกลมใสดวงเล็กๆ ซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ ใส ละเอียดกว่ากันเข้าไปตามลำดับ ตรงกลางสฬายตนะที่ละเอียดนี้ ยังมีธาตุธรรมละเอียดของธาตุทั้ง 18 ซ้อนอยู่อีก

11.3 ธาตุ 18

11.3.1 ลักษณะของธาตุ 18

ธาตุทั้ง 18 แบ่งเป็น 3 หมวด คือ

1. ธาตุรับ ได้แก่

จักขุธาตุ	คือ ธาตุเห็น หรือธาตุรับรูป
โสตธาตุ	คือ ธาตุได้ยิน หรือธาตุรับเสียง
ฆานธาตุ	คือ ธาตุได้กลิ่น หรือธาตุรับกลิ่น
ชีวหาธาตุ	คือ ธาตุรับรส
กายธาตุ	คือ ธาตุรับสัมผัสทางกาย
มโนธาตุ	คือ ธาตุสำหรับรับอารมณ์ทางใจ

2. ธาตุกระทบ ได้แก่

รูปธาตุ	คือ ธาตุของรูป สี่ สัตฐาน
สัทธาธาตุ	คือ ธาตุของเสียง
คันธธาตุ	คือ ธาตุของกลิ่น
รสธาตุ	คือ ธาตุของรส
โผฏฐัพพธาตุ	คือ ธาตุอันเป็นสัมผัสทางกาย

อัมมธาตุ คือ ธาตุอารมณ์ทางใจ เป็นธาตุปรุงแต่ง คืออารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาจากการปรุงแต่งของจิตตัวเอง การได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รับรส สัมผัส หรือว่าแม้กระทั่งปรุงแต่งจากจิตของมันเอง เป็นธาตุพิเศษ

3. ธาตุรับรู้ ได้แก่

จักขุวิญญาณธาตุ	คือ ธาตุรับรู้ หรือเห็น รูป สี่ และสัตฐาน
โสตวิญญาณธาตุ	คือ ธาตุรับรู้ หรือได้ยินเสียง
ฆานวิญญาณธาตุ	คือ ธาตุรับรู้ หรือได้กลิ่น

ชีวหาวิญญานธาตุ คือ ธาตุรับรู้ หรือได้รับรส

กายวิญญานธาตุ คือ ธาตุรับรู้การสัมผัส

มโนวิญญานธาตุ คือ ธาตุรับรู้อารมณ์ รวบรวมและจดจำอารมณ์และคิดไปถึงอารมณ์และสิ่งที่จะก่อให้เกิดอารมณ์ต่างๆ

ธาตุธรรมส่วนละเอียดนี้มีลักษณะเป็นดวงกลมใสเล็กๆ ซ่อนกันอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปในอกจากนั้นในธาตุธรรมส่วนละเอียดเหล่านี้ ยังมีดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้เจืออยู่ด้วยทุกดวง ซึ่งสามารถจะเห็นได้ด้วย ตา หรือญาณของพระธรรมกาย¹

11.3.2 กระบวนการทำงานรับรู้อารมณ์

1. จักขุทวาร ที่ตรงกลางแหวดตาทั้งซ้ายขวานั้น จะมีจักขุประสาท (จักขุประสาท) ซึ่งทำหน้าที่เป็นจักขายตนะ คือ อายตนะ คือ ตา สำหรับรับรู้ มีลักษณะสีฐานกลมใสสะอาดบริสุทธิ์ ขนาดประมาณเท่าหัวเหา ตั้งอยู่ตรงกลางแหวดตาทั้งซ้าย ตรงกลางจักขุประสาทก็มีจักขุธาตุซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์กว่าและเล็กกว่าจักขุประสาท ซ่อนอยู่ข้างในเข้าไป สำหรับเห็นรูป ซึ่งรูปนั้นเป็นสีต่างๆ ที่อยู่ภายนอก มันเป็นอนุที่ละเอียด ถ้ามันอยู่โดดๆ ยังไม่กระทบตา มันก็เป็นธาตุอยู่ แต่สีต่างๆ เมื่อดูเข้าหาตา รูปธาตุนั้นก็จะเป็นรูปายตนะด้วย แล้วที่ตรงกลางจักขุธาตุก็มี จักขุวิญญานธาตุ ใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า เล็กกว่าจักขุธาตุ ซ่อนอยู่ข้างในเข้าไปอีก สำหรับให้รู้แจ้งว่าในการเห็นรูปอะไร มีสีอันสีฐานอย่างไร และมีสายใยเส้นเล็กๆ ขาวใสบริสุทธิ์ ทอดออกไปจากตรงกลาง แหวดตาทั้งสองข้าง ผ่านขึ้นไปบนสมอง ศีรษะ แล้วหยั่งลงในเยื่อพื้นหลังลงไปรวมอยู่ที่กลางชั้น 5 ตรงกำเนิดธาตุธรรมเดิม

เวลาที่อายตนะภายใน คือ จักขายตนะกับอายตนะภายนอก คือ รูปายตนะกระทบกัน หรือจะกล่าวอย่างง่ายๆ ว่า เมื่อสายตากระทบรูป ก็จะมีดวงกลมใส สีขาวบริสุทธิ์ คือ ธาตุส่วนละเอียดของจักขายตนะ ซึ่งมีจักขุธาตุ และจักขุวิญญานธาตุซ่อนอยู่ แล่นจากศูนย์กลางชั้น 5 ที่ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้นแหละ ขึ้นมาตามสาย สีขาวบริสุทธิ์นั้น มาจรดที่จักขุประสาท ที่ตรงกลางแหวดตาทั้งซ้ายขวา ซึ่งทำหน้าที่รับรู้ แล้วนำรูปนั้นแล่นกลับเข้าไปที่กลางชั้น 5 ตรงกำเนิดธาตุธรรมเดิมอีกทีหนึ่ง พฤติกรรมนี้เป็นไปอย่างรวดเร็วมาก

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดอกปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 405.

การเห็นรูปก็เกิดขึ้นตั้งแต่ดวงกลมขาวใสบริสุทธิ์มาจรดที่กลางจักขุประสาทที่ตรงกลาง
แวงตาทั้งซ้ายขวานั้นเพราะกลางจักขุประสาทก็มีจักขุธาตุสำหรับเห็นรูป และมีจักขุวิญญาณธาตุ
สำหรับรับรู้ว่าเป็นรูปอะไรซ่อนอยู่ด้วยแล้ว และการเห็นนี้ไม่เฉพาะแต่ที่ตรงกลางแวงตาเท่านั้น
หากแต่เห็นไปถึงใจ อันประกอบด้วย ดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้อีกด้วยเป็นอัตโนมัติ
เพราะเหตุว่า ดวงกลมใสที่แล่นขึ้นมารับรูปจากจักขายตนะกลับไปสู่กลางชั้น 5 กำเนิดธาตุธรรม
เดิมนั้น ก็คือ ธาตุธรรมละเอียดของจักขายตนะ ซึ่งทำหน้าที่รับรูปและมีจักขุธาตุซึ่งทำหน้าที่เห็น
รูป และจักขุวิญญาณธาตุ ซึ่งทำหน้าที่รับรู้ว่าเป็นรูปอะไร มีลักษณะ สี สัมผัส อย่างไร ซ่อนอยู่
ด้วยอีกเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ในธาตุธรรมละเอียดเหล่านี้ ก็ยังมีดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้
เจืออยู่ด้วยทุกดวง จึงทำหน้าที่เกี่ยวเนื่องถึงกันโดยตลอดเป็นอัตโนมัติ เพราะเมื่อตากระทบ
รูปนั้น รูปธาตุย่อมต้องผ่านดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้เสมอ¹

2. **โสตทวาร**² ที่ตรงกลางแก้วหูทั้งซ้ายและขวานั้น จะมีโสตประสาท (โสตปสาท) ซึ่ง
ทำหน้าที่เป็นโสตายตนะ คือ อายตนะหู สำหรับรับเสียง มีลักษณะสัมผัสนกลมใส สะอาดบริสุทธิ์
ประมาณเท่าขนจามรี ขดเป็นวงซ้อนกันอยู่ 7 ชั้น ตั้งอยู่ที่ตรงกลางแก้วหูทั้งสองข้าง ตรงกลาง
โสตประสาทก็มี โสตธาตุ ซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า เล็กกว่า ซ่อนอยู่ข้างในสำหรับฟังเสียง และ
ในกลางโสตธาตุ ก็มีโสตวิญญาณธาตุ ซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า เล็กกว่าโสตธาตุ ซ่อนอยู่
ภายในเข้าไปอีก สำหรับให้รู้แจ้งว่าเป็นเสียงอะไร และมีสายใยสีขาว ใส ทอดออกไปจากโสต
ประสาททั้งซ้ายขวา ผ่านขึ้นไปบนสมองศีรษะ แล้วหยั่งลงไปภายในเยื่อพื้นข้างหลัง ไปรวม
จรดอยู่ที่ตรงกลางของชั้น 5 ที่กำเนิดธาตุธรรมเดิม

การทำหน้าที่ได้ยินเสียง ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับการทำหน้าที่เห็น กล่าวคือ
เมื่อเสียงมากระทบกับประสาทหูซึ่งทำหน้าที่เป็นโสตายตนะนั้น ก็จะมีดวงกลมสีขาว ใสสะอาด
บริสุทธิ์ คือ ธาตุละเอียดของโสตายตนะ ซึ่งมีโสตธาตุ และ โสตวิญญาณธาตุซ่อนอยู่ แล่นจาก
ศูนย์กลางชั้น 5 ที่ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม ขึ้นมาตามสายสีขาวบริสุทธิ์ มาจรดที่
โสตประสาทที่ตรงกลางแก้วหูทั้งซ้ายขวา ซึ่งทำหน้าที่รับเสียง แล้วนำเสียงนั้นแล่นกลับไป
ที่กลางชั้น 5 กลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม เพื่อทำหน้าที่ต่อไป

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติ
ตามแนววิชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ขวณพิมพ์, 2523, หน้า 412.

² เล่มเดียวกัน หน้า 416 - 420.

3. **ฆานทวาร** ที่ชื่อจุมกข้างในทั้งซ้ายและขวา จะเห็นฆานประสาธ (ฆานปสาธ) ซึ่งทำหน้าที่เป็น ฆานายตนะ ทำหน้าที่รับกลิ่น มีลักษณะสัญญาณเหมือนกับกวางหรือปกรีน ไสสะอาดบริสุทธิ์ ตั้งอยู่ที่ตรงกลางชื่อจุมกข้างในทั้งซ้ายและขวานั้นแหละ แล้วก็ตรงกลางฆานประสาธ ก็มีฆานธาตุ ซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์ และเล็กกว่าฆานประสาธ สำหรับทำหน้าที่ดมกลิ่น และที่ตรงกลางฆานธาตุก็มีฆานวิญญานธาตุ ซึ่งมีลักษณะสัญญาณอย่างเดียวกัน แต่ใสสะอาดบริสุทธิ์ และเล็กกว่าฆานธาตุ สำหรับทำหน้าที่รู้แจ้งว่าเป็นกลิ่นอะไร และมีสายใยสีขาวทอดออกจากตรงกลางฆานประสาธทั้งสองข้าง ผ่านขึ้นไปบนสมองศีรษะ แล้วหยั่งลงภายในพื้นเยื่อพังผืดข้างหลัง ไปรวมจรดอยู่ที่กลางชั้น 5 ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม

4. **ชีวาทวาร** ที่ลิ้น จะเห็นชีวาทประสาธ (ชีวาทปสาธ) กระจายอยู่ทั่วลิ้น มีลักษณะสัญญาณเหมือนดอกบัวหรือกลีบบัว ขาวใส สะอาด บริสุทธิ์ ทำหน้าที่เป็นชีวาทายตนะ สำหรับทำหน้าที่รับรส และตรงกลางชีวาทประสาธก็มีชีวาทธาตุ ซึ่งมีลักษณะสัญญาณเดียวกัน แต่ใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า และเล็กกว่าชีวาทประสาธซ่อนอยู่ชั้นในเข้าไป สำหรับทำหน้าที่ลิ้มรส แล้วก็ตรงกลางชีวาทธาตุก็มีชีวาทวิญญานธาตุ ซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า และเล็กกว่าชีวาทธาตุ ซ่อนอยู่ภายในเข้าไปอีก สำหรับทำหน้าที่รู้แจ้งว่าเป็นรสอะไร แล้วก็ยังมีสายใยสีขาว ไสสะอาดบริสุทธิ์ทอดออกไปจากตรงกลางชีวาทประสาธทั้งหลาย ผ่านขึ้นไปบนสมองศีรษะ แล้วหยั่งลงไปในเยื่อพังผืดพื้นหลัง แล้วไปจรดอยู่ที่ตรงกลางชั้น 5 ที่กำเนิดธาตุธรรมเดิม

5. **กายทวาร** ทั่วสรรพางค์กาย จะเห็นกายประสาธ (กายปสาธ) มีลักษณะสัญญาณเหมือนดอกบัว ขาว ไส สะอาดบริสุทธิ์ ตั้งอยู่ทั่วทั้งกาย ทุกชุมชนทีเดียว ทำหน้าที่เป็นกายายตนะ ทำหน้าที่รับสัมผัส และตรงกลางกายประสาธทั้งหลาย ก็มีกายธาตุ ซึ่งมีลักษณะสัญญาณเดียวกัน แต่เล็กกว่า ไสสะอาดบริสุทธิ์กว่ากายประสาธ สำหรับทำหน้าที่สัมผัสสิ่งที่มาถูกต้องทางกาย และมี กายวิญญานธาตุ ซึ่งมีลักษณะสัญญาณเดียวกัน แต่ใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า เล็กกว่ากายธาตุซ่อนอยู่ชั้นในเข้าไปอีก สำหรับทำหน้าที่รู้แจ้งว่าสิ่งที่มาสัมผัสถูกต้องทางกาย นั้นเป็นอะไร เย็น ร้อน อ่อน แข็งอย่างไร แล้วก็ยังมีสายใยสีขาว ไสสะอาดบริสุทธิ์ ทอดออกไปจากกายประสาธทั่วทั้งกายนั้นแหละไปรวมจรดอยู่ที่ชั้น 5 ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมอีกทีหนึ่ง

6. **มโนทวาร** ตรงกลางหัวใจ หรือที่เรียกว่ามโนทวารนั้นเล่า ก็มีมนายตนะ มีลักษณะสัญญาณเป็นดวงกลมใส สะอาดบริสุทธิ์ ขนาดประมาณเท่าเมล็ดพุทธรักษาหรือเมล็ดโพธิ์ เมล็ดไทร ซึ่งทำหน้าที่น้อมไปสู่อารมณ์ และที่ตรงกลางมโนทวารนี้เองเป็นที่ตั้งของมโนธาตุ มีลักษณะสัญญาณกลมใส สะอาดบริสุทธิ์ยิ่งไปกว่า เล็กกว่ามนายตนะ ซ่อนอยู่ข้างในสำหรับรู้

ธรรมารมณ์ที่มากกระทบใจ และตรงกลางมโนธาตุ ก็มีโนวิญญาณธาตุ ซึ่งใส สะอาดบริสุทธิ์ดีกว่า และเล็กกว่ามโนธาตุ ซ่อนอยู่ข้างในเข้าไปอีก สำหรับให้รู้แจ้งอารมณ์ที่มากกระทบนั้นว่าเกี่ยวกับเรื่องอะไร และมีสายใยสีขาว ไสบริสุทธิ์ หยั่งลงไปจรดรวมอยู่ที่กลางชั้น 5 ตรงกำเนิดธาตุธรรมเดิม แต่สายของมหายตนะนี้ ไม่ผ่านชั้นสู่สมองศีรษะเหมือน 5 สายข้างต้น

การรู้กลิ่น รู้รส รู้การสัมผัสทางกาย และรู้ธรรมารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางใจ ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับการเห็นรูป หรือได้ยินเสียง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และถ้าสิ่งที่จะก่อให้เกิดอารมณ์จากภายนอกที่มากกระทบนั้น เป็นสิ่งที่น่าพอใจ ยินดี ก็จะรู้สึกเป็นสุข เรียกว่า เสวยสุขเวทนา และในกรณีเช่นนี้ ก็จะเห็น ใจ มีลักษณะใส แต่ถ้าอายตนะภายนอกหรือสิ่งที่จะก่อให้เกิดอารมณ์จากภายนอกมากกระทบทวารทั้งหลายเหล่านี้ ไม่เป็นที่น่าพอใจ ยินดี ก็เป็นทุกข์ ใจ เรียกว่า เสวยทุกข์เวทนา ในกรณีเช่นนี้ ก็จะเห็น“ใจ”ทั้งดวงมีลักษณะขุ่นมัวไม่แจ่มใส

ถ้าหากไม่รู้เท่าทันในสภาวะจริงตามธรรมชาติที่เป็นจริงของเวทนา ไม่รู้ข้อดี ข้อเสียของเวทนาและไม่รู้ทางออกจากเวทนาทั้งหลายเหล่านั้นแล้วปล่อยให้จิตใจเลื่อนลอยตามอารมณ์ จนถึงกับต้องสยบอยู่ในอารมณ์ที่น่ารัก น่ายินดี หรือจนถึงกับเคียดแค้น ซึ่งซึ่งในอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจยินดี ก็เลสอหุสยต่างๆ เป็นต้นว่า กามราคานุสัย หรือปฏิฆานุสัย และอวิชขานุสัย ก็จะพุ่งขึ้นมาครอบคลุมจิตใจ ดลจิตดลใจให้ปฏิบัติตามอำนาจของมัน อันเป็นทางให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนตามมาได้

ดังนั้น จะเห็นว่าในธาตุ 18 ก็ยังมีการทำงานในส่วนละเอียดที่เป็นตัวแปรสัจญญาณของใจ หรือตัวของเห็น จำ คิด รู้ ทำให้มันแปรเปลี่ยนไป เป็นวิญญาณทั้ง 6 ได้โดยผ่านไปตามฐานต่างๆ นี่ก็คือการทำงานของธาตุ 18

เมื่อใช้ธรรมกายพิจารณาธาตุธรรมส่วนละเอียดของชั้น 5 อายตนะ 12 และธาตุ 18 ซึ่งมีขนาดประมาณเท่าเมล็ดโพธิ์เมล็ดไทร ที่ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปข้างในใสละเอียดยิ่งกันไปตามลำดับแล้ว เฟ่งต่อไปที่กลางธาตุ 18 ดวงสุดท้ายในชั้นที่ 29 ก็จะเห็นอินทรีย์ 22 ซ้อนเรียงตามลำดับอินทรีย์เป็นชั้นๆ กันเข้าไปข้างใน

11.4 อินทรีย์ 22

อินทรีย์ 22 จะมีลักษณะเป็นดวงธรรม 22 ดวง อยู่กลางจุดกำเนิดเดิม อยู่ต่อจากธาตุ 18 แบ่งหมวดการทำงานดังนี้

หมวดที่ 1 มีดวงอินทรีย์ 6 ดวง คือ

จักขุอินทรีย์ เห็นเป็นใหญ่ โสติดินทรีย์ ฟังเป็นใหญ่ ฆานินทรีย์ ดมกลิ่นเป็นใหญ่ ชิวหินทรีย์ ลิ้มรสเป็นใหญ่ กายินทรีย์ สัมผัสเป็นใหญ่ มนินทรีย์ ใจเป็นใหญ่ ทั้ง 6 มีลักษณะเป็นดวงกลมสีขาวใส สะอาดบริสุทธิ์ อยู่ซ้อนกันเข้าไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์ที่กลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม¹ ทั้ง 6 ดวงนี้จะคุมเกี่ยวกับเรื่องของจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ใจ ทำให้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในตัวของมันได้ ถ้าหากไม่มีโปรแกรมส่วนละเอียดจำแนกก็จะทำให้อวัยวะส่วนหยาบแต่ละส่วนทำงานแยกส่วนกันไม่ได้

หมวดที่ 2 มีดวงอินทรีย์ 3 ดวง คือ

อิตถินทรีย์ สภาพของหญิงเป็นใหญ่

ปุริสินทรีย์ สภาพของชายเป็นใหญ่

ชีวิตินทรีย์ ความเป็นอยู่เป็นใหญ่

ทั้ง 3 มีลักษณะเป็นดวงกลมสีขาวใส สะอาดบริสุทธิ์ อยู่ซ้อนกันอยู่ตามลำดับชั้นของอินทรีย์ ในกลางชั้นที่ 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิม โดยดวงธรรมทั้ง 3 ดวงนี้จะใหญ่ในการควบคุมให้เป็นหญิงชายและทำให้มีชีวิตขึ้น

เมื่อมองด้วยตาธรรมกายจะเห็น ดวงปุริสินทรีย์ อิตถินทรีย์ มีลักษณะเด่นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งทั้ง 2 ดวงจะมีระยะการเด่นที่ต่างกัน เปรียบเทียบดังนี้

* เพศชาย ดวงปุริสินทรีย์จะซ้อนอยู่ด้านนอก ดวงอิตถินทรีย์ซ้อนอยู่ด้านใน และดวงปุริสินทรีย์จะกระดิกขยับถี่และแรง นานที่หนึ่งนับจำนวนที่ไหวกระดิกขยับตั้ง 100 ครั้งแรงๆ

* เพศหญิง ดวงอิตถินทรีย์จะซ้อนอยู่ด้านนอก ดวงปุริสินทรีย์ซ้อนอยู่ด้านใน และดวงอิตถินทรีย์จะเด่นช้ากว่าของเพศชาย คือ จะไหวกระดิกขยับนานที่หนึ่งราว 50 ครั้ง และขยับช้าและค่อยๆ ไม่แรงเหมือนเพศชาย²

ชีวิตินทรีย์ เป็นตัวสำคัญที่ทำให้ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ตั้งขึ้นและทำให้ธาตุธรรม เห็น จำ คิด รู้ ของกายนั้นมันเนื่องกัน และรักษาสภาพอื่นๆ ในร่างกายทุกส่วนให้เป็นอยู่ ถ้าชีวิตดับ สภาพอื่นๆ ทุกส่วนในร่างกายก็ดับตามกันหมด

¹⁻² พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 524-525.

หมวดที่ 3 มีดวงอินทรีย์ 5 ดวง คือ

สุขินทรีย์ ความสุขเป็นใหญ่ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใส สะอาดบริสุทธิ์ ช้อนอยู่ข้างใน
ชีวิตินทรีย์ ไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์

ทุกชินทรีย์ ความทุกข์เป็นใหญ่ มีลักษณะสัณฐานเป็นดวงกลม สีดำๆ ชุ่มมัว ไม่ผ่องใส
ช้อนอยู่ข้างในของสุขินทรีย์เข้าไปตามลำดับ

โสมนัสสินทรีย์ ความดีใจเป็นใหญ่ มีลักษณะกลมใส สะอาดบริสุทธิ์ ช้อนอยู่ชั้นใน
ของทุกชินทรีย์

โทมนัสสินทรีย์ ความเสียใจเป็นใหญ่ มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำ ชุ่มมัว ไม่ผ่องใส ช้อน
อยู่ข้างในของโสมนัสสินทรีย์

อุpekชินทรีย์ ความวางเฉยเป็นใหญ่ มีลักษณะสัณฐานกลม สีเทาๆ ใสๆ ช้อนอยู่ชั้นใน
ของโทมนัสสินทรีย์เข้าไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์

ดวงอินทรีย์ทั้ง 5 ดวงนี้จะทำให้เกิดความรู้สึก คือ เวทนาทั้งส่วนของกายและใจ

หมวดที่ 4 มีดวงอินทรีย์ 5 ดวง คือ

สัทอินทรีย์ ความศรัทธาเป็นใหญ่

วิริยอินทรีย์ ความเพียรเป็นใหญ่

สติอินทรีย์ ความระลึกได้เป็นใหญ่

สมาธิอินทรีย์ ความตั้งใจมั่นเป็นใหญ่

ปัญญาอินทรีย์ ปัญญาเป็นใหญ่

ทั้ง 5 ดวงนี้มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ช้อนอยู่ชั้นในของอุpekชินทรีย์
เข้าไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์¹

อินทรีย์ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หรือบางทีก็เรียกว่า พละ 5 มีส่วนสำคัญ
ต่อการบรรลุธรรม หากศึกษาในพระไตรปิฎกจะพบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบได้ว่า
คนไหน อินทรีย์อ่อน อินทรีย์แก่ คนไหนสามารถที่จะบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน พระสกทา
คามิ พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็พิจารณาที่ดวงอินทรีย์ 5 ดวงนี้

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดอกน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติ
ตามแนววิชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 526.

ซึ่งเป็น ตัวกำหนดความแก่อ่อนของธาตุธรรม คือ ตั้งแต่ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ วิญญาณธาตุ อากาศธาตุ เห็น จำ คิด รู้ ของบุคคลนั้น ดวงธรรมทั้ง 5 ดวงนี้ ถ้ายังมีขนาดไม่เท่ากัน เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง แสดงว่า อินทรีย์ของผู้นั้น ยังไม่แก่พอที่จะบรรลुธรรมได้ แต่ถ้าหากว่า ดวงธรรม 5 ดวง สีสว่างโตเท่ากันแล้ว แสดงว่าบุคคลนั้นมีอินทรีย์แก่พอจะบรรลุธรรมได้ ฉะนั้นเวลาที่ พระพุทธองค์พิจารณาอินทรีย์แก่อ่อน พระองค์ทรงมองไปในกาย ดูดวงอินทรีย์ทั้ง 5 ของ บุคคลนั้นที่สั่งสมมาข้ามชาติ ดวงนี้จะเล็กหรือใหญ่ขึ้นกับอยู่กับการสั่งสมบุญบารมี บุญที่ สั่งสมจะทำให้อินทรีย์ทั้ง 5 เปลี่ยนแปลงตลอด ดวง 5 ดวงถ้ายังไม่เท่ากัน เรียกว่า อินทรีย์ 5 แต่ถ้าโตเท่ากันเรียกว่า พลละ 5 แสดงว่า พร้อมที่จะบรรลุธรรมแล้ว

หมวดที่ 5 มีดวงธรรม 3 ดวง

อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ อินทรีย์คือความเป็นใหญ่ในรู้สิ่งที่ยังไม่รู้ คือ อินทรีย์ของ โสตาปัตติมรรค

อัญญินทรีย์ อินทรีย์คือความเป็นใหญ่ในความได้รู้ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล และอรหัตตมรรค

อัญญาตาวินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในผู้รู้แล้ว คือ อินทรีย์ของอรหัตตผล

ทั้ง 3 ดวงนี้ มีลักษณะสัณฐานกลม ขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ และมีรัศมีสุกสว่างยิ่งกว่า ช้อนอยู่ชั้นในปัญญินทรีย์เข้าไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์¹

3 ดวงสุดท้าย (โลกุตตระ) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาอินทรีย์ 5 เห็นว่าโต เท่ากัน ก็ทรงทราบที่สามารถบรรลุธรรมได้ แต่มีอุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมขึ้นไหนต้องมาดูที่ 3 ดวงนี้อีกครั้ง ถ้าบรรลุธรรมได้แค่โสตาบัน ดวงอนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ก็จะใหญ่โต ส่วนดวง อื่นก็จะหย่อนลงไปตามลำดับ ถ้ามีอุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ 3 ดวงนี้จะโตเท่ากัน

และส่วนที่เป็นอินทรีย์ 5 กับโลกุตตระ 3 จะมีความสำคัญในการที่จะประหารกิเลส ต่อเมื่อ 8 ดวงสุดท้ายโตเต็มส่วนหมดแล้ว

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวนาค) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติ ตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 526.

11.5 อริยสัจ 4

อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ เป็นหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ และเป็นหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งนำไปสู่การพ้นทุกข์

11.5.1 ลักษณะของอริยสัจ 4

อริยสัจมี 4 อย่าง ได้แก่

1. ทุกข์ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ
2. สมุทัย เหตุแห่งทุกข์
3. นิโรธ ความดับทุกข์
4. มรรค ทางแห่งการดับทุกข์

โดยมีทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ หรืออีกนัยหนึ่ง เพราะสมุทัย ทุกข์จึงเกิด แต่มรรคเจริญขึ้นแล้ว นิโรธก็แจ้ง กล่าวคือ เมื่อมรรคเจริญขึ้นแล้ว นิโรธ คือสภาวะที่ทุกข์ดับเพราะสมุทัยเป็นเหตุดับก็แจ้งเมื่อสมุทัยอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ดับ ทุกข์ก็ดับ

1. ทุกขอริยสัจ คือ ความทุกข์หรือสภาพที่ทนได้ยาก มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำๆ ชุ่มฉ่ำไม่ผ่องใส ซ่อนอยู่ในกลางดวงอัญญาตาวิณทรีย์ ในกลางชั้น 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิม ซ่อนกันอยู่ 4 ชั้น คือ ขาติทุกข์ (ทุกข์เพราะเกิด) ชราทุกข์ (ทุกข์เพราะแก่ชรา) พยาธิทุกข์ (ทุกข์เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วยต่างๆ) และมรณทุกข์ (ทุกข์เพราะความตาย)

ในดวงกลมของทุกข์นั้นยังมีหุ้มซ่อนกันอยู่เป็นชั้นๆ อีก 4 ชั้น คือ เห็น จำ คิด รู้ และขยายส่วนหยาบออกมาเป็น กาย ใจ จิต และวิญญาณของกายมนุษย์ ของทิพย์ ของรูปพรหม และของอรูปพรหมทั้งหยาบและละเอียดซึ่งเป็นกายโลเกียะทั้งหมด แต่ทุกข์ส่วนหยาบก็มีอยู่ในกายหยาบคือกายมนุษย์ ทุกข์ส่วนละเอียด ก็มีอยู่ในกายที่ละเอียดๆ คือ กายทิพย์ รูปพรหม และอรูปพรหมต่อไปตามลำดับ¹

เฉพาะทุกข์ของมนุษย์นั้น ขาติทุกข์ หรือ สิ่งที่เราเรียกว่าเป็นความเกิดนั้น มีลักษณะเป็นดวงกลมใส ขนาดเล็กเท่าเมล็ดโพธิ์ ขนาดโตเท่าดวงจันทร์ สีขาวบริสุทธิ์ ดวงนี้เองเป็นดวงที่

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 529.

เริ่มเกิดของมนุษย์ทุกคน ถ้าดวงนี้ไม่มาจรดที่กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ กายมนุษย์ก็จะมาเกิดไม่ได้ ใช้ตาหรือญาณของธรรมกายดูความเกิด และเหตุที่จะทำให้เกิดให้เห็นตลอด แล้วก็ดูความแก่ต่อไป

ความแก่ (ชราทุกข) นี้ซ่อนอยู่ในกลางดวงเกิด (ชาติทุกข) มีลักษณะกลม สีดำเป็นนิล แต่ไม่ใส ขนาดโตเท่าดวงจันทร์ ขนาดเล็กเท่าฟองไข่แดงของไข่ไก่ เวลาที่ดวงแก่นี้ยังเล็กอยู่ ก็เป็นเวลาที่เราเริ่มแก่ แต่ถ้าดวงนี้ยิ่งโตขึ้น กายก็ยิ่งแก่เข้าทุกที ดวงแก่นี้เองที่เป็นเหตุให้ร่างกายทรุดโทรม เมื่อแก่มากขึ้นก็ต้องมีเจ็บ (พยาธิทุกข) เพราะดวงเจ็บนั้นซ่อนอยู่ในกลางดวงแก่นั่นเอง เป็นดวงกลมขนาดเท่าๆ กันกับดวงเกิด ดวงเจ็บนี้มีสีดำเข้มกว่าดวงแก่ ขณะเมื่อดวงเจ็บนี้มาจรดเข้าในศูนย์กลางดวงแก่เข้าเวลาใด กายมนุษย์ก็ต้องเจ็บไข้ทันที เมื่อดวงเจ็บนี้มาจรดหนักเข้า ดวงตาย (มรณทุกข) ก็จะเข้ามาซ่อนอยู่ในกลางดวงเจ็บ เป็นดวงกลมขนาดเท่าๆ กับดวงเจ็บแต่มีสีดำใสประดุจนิลทีเดียว เมื่อดวงนี้เข้ามาจรดกลางดวงเจ็บแล้ว ถ้ามาจรดตรงหัวต่อของกายมนุษย์กับกายทิพย์ พอมาจรดเข้าเท่านั้น หัวต่อของมนุษย์กับทิพย์ก็จะขาดจากกัน เมื่อกายมนุษย์ไม่เนื่องกับกายทิพย์แล้ว กายมนุษย์ก็ต้องตายทันที

กายมนุษย์เป็นทุกขนั้น ก็เพราะอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในชั้นทั้ง 5 อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าเป็นตัวตน บุคคล เรา เขา ของเราของเขา จึงได้ชื่อว่า รูปอุปาทานักขันโธ เวทनुอุปาทานักขันโธ สัญญูปาทานักขันโธ สังขารูปาทานักขันโธ และวิญญาณูปาทานักขันโธ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ในชั้นทั้ง 5 คือ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ต่างก็มี เห็น จำ คิด และรู้ ซ่อนประจำอยู่ แล้วขยายส่วนหยาบออกมาเป็น กาย ใจ จิต และวิญญาณ เจริญเติบโตขึ้นมาเป็นกายเนื้อ และใจนั่นเอง

ชั้นทั้ง 5 นั้น เป็นประจักษ์ดั่งว่าบ้านเรือนที่อาศัยของเห็น จำ คิด รู้ เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นที่ตัวบ้านเรือนที่อาศัย ผู้อาศัยอยู่ คือ เห็น จำ คิด รู้ ซึ่งยึดติดอยู่กับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั่นเองที่รู้สึกเดือดร้อนเป็นทุกข เพราะเข้าไปยึดว่าชั้นแต่ละชั้นนั้นว่าเป็นตัวเรา เรา เป็นนั้น นั่นมีในเรา นั่นเป็นของเรา ซึ่งรวมเรียกว่า สักกายทิฏฐิ 20 (คือแต่ละชั้น มีสักกายทิฏฐิ 4 ชั้น 5 ชั้น จึงเป็นสักกายทิฏฐิ 20)

กล่าวโดยย่อ อุปาทานในชั้น 5 เป็นทุกข์ ดังบาลีพระพุทโธภาสิตที่ว่า สงฺขิตเตน ปญฺจุ ปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา ซึ่งแปลความว่า ความเข้าไปยึดถือชั้น 5 เป็นทุกข์ ซึ่งก็คือ เห็น จำ คิด รู้ นั่นเองที่เข้าไปยึดถือในชั้น 5 จึงเป็นทุกข์

อนึ่ง ทุกข์ที่เกิดขึ้นก็ได้แต่เพียงกำหนดรู้ไว้ว่าเป็นทุกข์เท่านั้น จะดับทุกข์ก็ยังไม่ได้ ถ้าจะดับทุกข์ก็ต้องละสมุทัย คือเหตุแห่งทุกข์เสียก่อน ทุกข์จึงจะดับ เพราะทุกข์นี้เกิดขึ้นและ ตั้งอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยสมุทัยเป็นเหตุ คือทุกข์นั้นอยู่ชั้นนอก สมุทัยซ้อนอยู่ชั้นใน ชั้นนอกจะเกิดขึ้นได้และเจริญอยู่ได้ก็เพราะอาศัยชั้นในรักษา ถ้าชั้นในซึ่งเป็นใจกลางดับ ชั้นนอกซึ่งเป็นเสมือนเปลือกหุ้มอยู่ก็ต้องดับตามไปด้วย เพราะเหตุนั้น การดับทุกข์จึงต้องดับตัวสมุทัยซึ่งเป็นตัวเหตุเสียก่อน ทุกข์ซึ่งเป็นตัวผลจึงจะดับตาม

เมื่อเห็นแจ้งด้วยตามพระธรรมกาย และรู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า ความเกิด แก่ เจ็บ และตายนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์จริง (ทุกขอริยสัจ) เรียกว่า สัจจญาณ และเห็นแจ้งรู้แจ้งด้วยตาและญาณพระธรรมกายว่า ทุกขอริยสัจนี้ควรกำหนดรู้ เรียกว่า กิจจญาณ และว่า ความทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้เราได้พิจารณาเห็นชัดแจ้ง รู้ชัดแจ้งแล้ว ชื่อว่า บรรลุกตญาณ เช่นนี้เรียกว่า พิจารณาทุกขสัจซึ่งเป็นไปในญาณ 3

2. สมุทัยอริยสัจ เหตุให้เกิดทุกข์นั้น มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำ ชุ่มฉ่ำ ไม่ผ่องใส ซ้อนอยู่ในกลางดวงทุกขสัจ ที่ในกลางชั้น 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้นแหละ ขนาดเล็กเท่าเมล็ดโพธิ์ ขนาดโตเท่าดวงจันทร์ มีซ้อนกันอยู่ 3 ชั้น คือดวงกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา มีความละเอียดและดำมากกว่ากันเข้าไปเป็นชั้นๆ ในดวงสมุทัยนี้ยังมีหุ้มซ้อนกันอยู่ 4 ชั้น คือ เห็น จำ คิด และรู้ ซึ่งขยาย ส่วนหยาบออกมาเป็น กาย ใจ จิต และวิญญาณของกายทิพย์หยาบ ทิพย์ละเอียด รูปพรหมหยาบ รูปพรหมละเอียด และอรูปพรหมหยาบ อรูปพรหมละเอียด ซึ่งเป็นกายโลเกียะ แต่สมุทัยในแต่ละกายนี้หยาบ-ละเอียด ตามความหยาบ-ละเอียดของกายแต่ละกายเข้าไปตามลำดับ

ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัสทางกาย ซึ่งเรียกว่า กามคุณ หรือผัสдукาม และธัมมารมณฺ์ ทั้ง 6 อย่างนี้เป็นของทิพย์ เพราะเกิดขึ้นแล้วก็ดับหายไป คงทิ้งไว้แต่ความยินดี ยินร้าย ให้ปรากฏฝังใจอยู่เท่านั้น กามตัณหา คือความทะยานอยากในกามคุณทั้ง 5 ภวตัณหา คือความปรารถนาที่จะให้กามคุณที่พึงพอใจที่ตนมีอยู่แล้วให้ดำรงอยู่ และความทะยานอยากในความอยากมี อยากเป็นโน่น เป็นนี่ และวิภวตัณหา คือความปรารถนาที่จะให้สิ่งที่ ไม่เป็นที่พึงพอใจพินาศไป หรือไม่อยากจะได้พบได้เห็น หรือความทะยานอยากที่จะไม่มี ไม่เป็นในสิ่งที่

ตนไม่พึงปรารถนาทั้งหลายเหล่านี้มีอยู่ในกัณทกัณทด้วยเหตุนี้สิ่งที่เป็นทิพย์เป็นต้นว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คือสิ่งสัมผัสทางกาย และอัมมารมณเฑาะเหล่านี้จึงเต็มไปด้วยตัณหา และ ชุ่ม โชกสดชื่นไปด้วยตัณหา

สิ่งที่เป็นทิพย์นั้นเมื่อจุติแล้วก็จะไปแสวงหาที่เกิดใหม่ เรียกว่า กายสัมภเวสี ถ้าแสวงหาที่เกิดได้แล้วก็เรียกว่า กายทิพย์ ซ่อนอยู่ภายในกายมนุษย์ละเอียดยนั้นแหละ จึงกล่าวว่าทุกข์เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเจริญอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยสมุทัยซึ่งมีอยู่ในกัณทกัณทเป็นเหตุ

ขอเน้นย้ำว่า กำเนิดเดิมของทิพย์ รูปพรหม อรูปพรหม ทั้งหยาบและละเอียดนั้น ก็มีใช่อื่นไกล ก็คือ เห็น จำ คิด รู้ ซึ่งขยายส่วนหยาบออกมาจากชั้น 5 ที่กลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม ซึ่งตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์นั่นเอง

โดยเหตุนี้ กายทั้ง 8 คือ กายมนุษย์ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม กายรูปพรหมละเอียด และกายอรูปพรหม กายอรูปพรหมละเอียด ซึ่งเป็นกายโลกียะจึงต้องตกอยู่ในอาณัติแห่งพระไตรลักษณ์ คือ ความเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

เมื่อเห็นด้วยตา และรู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา ซึ่งรวมเรียกว่าสมุทัยนี้ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง (สมุทัยอริยสัจ) ชื่อว่าได้บรรลุ สัจจญาณ เห็นแจ้งด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า สมุทัยอริยสัจนี้ควรละ ชื่อว่าได้บรรลุ กิจจญาณ และเห็นแจ้ง รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า สมุทัยอริยสัจนี้ เราละได้แล้ว ชื่อว่าได้บรรลุกตญาณ ดังนี้เรียกว่า พิจารณาสมุทัย อริยสัจ เป็นไปในญาณ 3

3. ทุกขนิโรธอริยสัจ เมื่อเห็นแจ้ง รู้แจ้งในสมุทัยอริยสัจแล้ว ก็ต้องดูให้รู้ถึงสภาวะที่ ทุกข์ดับเพราะเหตุดับ ที่เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจนี้เป็นดวงกลมใสซ่อนอยู่ในสมุทัยอริยสัจ ใน กลางชั้น 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิม ซึ่งตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์นั้นแหละ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 5 วา มีหุ้มซ้อนกันอยู่ 4 ชั้น คือ เห็น จำ คิด และรู้ ซึ่งขยายส่วนหยาบออกมาเป็นกาย ใจ จิต และวิญญาณ (คือญาณ) ของกายธรรม

ขณะเมื่อมีนิโรธแล้ว สมุทัยย่อมหมดไป เหมือนรัศมีของพระอาทิตย์ที่ขจัดความมืดให้ หายไปฉะนั้น

อนึ่ง ใครจะขอทบทวนไปถึงที่เคยได้แนะนำวิธีพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ อาสวกิเลส ซึ่ง เอิบ อาบ ซึม ซาบ ปน เป็น อยู่ในเห็น จำ คิด และรู้ ของกายโลกียะทั้ง 8 ว่า เมื่อเจริญภาวนา ได้ถึงพระธรรมกายแล้วนั้น ใจของพระธรรมกายอันประกอบด้วย เห็น จำ คิด รู้ ย่อมสิ้นรสสิ้น ชาด จากอัสวะจนจิตสนิท และเห็น จำ คิด รู้ นั้นก็กลับเป็นอัสวกิเลสญาณ ส่วนวิชชาเครื่อง

หุ้มรูนั้นก็กลับเป็นตวัวิชา ให้รู้แจ้งในสังขารขึ้นมาทันที เห็น จำ คิด และรู้ จึงเบิกบานเต็มที่ ขยายโตขึ้นเต็มส่วนขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเท่าหน้าตักของพระธรรมกาย เห็น จำ คิด และรู้ ใน ก้อนทุกข์และสมุทัยของกายโลก็ยะเดิมจึงดับหมด เมื่อเจริญภาวนาถึงพระธรรมกาย นับตั้งแต่ กายลำดับที่ 9 ซึ่งเป็นกายโลกุตระเป็นต้นไป จนสุดธรรมกายพระอรหันต์ละเอียด

กายธรรม หรือ ธรรมกาย ซึ่งเป็นกายโลกุตระจึงพ้นจากอาณัติแห่งพระไตรลักษณ์ กลับเป็น นิจจัง สุขัง และอิตตา ด้วยประการฉะนี้

เมื่อได้เห็นด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณของพระธรรมกายว่าสภาวะที่ทุกขดับ เพราะเหตุดับ คือ นิโรธอริยสัจ มีได้ เป็นได้จริง เรียกว่าได้บรรลุ สัจญาณ และเห็นด้วยตาพระธรรมกาย และรู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า นิโรธอริยสัจนี้ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าได้บรรลุ กิจญาณ และเห็นด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่านิโรธอริยสัจนี้ เราได้ กระทำให้แจ้งแล้ว ชื่อว่าได้บรรลุทุกขุตญาณ

ดังนี่คือการพิจารณานิโรธอริยสัจ เป็นไปในญาณ 3

4. มรรคสัง หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ทางดำเนินเพื่อความดับทุกข์ เมื่อ เห็นแจ้ง รู้แจ้งในนิโรธอริยสัจแล้ว ก็พึงพิจารณาและกระทำมรรคให้เกิดขึ้น ให้เจริญขึ้นอีกต่อไป

มรรคอริยสัจนั้น เป็นดวงกลมใสสะอาดบริสุทธิ์ยิ่งนัก มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเท่า หน้าตักและความสูงของพระธรรมกาย ซ่อนอยู่ในกลางนิโรธอริยสัจ ที่ในกลางชั้นที่ 5 ใน กลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม ซึ่งตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์นั่นเอง มรรคอริยสัจ คือ

ดวงศีล ซึ่งมีซ้อนกันอยู่ 3 ชั้น คือ

1. สัมมาวาจา วาจาชอบ
2. สัมมากัมมันโต การงานชอบ
3. สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีวิตชอบ

ดวงสมาธิ ซึ่งมีซ้อนกันอยู่อีก 3 ชั้นเข้าไปข้างใน คือ

1. สัมมาวาจาโม ความเพียรชอบ
2. สัมมาสติ ความระลึกชอบ
3. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

ดวงปัญญา ซึ่งมีซ้อนกันอยู่อีก 2 ชั้นเข้าไปข้างในอีก คือ

1. สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบในอริยสัจ

2. สัมมาสังกัปปो ความดำริชอบ

และในมรรคอริยสัจแต่ละดวงนี้ก็ยังมีส่วนซ้อนอีก 4 ชั้น คือ เห็น จำ คิด และรู้ ซึ่งขยายส่วนขยายออกมาเป็น กาย ใจ จิต วิญญาณ (ญาณ) ของพระธรรมกายตั้งแต่พระโสดาพยาบ (ปัตติมรรค) ขึ้นไป กล่าวคือ กาย เป็นพระพุทธรัตตะ, ใจ เป็นพระธรรมรัตตะ, จิต เป็นพระสังขรัตตะ และวิญญาณ ซึ่งขยายเต็มส่วนแล้ว กลับเป็นญาณ คือ ญาณรัตตะ

เมื่อได้เห็นด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า มรรคอริยสัจนี้เป็นทางดับทุกข์ได้จริง (ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ) ชื่อว่าได้บรรลุสัจจญาณ, เห็นแจ้งด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า มรรคอริยสัจนี้ควรเจริญ ชื่อว่าได้บรรลุกิจจญาณ และเห็นแจ้งด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ นี้เราได้เจริญแล้ว ชื่อว่าได้บรรลุกตญาณ นี่คือการพิจารณาอริยสัจ เป็นไปในญาณ 3 ญาณหรือปริวัฏ 3 นี้ เมื่อเป็นไปในอริยสัจ 4 จึงมีอาการ 12

ลักษณะของอริยสัจตามแนวปฏิบัติของวิชาธรรมกาย

อริยสัจ 4	ลักษณะสัณฐาน	ดวงที่ซ้อนอยู่ภายใน	ดวงรอบนอก
1. ทุกขอริยสัจ	กลม มีสีดำ ชุ่มฉ่ำไม่พองใส ซ้อนอยู่ในกลางดวงอัญญาตาวินทรีย์ ในกลางชั้นธ 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิม	ชาติ ทุกข์ ชรา พยาธิ และมรณะ	เห็น จำ คิด รู้
2. สมุทัยอริยสัจ	กลม สีดำ ชุ่มฉ่ำ ไม่พองใส ซ้อนอยู่ในกลางดวงทุกขอริยสัจในกำเนิดธาตุธรรมเดิม ขนาดเล็กเท่าเมล็ดโพธิ์ ขนาดโตเท่าดวงจันทร์	ดวงกามตัณหา ดวงภวตัณหา ดวงวิภวตัณหา	เห็น จำ คิด รู้
3. ทุกขนิโรธอริยสัจ	เป็นดวงกลมใส ซ้อนอยู่ในกลางดวง-สมุทัยอริยสัจ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางยาว 5 วา	กำจัดอาสวะได้หมดสิ้น จนเป็น อัสวักขยญาณ	เห็น จำ คิด รู้
4. มรรคสัจ	กลมใส สะอาดบริสุทธิ์มาก เส้นผ่าศูนย์กลางเท่าหน้าตัก และความสูงของพระธรรมกายซ้อนอยู่ในกลางดวงทุกขนิโรธอริยสัจ	ดวงศีล(สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว) ดวงสมาธิ(สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ) ดวงปัญญา (สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป)	เห็น จำ คิด รู้

11.5.2 การพิจารณาอริยสัจ 4 เป็นพระอริยบุคคล

ในการพิจารณาอริยสัจ 4 เพื่อก้าวเข้าสู่อริยภูมิ จำเป็นต้องเข้าถึงพระธรรมกาย และใช้พระธรรมกายพิจารณาอริยสัจ 4 ในกายต่างๆ ดังนี้ คือ

1. ใช้ตา (ญาณ) พระธรรมกายแทงตลอดอริยสัจที่กลางกายมนุษย์ เห็นอริยสัจเหล่านี้ พร้อมกับเดินสมาบัติ เมื่อถูกส่วนเข้าพระธรรมกายก็ตกสู่ญเป็นดวงใส วัดผ่าศูนย์กลาง 5 วา ในไม่ช้าสู่ญนั้นก็กลับเป็นพระธรรมกายหน้าตักกว้าง 5 วา สูง 5 วา เกตุดอกบัวตูม นี่เป็นพระโสดา กล่าวคือ

เมื่อผู้ปฏิบัติภาวนาสามารถเจริญปัญญา รู้แจ้งในพระสัจธรรมดังกล่าวจนถึงละสังโยชน์เบื้องต่ำ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพตปรามาสได้แล้ว ก็ได้บรรลุผลเป็นพระโสดาบัน และก็จะเห็นธรรมกายพระโสดาใสละเอียดยู่ตลอดเวลา ไม่กลับมัวหมอง หรือเล็กลงมาอีก

2. แล้วนำธรรมกายพระโสดานั้นเข้าฌานดูอริยสัจของกายทิพย์ให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว เมื่อถูกส่วนเข้าธรรมกายพระโสดาก็ตกสู่ญเป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 10 วา ในไม่ช้าสู่ญนั้นก็กลับเป็นพระธรรมกายหน้าตักกว้าง 10 วา สูง 10 วา เกตุดอกบัวตูม นี่เป็นพระสกิทาคามี กล่าวคือ

เมื่อพระอริยบุคคลนั้นสามารถละโลภะ โทสะ และโมหะ จนเบาบางลงมากแล้ว ก็ได้บรรลุผลเป็นพระสกิทาคามี และท่านก็จะเห็นธรรมกายพระสกิทาคามีใสละเอียดยู่ตลอดเวลา

3. แล้วนำธรรมกายพระสกิทาคามีนั้นเข้าฌาน ดูอริยสัจของกายรูปพรหมให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เมื่อถูกส่วนเข้า ธรรมกายพระสกิทาคามีก็ตกสู่ญเป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 15 วา ในไม่ช้าสู่ญนั้นก็กลับเป็นพระธรรมกาย หน้าตักกว้าง 15 วา สูง 15 วา เกตุดอกบัวตูม นี่เป็นพระอนาคามี กล่าวคือ

เมื่อพระอริยบุคคลนั้นละกามราคะนุสัย และปฏิฆะนุสัยได้อีก ก็ได้บรรลุผลเป็นพระอนาคามี และก็จะเห็นธรรมกายพระอนาคามีของท่านใสละเอียดยู่ตลอดเวลา

4. แล้วนำธรรมกายพระอนาคามีนั้นเข้าฌาน ดูอริยสัจของกายอรุปรหมให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เมื่อถูกส่วนเข้าธรรมกายพระอนาคามีก็ตกสู่ญเป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 20 วา ในไม่ช้าสู่ญนั้นก็กลับเป็นพระธรรมกาย หน้าตักกว้าง 20 วา สูง 20 วา เกตุดอกบัวตูม นี่เป็นพระอรหันต์แล้ว กล่าวคือ

สำหรับพระอริยบุคคลที่สามารถละสังโยชน(สังโยชน)เบื้องต้นอีก 5 ประการ คือ รупราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้โดยเด็ดขาดแล้ว ก็บรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ชีนาสพ และจะเห็นธรรมกายพระอรหันต์ของท่านใสละเอียดย และมีรัศมีสว่างอยู่ตลอดเวลา ไม่กลับมัวหมอง หรือเลืกลงอีก และก็จะมีความหยั่งรู้ว่าท่านได้บรรลุพระอรหันต์ผลแล้ว...

ในการเจริญสมาบัติพิจารณาพระอริยสัจทั้ง 4 นี้ เมื่อกำหนดรู้ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ทั้งในแง่สังขญาณ กิจจญาณ และกตญาณแล้ว ญาณทั้งสามกลุ่มนี้เองที่เป็นปัญญาที่ผุดขึ้นมาเองในระหว่างการศึกษาปฏิบัติ เป็นปัญญาที่ทำให้รู้ว่าสัจธรรมนั้นมีจริง ถ้าเพียรปฏิบัติอย่างถูกต้องไม่ทอดทิ้ง ก็จะพ้นจากทุกข์ได้¹

การพิจารณาอริยสัจ 4 นี้ พระเดชพระคุณ พระมงคลเทพมุนีเรียกว่า “เสร็จกิจสิบหก ไม่ตกกันดาร เรียกว่า นิพพานก็ได้”

11.6 ปฏิจสงฺมฺปาต

ดังเคยกล่าวไปแล้วถึงปฏิจสงฺมฺปาตในส่วนของทฤษฎี ในภาคปฏิบัตินี้จะได้อธิบายเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

11.6.1 ความสำคัญของปฏิจสงฺมฺปาต

ปฏิจสงฺมฺปาตเป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งที่สุดในบรรดาธรรมะทั้งปวงที่เป็นไปไม่ในกำมือ ธรรมทั้ง 84,000 พระธรรมชั้นตรี สรุปรวบยอดอยู่ที่ปฏิจสงฺมฺปาตนี้

แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้บรรลุธรรมแล้ว แต่ยังต้องพิจารณาปฏิจสงฺมฺปาตไปอีกถึง 5 สัปดาห์ จึงจะสามารถแทงตลอดในปฏิจสงฺมฺปาตได้พระพุทธองค์ทรงพิจารณาปฏิจสงฺมฺปาตด้วยวิตถารนัย คือนัยอันพิสดารซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัย 24 ประการ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหาปฏฐาน คือเหตุที่ทำให้ปัจจัยทั้ง 24 ประการนี้หมุนไป จึงแทงตลอด เมื่อแทงตลอดแล้วพระพุทธองค์จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างบริบูรณ์ โดยมีพระฉัพพรรณรังสีออกจากพระวรกาย ดังนั้นปฏิจสงฺมฺปาตจะเห็นได้ด้วยตาของพระธรรมกายอรหันต์เท่านั้น กายธรรมอื่นไม่สามารถเห็นได้เลย

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดอกปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523 หน้า 537-539.

ปฏิจสุมุปปาทจะมองเป็นวงกลมก็ได้ จะมองเป็นเส้นตรงก็ได้ ถูกทั้งสองอย่าง ถ้ามองเป็นเส้นตรงก็หมายความว่า มองเป็นเรื่องของกาลเวลา เพราะว่าตัวอวิชชาไปจนถึงชรามรณะที่ทำให้เกิดอวิชชาตัวใหม่ มันมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นตัวอวิชชาที่เกิดขึ้นมาจึงไม่ใช่ตัวเก่า เป็นคนละตัวกัน เพราะฉะนั้นจะมองเป็นเส้นตรงก็ได้

ถ้าจะมองเป็นวงแบบวงจรวงกลม จะเห็นถึงความเชื่อมโยงของการทำงานซ้ำแล้วซ้ำอีก ตลอดต่อเนื่องไม่มีหยุดหย่อน

11.6.2 ลักษณะของปฏิจสุมุปปาท

เมื่อเจริญญาณสมบัติพิจารณาอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นไปในญาณทัสสนะ มีรอบ 3 มีอาการ 12 อยู่เนิ่น ย่อมจะสามารถพัฒนาไปเป็นปฏิจสุมุปปาทธรรม 12 ได้ กล่าวคือ ในขณะที่พิจารณาเห็นทุกขอริยสัจและสมุทัยอริยสัจในกายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม ทั้งหยาบและละเอียดอยู่นั้น หากเพ่งพิจารณาด้วยตา หรือญาณของพระธรรมกายลงไปที่กลางทุกขสมุทัยอริยสัจ¹ ก็จะเห็นว่า

อวิชชา มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำขุ่นมัว ไม่ผ่องใส เล็กประมาณเท่าเมล็ดโพธิ์หรือเมล็ดไทร เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขาร มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ช้อนอยู่ในชั้นของอวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

วิญญาณ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ช้อนอยู่ในชั้นของสังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

นามรูป มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ช้อนอยู่ในชั้นของวิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ

สฬายตนะ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ช้อนอยู่ในชั้นของนามรูป เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ

ผัสสะ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ช้อนอยู่ในชั้นของสฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวกาน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523 หน้า 541.

- เวทนา** มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ่อนอยู่ในชั้นของผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา
- ตัณหา** มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำขุ่นมัว ซ่อนอยู่ในชั้นของเวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน
- อุปาทาน** มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ่อนอยู่ในชั้นของตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิดภพ
- ภพ** มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ่อนอยู่ในชั้นของอุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ
- ชาติ** มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ่อนอยู่ในชั้นของภพ เป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส¹

11.6.3 ลักษณะความเป็นปัจจัยของปฏิจจสมุปบาท

ธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกัน ประสานติดต่อกัน เป็นปัจจัยอุดหนุนกันไม่ขาดสาย เหมือนลูกโซ่ จึงเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท มีลักษณะความเป็นปัจจัยกันดังต่อไปนี้

อวิชชาทำให้เกิดสังขาร

อวิชชาทำให้เกิดความไม่รู้ในชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาทเป็นจุดเล็กดำที่ร้อยล้อยู่ตั้งแต่กายมนุษย์จนถึงกายธรรมพระอนาคามีเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารทำให้เกิดการสร้างกรรม แล้วทำให้เกิดเป็นดวงบุญดวงบาปติดข้ามชาติมา ก็เลยทำให้เกิดวิญญาน

สังขารทำให้เกิดวิญญาน

วิญญานในเชิงข้ามภพข้ามชาติ คือ ปฏิสนธิวิญญาน เป็นอวิชชาที่ทำให้เกิดสังขาร ในฝ่ายบุญอาศัยกายที่เป็นบุญเกิด ฝ่ายบาปอาศัยกายที่เป็นบาปเกิด ตอนจุดเริ่มต้นของทุกชีวิตต้องมีปฏิสนธิวิญญาน วิญญานที่มากเกิดเป็นมนุษย์เข้าทางจุมูกซ้ายหรือขวาของบิดา เมื่อบิดามารดาประกอบธาตุธรรมกัน มีลักษณะก่อนตกศูนย์กลางกายคือ จะหยุดอยู่ที่ศูนย์กลางกาย มารดามีลักษณะเหมือนดวงเล็กๆ ใสๆ เหมือนน้ำมันงาที่เกาะอยู่ปลายขนเนื้อทราย

¹ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523 หน้า 542.

ที่บุรุษมีกำลังสลัด 7 ครั้ง พร้อมทั้งจะปฏิสนธิวิญญาน คือ กายที่ไปเกิดมาเกิดพร้อมที่จะปฏิสนธิ โดยไปรวมกับธาตุหยาบ วิญญานตรงนี้เป็นปฏิสนธิวิญญาน เวลาที่บุญบาปส่งมาเกิด ตกศูนย์จึงกลายเป็นดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ในดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ที่บังเกิดขึ้น จากเดิมเป็นกายทิพย์จะรวมในจุดเล็กๆ ไสๆ ในกลางนั้นมีกายทิพย์ที่ไปเกิดมาเกิดใหญ่โต อยู่ในนั้น พอบิดามารดาประกอบธาตุธรรมถูกส่วน ใจบิดามารดาและสัตว์ที่มาเกิดจะเนื่องเป็นอันเดียวกันกับการประกอบธาตุธรรม พอประกอบตรงนั้นแล้วเกิดการตกศูนย์กลายเป็นดวงธรรม ที่ทำให้เป็นกายมนุษย์หุ้มจุดเล็กๆ ไสๆ นั้นเอาไว้ ดวงนั้นประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ และเห็น จำ คิด รู้ ใหม่ของกายมนุษย์ที่เกิดขึ้นในกลางนั้น ตรงนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของนามรูป จากนั้นจึงเคลื่อนจากศูนย์กลางกายมารดาไปอยู่ที่มดลูกที่สเปิร์มกับไข่ผสมกันแล้ว จึงเกิดการเจริญเติบโตเป็นปัญญาสาขและเจริญเติบโตตามลำดับ

วิญญานทำให้เกิดนามรูป

ปฏิสนธิวิญญานเป็นจุดเล็กๆ ตรงนี้เองที่พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) เรียกว่า กำเนิดเดิมของกายมนุษย์ ซึ่งมีทั้งชั้น 5 อายุตะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 อยู่เป็นนามรูปในส่วนหยาบ กายก็เจริญเติบโตขึ้นแล้ว

นามรูปทำให้เกิดสฬายตนะ

เริ่มต้นของชีวิตตอนแรกมีแค่ศูนย์กลางกายกับหัวใจ ดังที่พระมงคลเทพมุนีกล่าวว่า เห็นอยู่ในกลางกาย จำอยู่ในกลางเนื้อหัวใจ คิดอยู่ในกลางดวงจิต รู้อยู่ในกลางวิญญาน พอกายโตขึ้นจึงทำให้เกิดอายตนะต่างๆ ขึ้นมา

สฬายตนะทำให้เกิดผัสสะ

พอมีอายตนะ 6 แล้วมีผัสสะ มีการกระทบขึ้นมา คือต้องมีการรับรู้รส กลิ่น เสียง อัมมารมณีนขึ้นมาแล้วมีการส่ายเวทนา ทารกตอนอยู่ในท้อง ถ้าจะให้รับรู้จริงๆ แล้ว สามารถรับรู้ได้เมื่ออยู่ในระยะที่มีอายตนะ 6 ครบแล้ว

ผัสสะทำให้เกิดเวทนา

เมื่อมีผัสสะแล้วจึงทำให้เกิดเวทนา เวทนา คือ สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ ดีใจเสียใจ หรือว่าเฉยๆ เกิดขึ้นมา เมื่อรูปมากระทบตา เข้ามาตามระบบที่ศูนย์กลางกายที่เห็น จำ คิด รู้ ความเห็นเป็นตัวที่รับรู้ รส กลิ่น เสียง สัมผัส ก่อนมากระทบแล้วเกิดเป็นเวทนาขึ้นมา เมื่อกระทบดวงเห็น ดวงเวทณาก็เกิดขึ้นในกลางดวงเห็น ถ้าเป็นความสุขจะมีลักษณะเป็นสีไสๆ ถ้าเป็นความทุกข์จะมีลักษณะเป็นสีดำๆ ถ้าไม่สุขไม่ทุกข์จะมีลักษณะเป็นสีเทาๆ

เวทนาทำให้เกิดตัณหา

เวทนาทำให้กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในใจ ดวงบุญดวงบาปที่ติดมาข้ามชาติทำให้เกิดเวทนา เป็นสุขเป็นทุกข์ในปัจจุบัน เมื่อไปกระตุ้นก็เหมือนกับการที่เราเห็นน้ำในภาชนะตักตะกอน เมื่อมีอะไรมากระทบจึงทำให้ตะกอนฟุ้งขึ้น เช่น เมื่อถูกกระทบจึงทำให้รู้สึกทุกข์ สุข ไม่สุข ไม่ทุกข์ กระตุ้นให้กิเลสในใจฟุ้งขึ้นมา บางทีขยายส่วนมาหุ้มต่ออีก หุ้มต่อในใจจากเดิมที่มีอยู่แล้ว เหมือนสิ่งที่นอนกันอยู่มาหุ้ม เห็น จำ คิด รู้ของเราให้กลายเป็นตัณหาทันที

ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน

พอกิเลสฟุ้งมากเข้าๆ เป็นตัณหา เมื่อฟุ้งเต็มที่เรียกว่า อุปาทาน ซึ่งเป็นกิเลสที่เข้มข้น ตัณหาที่เข้มข้นเกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องต่างๆ ยึดมั่นถือมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ยึดมั่นในทิวทัศน์ ยึดมั่นในการประพาศติผิต ยึดมั่นในอัตตา เพราะเห็น จำ คิด รู้ ชุณเสียแล้ว จึงทำให้มองเห็นอะไรได้ไม่ตรงตามความเป็นจริง

อุปาทานทำให้เกิดภพ

มีอุปาทานแล้วจึงเกิดภพ ภพในที่นี้ก็คือ ตั้งแต่กรรมภพ อุปัตติภพ คือภพที่มารองรับกายของสัตว์

ภพทำให้เกิดชาติ

ภพมนุษย์ที่รองรับกายมนุษย์ที่มาจากเกิด ภพของทิพย์คือสวรรค์ที่รองรับกายทิพย์ อรูปภพที่มารองรับอรูปพรหม กรรมภพคือทำให้เกิดการกระทำขึ้นมา ทางกาย วาจา ใจ ในเชิงปัจจุบันก็คือ พอใจชุนแล้วทำให้เกิดการกระทำที่ผิด หรือผิดบ้างถูกบ้าง การกระทำเหล่านี้เองที่ตกลงไปแล้ว ทำให้มีสิ่งรองรับ

ชาติทำให้เกิดขรามรณะ

เกิดชาติขรามรณะตั้งแต่เราอยู่ในครรภ์มารดา เกิดมาแล้ว มีความแก่ ความตาย ในระหว่างนั้นมีทุกข์โทมนัส อุปายาส ความอึดอัดความคับแค้นใจที่มีอยู่หมุนวนไปอย่างนี้

11.6.4 วงจรปฏิจจสมุปบาท

วงจรปฏิจจสมุปบาทเกี่ยวข้องกับสังสารวัฏ เพราะทำให้เกิดวงจรสังสารวัฏขึ้น การมองวงจรปฏิจจสมุปบาท สามารถมองได้ทั้งในแง่ข้ามภพข้ามชาติ หรือในแง่ปัจจุบัน ดังจะได้กล่าวดังต่อไปนี้

1.) ปฏิจสุมุบพทแบบขำภขำชชติ

ในแง่ขำภขำชชติ เรอสมอองวงจรของปฏิจสุมุบพทได้ ดังนี้

- ขำภขำชชติจกอดีตมสู่ปัจจุบัน

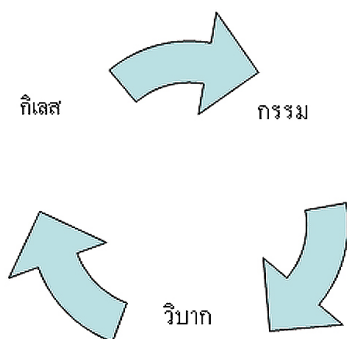
การที่เรอเวียหน่วยตยเกิดอยู่นี้ก็เพระมอวิชชเป็นรกก ทำให้เกิดการสร้างกรรทที่ขำชชติม เกิดเป็นตวบญ ตวบพ ตวบไม่บญไม่บพ หรือที่เรียกกว่า ปญญอภิสัขร อปญญอภิสัขร และอเนญชอภิสัขร เมื่อยังมีตวบญตวบพที่ยังส่งผล ก็ทำให้เกิดมีปฏิสนธิ วิญญณส่งให้ไปเกิดในภพต่ง

เม่อปฏิสนธิวิญญณเข้ามาในครรภมรตอ ก็ทำให้ตวธรรทที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ เกิดเป็นนารมรูป แล้วมีสพยตนะ โดยที่ในตอนแรกสพยตนะจะรวมเป็นจุดเตียวกัน แต่เม่อร่างกายเตบโตขึ้นสพยตนะก็แยกออกไปตามฐนต่งแล้วเกิดกรรับรู้เม่วอยู่ในครรภมรตอ

กระท่งคลอตอออกมาจกครรภมรตอ แล้วเกิดกรรับรู้ เกิดเป็นเวทนอ ทำให้กิเลส ฟุ้งขึ้นมเกิดเป็นตณหา ฟุ้งมกเข้า มอองอะไรไม่ชด หลงไปยึดมั่นถือมั่นจึงกลยเป็นอุปาทน ก็ทำให้ความรู้สึกเกิดควมมีควมเป็นขึ้นมอว่าเป็นนั้นเป็นนี้ เช่น เป็นนอยกฯ เป็นนอยพล เป็นนอยพัน เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นต่น และในตอนท้ยตัวชชติ ชรอ มรณะ ก็ทำให้เกิด การเวียหน่วยตยเกิดตอไปในอนาคต นี่คือการอธิบายแบบขำภขำชชติจกอดีตมสู่ปัจจุบัน

- ขำภขำชชติปัจจุบันไปสู่อนาคต

หอกจะแบ่งไปแล้วสิ่งที่ติดมขำภขำชชติจนทำให้เกิดตัวของเรอในปัจจุบันนี้ จะมถึงแค่เวทนอ คือเป็นกิเลส กรรท วิบกก ที่ติดขำภขำชชติมแล้ว ที่ทำให้เกิดกิเลสในปัจจุบัน ก็คือ ตณหา อุปาทนเพระเกิดจกการฟุ้งของกิเลสที่เกิดจกการไปรับรู้ รส กลิ่น เสียง สัมผัส แล้วทำให้เกิดความรู้สึก เกิดการสร้างกรรทใหม่ แล้วเกิดเป็นวิบกกตอไปในอนาคตข้งหน่ออีก

ขำภขำชชติอดีตมสู่ปัจจุบัน

อวิชช คือ กิเลส

สังขาร คือ กรรท

วิญญณ นารมรูป สพยตนะ ผัสสะ เวทนอ คือ วิบกก

ข้ามภพข้ามชาติปัจจุบันสู่อนาคต

ตัณหา อุปาทาน คือ กิเลส

ภพ คือ กรรม

ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส คือ วิบาก

2.) ปฏิจสุมุปบาทแบบทุกขณะจิต

ในวงจรปฏิจสุมุปบาทแบบทุกขณะจิต ชาติและชรา มรณะไม่ใช่ภพชาติใหม่ แต่หมายถึง การเกิดดับของจิตในทุกขณะ เป็นธรรมดาจิตของเราจะเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีการเกิดดับเร็วมาก ขั้นตอนการเกิดดับเรียกว่า อุปาทะ จูติ ภังคะ ซึ่งก็หมายถึง ชาติ ชรา มรณะนั่นเอง คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป

มองย้อนกลับไป จิตเกิดมาได้เพราะมีภพอยู่ คือมีความเป็นอยู่ว่าเรา เห็นว่าสิ่งนี้เป็นตัวของเรา ความดีเป็นสิ่งที่เกิดจากการกระทำของเราในทุกๆ อย่าง ที่ตรงนี้มีเกิดจากการทำงานของกายและใจ เมื่อรับรู้รส กลิ่น รส เสียง สัมผัส เกิดเวทนาในใจ มองลงไปเราเห็นกิเลสฟุ้ง ชวนตลอดเวลาเหมือนน้ำช้อน ถูกกวนให้ตะกอนน้ำช้อนตลอดเวลา เพราะเราไม่สำรวมอินทรีย์ จึงเกิดความชวนตลอดเวลา ฉะนั้นร่างกายของเราจึงมีการทำงาน

บุญทำให้เกิด บาปทำให้ดับ เกิดดับๆ อยู่ตลอดเวลา ในทุกๆ ขณะจิตของเรามีการทำงานเหล่านี้ตั้งแต่วิญญูณถึงภพ เพราะมีอวิชชาและสังขารเป็นราก

วิปัสสนาภูมิซึ่งประกอบด้วย ขั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจสุมุปบาท ล้วนมีความเกี่ยวโยงกันตั้งแต่ต้น เมื่อไปดูการทำงานของปฏิจสุมุปบาทในช่วงท้ายจะพบว่า มีการทำงานเกี่ยวเนื่องกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นการจะเห็นขั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ต้องดูด้วยตาของพระธรรมกาย ตั้งแต่กายธรรมโคตรภูถึงกายธรรมพระอรหัต ส่วนปฏิจสุมุปบาทนั้นเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง จึงต้องเป็นกายธรรมพระอรหัตเท่านั้น จึงพิจารณาเห็นได้

การศึกษาวิปัสสนาภูมิเป็นเรื่องที่ละเอียดลึกซึ้งยากแก่การเข้าใจด้วยสติปัญญาของมนุษย์ธรรมดา แต่เราทุกคนก็สามารถศึกษาได้ หากเราสามารถทำให้หยุดนิ่ง เข้าถึงพระธรรมกาย ใช้ตาและญาณของพระธรรมกายไปศึกษาเรื่องราวเหล่านี้ ก็จะทำให้สามารถรู้เห็นได้ตรง เป็นไปตามความเป็นจริง

บทเรียนสมาธิตั้งแต่ต้นจนถึงเล่มสุดท้าย ทั้ง 8 วิชานี้ หวังเป็นอย่างยิ่งที่จะให้นักศึกษาสามารถปฏิบัติจนเข้าถึงพระธรรมกาย ดังนั้นแม้ว่าจะจบบทเรียนไปแล้ว นักศึกษาก็ควรจะฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพื่อบรรลุเป้าหมายเข้าถึงพระธรรมกายให้ได้ เป็นการสร้างที่พึ่งให้เกิดขึ้นกับตนเองและบุคคลรอบข้าง อีกทั้งเพื่อเอื้อต่อการไปเรียนรู้สิ่งที่เป็นความจริงของชีวิตต่อไป

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 11 วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ จบโดยสมบูรณ์แล้ว โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 11 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 11 แล้วหมั่นฝึกทบทวนต่อไป

